živko m. andrijašević

nacija s greškom

živko m. andrijašević nacija s greškom

Živko M. Andrijašević

NACIJA S GREŠKOM
(Istorijski eseji)

Izdavač:
ПОБЈЕДА a.д.

Za izdavača:
Dragoljub Šarović, izvršni direktor

Elektronski prelom i dizajn korica:
Skener studio - Pobjeda a.d.

Štampa:
ПОБЈЕДА a.д.

Tiraž:
5000

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

930.1(497.16) (046)
94(497.16)(046)

АНДРИЈАШЕВИЋ, Живко М.
Nacija s greškom : (istorijski eseji) / Živko M. Andrijašević. Podgorica : Pobjeda, 2007 (Podgorica : Pobjeda). - 318 str. ; 21 cm

Tiraž 5000. Bilješka o autorimu: str.316. - Podaci o tekstovima: str. 317-318

ISBN 978-86-309-0244-4

a) Историографија - Црна Гора - Чланци b) Црна Гора - Историја - Чланци
COBISS. CG-ID 12313360

Živko M. Andrijašević

NACIJA S GREŠKOM

(Istorijski eseji)

SADRŽAJ

I dio
NEPRIJATNA SUOČAVANJA 7
NACIJA S GREŠKOM 9
STRAH OD NEZAVISNOSTI 15
PREPRODAVCI IDEOLOGIJA 25
CRNOGORCI PROTIV DINASTIJE 40
ČOJSTVO KAO FALSIFIKAT 51
RAT KOJI JE TREBALO ODGODITI 56
GRANICE NEZNANJA NACIONALNE ISTORIJE 64

II dio
GOSPODAREVO NASLJEĐE 71
LUTKARSKO POZORIŠTE 73
AUDIJENCIJA POD BRIJESTOM 78
VJERNE SLUGE 83
MUKE S OPOZICIJOM 88
KAKO SE NEKADA LAGALO 93
„SNALAŽLJIVE" ELITE 102
ROĐACI NA VLASTI 107
VIŠAK VLASTI 112

III dio
ISTORIOGRAFIJA S GREŠKOM
PROTIV PLEMENSKOG ZABORAVA 119
ISTORIJA PO MJERI POLITIKE 125
PRAVLJENJE ISTORIJE MAKAZAMA 131
DOBAR DAN, TUGO 142
O METODU JEDNOG ISTORIČARA 148
ĐEDOVI KAO ISTORIJSKI IZVOR 156
O DRUGIMA SVE NAJGORE 165
REŽIMSKI VITEZ 172
I DALJE ZAGONETKA 197
GUSLARI S GORICE 202

IV dio
CRNOGORSKA FENOMENOLOGIJA 209
HOROSKOP KRALJA NIKOLE IZ 1912. GODINE 211
ISTORIJA SVAKODNEVICE:
OGLASI U CRNOGORSKOJ ŠTAMPI 228
O POČECIMA CRNOGORSKE
OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE 238
SRPSKA TAJNA SLUŽBA U CRNOJ GORI 244
PETROVIĆI NA NIŠANU 249
CRNOGORSKA RASPRODAJA TAJNI 254
ĐECA NAŠEG GOSPODARA 259
CRNOGORSKA DIPLOMATIJA 269
TRAGANJE ZA SIMBOLIMA 275

V dio
NESPORNA VRIJEDNOST 281
NESPORNA VRIJEDNOST (Dr Nikodim Milaš,
Pravoslavno crkveno pravo, Bar, 1999) 283
PRILOG „SKRIVANOJ" ISTORIJI (Uloga Francuske
u nasilnoj aneksiji Crne Gore,Bar, 2000,
priredio dr Šerbo Rastoder) 290
SVJEDOČANSTVO O NESTANKU CRNOGORSKE
DRŽAVE (Vitni Voren, Crna Gora - Zločin Mirovne
konferencije, Podgorica, 2000,
priredio dr Branislav Marović) 296
USPOMENE BIVŠEG MINISTRA
(Niko Hajduković, Memoari, Podgorica, 2000,
priredio mr Slavko Burzanović) 301
NOVI PRISTUP CRNOGORSKOJ POVJESNICI
(Šerbo Rastoder, Janusovo lice istorije, Podgorica, 2000.) 308

NAPOMENA 315
BILJEŠKA O AUTORU 316
PODACI O TEKSTOVIMA 317

I dio
NEPRIJATNA SUOČAVANJA

NACIJA S GREŠKOM

Vjerovatno da nigdje, osim u Crnoj Gori, osjećaj nacionalne posebnosti ne podrazumijeva i težnju za državnom posebnošću. Postoji, naime, veliki broj građana Crne Gore koji odbacuju ideju crnogorske državne nezavisnosti ili su prema njoj indiferentni, dok se istovremeno nacionalno izjašnjavaju kao Crnogorci. Uprkos tome što je čitava novovjekovna istorija obilježena težnjom nacija da stvore državu, u Crnoj Gori imamo naciju koja ne želi da ima svoju državu, i naciju koja svoje "rodno mjesto" doživljava kao i svaki drugi geografski pojam. Danas se većina pravoslavnog stanovništva Crne Gore nacionalno smatra Crnogorcima, ali se, ipak, neznatan dio njih izjašnjava za crnogorsku državnu nezavisnost. To dokazuje i prosta računica: oduzmite procrnogorskim partijama glasove nepravoslavnog stanovništva, pa ćete vidjeti koliko pravoslavnih Crnogoraca pripada independističkom pokretu. Očito je da većina pravoslavnih Crnogoraca ne temelji svoj identitet na autentičnom istorijskom nasljeđu Crne Gore, nasljeđu u čijoj je osnovi - crnogorska državnost. Ovo izvorno crnogorsko nasljeđe oni smatraju stranim i nametnutim, bez obzira što bi bez njega bila na tankim nogama nacionalna posebnost na kojoj insistiraju. Biti pripadnikom jedne nacije, a ne težiti da se stekne ono što je osnovni cilj svake nacije - nezavisna država, jeste, u najmanju ruku, istorijski nonsens.

Istoričari još nijesu utvrdili uzroke ove neobične pojave, osim što su je označili političkim kuriozumom. Neko će reći da je njen glavni uzrok - nepostojanje osmišljene nacionalne ideologije, ali to je ipak djelimično objašnjenje. Činjenica je da je crnogorski segment svih naših vladajućih ideologija 19. i 20. vijeka uvijek bio neznatan ili formalan, i da je često tretiran kao folklorni detalj. Međutim, za nas je, ipak, suštinsko pitanje: zbog čega u Crnoj Gori najteže uspijevaju crnogorske ideologije? Kada se na to adekvatno odgovori, onda ćemo lako utvrditi zbog čega Crnogorci ne žele da imaju svoju državu. Jedan od mogućih uzroka je - nezavršenost procesa identifikacije Crnogoraca sa svojom državom.

Osjećaj pripadnosti državi mora biti najprije utemeljen u svijesti o zajedništvu, a ta svijest može nastati samo na prostoru koji je socijalno, kulturološki, ekonomski i komunikacijski kompaktan. Ukoliko ovakve kompaktnosti nema, onda se ona ne može nadomjestiti ideologijom. Istorijske činjenice govore da Crna Gora nije imala ni vremena ni uslova da sve svoje podanike učini Crnogorcima. Čak 70% današnje Crne Gore duže je živjelo u Jugoslaviji nego u Crnoj Gori! Ili činjenica da nijedan današnji grad u Crnoj Gori, osim Cetinja, nije bio duže od 50 godina u sastavu novovjekovne crnogorske države. Ima gradova koji su bili crnogorski samo dvije-tri godine (Berane, Bijelo Polje, Pljevlja), a četiri decenije je jubilej kojim se mogu podičiti samo Bar i Nikšić. Kratko je trajao i život pojedinih oblasti u nezavisnoj crnogorskoj državi. Od sedmoro brdskih plemena, samo su dva bila u sastavu Crne Gore duže od jednog ljudskog vijeka. Dakle, u pet brdskih plemena jedva da je jedna generacija mogla da se rodi i umre u Crnoj Gori.

Nevolja je i u tome što je za ovo kratko vrijeme crnogorska vlast malo uradila na integraciji državnog prostora. U prvom redu, ona nije stvorila preduslove da prostor Crne Gore funkcioniše kao jedna socio-ekonomska cjelina, a to je za državotvornu svijest veoma bitna stvar. Gotovo je nevjerovatno da je Bar povezan sa svojim zaleđem tek deset godina nakon ulaska u sastav crnogorske države. Tada je završen kolski put od Bara do Virpazara. A dok je Bar takvim putem povezan sa Cetinjem, prošlo je, vjerovali ili ne, 27 godina! Još je kasnije uspostavljen kolski saobraćaj između Kolašina i Cetinja, dok je veza između Podgorice i Andrijevice uspostavljena 33 godine poslije njihovog ulaska u sastav Crne Gore. Nevjerovatno je, ali istinito: Andrijevčanima je sve do 1910. lakše bilo doći do turske Mitrovice, nego do njihovog Cetinja.

Koliko je bila ništavna svijest crnogorske vlasti o važnosti procesa integracije, mogu ilustrovati i podaci o zvaničnim posjetama novopripojenim oblastima. Kralj Nikola je, recimo, prvi i jedini put bio u Kučima 1893. godine, dvaput je za četrdeset godina boravio u Kolašinu, a između njegove prve i druge posjete Grahovu protekle su 33 godine. Ni njegovi sinovi nijesu mnogo obilazili Crnu Goru: po jednom su otišli dalje od Podgorice, a Vučjem dolu se nikada nijesu približili ni na puškomet. Najviši državni činovnik koji je posjetio Gornje Vasojeviće bio je ministar vojni Ilija Plamenac. Do te "istorijske" posjete došlo je tek 1900. godine. Dvadesetdvije godine su Andrijevčani čekali da im sa Cetinja dođe najobičniji ministar!

Kada danas analiziramo sporost integracije crnogorskog prostora, čini nam se da je ključni problem za crnogorsku ideju nastao 1878. godine. Tada je Crna Gora pripojila sebi prostor koji je veći od nje same, a trostruko veći od istorijskog jezgra crnogorske države. Crnogorska

država sa skromnim institucijama i još skromnijim finansijama, taj prostor nikako nije mogla integrisati. Tada Crnogorci (Crnogorci u kulturološkom i istorijskom smislu) postaju manjina, i to manjina koja, iako najuticajnija, nema moći da svoj identitet nametne drugome. Da nevolja bude veća, država je nastojala da ovaj prostor integriše preko političkih ideja, koje nijesu imale crnogorski predznak, i preko dinastičkog i vladarskog kulta koji se zasnivao na "prvjenstvu u Srpstvu". Iz ovoga se jasno može zaključiti da je sama crnogorska država obezbijedila većinsku podršku Podgoričkoj skupštini.

Izgleda da je samo do 1878. godine Crna Gora imala mogućnosti da stvori zadovoljavajući stepen kompaktnosti svog državnog prostora. Ono istorijsko jezgro crnogorske države (četiri nahije) moglo je sve oblasti, koje su do 1878. ušle u sastav Crne Gore, u potrebnoj mjeri integrisati i nametnuti im svoje ideje. Jer, do 1878. godine pripojene su bile uglavnom oblasti sa kojima su četiri nahije imale zajedničku granicu, gotovo istovjetnu socio-ekonomsku strukturu i sličnu istorijsku sudbinu. Čim je crnogorska država počela da izlazi iz ovog kruga, moć njene integracijske ideje počela je da slabi. Da integracija crnogorskog prostora poslije 1878. godine ne ide u željenom pravcu, i da crnogorska država ne uspijeva da usadi kod novih podanika svijest o pripadnosti Crnoj Gori, prvi je primijetio vojvoda Simo Popović. On u jednom pismu iz 1885. godine s čuđenjem konstatuje da su neki Vasojevići, inače crnogorski podanici, nakon boravka na Cetinju rekli da su bili u Crnoj Gori. Oni, očito, nijesu imali svijest da već žive u Crnoj Gori. Isto tako, vojvoda Simo je slušao Ulcinjane kako za svakog koji dođe preko Sutormana kažu: "On dolazi iz Crne Gore".

Tek početkom 20. vijeka postalo je očito da postoje dvije grupe Crnogoraca: oni koji svoj identitet vezuju za crnogorsku državnost, i oni koji se samo smatraju državljanima Crne Gore. Prva grupa Crnogoraca okupila se oko Prave narodne stranke, poistovjećujući svoju sudbinu sa sudbinom jednog anahronog političkog sistema. Krajem 1907. godine oni su imali slogan: "Za Gospodara i Crnu Goru". Druga grupa Crnogoraca, uglavnom pristalice Narodne stranke, nije bila posebno vezana za crnogorsku državnu tradiciju, niti za vladarsku ličnost kralja Nikole. Ova grupa bila je brojnija, socijalno mobilnija, ekonomski jača i obrazovanija od one prve. U istorijskom smislu, bio je to trijumf "nove" Crne Gore nad "starom". "Starocrnogorci" su definitivno postali manjina u državi koju su sami stvorili, a za to je bilo potrebno svega tridesetak godina. No, da ne bi bilo zabune, treba reći da u ovoj crnogorskoj podjeli nije bilo nacionalne diferencijacije - svi oni su se smatrali Srbima. Kraljeve pristalice, i kralj sa njima, smatrali su se još i elitnim Srbima, jer su naspram sebe uglavnom imali sinove turskih čifčija koje su oslobodili ropstva. Sa "lošijim Srbima", kao dominantnom grupacijom, Crna Gora je dočekala 1918. godinu. Takva Crna Gora lako je prihvatila svoj državni nestanak. Po našem sudu, bio je to danak 1878. godini, odnosno, danak nesprovedenom procesu integracije istorijskog jezgra crnogorske države i novopripojenih oblasti.

Očito je da u današnjoj Crnoj Gori, isto kao i u "nikolajevskoj", postoji sličan omjer snaga koje su "za" i "protiv" crnogorske državnosti. Jedina je razlika što danas postoje Crnogorci kao dominantna nacionalna grupacija. Takvo stanje stvari svjedoči da su mnogi od tih Crnogoraca prihvatili ovu nacionalnu odrednicu po nekoj ideološkoj inerciji, koja vuče korijene iz komunističkog sistema. Oni,

navodno, jesu Crnogorci, tj. nacionalna posebnost, ali nijesu za crnogorsku državnu posebnost. Sve do pojave ovakvih Crnogoraca, u istoriji nije bilo slučajeva da jedna nacija ne želi da ima i svoju državu. Dva su moguća uzroka za to: ili ovi Crnogorci nijesu nacija ili sa istorijom nešto nije u redu?

STRAH OD NEZAVISNOSTI

Činjenica je da gotovo polovina građana Crne Gore ne želi da ima svoju državu, ili, da budemo precizniji - većina pravoslavnih Crnogoraca protivnici su ideje o crnogorskoj državnoj nezavisnosti. Ljubitelji istoricističkih shema rekli bi da je jedan državotvorni narod većinski opredijeljen protiv postojanja svoje države, pa bi, ako hoće da valjano objasne ovaj fenomen, pokušali da pronađu njegova istorijska izvorišta i uporišta. U prvom redu, traganje za tim izvorištima i uporištima najprije nameće obavezu utvrđivanja karaktera istorijske svijesti Crnogoraca, odnosno, njihove svijesti o sopstvenom istorijskom iskustvu. Jer, mnoga naša opredjeljenja i stavovi, a posebno politička, u velikoj mjeri su određena karakterom istorijske svijesti. Mnogo prije nego čovjek počne da politički misli, njegova istorijska svijest već ima neke ključne koordinate. Te koordinate daje porodica i najbliže socijalno okruženje, a tek kasnije počinje uticaj škole ili medija na istorijsku svijest. Tada stečene konture istorijske svijesti se veoma rijetko i veoma teško napuštaju, jer odricanje od njih istovremeno znači konfrontiranje sa okruženjem koje je izvor takve svijesti. Otuda ona skorašnja opaska da jedan crnogorski političar, koji je "iznevjerio" svoje "korijene", ne smije doći u svoje selo. Opredjeljivanjem za "pogrešnu" političku opciju, tj. za onu opciju koja nema uporište u istorijskoj svijesti sredine u kojoj se ovaj političar formi-

rao, on je postao njihovim protivnikom. Zato, kada govorimo o fenomenu kakav je odbijanje većine Crnogoraca da se opredijele za crnogorsku nezavisnost, moramo utvrditi kakav je to karakter njihove istorijske svijesti koji ih navodi na slijeđenje takvog političkog stava.

Nevjerovatno je, ali istinito - kod Crnogoraca tokom čitavog 19. i gotovo čitavog 20. vijeka nije stvaran kult vlastite državnosti, niti je stvarano uvjerenje da je nezavisna crnogorska država krajnji cilj njihovog nacionalnog pregnuća. Sedamdesetih godina 19. vijeka crnogorski đaci su učili pjesmu "Crna Gora", u kojoj se kaže da će posljednja crnogorska bitka biti ona - "Za Srbiju od Adrije do Balkana", te da će tek onda Crnogorci "odmarati grudi svoje". Uobičajeno je bilo da se govori o obnovi Dušanovog carstva kao o krajnjem političkom cilju Crne Gore, uz napomenu da je osjećanje "srpskog zajedništva" posebno snažno ukorijenjeno na Cetinju. Krajem 19. vijeka, zvanični je stav bio da "Crna Gora na prvom mjestu pripada Srpstvu, i sve njene žrtve za Srpstvo su prinesene." U sljedećem vijeku ova je nacionalna "širokogrudost", umjesto srpskog dobila jugoslovenski okvir, tako da se tek krajem 20. vijeka grupa ljudi sa Cetinja osmjelila reći da Crna Gora na prvom mjestu pripada sebi samoj. Naravno, većinska Crna Gora je tada uzvratila uzvikom: "Izdaja!" Šta je to nego refleks mitomanske istorijske svijesti? No, bila ona ovakva ili onakva, moramo se suočiti sa činjenicom da je ona još snažno prisutna, i da ona ima svoja atavistička uporišta. Crnogorci ne snose krivicu što su svi crnogorski režimi, izuzev za vrijeme knjaza Danila, smatrali Crnu Goru sredstvom, a ne ciljem svoje politike. Posebno u vrijeme kralja Nikole, kada su stvoreni uslovi da se svijest podanika odgaja preko modernih institucija (škola, mediji), državna politika i ideologija imala je najvažniji

cilj da vladaru prokrči put do Dušanovog prestola u Prizrenu. Kod kraljevih podanika je pedeset godina učvršćivana svijest o primatu "opštih ciljeva" nad interesima Crne Gore, a sve kako bi oni bili spremni da oduševljeno tegle kraljeve karoce do predalekog Prizrena. Međutim, kako ova svijest nije imala Bibliju kao svoje izvorište, njena promjena stvar je isključivo "domaće" pameti i strategije. Lako možemo dokazati da su za sve crnogorske zablude i lutanja, ponajviše krivi sami Crnogorci, a ne Srbija ili nekakva "velika zavjera".

Nijedna crnogorska vlast - od kralja Nikole do danas, nije planski i sistematski radila na promjeni ovakve naopake svijesti, pa su Crnogorcima uvijek bili bliži "opšti interesi" od sopstvenih. Čini nam se da ima nekog simboličkog značenja u činjenici da je u jednom zvaničnom školskom udžbeniku za vladavine kralja Nikole, himna Svetom Savi bila na prvoj, a crnogorska državna himna na 74. strani. Decenijskim insistiranjem na brizi za "opšte interese" stvoreno je uvjerenje da je zalaganje za isključivo crnogorske interese ili za državu u kojoj ne bi bila "sva naša braća", sramna, egoistička i nečasna rabota. Mnogim Crnogorcima suverena Crna Gora izgleda još i kao nepotrebna tvorevina, koja svojim postojanjem treba da zadovolji samo nečije lične interese i vladalački nagon nekakve korumpirane i nezajažljive oligarhije. Tako je još 1912. godine, crnogorski ministar Jovan S. Plamenac, negodovao što postoji nezavisna Crna Gora, pitajući se čemu ona služi: "Kakve dinastije, kakve diobe sfera i interesa, nama treba jedna srpska država... Šta je ovo? Zar je ovo država? Pa to je umiranje. Zar ova država postoji samo za to da ja budem ministar ili da se neko širi na kolima ili na konju cetinjskim ulicama. Mi nećemo dinastičku i separatističku politiku, mi hoćemo opšte srpsku... Ja vidim

konkretno Veliku Srbiju i niko me ne može uvjeriti da sad tome nije vrijeme."

Nesporno je da su ovakvi rezoni jednog crnogorskog ministra posljedica brižljivo, i institucionalno, njegovane svijesti o žrtvi koju Crna Gora mora da podnese zarad "opšteg dobra" i nacionalnih interesa. Čak su i crnogorski vladari smatrali da treba da nestane država na čijem su čelu! Od sedam Petrovića-Njegoša, samo se za dvojicu (vladiku Vasilija i knjaza Danila) sa sigurnošću može reći da su bili protivnici utapanja Crne Gore u neku veliku "bratsku" državu. Obožavani vladika Njegoš, koji svojim stvaralaštvom i istorijskim profilom predstavlja noseći stub čitavog crnogorskog identiteta, smatrao je da crnogorska država ima istorijsku ulogu jedino u tome da u izuzetno nepovoljnom okruženju obezbijedi opstanak Crnogoraca dok Turci opštim srpsko-slovenskim ustankom ne budu protjerani sa Balkana. Vladika se nadao pojavi nekog novog Karađorđa, koji će narodnim ustankom uzdrmati i srušiti Tursko carstvo. A kada se to desi, slijedi vaskrs Dušanovog carstva u kojemu će Crna Gora imati mjesto koje joj "istorijski" pripada. Treba samo izdržati do tog velikog trenutka, i onda će Crna Gora riješiti svoj problem. Dakle, vladar čija je pojava temelj crnogorskog nacionalnog elitizma, smatra da je autentična istorijska forma crnogorskog postojanja - pokrajinski status u okviru Dušanovog carstva! Drugim riječima, crnogorska državnost je za njega posljedica istorijskih neprilika, a ne trajno stanje. Njegoš je i u "Kratkoj istoriji Crne Gore" vladike Petra I mogao pročitati da je Crna Gora postala nezavisna tek kada je propalo Srpsko carstvo, te da će ostati nezavisna - "dokle, eda Bog promisli za serbski rod na drugi bolji način". Naravno, kada imamo u vidu da Njegoš nije znao da je crnogorska državnost postojala i prije Nemanjića, onda

je ovaj njegov politički stav donekle razumljiv, ali je teško razumjeti da mnogi, čak i danas, njegovu zabludu i neznanje, uzimaju za temelj svog znanja o prošlom.

Njegošev mitski svjetonazor učvrstio je i usavršio, a zatim pretočio u politički program i ideologiju, kralj Nikola. Od njegovog doba, definitivno je u istorijskoj svijesti Crnogoraca ucijepljeno uvjerenje da je primat "opštih interesa" nad interesima Crne Gore pitanje nacionalne časti. Tako je proizveden Crnogorac koji se srami da "opšte interese" podredi interesima Crne Gore, i koji smatra da ne treba da postoji njegova država, čak i ako je on u toj državi ministar. To što su pri kraju vladavine kralj i njegov ministar Plamenac promijenili mišljenje, nije bila posljedica iznenadne spoznaje, već iznenadnog otkrića da im Pašić pokazuje palac između srednjeg prsta i kažiprsta. U prvo vrijeme, Pašićev palac bio je onaj čarobni štapić kojim su najveći Srbi u tren pretvarani u najveće Crnogorce.

S ovih nekoliko napomena ukazali smo na neka izvorišta istorijske svijesti današnjih Crnogoraca, tačnije na one segmente te svijesti koji utiču na masovno opredjeljivanje Crnogoraca protiv crnogorske državne samostalnosti. Nesumnjivo je da u takvoj svojoj istorijskoj svijesti, Crnogorci nalaze uporište i opravdanje za otpor prema ideji nezavisne Crne Gore. Zato se ova svijest može smatrati važnim činiocem oblikovanja današnjeg političkog mentaliteta Crnogoraca i njihovog sveukupnog političkog habitusa. Osvrt na problematične strane takvog mentaliteta i takvog političkog habitusa, posebna je priča.

Iako u sadržajima istorijske svijesti Crnogorci nalaze uporište i opravdanje za svoj otpor prema crnogorskoj nezavisnosti, nesporno je da su stvarni razlozi takvog njihovog stava neistorijske prirode. A to znači da se nepobitnim istorijskim činjenicama takvo njihovo opredjeljenje ne

može ni opravdati, niti odbraniti, čime se samo potvrđuje davnašnja teza da je istorijska svijest Crnogoraca u nesaglasju sa crnogorskom istorijom. Kod jednog dijela crnogorskog društva, istorijska svijest nije ništa drugo do skladište mita i logičkih nebuloza koje služe kao lijek za brojne provincijske komplekse. Takva istorijska svijest pruža uporište i opravdanje za političke stavove iza kojih se skrivaju najprofaniji lični interesi i nezajažljiva težnja za socijalnom afirmacijom. Kada se neki Crnogorci dohvate krupnih riječi, "slavne prošlosti" i "opštih interesa", sigurno je da su naumili da prigrabe nešto za sebe, i to ono što im po pravilu ne pripada. Koliko je samo guslarskog umijeća trebalo da se otimačina stoke po Hercegovini svaki put predstavi kao osveta Turcima za Kosovski poraz. Izgleda da su sve velike mitove Crnogorci koristili za ukrivanje kojekakvih tričarija i sitnih krađa, iako su ih mogli iskoristiti za nešto mnogo značajnije. Ali, to je Crnogorac: u borbu krene sa parolom o "svjetskoj pravdi", a vrati se sa dvadeset koza, i onda o svom pohodu priča kao o žrtvovanju za "svjetsku pravdu". I što je najstrašnije, on vjeruje da je sa dvadeset "uvezenih" koza došao na korak do "svjetske pravde". Dakle, šta god radio, i zašta se god opredjeljivao, Crnogorac ima "istorijsko opravdanje". To važi i za otpor prema državnoj nezavisnosti Crne Gore. Zato je pravo pitanje: što se, uistinu, krije iza takvog stava.

Crnogorsko protivljenje državnoj suverenosti Crne Gore, tj. zalaganje za zajedničku državu sa Srbijom, objašnjava se sentimentalnom istorijskom pričom o tobožnjem "vjekovnom zajedništvu", kojem se pridaje značenje zavjetne crnogorske težnje. Na taj način, pozivajući se na misli i osjećanja svojih predaka, ovi Crnogorci žele dokazati legitimnost i ispravnost svog protivljenja crnogorskoj

državnoj nezavisnosti, vjerujući da političkim razlikovanjem od predaka počinje odrođavanje i gubljenje identiteta. Ovoj patetičnoj "istorijskoj" priči, Crnogorci dodaju i parolu o prevelikoj ljubavi prema Srbiji, s kojom, navodno, žele da dijele zlo i dobro i da zauvijek ostanu zajedno. Međutim, protivljenje crnogorskoj državnoj nezavisnosti, koje se licemjerno naziva - težnja za zajedničkom državom, posljedica je nekih drugih razloga. Ovom prilikom, osvrnućemo se samo na razloge koji imaju veze sa karakterom crnogorske istorijske svijesti.

U prvom redu, otpor crnogorskoj nezavisnosti kod jednog dijela Crnogoraca posljedica je atavističkog, što će reći, istorijski utemeljenog animoziteta prema Crnoj Gori. Posebno je ovaj animozitet prisutan kod dijela crnogorskih građana koji ne pripadaju "staroj" Crnoj Gori. U njihovoj svijesti, zbog niza istorijskih razloga, Crna Gora ne postoji kao država kojoj oni svim svojim bićem pripadaju, a državno nasljeđe koje personifikuju Petrovići-Njegoš ili Balšići, oni ne smatraju i dijelom svoje istorijske sudbine. Jednostavnije rečeno, Grahovačka ili Vučedolska bitka, nijesu i njihove bitke, jer su u to vrijeme oni bili nevoljni podanici Carstva s kojim je Crna Gora ratovala. Oni, dakle, nemaju trajnijih veza s državom Crnom Gorom, niti imaju dovoljno istorijskog utemeljenja za poistovjećivanje sa crnogorskom državnom tradicijom. Iz takve svijesti, uz rijetke izuzetke, uslijedila je ravnodušnost, a kasnije i otpor prema suverenoj Crnoj Gori. Taj animozitet prema crnogorskoj ideji, moguće da je bio pojačan osjećajem inferiornosti koji je cetinjska nadmenost i arogancija često podsticala kod zagraničnog stanovništva. Čitav jedan vijek, "stara" Crna Gora je prigovarala okolnim plemenima da ih je ona oslobodila od Turaka, i da bi "još lizali turske tepsije" da im nije bilo Katunjana. Od Zatarja do Pive svaki

je Starocrnogorac služio kao "podsjetnik"novim podanicima da su oni bili niko i ništa (turska raja), a da su ih Crnogorci učinili slobodnim ljudima. Nesumnjivo da je svijest o ovakvom istorijskom iskustvu, stvorila kod jednog značajnog dijela crnogorskih državljana, najprije kompleks niže vrijednosti, a onda i animozitet prema Crnoj Gori. Današnja ostrašćenost nekih ljudi, kada je u pitanju negiranje crnogorske samostalnosti, refleks je takve svijesti. Ovi ljudi vjeruju da će nestankom Crne Gore, nestati njihovi kompleksi i osjećaj inferiornosti, zbog čega su oni spremni da s posebnim zadovoljstvom dignu obje ruke za ukidanje crnogorskog državnog identiteta. Dakle, crnogorsko protivljenje nezavisnosti Crne Gore, posljedica je univerzalnog psihološkog fenomena, koji u ovom slučaju ima prepoznatljiv istorijski uzrok - "odsustvo" sa Vučjeg dola.

Drugi razlog crnogorskog protivljenja ideji suverene Crne Gore, tiče se najprostijih socio-ekonomskih interesa. Koliko smo puta čuli crnogorsko rezonovanje: "Bez Srbije bi umrli od gladi!" Uzalud ćete ovakvim ljudima objašnjavati da suverenost ne zahtijeva podizanje betonskog zida na graničnoj liniji, da žito uspijeva u još nekim krajevima svijeta, da Crna Gora nije okružena turskim karaulama, da ima luke na moru, i da se žito najčešće kupuje. U Crnoj Gori još ne postoji pekara u kojoj se hljeb od srbijanskog žita - poklanja, bez obzira kojoj partiji pripadali. A ukoliko neko toliko voli istorijsku floskulu o sirotinjskoj Crnoj Gori, onda mora znati da je Crna Gora u mnogo težim političkim okolnostima bila suverena, pa opet nije "umrla od gladi". Istina, živjela je u siromaštvu, ali to je bila Crna Gora bez ijednog ekonomskog resursa, a današnja Crna Gora mnoge resurse, ipak, ima. Istina je i da je dobijala žito kao pomoć, ali prvenstveno iz Rusije. Ako je tada dobijala žito iz daleka, zašto to ne bi mogla i danas? No,

bez obzira na logiku kojom se ovaj rezon može obesmisliti, nesporno je da kod ljudi koji ovako misle, ljubav prema Srbiji izvire iz stomaka, što znači da uz njihov patriotizam obavezno ide i žiro-račun. Ova interesna ljubav prema Srbiji temelji se i na crnogorskoj opčinjenosti apanažama za beskrajno ideološko meditiranje, koje jedino iz Srbije mogu dobiti. Srbijanske institucije su jedine institucije na svijetu gdje Crnogorci mogu profitirati sa svojim ideološkim kontemplacijama. Tako je u današnjem vremenu, kada su Crna Gora i Srbija jedna država, stvorena mogućnost da živite u Crnoj Gori, a da zarađujete od prodaje ideologije u Beogradu. Proglašenjem Crne Gore za suverenu državu, ovi ljudi bi izgubili najveće tržište za svoju ideologiju. Ogromne količine ideologije, koja se u Crnoj Gori masovno proizvodi, ostale bi neprodate, a ovi Crnogorci bi od honorarnih i uglednih "nacionalnih pregalaca" postali ono što u stvari i jesu - obični ili beznačajni ljudi. Oni, naravno, na takav položaj nikada neće dobrovoljno pristati, osim ukoliko bi im neko obećao da će njihov ideološki proizvod otkupljivati Crna Gora. Za sada nema izgleda da će to uskoro biti moguće, jer crnogorski budžet jedva izdržava one malobrojne prodavce crnogorskih ideologija.

I napokon, treći važan razlog crnogorskog protivljenja ideji suverene Crne Gore jeste - strah. Nije mali broj Crnogoraca koji vjeruje da bi se u slučaju osamostaljenja Crne Gore naglo povećala rodnost žena nepravoslavne populacije, pa bi naša mala, ali čojska i junačka zemlja postala država u kojoj većinsko stanovništvo čine Muslimani i Albanaci. Oni bi nas onda pokorili i vratili u doba prije Martinića i Krusa. Iz toga slijedi, da bismo, jedino ukoliko bi ostali u zajednici sa Srbijom, takav scenario bio nemoguć, jer bi nas doborovoljci iz Šapca, Niša i Leskovca

odbranili od ove islamske pošasti. Pravo je pitanje zašto Crnogorci, koji su protivnici crnogorske nezavisnosti, i u ovom slučaju ne pozovu Istoriju u pomoć, kada već svoje stavove temelje na istorijskoj argumentaciji? Neka im Istorija i u ovom slučaju kaže ko je u 18. i 19. vijeku vojnički branio Crnu Goru, osim onih koji su u Crnoj Gori živjeli? Prema tome, nije istorijski održiv ni ovaj argument "domaćih" protivnika nezavisnosti Crne Gore. Njime se još jednom dokazuje da pristalice zajedničke države sa Srbijom nijesu svoj stav utemeljeli ni na čemu drugom do na uvjerenju da se od Srbije mogu okoristiti. Dakle, istorijskim razlozima se ne može braniti protivljenje crnogorskoj nezavisnosti, odnosno, logičnost zajedničke države Crne Gore i Srbije, koja, ukoliko počiva na ravnopravnosti članica, znači nepravdu prema Srbiji. Istorijskim razlozima se jedino može dokazati da su stabilni i svestrani odnosi između ove dvije nezavisne države od ogromnog državnog i nacionalnog značaja za Crnu Goru.

PREPRODAVCI IDEOLOGIJA

Početkom devedesetih godina 19. vijeka počinje da raste broj Crnogoraca koji zbog ličnih ili političkih razloga napuštaju Crnu Goru i nastanjuju se u Beogradu. Beograd od tog vremena postaje, reklo bi se, idealno mjesto za njih. Uglavnom se radilo o Crnogorcima koji su zbog neke nepravde ili sukoba sa vlašću napustili Crnu Goru, ali je bilo dosta onih koju su bježali od kazne za učinjeni prekršaj. No, bez obzira na razloge koji su ih nagnali da ostave svoju zemlju, svi oni su se u Beogradu odmah deklarisali kao politički nezadovoljnici i žrtve knjaževe samovolje, što im je omogućilo da lakše dobiju pomoć i namještenje. Obrenovićevska Srbija krajem 19. vijeka, kada se u Beogradu počinje formirati krug crnogorske emigracije, nije bila naklonjena nikolajevskoj Crnoj Gori, tako da su svi protivnici knjaževi, i oni stvarni i oni lažni, dočekivani raširenih ruku. Na crnogorskim emigrantima se, koliko je poznato, nije štedjelo, a novac srbijanske vlade pomogao im je da lako prebrode sve moralne dileme, ukoliko su ih uopšte imali. Svim ovim ljudima, od kojih su neki trebali da budu na Grmožuru, umjesto da šetaju po Terazijama, to je dalo poleta i stvorilo uvjerenje o sopstvenoj važnosti. Mnogi crnogorski nezadovoljnici bili su primani i na srpski Dvor, gdje su obećavali i ono što ne mogu učiniti. Obećavali su da će ubiti knjaza Nikolu, za kojega je kralj Milan jednom rekao da je "goli prosjak iz

onih gladnih gudura". No, kako je i pored tih planova knjaz Nikola šetao po Cetinju, kralj Milan je stalno prekorijevao Crnogorce da su nepouzdani. Jedan od najpoznatijih crnogorskih emigranata, Savo Ivanović, koji je zbog spora s prestolonasljednikom Danilom oko svoje žene napustio Crnu Goru, obećao je 1894. godine kralju Milanu da će "oprati svu nevjernost crnogorske emigracije sa fišekom koji će opaliti Knjazu ili Nasljedniku u prsi". U jednom izvještaju o djelatnosti crnogorske emigracije u Beogradu, koji je Savo Kustudić poslao knjazu Nikoli, kaže se da svi oni, izgleda po nagovoru kralja Milana, rade da nekako ubiju crnogorskog knjaza. Dok ne izvrše naum, ovi Crnogorci su pribavljali naklonost vlasti, a to znači i novčane prinadležnosti, klevetanjem knjaza Nikole i izmišljanjem svakojakih gadosti o Crnoj Gori i prilikama u njoj.

Na Cetinju su ubrzo počeli da stižu glasovi o bjesomučnim kritikama knjaza i Crne Gore od doskorašnjih crnogorskih podanika, ali i o prijetnjama koje su iz Beograda upućivane. Krajem 1899. u zvaničnim novinama objavljen je i članak o ovom "crnogorskom fenomenu". U članku se kritikuju Crnogorci koji napadaju svoju zemlju, samo da bi se predstavili dobroželateljima zemlje u koju se došli. Takvim se Crnogorcima poručuje da se varaju ukoliko misle da će ih tuđin cijeniti zato što pokazuju da više vole njegovu zemlju od svoje. Pored ovakvih poruka Crnogorcima na strani, u tekstu je objašnjeno kako i zbog kojih razloga Crnogorac postaje najžešćim kritičarem prilika u svojoj zemlji: "Ima i onijeh, koji iz praznog ćefa, ludog inada i tobožne osvete ostavljaju svoju domovinu u tvrdoj nakani da se već u nju nikada ne vrate... Za takove nije dovoljan onaj grijeh, te su za vazda svoj zavičaj napustili, nego upadaju u još veći grijeh. Da opravdaju pred

tuđinom počinjeni grijeh, što su iselili, predstavljaju u crnijem bojama i uzroke, te navode pred slabo obaviještenijem svijetom, izmišljene nepravde, kombinirane napadaje, neosnovane nesuglasice i što je još groznije, da bi taj zbor i tvorom potvrdili, stanu bacati oni sami drvlje i kamenje na zemlju, koja ih je, na žalost, rodila i odnjihala!"

Većina onih koji su po Beogradu izmišljali svakojake gadosti o Crnoj Gori i njenom vladaru, po pravilu su poticali iz probrane grupacije najgrlatijih crnogorskih udvorica. Dok su živjeli u Crnoj Gori i bili crnogorski državni činovnici, prednjačili su u poniznosti i laskanju, tako da je njihovo ponašanje moglo služiti kao primjer podaničke servilnosti. Čim su se našli u Beogradu, preobratili su se u najžešće i najprljavije kritičare vlasti i vladara kojeg su do skoro ponizno i revnosno služili. Njihovo ponašanje prema Crnoj Gori bilo je očekivano: od laskavaca koji se po prirodi stvari ne odlikuju moralnom postojanošću, suvišno bi bilo i očekivati da se drže bilo kakvih etičkih normi. Njihov primjer ukazuje i na generički profil crnogorskog političkog nezadovoljnika: većina njih nije to postala zbog moralnih dilema i principa, već zbog najobičnije sujete ili veoma praktičnih interesa. Sujeta (povrijeđena "veličina") i interesi ("dvižimo i nedvižimo"), dva su osnovna usmjerivača političkog opredjeljivanja Crnogoraca. Ideologije ovdje, po pravilu, služe da bi se sva ova moralna golotinja ukrila, jer Crnogorci vole da svoju moralnu bijedu transponuju u borbu "za više ciljeve" i "opšte dobro". Tako ljepše izgledaju, a oni do spoljnih obilježa ponajviše drže. Evo nekoliko konkretnih primjera crnogorskog političkog preobraćanja na putu od Cetinja do Beograda.

Tomo Orahovac jedan je od prvih crnogorskih državljana koji je začeo krug političkih protivnika knjaza Nikole. Godine 1883. objavio je spjev "Žalopojka Lovćenu

planini", u kojem knjaza Nikolu prikazuje kao nosioca nacionalnog razdora u srpskom narodu, dok za Crnu Goru kaže da je zemlja u kojoj je narod zbog loše vlasti potpuno upropašćen. U Crnoj Gori, tvrdi Orahovac, glavnu riječ imaju: "Lažni soci, lažljivij' svjedoci,/ I podmukli lovci i trgovci.../ Koji narod nemilice gnjave/ Što je časno ćeraju i dave..." Tako, eto, Tomo Orahovac piše 1883. godine. Nekoliko godina ranije (1880), Orahovac je kao crnogorski državni činovnik na službi u Baru, povodom Božićnih praznika, poslao telegrafsku čestitku svom pretpostavljenom - ministru unutrašnjih djela (vojvodi Mašu Vrbici). U toj se čestitci, pored ostalog, kaže: "Daj Bože da se zastava našeg uzornog Gospodara razvije i na ona mjesta koja jošt u ropstvu čame... Živio nam uzoriti i presvijetli Gospodar, Živjela Njegova viteška i slavna obitelj!" Nešto više od dvije godine nakon ovog telegrama, pokorni Orahovac je napustio Crnu Goru, i to izgleda zbog krađe državnog novca. Otišao je u Srbiju i tamo počeo da piše paškvile protiv knjaza Nikole i Crne Gore. "Uzoriti Gospodar" iz telegrama koji je poslao na Cetinje 1880. godine, već 1883. preobratio se u "lovćenskog sebičnjaka", koji je okružen moralnim ništarijama.

Značajno mjesto među crnogorskim političkim nezadovoljnicima pripada i Savu Ivanoviću, koji je jedno vrijeme bio ađutant knjaza-prestolonasljednika. Za Ivanovića se govorilo da je "neprestano s kraljem Milanom, da mu Kralj daje i šakom i kapom, da jednako kutari ovamo onamo i da radi Knjazu o glavi." Ivanović je, zaista, obećavao kralju Milanu da će ubiti knjaza Nikolu, ali je sve ostalo na riječima. Savo Ivanović je uz pomoć jednog srpskog političara napisao i knjigu u kojoj se o dinastiji Petrović-Njegoš iznose svakojake neistine i gadosti. Primjera radi, za knjaza Nikolu se kaže da siluje svoje sluškinje, i

da vanbračnu djecu iz tih veza njegovi tjelohranitelji bacaju u nužnik: "Bog zna koliko su dječice potrovali i u nužnike bacili, tek da skriju - Nikola silovanje, a Mišo (Jabučanin, tjelohranitelj knjažev), podvodadžiluk!" O prestolonasljedniku Danilu, s kojim je Ivanović zbog svoje žene i došao u sukob, kaže se da se seksualno samozadovoljava uz lovačke pse. A samo dvije godine prije nego je objavio ovu knjigu, Ivanović piše knjazu Nikoli: "Molim se svemogućem Bogu da Vas On još na duga vremena poživi i do kraja pomogne u Vašem patriotskom radu, radu koji je odista veličanstven, radu koji odista mora i umije da s nekom čarobnom silom obezoruža i najveće Vaše protivnike!" Eto kako malo treba da "patriotski radnik" za manje od dvije godine u svijesti jednog čovjeka postane "čudovište". Ovo je tipični primjer crnogorskog političkog habitusa.

Zanimljiv je i slučaj knjaževog dugogodišnjeg ađutanta i rođaka Blaža Petrovića-Njegoša. On je odmah poslije "Veljeg rata" postao knjažev "pobočnik", da bi 1892. godine iznenada napustio Crnu Goru i nastanio se u Beogradu. Prema saznanjima austrijske diplomatije, veoma brzo je od srpske vlade dobio poveću godišnju (tajnu) subvenciju u iznosu od 3.000 fiorina. Poređenja radi, nijedan crnogorski ministar u to vrijeme nije imao toliku godišnju platu. Međutim, ni to mu nije bilo dovoljno, pa je preko Jovana Ristića pokušavao izdejstvovati da bude imenovan i za ađutanta kralja Aleksandra. U ovom naumu, začudo, nije uspio. Nedugo nakon njegovog dolaska u Beograd, u bečkoj "Novoj slobodnoj presi" objavljeno je da je on, u stvari, agent knjaza Nikole i da je njegovo emigriranje u Srbiju smišljeno u Odžakliji. Blažo Petrović-Njegoš je odmah reagovao pismom uredništvu lista, tvrdeći da je "duboko uvređen u najosetljiviju žicu". Dalje kaže da je na-

pustio Crnu Goru s namjerom da se više nikada u nju ne vrati, te da je odmah po dolasku u Srbiju primio srpsko državljanstvo. I na kraju, bivši knjažev ađutant navodi: "Zato s ponosom mogu reći, da sam danas jedan od najvernijih i najodanijih podanika Njegova Veličanstva Kralja Aleksandra; ja sam građanin Kraljevine Srbije. I tim sam sve kazao." Pismo je datirano - 12. maj 1894. godine, i pisano je ekavski. Za samo dvije godine Blažo Petrović-Njegoš je postao "najverniji i najodaniji" podanik srpskog kralja, a još brže "zaboravio" je ijekavicu. Njegovo originalno pismo došlo je tajnim kanalima na Cetinje, gdje se i danas nalazi u fondu Državnog muzeja.

Interesantan je i primjer "laganog" preobraćanja Jefta Mrava. Dok je učio osnovnu školu u Crnoj Gori, redovno je tražio i dobijao novčanu pomoć od knjaza, da bi se ubrzo po dolasku u Beograd deklarisao kao protivnik knjažev. U jednom se izvještaju, recimo, kaže da "Jevtan Mrav sin Jova Mrava iz Nikšića, kojemu Knjaz daje vazda... laje i sramoti po Beogradu to se nemože opisati". Jefto Mrav, tada, 1894. godine, đak učiteljske škole u Beogradu, primao je, kako u jednom pismu navodi, stipendiju od srpske vlade u iznosu od 50 dinara mjesečno, a imao je i besplatan smještaj u Domu Sv. Save. Od tih pedeset dinara, za mjesečnu ishranu trošio je 32 dinara, za pranje rublja 6, a za školski pribor 7 dinara. Pet dinara mu je ostajalo za džeparac. Srpska vlada mu je, dakle, davala dovoljno novca za osnovne troškove. No, prije nego je otišao u Beograd, Jefto Mrav se, kao siromašni učenik nikšićke osnovne škole, godinu za godinu obraćao knjazu za pomoć. Avgusta 1888. tražio je od knjaza da mu kupi knjige potrebne za školu, napominjući da je knjaz i prethodnih godina udovoljavao njegovim molbama. Knjaz Nikola, ne samo da je odlučio da mu i ovoga puta pomogne, nego je želio i lično da upozna sina hercegovačkog uskoka Jova Mrava. Knjaz ga je krajem avgusta 1888. primio u audijenciju. Na molbi kojom Jefto traži pomoć za kupovinu knjiga, Gospodar je napisao: "Neka izađe predamnom"! Prilikom audijencije, Gospodar mu je obećao da će ga stalno pomagati, a on samo da dobro uči ("Uči dobro, ljeba ti moga!"). Kasnije, kada su u vrijeme namjesničkog režima poboljšani odnosi između Crne Gore i Srbije, crnogorska vlada je uspjela dobiti nekoliko stipendija za svoje đake, pa je knjaz odredio da stipendiju dobije i Jefto Mrav (1891). Zahvalnost prema knjazu nije dugo trajala. I kao što je u citiranom izvještaju rečeno, "Jevtan Mrav sin Jova Mrava iz Nikšića, kojemu Knjaz daje vazda... laje i sramoti po Beogradu to se nemože opisati".

Ovim primjerima ukazali smo na dominantni mentalitetski sklop ljudi koji su u Beogradu činili krug crnogorske političke emigracije i, ujedno, na onaj suštinski motiv njihovog političkog opredjeljivanja i mišljenja. I kao što se da zaključiti, politički razlozi nijesu bili dominantni u njihovom političkom profilisanju i izboru političkog puta. Nameće se uvjerenje da je njima bilo važnije u politici da budu protiv nekoga ili nečega, nego da budu za ovo ili ono. Nijesu oni postali protivnici kralja Nikole zato što su bili protivnici despotskog karaktera vlasti koju on personifikuje, već što su bili protivnici njega lično, nezavisno od toga kakva je njegova vlast. Nijesu oni bili kraljevi protivnici zato što su demokrate po ubjeđenju i ljubitelji pravne jednakosti, već, po svoj prilici, zato što za njih u tom kraljevom političkom zabranu nije bilo mjesta. Ili su, barem, mislili da nijesu dobili mjesto koje im prema zaslugama pripada. Dakle, nijesu oni ogorčeni na kralja što je tipični balkanski despot, već što su bili razočarani malom količinom milosti koju im je taj despot udijelio. Ako

su oni bili protivnici svake tiranije, pa razimije se i one Nikoline, kako je moguće da za sve vrijeme života u Beogradu ne iskažu politički animozitet prema dvojici posljednjih Obrenovića - ex kralju Milanu i kralju Aleksandru, čija se vladavina nije odlikovala političkim slobodama i demokratijom? Ovi su Crnogorci, kao razvikani protivnici cetinjskog despota, ponizno služili onog beogradskog; oni su se protiv jednog apsolutiste, borili uz pomoć drugog. Njihova borba za političke slobode i pravdu ticala se tako samo Crne Gore. Nesloboda i nepravda u Srbiji nije im nimalo smetala, pa su, kada je o Srbiji riječ, namah "zaboravljali" sve uzvišene principe zbog kojih su, navodno, dobježali u Beograd. Njihovom "demokratskom" habitusu nije smetalo ni kada su poslije 1903. postali štićenici Apisove službe, koja je izvela najgroznije kraljeubistvo u 20. vijeku. Smiješno je tada izgledalo njihovo zalaganje za pravdu i slobodu, a nalazili su se na platnom spisku ovih odlikovanih ubica. No, njima je jedino važno bilo da čitav Beograd ostane i dalje pozornica na kojoj će oni izvoditi predstavu u kojoj glume časne i slobodoumne ljude, žrtve progona i nepravdi ostarjelog tiranina sa Cetinja. Od patetičnih žalopojki i potoka suza nad "nesretnom sudbinom" Crne Gore oni su danju živjeli i preživljavali, a uveče bi bašta hotela "Moskve" postala mjesto gdje bi oni primali saučešće za Crnom Gorom. "Ja za tu vrstu ljudi nikad nisam imao ni simpatija ni prizrenja nikakvoga", napisao je poznati srpski političar i istoričar Stojan Novaković o crnogorskoj političkoj emigraciji u Beogradu.

Početkom 20. vijeka, u sve većem broju se grupi knjaževih protivnika priključuju i crnogorski studenti i đaci koji su se školovali u Beogradu. Najprije će crnogorski studenti reagovati na prilike u Crnoj Gori svojim poznatim proglasima 1905. i 1906. godine, a kasnije će, u dogovoru

sa oficirima Apisove tajne službe, organizovati i zavjeru protiv života knjaževa (1907). Iz kragujevačkog Zavoda nabavljene su bombe, koje je jedan tipograf (S. Rajković) donio u Crnu Goru s namjerom da budu iskorišćene za atentat na knjaza. Predsjednik crnogorske vlade, dr Lazar Tomanović, bio je razočaran što se crnogorski studenti tako lako preobrate u protivnike knjaza i crnogorske vlasti: "Crna Gora, smatrajući Beograd opšte srpskim prosvjetnim ognjištem, šiljala je svoje sinove tamo, da se otuda povrate u otadžbinu prosvijećeni i naoružani naukom, pa da prijenu na rad po svim granama narodnog i državnog života, kao što smo imali lijepih primjera iz pređašnjeg doba; ali danas mjesto da se naši sinovi u Biogradu posvete isključivo knjizi i školi, kako bi što brže i uspješnije počeli raditi na polju narodnog i državnog života, oni se ističu iza školskih skamija na političko polje, da hule i ruše sve što postoji u njihovoj otadžbini i što je Crnogorcu najsvetije."

Važna, takoreći prelomna godina za Crnogorce u Beogradu, bila je 1945. Do 1945. godine Crnogorci su bili najobičniji uslužni instrument sistema vlasti, a poslije 1945. godine oni dobrim dijelom čine i personifikuju sistem vlasti kojim se iz Beograda upravljalo Srbijom i Jugoslavijom. Crnogorci su zbog socijalnog ambijenta iz kojeg su poticali, masovno pripadali revolucionarnom komunističkom pokretu, a zbog nespornih ličnih kvaliteta, dara za rukovođenje i energičnosti koja se ponekad radikalno manifestovala, zauzeli su ogroman broj visokih mjesta u komunističkoj vlasti. Crnogorskom mentalitetskom sklopu posebno su odgovarale strukture vlasti kao što su represivni (vojska, policija), sudski i ideološki aparat. Oni su činili najubojitiju "pesnicu režima".

Vjerovatno čitava jedna divizija Crnogoraca "zauzela" je 1945. Beograd. Svi oni su imali mjesto u sistemu vla-

sti, a za kratko vrijeme našli su u Beogradu i ostala mjesta koja su im trebala. U prvom redu, mjesta za stanovanje. Veliki broj Crnogoraca došao je do svoja četiri zida otimačinom kuća i stanova ljudi koji su nasumice označeni kao "reakcionarni elementi". Mnogi od tih ljudi nijesu imali bilo kakve političke ili druge krivice, ali je posjedovanje kuće na atraktivnoj lokaciji bilo dovoljno za odluku "rejonskog komiteta" o oduzimanju imovine "narodnom neprijatelju". Crnogorci - najglasniji borci za "svjetsku pravdu", počeli su da žive svoje beogradske dane u otetim kućama. Najpoznatiji golootočanin, pukovnik Vlado Dapčević, inače, jedan od Crnogoraca koji se 1945. uselio u beogradsku vilu (ul. Proleterskih brigada) ostavio je upečatljivo svjedočanstvo o tome: "Kombinacija gramzivosti, luksuza i, uz to, primitivizma, spuštala se, onda, od glavešina naniže. Posljednji primitivci su tada grabili persijske ćilime, kristalne lustere, skupocjeni namještaj... Sjećam se jedne anegdote sa jednim od onih udbovaca. Bio je prije rata seljak u Crnoj Gori. Ode u njegovu kuću naša Crnogorka i vidi dijete piša po persijskom ćilimu. Veli: 'Zašto dozvoljavate djetetu da upropaštava ovako skupocjen ćilim?' On joj odgovori: 'Neka piša, to je krvlju stečeno!' Jednostavno, tada se smatralo da su odbranili zemlju i da je došlo vrijeme da se to naplati. I to debelo." (S. Ćuruvija, Ibeovac - Ja, Vlado Dapčević, Beograd, 1990, 114)

Poslije prvog ešalona Crnogoraca, koji su u Beogradu "naplaćivali" svoje ratne muke, u glavni grad tadašnje FNRJ (kasnije SFRJ), počele su postepeno dolaziti nove generacije montanjara. Većina je dolazila u Beograd da se školuje, a bilo je i onih koji su jednostavno dolazili tražeći zaposlenje. Svi oni su, kao što je to za pridošlice i logično, imali jedan cilj - uspjeti u novoj sredini i postati "neko". Ta želja za uspjehom bila je nešto izraženija nego

kod ostalih pridošlica, budući da su u Beograd stigli iz surovo siromašne i besperspektivne sredine, koja sve svoje atavističke i istorijske komplekse tradicionalno liječi - uspjehom. Međutim, uspjeti u Beogradu nije lako. Beograd je, ne samo prema crnogorskim mjerilima, evropska metropola, velegrad, u koji svi dolaze da nađu mjesto pod suncem. Konkurencija je velika, tako da postati "neko" u milionskom Beogradu nije nimalo jednostavno. No, prečica na tom putu ipak ima, i njih je odavno prokrčila politika. Najveći broj Crnogoraca upravo koristi ove prečice da bi se uspeo na vrh. Jer, kada bi išli putem kojim manje-više svi idu, njihovo uspinjanje bi bilo mnogo teže i sporije, i što je za njih najvažnije, vjerovatno ne bi ni dosegli željenu visinu. Između megalomanskih ambicija ovih Crnogoraca i njihovih stvarnih sposobnosti i kvaliteta, često je ogromna razlika. Ima, naravno, među ovim Crnogorcima vanserijskih talenata i znalaca, koji bi se, bilo kojim putem da krenu, uspeli visoko. O njima ovdje nije riječ, već o onim Crnogorcima koji bi, da im nije prečica koje je prokrčila politika, ostali u socijalnom podnožju ili, možda, podrumu. Takvih je u Beogradu od 1945. pa do kraja 20. vijeka bilo na hiljade. Upravo su ovi ljudi sve ono što nijesu mogli postići znanjem i drugim kvalitetima pokušali postići političkom odanošću i fanatičnoj posvećenosti vladajućoj, odnosno, aktuelnoj ideologiji. Zahvaljujući tome, pred njima su se otvarale sve kapije, dizale sve rampe i ukazivale sve prečice koje vode ka društvenom vrhu. Svoj socijalni uspon oni su ostvarivali koristeći ideološko gorivo, tj. snagu ideologije iza koje je stajao režim. Čitave divizije stručnih i vrijednih Srbijanaca ostajale su daleko iza njih, a ovi Crnogorci su zauzimali pozicije koje ni po čemu nijesu zaslužili. Srpskom režimu, kao uostalom svakoj vlasti na kugli zemaljskoj, trebali su odani ljudi, koji ima-

ju barem malo političkog refleksa i koji su spremni da bespogovorno slijede Ideju, ma kakva ona bila. Naučivši još u Crnoj Gori da se sve može postići i postati ukoliko se stane uz vlast, beogradski Crnogorci se nijesu dvoumili. Režim je u njima dobio odanu i beskrupuloznu gomilu poslušnika, bezličnika i beskičmenjaka, koja je s jednakim zadovoljstvom kusala i pomije i kavijar. Zauzvrat, dobijali su propusnice s kojima su lako i brzo dolazili do željenog socijalnog uspjeha i promocije. Eto u čemu je čitava priča, tako da i nema drugog objašnjenja za ogroman broj Crnogoraca na svim važnijim upravljačkim mjestima u Beogradu. Samo bezgranično naivni ljudi vjeruju u famu o posebnoj nadarenosti Crnogoraca za direktorovanje i komandovanje, i o njihovoj izrazitoj talentovanosti i sposobnostima.

Istoričar Radoš Ljušić, profesor beogradskog Filozofskog fakulteta, među prvima je javno iskazao sumnju da je prisustvo Crnogoraca na najodgovornijim mjestima u Srbiji rezultat njihovih sposobnosti, vrjednoće i zasluga. Ljušić kaže da ih, nažalost, ove vrline ponajmanje krase, tako da za svoju socijalnu promociju Crnogorci treba da zahvale komunističkom režimu kojem su odano služili. Tom režimu su, tvrdi Ljušić, Crnogorci kao bespogovorni izvršioci svih naloga, pomogli da uništi srpski duh u Srbiji. Zauzvrat, ovi "komunistički janičari", kako ih naziva Ljušić, dobili su priliku da zaposjednu sva važnija mjesta u Srbiji. ("Nin", 28. 02. 1992, str. 17) Eto, dakle, i izvornog srbijanskog objašnjenja za fenomen crnogorske sveprisutnosti na najvažnijim pozicijama u Beogradu. U vrijeme kada je ovaj Ljušićev tekst objavljen u "Ninu", samo su rijetki pojedinci nazirali da će beogradski Crnogorci, koji su pomagali komunistima da potiru srpski duh, svesrdno pomagati i Slobodanu Miloševiću da u posljednjoj deceniji

20. vijeka uništi i "vaskoliku" Srbiju. Milošević je, naravno, Crnogorac (otac iz Vasojevića, majka iz Bjelopavlića) koji je rođen u Požarevcu.

Isto kao što su odano i beskurpulozno služili komunističkom režimu, beogradski Crnogorci su služili i Miloševićevom nacionalističkom režimu. Opet su oni bili najvatreniji zagovornici političkih ciljeva i ideologije novog Vođe, kao i najpouzdaniji "izvođači radova" na projektu koji je za nepunu deceniju upropastio Srbiju. Vođa je dobro procijenio da mu ova armija nezasitih i podatnih ljudi može biti od koristi u beskrajnom održavanju lične despotije u Srbiji. Upravo je u njima Slobodan Milošević vidio ljude koje može lako i sigurno da kupi, kojima može da upravlja, i što je najvažnije, da ih učini zavisnicima od sopstvenog političkog trajanja. Ili Miloševićevim jezikom rečeno: "Dok trajem Ja, trajaćete i vi! Bez mene ste niko i ništa, i zato ste primorani da budete poslušniji nego bilo ko drugi." Tako je nekadašnji komunistički sekretar, prepoznao u beogradskim Crnogorcima politički proleterijat koji će biti pouzdano sredstvo njegove diktature. Jednostavnije rečeno, to su bili ljudi koji u Srbiji nemaju ni njive ni šljive, i koji ni po koju cijenu neće da oru i beru. Oni hoće da budu nadzornici i vlasnici orača i berača, što je, i u Srbiji i u Crnoj Gori, san svakog "pravog" Crnogorca. Komunistički sekretar, koji je postao Vođa, shvatio je šta žele i za čim žude ovi socijalni paunovi, zorlije i pozeri. On ih je kupio, a oni su mu se na vjernost obećali. Jer, Vođa je, kao svaki pravi despot, držao u svojoj ruci sve važnije položaje, sinekure i privilegije u državi, tako da im je odmah mogao dati ono za čim žude. Zar se onda treba čuditi što su se beogradski Crnogorci svim srcem okrenuli Vođi.

Ljubav između Vođe i beogradskih Crnogoraca, tradicionalnih pristalica svakog despotskog srbijanskog režima, trajala je do posljednjeg dana njegove vlasti. Decenija je trebala da prođe da bi ona šumadijsko-moravska Srbija shvatila za kakvim je jezivim političkim analfabetama išla. Kada je Miloševićeva era konačno završena, i kada su sve Miloševićeve "srpske zemlje" na traktorima dobjegle do Srbije, Dragoslav Mihailović, akademik SANU, uzaludno je lamentirao: "Mi Srbi naročito treba da imamo u vidu da smo u prošlom veku najviše postradali zbog dvojice Crnogoraca koji su bili na čelu naše države: zbog kralja Aleksandra i Slobodana Miloševića... Ta dvojica Crnogoraca, kralj Aleksandar i Slobodan Milošević, nisu imali dobar odnos prema realnosti. Potičući iz male sredine i dolazeći u sredinu koja je deset puta veća od njihove, oni su mislili da su došli u Ameriku ili Kinu, i da sa tom moći mogu da izazivaju čitav svet. Njihov način razmišljanja je bio katastrofalan i oni su zakopali Srbiju u dvadesetom veku. Aleksandar je izgubio trećinu stanovništva, a Slobodan Milošević je zaratio sa čitavim svetom i doveo nas na rub propasti." ("Nin", 17. 05. 2001, str. 37) Naravno, akademik Mihailović je izostavio da spomene da su ovu dvojicu Crnogorca, ipak, birali i ustoličili sami Srbijanci. Odgovor na pitanje zbog čega su Srbijanci pristajali da im zemlju vode ovi "daleki rođaci", tiče se srbijanskog političkog mentaliteta.

Pogrešno bi bilo misliti da su beogradski Crnogorci nakon nacionalne i državne katastrofe koju je Srbija doživjela, pokazali bilo kakvu grižu savjesti, tugu ili nešto slično. Čak nijesu pokazali ni posebno razočarenje što je propao politički projekat iza kojeg su stali i guslama i gudalom. Razlog je jednostavan: oni Srbiju ne doživljavaju kao svoju zemlju, pa tako ne doživljavaju suviše lično ni njene

ideologije. Srbija je za njih zemlja njihove apanaže i sinekure, poligon za njihove nezajažljive i megalomanske ambicije, i ništa više. Oni ne poznaju i ne razumiju Srbiju, i ne trude se da je upoznaju i razumiju. Njih jedino interesuje vlastelinski položaj u Srbiji. Naravno, kao svi istinski demagozi, oni, tobože, žale Srbiju. Njima su navodno opštenacionalni problemi iznad svega na ovom svijetu, pa se njihova tuga tiče muke "vaskolikog Srpstva". Međutim, njima je žao njihovih sinekura i privilegija, njihovih honorara od prazne priče i velikih riječi; žao im je što je 2000. godine konačno završena predstava u kojoj su oni jedino mogli biti glavni glumci. Ne vraća im se u pozorišne funduse i među statiste, i zbog toga oni plaču. I dok budu čekali na ulogu u nekoj novoj predstavi, povremeno će da upućuju prijekore "tamo dole", tj. "separatistima" u Crnoj Gori, jer su ubijeđeni da se tako u Beogradu dokazuje pravovjernost. Malo će i da nariču nad velikom nesrećom koja je Srbiju snašla, bez obzira što za tu nesreću snose dobar dio krivice. Oni smatraju da je patriotski naricati, a da je ljudski griješiti. Griješili jesu, ali iz najboljih namjera. Oni očekuju da im Srbija, koja je na početku 21. vijeka idealno mjesto za primanje saučešća, još i iskaže poštovanje zbog toga. I to Srbija koja je na početku 20. vijeka bila najuzornija balkanska zemlja, a sada je u ruševinama. Ali, beogradski Crnogorci neće ni jednom riječju da priznaju da su značajno doprinijeli da u Srbiji zavlada biblijska pustoš i da duhovne fekalije dođu svima do ramena. Oni, naime, smatraju da su samo bili izvršioci političke volje većinske Srbije. I u pravu su. Beogradski Crnogorci nijesu tvorci srpskih ideologija, već isključivo njihovi preprodavci. Ove ideologije im služe kao sredstvo promocije, zarade i uspjeha u Srbiji. Profit je zato jedino pravo ime za opredjeljenje i naciju beogradskih Crnogoraca.

CRNOGORCI PROTIV DINASTIJE

Crna Gora je imala četiri dinastije:Vojislavljeviće, Balšiće, Crnojeviće i Petroviće-Njegoše. O Vojislavljevićima, Balšićima i Crnojevićima Crnogorci znaju malo ili gotovo ništa, dok o Petrovićima uglavnom znaju propagandne izmišljotine koje ih prikazuju u ružnom svijetlu. Vjerujemo da nema Crnogorca koji nije čuo za pretpostavku da je Njegoš umro od neke venerične bolesti ili da je ranjen iznad oka sporeći se oko tuđe žene. Da je Njegoš osnovao Senat i prvu osnovnu školu, zna zasigurno samo manji broj ljudi. A najvećeg državnika dinastije Petrović-Njegoš, knjaza Danila, mnogi ne razlikuju od vladike Danila, ali kada kažete "Zeko maniti", svi znaju o kome je riječ. Da je taj "Zeko maniti" nametnuo "crnogorsko pitanje" evropskoj diplomatiji, malo ko zna, ali da je bio ludak i ubica – to zna svaka rovačka baba. Isto važi i za kralja Nikolu: njegove vrline i državnički uspjesi poznati su uglavnom istoričarima, dok o njegovom "izdajstvu" u toku Prvog svjetskog rata i njegovom navodnom šurovanju s Austrijom, zna širi krug ljudi.

Činjenica je da u pojedinim djelovima Crne Gore, a posebno u dijelu Crne Gore koji istoričari romantičarske škole zovu crnogorskim Brdima, postoji tradicionalni animozitet prema dinastiji Petrović-Njegoš. Istorijsko izvorište tog animoziteta uglavnom su dva kontraverzna događaja: navodno nasilje nad bjelopavlićkim ženama u manastiru

Ostrog (1854) i pohara Kuča (1856). Krivcem za "ostroški slučaj" plemenska istorija je označila knjaza Danila, a njegovog brata, vojvodu Mirka, smatra najodgovornijim za tzv. poharu Kuča. Iako su istoričarima uglavnom poznate činjenice u vezi sa ovim događajima, njihova plemenska verzija, koja dva čuvena Petrovića prikazuje nasilnicima, i dalje dominanira u svijesti ljudi. Pod uticajem takve svijesti mnogi će i danas ustvrditi da su knjaz Danilo i njegov brat Mirko bili surovi prema Bjelopavlićima i Kučima, ali se nijednom neće zapitati: zbog čega je knjaz Danilo morao da šalje vojsku na Kuče i Bjelopavliće? Zna se da su vojne ekspedicije protiv Bjelopavlića i Kuča preduzete zbog postojanja snažnog turskog uticaja u ovim plemenima.

Nepobitni istorijski izvori svjedoče da su u periodu od 1853. do 1856. mnogi Kuči i Bjelopavlići, među njima i oni najugledniji, pristupili ruci skadarskog Osman-paše. Uticaj Crne Gore u ove dvije važne pogranične oblasti (jedna prema Podgorici, druga prema Skadru) time je bio ozbiljno doveden u pitanje. Knjaz Danilo je najprije sa nekoliko pisama pokušao da brđanske turkofile odvrati od Osman-paše, a kada njegove poslanice nijesu dale željeni rezultat, knjaz je na Brđane poslao vojsku. Prema tome, nijesu se Bjelopavlići i Kuči sukobili s Petrovićima braneći svoju čast, nego su se Petrovići sukobili s njima da bi ih od nečasnih stvari odučili. Plemenska istorija (jasno je zbog čega) oba događaja prikazuje kao posljedicu nasilničke prirode dvojice Petrovića. I sve dok takva istorijska vizura postoji, današnji potomci ovih turskih saveznika iz Brda mogu držati u pozlaćenom ramu svoje nesolidne pretke. Na taj način turski prijatelji iz opjevanih plemena, umjesto jedinice iz "istorijskog vladanja", dobijaju oreol žrtava i stradalnika, a istinski borci za crnogorsku nezavisnost (Danilo i Mirko) postaju nasilnici i tirani.

Naravno, dvojica velikih Petrovića – Danilo i Mirko, nijesu baš bili državnici mirotvoračkog profila. Da su prilikom obračuna sa turskim pristalicama u Brdima, Petrovići bili netaktični, isključivi, surovi i ponekad nepravedni, ne treba ni sumnjati. Pa ipak, nije njihov katunski mentalitet glavni uzrok takvog odnosa prema pobunjenicima iz Brda, već sama priroda političkih obračuna s veleizdajnicima. Kada se država obračunava sa svojim životnim neprijateljima, onda tu, po prirodi stvari, nema mnogo suptilnosti i obzira. Tako je to i kod najcivilizovanijih naroda, a ne samo kod Balkanaca iz plemensko-patrijarhalnog kruga. Uostalom, da su se neki Kuči i Bjelopavlići borili protiv zvanične vlasti novinama i brošurama, vjerovatno bi im vojvoda Mirko razvalio štampariju, ali budući da su se Cetinju pokušali suprotstaviti oružjem, sudbinu koja ih je snašla, sami su izazvali. Ni Kučima ni Bjelopavlićima, Petrovići nijesu krivi što su između Cetinja i Skadra, izabrali Skadar. Inače, o samoj pohari Kuča (1856) prvenstveno se sudi na osnovu zapisa vojvode Marka Miljanova, koji je nastao krajem 19. vijeka, i u kojemu se tvrdi da je izginulo preko 250 Kuča, od čega su preko dvije stotine bile žene i djeca. Naravno, današnjim plemenskim patriotima, koji bezrezervno vjeruju ovoj vojvodinoj bezočnoj izmišljotini, ne pada na pamet da potraže i neko drugo svjedočenje. Mogli bi da pročitaju spisak ljudskih gubitaka koji su sami Kuči napravili avgusta 1856. godine. U tom spisku, koji je objavljen još 1937. godine, navodi se da je u Kučima ubijen 131 vojnosposobni muškarac, tri trudnice, pet žena i desetoro djece u kolijevci. Neka su ovi ljudi ponekoga i pridodali, to je ipak sitnica u odnosu na ono što je pridodao vojvoda Marko. Kao što se može zaključiti, vojvoda Marko je ovom spisku pridodao preko dvije stotine žena i djece!

Za razliku od Danila i Mirka, animozitet prema kralju Nikoli ima dominantno izvorište u političkoj, a ne plemenskoj svijesti. Kraljevi protivnici uglavnom mu zamjeraju dvije stvari: nedemokratsko vladanje i nacionalno-političku ambivalenciju.

Stvaranje animoziteta prema kralju Nikoli počinje još krajem 19. vijeka, i to u beogradskoj štampi, koja je o njemu pisala kao o surovom tiraninu, pokvarenjaku i lihvaru. Krajem 1904. u beogradskom "Dnevnom listu" objavljen je članak u kome se pridodaje da je crnogorski gospodar trovač, vampir i davitelj! Kasnije, u vrijeme svjetskog rata, kampanju protiv kralja Nikole nastavili su pripadnici "Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje", koji nijesu žalili truda da ubijede javnost da je crnogorski vladar omraženi tiranin, nacionalni izdajnik i zločinac. Za vrijeme okupacije 1916-1918, u Podgorici je nastala i najčuvenija crnogorska rugalica: "Kralj Nikola ukro vola..." Pjesmu su, prema jednom svjedočenju, pred džamijom Glavatovića najprije pjevali neki podgorički muslimani. U prvobitnoj verziji, pjesma je glasila: "Kralj Nikola ukra vola/ a kralj Petar stara kola/ pa se voze preko mora..." Nedugo zatim, u vrijeme jugoslovenske kraljevine, pjesmu je "napustio" kralj Petar, a kralj Nikola je ostao da sa ukradenim volom bježi preko Kotora. O tome kako je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije unižavan i diskreditovan kralj Nikola mogla bi se napisati čitava knjiga.

Zadugo ni u komunističkoj Jugoslaviji kralj Nikola nije mogao da se oslobodi negativne slike koju je o njemu stvorila karađorđevićevska propaganda. Stalno je istican njegov apsolutizam i politički egoizam (!) iz posljednjih dana vladavine, kao da su nakon njega došli na vlast prosvijećeni i demokratski vladari. Čak je i Milovan Đilas, "patrijarh" komunističke ideologije, u "Borbi", krajem

1945, napisao da je kralj Nikola završio kako je i zaslužio: "Politika kralja Nikole i njegove partije – pretrpjela je potpuni neuspjeh. Narod mu, iako je ranije imao nekih zasluga, nikad neće oprostiti ni zaboraviti vladavinu mokrih konopa, Jusovača, krilaša, korupcije i samovolje. On je, osobito u drugoj polovini vladavine, smetao Crnoj Gori da ide naprijed. On je bio brana, koja se morala probiti i oboriti."

Začudo, Đilasova neutemeljena tvrdnja o kraljevoj tiraniji, postaje šezdesetih godina 20. vijeka sve prisutnija i u crnogorskoj istoriografiji. Najprije je jedan politički protivnik kralja Nikole objavio voluminoznu knjigu o Crnoj Gori na početku 20. vijeka, u koju je unio na desetine tendencioznih i politikantskih konstatacija. Sve što su protivnici kralja Nikole napisali ili rekli o njemu, autor monografije je unio u svoje djelo bez ijedne kritičke opaske. Od tada do danas pojavilo se nekoliko monografija u kojima je bezrezervno prihvatano sve što je u ovoj knjizi rečeno. Sud jednog političkog protivnika kralja Nikole, postao je – istorijski sud.

Vjerovatno zaveden tim nekritičkim pristupom, nedavno je jedan istoričar mlađe generacije napisao da je kralj Nikola bio apsolutista, koji je bjesomučno progonio "napredne ljude". Da je kralj Nikola bio apsolutista, to je tačno – i logično! Vladar koji 45 godina upravlja državom koja nema ustav i parlament, i koja nema uslova da ga ima, može jedino biti apsolutni vladar. I što je tu neobično? Međutim, svaki apsolutista nije obavezno i tiranin. Za istoričara koji je iznio konstataciju o kraljevom progonu "naprednih ljudi", to ide jedno s drugim. Zaveden ideološkim parolama, ovaj istoričar u "napredne ljude", koje je kralj Nikola početkom 20. vijeka progonio, ubraja: Lazara Sočicu, Todora Božovića, Marka Dakovića, Andriju Radovića...

Zamislite pamet istoričara za koga je vojvoda Lazar Sočica "napredna ličnost"! Vojvoda koji je čitavu Pivu pretvorio u svoj spahiluk, i koji je bio poznat kao jedan od najvećih crnogorskih zelenaša, u očima istoričara postaje "napredna snaga", samo zato što ga hapsi jedan apsolutista. Kakva je tek "napredna snaga" Marko Daković, koji zajedno sa svojim istomišljenicima, pripada terorističkoj organizaciji "Crna ruka". Zamislite demokratski sistem nad kojim bdije 'Crna ruka". Uostalom, koliko su uistinu bile napredne političke grupacije koje su okupljale protivnike kralja Nikole, uvjerili smo se poslije 1918. godine.

Kakav je kralj Nikola "tiranin", najbolje se može spoznati na osnovu njegovog odnosa prema podanicima. Opšte je poznato da je kralj Nikola bio vjerovatno jedini balkanski i evropski vladar koji je svojim podanicima pozajmljivao novac (bez kamate), nezavisno od njihovog porijekla, položaja ili zasluga. Potrebiti podanici nijesu se ustručavali da od ovog "tiranina" traže novčanu pozajmicu, odnosno, da im kupi kravu, sjeme ili đeci knjige za školu. I Gospodar je ozbiljnom moliocu najčešće pomagao. Onda kada nije mogao udovoljiti zahtjevu, kralj Nikola je sa nekoliko riječi obavijestio molioca o tome. Na jednoj neobjavljenoj molbenici kralj je napisao: "Što se mene tiče ja ti ne mogu uzajmiti, premda si mi prvi zajam pošteno povratio."

A kako se tek ovaj "tiranin" odnosio prema svojim činovnicima, svjedoči jedan telegram iz 1893. godine. U tom telegramu knjaz Nikola kune upravitelja pošta i telegrafa, Špira Popovića, zbog toga što neki od njegovih telegrafista nijesu vični svom poslu. Na jednog od tih nesposobnih telegrafista "naletio" je knjaz kada je slao neki telegram sa Kruševca na Cetinje. Iznerviran zbog toga što ovakvi nesposobnjakovići rade u državnoj službi, knjaz je

Špiru Popoviću poslao protestni telegram, zahtijevajući da mu objasni kako je mogao ovakvog činovnika primiti u službu. No, sa druge strane "žice" knjazu je odgovoreno da gospodin Špiro – spava. Naravno, "tiranin" nije imao razumijevanja za umornog upravitelja pošta, pa je naredio da se Špiro Popović probudi, kako bi ga iskritikovao. Evo kako ozloglašeni tiranin prijeti usnulom Popoviću: "Da se probudi g. Špiro Popović. Kakvi su ti telegrafisti opalila ih munja i s tobom zajedno. Knjaz"

Začudo, kada su u pitanju "bratske dinastije", tj. srpske dinastije Obrenović i Karađorđević, crnogorski animozitet nije ni na približnoj razini. O ovim dinastijama, posebno o Karađorđevićima, koji su između dva rata vladali Crnom Gorom, zna se samo ono što ih afirmiše i uzdiže iznad Petrovića. Vjerovatno zbog poznatog političkog sentimenta, koji je trijumfovao 1918. godine, kod mnogih Crnogoraca nema prevelike želje da se sazna nešto više o poročnosti novovjekovnih srpskih dinastija. No, za sve one čije je znanje o Karađorđevićima i Obrenovićima u ovoj sferi nepotpuno, evo nekih podataka koji su plod istraživanja eminentnih srpskih istoričara.

Karađorđe Petrović, osnivač dinastije, imao je veoma naprasitu prirodu. Srpski istoričar Radoš Ljušić, u svojoj knjizi "Vožd Karađorđe" navodi interesantne detalje o karakternim osobinama vođe Prvog srpskog ustanka: "Vožda je na mahove obuzimao neki čudan gnev i bes. U tim periodima, a oni su ponekad duže trajali, kao 1806. i 1808. godine, od njegove ruke stradali su mnogi Srbi, pa tako i njegov brat. On se u tim trenucima nije mogao kontrolisati..." No, Karađorđe nije ubio samo rođenog brata, već i oca! Oceubistvo se dogodilo 1786. godine. Karađorđe je, kako navodi prof. Ljušić, oca teško ranio iz puške, a zatim je naredio jednom od svojih momaka da ga dotuče.

Izvjesnih karakternih sličnosti sa Karađorđem imao je i njegov unuk Petar Karađorđević, koji je na srpski prijesto došao 1903. godine. I on je ponekad gubio kontrolu nad sobom, ispoljavajući pri tom neuobičajenu agresivnost. Da je ova agresivnost kod Karađorđevića nasljedna, potvrđuje slučaj Petrovog sina, princa Đorđa Karađorđevića. Za njega se pouzdano zna da je uzrokovao smrt svog sluge Stevana Kolakovića. U nastupu bijesa, princ Đorđe je udario Kolakovića nogom u stomak, koji je pet dana kasnije preminuo od perforacije tankog crijeva. Uzrok smrti utvrđen je obdukcijom, koju je izvršio francuski hirurg Mihel. Zbog ovog skandala Đorđe je ubrzo morao da abdicira u korist mlađeg brata Aleksandra (1909). Pola vijeka kasnije, Đorđe je u memoarima objasnio da je Kolakovića udario jer je zaboravio da mu odnese pismo nekoj gospođici. "Na nesreću, ruke su mi bile sputane šinjelom, koji još nisam bio svukao, pa sam podigao nogu i snažno odgurnuo Kolakovića. Učinilo mi se da je posrnuo, ali je moja svest bila nesposobna da to registruje", objašnjava Đorđe kako se sve odigralo. A kada je Kolaković preminuo, izbio je novi skandal, jer je otkriveno da je na samrti bio primoran da potpiše izjavu da se "slučajno" okliznuo na stepeništu!

Da princ Đorđe Karađorđević ima izvjesnih psihičkih problema, primijetio je i Ilija Đukanović, koji je bio vaspitač Đorđevog brata od strica – princa Pavla. U svojim "Zabeleškama o ponašanju kraljevića Đorđa" Đukanović navodi da Đorđe ponekad nije mogao da se kontroliše. Jednom prilikom, kada se princ vozio motornim čamcem po Dunavu, iz obijesti je izazvao sukob sa nekim mornarima, vrijeđajući ih i upućujući im nepristojne gestove. O tome Đukanović veli: "Za vreme ovoga palo mi je u oči da se prestolonaslednik Đorđe služi takvim rečima i izra-

zima, koji ne samo što ne dolikuju lepo vaspitanom čoveku, nego mi je bilo zagonetno od kuda ih zna?! Osim toga, bilo mu je malo rečima naružiti i opsovati, već je propraćao i mimikom, koja je bila nerazumljiva knezu Pavlu. Tako, na primer, raskreči se, podigne desnu nogu, pozadi između nogu proturi desnu ruku sa stegnutom pesnicom i mašući njome pišti kao pastuv?!"

Đorđev brat, kraljević Aleksandar, istina, nije ubio nijednog slugu, ali je rođenog brata, tj. Đorđa, zatvorio u ludnicu. Aleksandar je primorao ljekare da Đorđa proglase ludim i opasnim, iako je Đorđe bio samo pomalo čudan i neuravnotežen. U duševnoj bolnici Đorđe je bio zatočen sve do 1941. godine. Za vrijeme zatočenja Đorđe je Aleksandru često slao pisma koja su uvijek bila naslovljena na isti način: "Kralju Aleksandru – trovaču, iznuđivaču i podmećivaču". U jednom pismu iz 1931. godine, Đorđe ovako "čašćava" brata: "Užasno si mi odvratan podli iznuđivački trovački gade. Decu ti blesavu pečenu j...m."

I pored problematičnih moralnih osobina, Karađorđevići su u poređenju sa moralnim profilom većine Obrenovića bili pravi božji ugodnici. Miloš Obrenović (1815-1839; 1858-1860), to je barem poznato, bio je ozloglašeni nasilnik i razvratnik. Vuk Karadžić navodi da je Miloš naredio da se jednom pijancu "na silu povade svi zubi i zato siromah onaj dan umre i ne otreznivši se više." Ovaj nesrećni slučaj Miloš je smatrao običnom šalom.

Milošev sin, knez Mihailo (1839-42; 1860-68), nije imao očev ljubavnički temperament, ali je ipak pokazivao jednu vrstu emotivne i seksualne izopačenosti. Mihailo je najprije bio u ljubavnoj vezi sa sestrom od strica Ankom, potom sa drugom sestrom od strica, Jekatarinom, i napokon sa Ankinom kćerkom – Katarinom, sa kojom se i vjerio 1868. godine. Kada je počela njihova veza Mihailo je

imao 42, a Katarina 16 godina. Koliko se zna, krivac što je do ove neprirodne veze došlo je Katarinina majka Anka, Mihailova sestra, koja je prije toga bila kneževa ljubavnica.

O psihičkoj nestabilnosti i moralnoj problematičnosti Mihailovog nasljednika, kralja Milana Obrenovića (1868-1889), postoji takođe obilje podataka. Brojna svjedočanstva o njemu ostavili su njegovi politički savremenici, ali i njegova žena – kraljica Natalija. U svojim uspomenama kraljica Natalija navodi da je Milan bio "nevaspitan, grub i surovo sebičan, slabog karaktera, podložan laskanju i ženskom uticaju... nedovršena priroda, nesreća za sebe i nesposobna da pruži sreću drugima. Zaista dostojan sažaljenja." Za razliku od njegove supruge, politički savremenici opisali su Milanovu političku i vladarsku narav, i njihov sud je uglavnom ujednačen: Milan je bio prevrtljiv, podmukao, zao i moralno nepostojan.

O Milanovim ljubavnim avanturama dosta se toga zna, pa i činjenica da je, kao i knez Mihailo, bio sklon incestu. Postoje nepobitni podaci da je bio u ljubavnoj vezi sa svojom sestrom od tetke Simkom Germani. Začudo, i njegova ženidba sa Natalijom Keško bila je jedna vrsta "blažeg" incesta: supružnici su bili rođaci u šestom stepenu ("druga bratučad").

I posljednji Obrenović, kralj Aleksandar (1889-1903), bio je ponekad psihički neuravnotežen, o čemu se dosta zna. Istoričar Radoš Ljušić navodi da je Aleksandar od oca naslijedio "slabe nerve". Kao i svi Obrenovići, psihičku neuravnoteženost iskazivao je u politici, ali i u ličnom životu. Njegova djetinja vezanost za deset godina stariju Dragu Mašin imala je neke odlike patološkog. Prije vjenčanja pisao joj je "cvrkutava" pisma: "Mila moja tico! Ah, tico moja, dušo moja, kako sam bio onomad srećan

da te vidim, da te imam, ljubavi moja, da te osetim svu onako slatku i nežnu, kao što si mi ti, ljubavi moja slatka... kako ću te ćapiti, kako ću uživati kad budemo u našem malom slatkom krevetiću, tico moja..." Inače, ova "tica" je uspjela da ubijedi mladoga kralja da je u blagoslovenom stanju, i da ga nekoliko mjeseci oko toga zamajava, iako je kralj prije toga imao ljekarski nalaz da mu je žena nerotkinja. No, kralj Aleksandar neće biti zapamćen u srpskoj istoriji samo kao tragični i naivni muž, već i kao vladar koji je naredio vojsci da puca u njegovog oca. U to vrijeme kralj Milan je živio van Srbije, a "zahvalni" sin mu je zabranio povratak u zemlji, naredivši pograničnim jedinicama da pucaju na Milana ako stupi na teritoriju Kraljevine Srbije.

Čak i ovaj kratki osvrt na neke lične osobine srpskih vladara 19. i 20. vijeka pokazuje da su na srpskom prijestolu uglavnom bili ljudi koji su, po ovom ili onom osnovu, veoma problematični. Da su, kojim slučajem, neki od crnogorskih vladara imali i deseti dio obrenovićevske ili karađorđevićevske mentalne izopačenosti, vjerujemo da bi dobar dio Crne Gore o tome do u detalje bio upoznat. I naravno, o tome ne bi prestajalo da se priča. Zamislite koliko bi ljudi u Crnoj Gori "plivalo" u najvećoj radosti da je knjaz Danilo ljubavio sa tri bliske rođake ili da je kralj Nikola ubio oca. A što bi tek o ovim našim dinastima pisala beogradska štampa? No, kako ove moralne brljotine ne pripadaju nama, već "bratskim dinastijama", onda – nikom ništa.

ČOJSTVO KAO FALSIFIKAT

Vjerovatno da ne postoji narod koji o sebi ne misli sve najbolje, s tim što baš svi narodi to mišljenje o sebi ne smatraju i svojom istorijom. Za razliku od naroda koji su te lijepe slike stavili u srebrne urne na kojima piše "Mit", Crnogorci na svojim mitskim tvorevinama još drže oznaku: "Naša istorija". Ono što je jednom narodu samo ilustracija njegove naivnosti i uobrazilje, postalo je kod Crnogoraca - legitimacija. Ta legitimacija je, naravno, lažna, ali postupak dokazivanja da je u pitanju falsifikat ide dosta teško. Koliko se slabo napreduje na tom poslu, pokazuje i činjenica da većina Crnogoraca, i pored svih posrtanja u 20. vijeku, još vjeruje u mit o svom čojstvu.

Kada bi se ozbiljnije pozabavili istorijskim okvirom u kojemu se nalaze korijeni ovog mita, utvrdili bismo da on počiva na odista slaboj osnovi. Koliko smo puta u radovima naših istoričara naišli na konstataciju o "zakrvljenim plemenima", čestim ubistvima zbog međa, ispaša ili, jednostavno, zbog oporih riječi. Ubija komšija komšiju, rođak rođaka, brat brata, plemenik plemenika... Ako su komšijsko-rođačka ubistva masovna pojava, i to zbog tričarija i teških riječi, o kakvoj mi to rasprostranjenosti čojstva možemo govoriti? Prema kome su to Crnogorci bili "čoečni", ako nijesu prema onima uz koje, i sa kojima žive? I kako u takvim situacijama ne čuvaju "drugoga od sebe", ako su, kako se tvrdi, toliko čojstveni?

Mit o crnogorskom čojstvu još više blijedi kada se dohvatimo poslanica vladike Petra I. Čitajući njegove poslanice, koje nijesu drugo do preklinjanje i jadikovanje, teško možemo vjerovati da je vladika živio među ljudima koji mnogo drže do čojstva. Gotovo je svaka poslanica, a ima ih preko tri stotine, molba Crnogorcima da budu ljudi. Objektivni čitalac će lako zaključiti da te njegove molbe nijesu bile uslišene, niti su Crnogorci mnogo držali do vladičinih zapomaganja. Na kraju je vladika morao da im prijeti ruskim carem i Rusima. I zato, zar nije logično postaviti pitanje: da li bi bilo ovakvih poslanica da je većina Crnogoraca držala do čojstva, odnosno, da je Crna Gora bila zemlja gdje "caruje" čojstvo? Još nije pronađena poslanica vladike Petra I u kojoj on o svom narodu kaže lijepu riječ. Treba li vjerovati Vladici?

Da crnogorski mit o čojstvu počiva na "staklenim nogama" potvrđuje i često crnogorsko četovanje, tj. otimanje stoke po Hercegovini. Kao biva: Crnogorci su otimali stoku Turcima, i tako "vječitom krvniku" činili štetu, a svojoj porodici obezbjeđivali egzistenciju. U ovom slučaju dvije stvari nijesu sporne: da su Crnogorci masovno upražnjavali otimačinu tuđih dobara, i da su njihove porodice živjele od lopovskog plijena. Da li otimači imaju čojstvo? Da li je vid nacionalne borbe kada umjesto turskih vojnika napadate turske čobane? Da li su u Hercegovinu išli samo oni Crnogorci koji su jedva preživljavali, ili je među njima bilo i onih koji su u svom toru već imali dosta ovaca? Pjesme slave i neke naše "plemiće" kao ljubitelje hercegovačkih pohoda, a to znači da naše "plemstvo" nije od muke i sirotinje uskakalo preko turske granice. Da su to svoje uskakanje smatrali za vitešku igru i vid nacionalne borbe, oni bi se u Crnu Goru vraćali sa otetim turskim oružjem ili otkinutom glavom. Međutim, oni su preferirali

četvoronošce što riču i bleje. To je za njih bilo "bastadurstvo"! Brojem "zarobljenih" ovaca mjerio se njihov ugled. I šta ovdje imamo: imamo plemstvo sa vunenim lentama, junaštvo iz bitaka sa čobanima, i čojstvo kojim se diče ovcekradice. Ako narodne pjesme kažu da su Crnogorci masovno uskakali u Hercegovinu, što znači da je otimanje "neprijateljske" stoke bila česta pojava, da li istovremeno može postojati čojstvo kao opšta prepoznatljivost crnogorskog društva?

Čitava ova priča o hercegovačkim ekspedicijama ima i svoju drugu stranu. Neka bude da su Crnogorci otimali stoku isključivo hercegovačkim Turcima (a ne tamošnjim pravoslavcima), i da su na taj način slabili svog "krvnika od Kosova". Upitajmo se sada kako su bogati hercegovački Turci nadoknađivali štetu koju su im Crnogorci nanijeli. Da im lično sultan iz Carigrada nije slao dukate "izgub da namire"? Nije, naravno. Hercegovački Turci su izgubljeno i štetovano nadoknađivali nametima nad pravoslavnim stanovništvom Hercegovine! Svaku ovcu koja je ušetala u crnogorsku granicu, platio je pravoslavni Hercegovac. Znali su, naravno, Crnogorci da se Turci na ovaj način namiruju, ali ih to nije nagnalo da prestanu s upadima. Baš je njih bilo briga što će tamo neki pravoslavni Hercegovac morati da proda i posljednju ovcu da bi bilećki aga namirio izgub. Važno je Crnogorcima bilo da se oni zore po Ćeklićima s buljukom ovaca, koje su, u stvari, oteli pravoslavnim Hercegovcima, a ne Turcima. Šta je sa njihovom "bratskom solidarnošću"? Nalazite li ovdje nešto od crnogorskog čojstva?

Napokon, nijedna istorijska priča o crnogorskom čojstvu ne može zaobići kučkoga vojvodu Marka Miljanova. On je u 20. vijeku, nije važno čijom zaslugom, postao personifikacija crnogorskog čojstva, a još je i objavio po-

učnu knjigu "Primjeri čojstva i junaštva". Danas čak i mnogi profesor univerziteta vjeruje da je vojvoda Marko bio ljudska gromada. Nesporne istorijske činjenice razbijaju ovaj mit. Vojvoda Marko je sve do osamdesetih godina 19. vijeka bio halapljivi glavar i trgovac "na veliko", koji se po Cetinju zorio svojom "pravičnošću". Kada je postao perjanik bio je ljuti siromah, a kada se raščinjen vratio na Medun bio je imućan kao turski spahija. Jedan dokument iz 1880. godine svjedoči čak da je vojvoda Marko bio povlašćeni trgovac volovima na crnogorsko-turskoj granici! Kasnije, kada ga je knjaz Nikola otjerao s Cetinja, vojvoda Marko je glumio velikog protivnika privilegija i zloupotreba vlasti. Odvratnost koju je diskretno pokazivao prema knjaževoj "despotskoj vlasti", nije prenosio i na ono što je zahvaljujući toj vlasti stekao. I još nešto: vojvoda Marko je bio krotki perjanik na Cetinju, dok je vojvoda Mirko ubijao po Kučima žene, djecu i starce. Trebalo je da prođe gotovo četrdeset godina da bi progovorilo njegovo čojstvo.

Posljednji argumenti za crnogorsku priču o čojstvu nestaju kada se dohvatimo 20. vijeka. Dvadeseti vijek je počeo i završio masovnim crnogorskim udvorištvom Gospodaru, bespogovornim slijeđenjem čudovišnih ideologija i režima, zločinima u ime "višeg cilja" i "pravednosti". Primjera radi, jedan je naš visoki komunistički rukovodilac i general, koji je brinuo brigu o čitavom balkanskom proleterijatu, grubo opomenuo majku da mu ne spominje brata koji je kao pripadnik one "druge strane" strijeljan na Zidanom Mostu. "Što je tražio, to je i našao", bio je njegov komentar na bratovljevu sudbinu. Ako znamo čitav istorijski okvir ove drame koja se dešavala 1945. godine, i ako znamo kakvog su nesrećnog mentalitetskog sklopa bili njeni glavni "junaci", onda možemo i da razumijemo ovog

generala iz Crmnice, koji je u vrijeme pobjedničke euforije bio nezainteresovan za sudbinu brata. Uvjeren da je došlo "novo doba", u kojemu svako treba ličnim primjerom da pokaže koliko je "pravedan" i "odan idealima", ovaj je general smatrao da je njegovog brata stigla pravedna kazna za grijeh kakav je pripadanje suprotnom ideološkom krugu. Moramo biti pravedni pa reći, da su tada mnogi mislili kao on. Smatrajmo, dakle, čitav ovaj slučaj kao veliku zabludu.

Međutim, ono što se nakon toga dešavalo, pravi je primjer generalovog nečovještva s predumišljajem. Tridesetak godina kasnije, General je čitavom "slučaju" posvetio jednu stranicu u svojim "Memoarima". Tamo je naveo kako je odbrusio majci da pred njim ne spominje "brata-izdajnika", te kako je nesrećni brat dobio što je tražio. Dakle, nije pisao o porodičnoj nesreći, već o tome kako se ON prema njoj "pravilno" odnosio. Hoće General ličnim primjerom da pokaže kako ON nema brata, ako je brat na drugoj strani, i kako za njega ništa ne predstavlja bratov život, kada je u pitanju Ideja. Bio je ovo Generalov pokušaj da profitira na porodičnoj nesreći, odnosno, da potvrdi svoju pravovjernost i pokaže veličinu lične žrtve koju je podnio za "opšte dobro". Kada je završio ovu stranicu "Memoara", General je već sebe vidio kao buduću temu komunističkih ikonopisaca. Upravo u ovome je, a ne u njegovoj prvotnoj ravnodušnosti, polazna tačka Generalovog nečovještva. I ovaj primjer, kao i prethodni, jasno pokazuje da je crnogorsko čojstvo mit, a da su Crnogorci narod kao i svi drugi.

RAT KOJI JE TREBALO ODGODITI

Svi ratovi koje je Crna Gora vodila protiv Turske u 19. vijeku bili su politički opravdani i svrsishodni. Međutim, posljednji rat protiv Turske 1912/1913. godine (Prvi balkanski rat), bio je, sa stanovišta crnogorskih državnih interesa, bespotreban, štetan, u ponečemu i besmislen. Nekoliko je argumenata u prilog ovoj tezi.

U prvom redu, Crna Gora nije bila spremna za rat. Njena ekonomija bila je u katastrofalnom stanju, a državne finansije pred bankrotom. Krajem 1910. na Cetinju je pravu uzbunu izazvala najava ruskog poslanika Arsenijeva da će Rusija ukinuti tajne i javne subvencije Crnoj Gori, što je značilo da država bukvalno ide u stečaj. Spoljni dug Crne Gore bio je najveći u njenoj istoriji - 9, 5 miliona perpera, dok su svi godišnji državni prihodi iznosili 5,7 miliona perpera. Finansiranje rata moglo se ostvariti samo drastičnim povećavanjem spoljnog duga.

Ako ekonomski razlozi nijesu bili dovoljno uvjerljivi za odustajanje od rata, začudo je kako spoljnopolitičke okolnosti nijesu djelovale destimulativno na kralja Nikolu. Istina je da su sve balkanske saveznice (Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora) znale da je Austro-Ugarska početkom 20. vijeka prestala da bude zagovornik održavanja turske vlasti na Balkanu, ali nijednoj od njih nije bilo poznato kako će se Monarhija držati prema njihovom širenju na

račun Osmanlija, i posebno prema teritorijalnom spajanju Crne Gore i Srbije u Novopazarskom sandžaku.

Postoji nekoliko pretpostavki zbog čega se kralju Nikoli toliko žurilo. Jedna je da je ratom želio da odvuče Crnu Goru od političkog i državnog ambisa kojem se bila približila. Računao je da će pripajanjem novih teritorija ekonomski osnažiti Crnu Goru, ali i svoju posustalu političku harizmu. Kralj Nikola je, izgleda, htio da ostvari svoju prijetnju, upućenu ruskom vojnog agentu Potapovu, juna 1911. godine: "Pričekajte još malo: ja ću već naći načina da budem nezavistan od vaše subvencije. Neka prodam polovinu države, samo da ne tražim vaše pare."

Druga pretpostavka o razlozima kraljeve žurbe da krene u rat protiv Turske ima veze sa političkom procjenom da je došao "posljednji trenutak" za objavu rata. Istina, nije to bila samo njegova procjena već i ostalih članica Balkanskog saveza (Srbija, Bugarska, Grčka). Ustanak Albanaca protiv turske vlasti, koji je počeo maja 1912. godine na Kosovu, a zatim se proširio na srednju Albaniju i Makedoniju, probudio je strah kod balkanskih vladara da će pobunjeni Albanci stvoriti veliku islamsku državu na Balkanu, koja će obuhvatiti i "istorijske teritorije" Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke. Taj njihov strah rastao je uporedo sa uspjesima ustanika, koji su za svega nekoliko mjeseci primorali tursku vladu da im učini ne tako male ustupke. Međutim, strah balkanskih saveznika bio je pretjeran. Ma koliko albanski ustanici bili uspješni u borbi protiv ruinirane Turske, oni ipak nijesu imali politički kapacitet da stvore veliku islamsku državu na Balkanu, niti snage da granice te države kasnije odbrane od balkanskih saveznika. Sve to upućuje na zaključak da je odluka Crne Gore o pristupanju Balkanskom savezu bila brzopleta i preuranjena, tim prije što su teritorije u Sjevernoj Albaniji

na koje je ona pretendovala bile pod njenom političkom kontrolom.

Ulazak Crne Gore u Balkanski rat nije samo počivao na pogrešnoj procjeni već i na improvizovanoj i neutemeljenoj koncepciji ratnih ciljeva. Ako je u "Veljem ratu" (1876-78) Crna Gora željela da oslobodi svoju braću "po krvi i vjeri", pravo je pitanje koga to Crna Gora 1912. želi da oslobodi? U ratnom proglasu iz 1912. kralj Nikola kaže da se "tužni vapaj, koji dopire iz Stare Srbije od tamošnje naše potlačene braće, ne može više podnositi". Zatim navodi da je dužnost Crnogoraca da pohitaju "braći u nevolji", i da "srpsko roblje" oslobode turskih okova. Kada ovaj kraljev proglas iz 1912. uporedimo za njegovim ratnim proglasom iz 1876. godine, zaključićemo da su sličnog sadržaja i da imaju sličnu nacionalnu retoriku. Upravo ova činjenica otkriva Gospodarevu suštinsku pogrešku. Jer, 1876. godine crnogorska vojska je zaista išla da oslobađa svoju braću po vjeri ili, kako se tada govorilo, svoju "srpsku braću". Međutim, 1912. godine crnogorska vojska je - vjerovali ili ne - krenula da oslobađa muslimane od turske vlasti! Na prostoru koji je bio predmetom crnogorskih aspiracija 1876. godine živjelo je oko 80% pravoslavaca, dok je u oblastima koje je 1912. Crna Gora krenula da "oslobađa", živjelo gotovo 80% nepravoslavaca. Prosto je nevjerovatno da kralj Nikola nije uviđao razliku.

Ipak, ovaj kraljev previd bio je beznačajan u odnosu na previd kakav je neuviđanje važnosti postojanja Turske za Crnu Goru. Vjerovali ili ne, Tursko carstvo je od polovine 19. vijeka postalo jedan od najvažnijih činilaca crnogorske državnosti, iako Turcima to nije bio cilj. Za velike sile, a prije svega za Rusiju, politička važnost Crne Gore mjerila se njenim značajem za antiturski pokret na Balkanu.

Sve dok na Balkanu postoji turska vlast, i sve dok se pod tom nakaradnom vlašću nalaze pravoslavci koji se sa Cetinja mogu politički instrumentalizovati, za Rusiju Crna Gora ima neki značaj. Uostalom, u čemu bi za velike sile bio politički značaj Crne Gore da ne postoji problem u turskim provincijama na Balkanu? Ili, što bi Rusija radila na Balkanu da ovog problema nema? Da bi se mogla uplitati u balkanske probleme, i da bi mogla Turskoj stalno visiti za vratom, bilo je potrebno Rusiji da povremeno raspaljuje žarišta na Balkanu, a da bi, s druge strane, mogla kontrolisati ovaj ustanički plamen, bilo joj je potrebno da u blizini Bosne i Hercegovine ima "prijatelja" koji će na njen mig ubaciti šibicu u ovaj zapušteni sultanov sjenokos. Naravno, ovog "prijatelja" je trebalo osposobiti za takav opasan posao, pa je Rusija decenijama pomagala državno snaženje Crne Gore. I sve dok je na Balkanu postojalo Tursko carstvo kao problematična politička tvorevina, imalo je za Rusiju smisla da izdržava Crnu Goru. Neuviđajući takvo značenje Turske za Crnu Goru, kralj Nikola je oduševljeno krenuo u rat koji je trebalo da Tursku odstrani sa Balkana. Tako je on, uz razvijene barjake i pjesmu, započeo da sječe granu na kojoj jednom nogom stoji.

I manje upućenima u istorijska zbivanja poznato je što je sve Crna Gora dobila Balkanskim ratom, ali još nije jasno utvrđeno kakve su bile političke i socijalne posljedice tih ratnih dobitaka. Primjera radi, zna se da je Crna Gora dobila blizu 250.000 novih podanika, a da je prije rata imala približno isti broj stanovnika. Možemo zamisliti kakvu je muku sebi natovarila na vrat sa ovih četvrt miliona novih, jer je sve njih trebalo učiniti crnogorskim podanicima, ne samo u formalnom smislu. Istovremeno, trebalo je i prostor na kojem su oni živjeli potpuno integri-

sati u državno tkivo, a taj prostor je činio trećinu teritorije Crne Gore.

Dobijanjem 250.000 novih podanika, od kojih su gotovo 80% bili nepravoslavci (160.000 muslimana i 25.000 katolika) iz osnova je promijenjena vjerska i nacionalna struktura Crne Gore. No, nije problem bio u tome što je većina od ovih 250.000 stanovnika bila nepravoslavna, već u tome što su oni Crnu Goru uglavnom doživljavali kao neprijateljsku državu. Pravo govoreći, takva njihova percepcija Crne Gore bila je logična, jer bi zaista bilo nerealno očekivati da muslimani iz okoline Bijelog Polja ili Peći, Turke doživljavaju kao okupatore, a Crnogorce kao oslobodioce. Još kada je crnogorska država dala puške njihovim komšijama pravoslavcima, koji su tu okolnost odmah iskoristili da se "osvete" za pet vjekova robovanja, sve iluzije o boljitku u Crnoj Gori bile su zauvijek srušene. Tako je zbog kraljeve opsesije da ide "onamo, 'namo" Crna Gora, umjesto zahvalnih, dobila nezadovoljne podanike, koje je trebalo stražariti. Crna Gora je postala država koju skoro 40% njenog stanovništva doživljava kao neprijateljsku tvorevinu.

Pored ovog stanovništva, Crna Gora je poslije Balkanskih ratova dobila i oko 50.000 pravoslavaca. Oni, istina, nijesu osjećali Crnu Goru kao neprijateljsku državu, ali ni kao sasvim svoju. Ovi ljudi, iako pravoslavci, nijesu bili Crnogorci. Za njih je Crna Gora, u političkom i istorijskom smislu, bila isto što i Srbija, Katunjani što i Užičani, a kralj Nikola što i kralj Petar Karađorđević. Pravoslavci iz nekih novodobijenih oblasti od Lima do Drima bili su u ponečemu sličniji svojim komšijama muslimanima, nego istovjernoj braći iz Katunske nahije. Od ovih ljudi je tek trebalo stvoriti Crnogorce, a za crnogorsku državu to je bio težak zadatak, budući da ona nije bila sa-

svim "pocrnogorčila" ni većinu pravoslavaca koje je dobila poslije Berlinskog kongresa. Kao pokazatelj o kakvom je zamašnom poslu riječ, može da posluži podatak da je Crna Gora prije Berlinskog kongresa imala oko 140.000 stanovnika, a poslije Balkanskih ratova skoro 500.000 stanovnika. Otprilike, trebalo je skrojiti 350.000 crnogorskih kapa, i to da budu potaman. Sve to ukazuje da su u Crnoj Gori 1913. godine Crnogorci bili ubjedljiva manjina. Kako je rasla crnogorska teritorija, tako se smanjivao broj Crnogoraca u crnogorskoj državi, pa su ljudi koji Crnu Goru nijesu doživljavali kao svoju državu, postali od 1878. do 1913. politička većina. Njihov osjećaj nepripadanja Crnoj Gori bio je u ponečemu istorijski utemeljen, jer se teško može dokazati da je 1913. godine s one strane Tare postojao neoslobođeni dio Crne Gore. Crna Gora, kao istorijska i kulturološka tvorevina ima prepoznatljive granice, koje ni po čemu ne odgovaraju njenim državnim granicama 1913. godine. Uostalom, Crna Gora u Balkanskom ratu i nije vodila borbu za oslobođenje Crnogoraca od turske vlasti, jer su svi Crnogorci odavno bili slobodni. Ova se "greška" ponavlja u nekoliko njenih ratova.

Ipak, najveća crnogorska greška u Balkanskom ratu, može se reći - fatalna, bila je - zalaganje za potpuno istjerivanje Turske sa Balkana. Kao što je već rečeno, nestankom turske vlasti na Balkanu, nestalo je i glavnog razloga zbog kojeg su Rusi smatrali da postojanje države Crne Gore ima smisla. Zato je razumljivo zbog čega su nakon Balkanskih ratova, i teritorijalnog spajanja Crne Gore i Srbije, Rusi govorili da je vrijeme za uklanjanje kralja Nikole s vlasti i pripajanje Crne Gore Srbiji. Ovu ideju Rusi su počeli da propagiraju još početkom 1913. godine. "Moj ruski kolega", piše francuski ambasador u Carigradu, "mi je više puta pričao o budućnosti Crne Gore i on smatra da

ova mala kraljevina nije sposobna za život u sadašnjoj situaciji na Poluostrvu, i da se ona nužno mora pripojiti Srbiji u skoroj budućnosti." Slične ideje saopštili su u Petrogradu i srpskom poslaniku Spalajkoviću. Pomoćnik ruskog ministra spoljnih poslova je početkom 1914. godine smatrao da Srbija treba da sklopi uniju sa Crnom Gorom i da je preko tih posebnih veza postepeno pokorava, sve dok ne budu stvoreni uslovi da je i politički prisajedini. Ovaj ruski diplomata (Neratov) je obećao Spalajkoviću da će "Rusija prema Crnoj Gori voditi politiku Srbije i mi čekamo da nam g. Pašić učini svoj predlog". Uz to, opomenuo je srpskog poslanika da treba sve učiniti da se u Crnoj Gori ne formira redovna vojska, "jer bi ona u rukama cetinjskih separatista mogla postati smetnja ostvarenju našeg plana o ujedinjenju." I ruski izaslanik na Cetinju je pisao svom ministru da "izgleda prirodno da se obje države spoje u jednu političku jedinicu." Rusi očito više nijesu bili zainteresovani za Crnu Goru, smatrajući da poslije protjerivanja Turaka sa Balkana nema valjanog razloga da Crna Gora i dalje postoji kao nezavisna država. U crnogorskom okruženju više nije bilo nacionalnog pokreta kojeg bi ona mogla podržavati, niti je bilo političkih problema na čije bi rješavanje Crna Gora mogla uticati. Za Ruse, Crna Gora je sada postala preveliki teret i "nezahvalni mali saveznik" koji samo stvara probleme u vrijeme kada se priprema obračun sa Austro-Ugarskom, a to znači kada se priprema rješavanje "jugoslovenskog pitanja". U Petrogradu su smatrali da je "srpsko pitanje" riješeno nestankom Turske, a da će se rušenjem Austro-Ugarske rješavati "jugoslovensko pitanje". Rusi su zato željeli da u rješavanju "jugoslovenskog pitanja" Srbija i Crna Gora nastupaju jedinstveno, kao "srpski blok", što znači da za neko samostalno crnogorsko političko djelovanje više nije bilo razu-

mijevanja. Na čelu tog "srpskog bloka", po prirodi stvari, trebalo je da stoji Srbija i njena dinastija. Ruski car je početkom 1914. godine smatrao da Srbija poslije raspada Austro-Ugarske treba da "apsorbuje Južne Slovene", a da crnogorska dinastija treba da se povuče sa političke scene u korist Karađorđevića. Time je sudbina Crne Gore bila definitivno zapečaćena.

Tek kada se našao u ovakvoj situaciji, kralju Nikoli je postalo jasno da do nje ne bi došlo da na Balkanu postoji Turska u granicama prije ratova 1912/1913. godine. Zato bi za Crnu Goru bilo najbolje da je rat protiv Turske odložen na duže vrijeme ili da se od njega sasvim odustalo. Da se u tome uspjelo, ona bi neizbježni rat protiv Austro-Ugarske dočekala državno snažnija i kompaktnija, što bi, ako ništa drugo, unekoliko umanjilo traume i košmare koji su pratili formiranje crnogorskog identiteta tokom 20. vijeka.

GRANICE NEZNANJA NACIONALNE ISTORIJE

Zajedno sa prof. dr Branislavom Kovačevićem, početkom školske 1998/99. godine sproveli smo test/anketu među studentima Filozofskog fakulteta u Nikšiću, sa ciljem da utvrdimo nivo njihovog znanja iz istorije. Ovim ispitivanjem bili su obuhvaćeni studenti prve godine Odsjeka za istoriju i geografiju i studenti prve godine Učiteljskog studija (ukupno 104 studenta). Postavljena pitanja su bila različitog tipa i odnosila su se na različita istorijska razdoblja (od Starog vijeka do najnovijeg doba). Tematski su bila podijeljena na pitanja iz opšte istorije, istorije južnoslovenskih naroda i iz istorije Crne Gore, tj. iz nacionalne istorije. Rezultati ovog ispitivanja pokazali su veoma nizak, rekli bismo, čak poražavajuće nizak nivo znanja iz istorije, kako iz opšte, tako i iz nacionalne (Vidjeti: B. Kovačević/ Ž. Andrijašević, Rezultati koji opominju, "Prosvjetni rad", br. 13-14, 2000, 5; i br. 15-16, 2000, 8). Primjera radi, blizu 70% ispitanika ne zna kada se javilo hrišćanstvo, a 75% njih ne zna šta je to parlamentarizam. Ono što posebno začuđuje, jeste to da su rezultati izrazito loši u dijelu testa/ankete koji sadrži pitanja iz istorije Crne Gore, tj. nacionalne istorije. Prosto zapanjuje činjenica da od 104 ispitanika samo dvojica znaju kada je nastao "Ljetopis popa Dukljanina", ili da samo njih šest zna kada je Duklja postala kraljevina. Nije ništa bolje znanje ispitanika ni iz novije crnogorske istorije. Samo njih 5 od 104 zna kada je Crna Gora dobila svoj prvi ustav, a nešto manje od 20% ispitanika ima osnovne informacije o Podgoričkoj skupštini. Datume koji označavaju prelomne trenutke u državotvornoj istoriji Crne Gore zna prosječno oko 10% ispitanika, što je porazno saznanje, tim više što je riječ o problematici o kojoj bi ispitanici trebalo da su ponajbolje obaviješteni. I još nešto: većina ispitanika polagala je prijemni ispit iz istorije, tako da su imali priliku da neposredno prije ispitivanja obnove znanja stečena u srednjoj školi, što umanjuje stepen zaboravljanja naučenog. Nije ništa manje značajna ni činjenica, na koju u analizi rezultata testa/ankete ukazuje prof. dr Branislav Kovačević, a to je da je većina ispitanika imala solidan uspjeh u završnim razredima srednje škole. Možemo samo pretpostaviti kakvi bi rezultati bili da je ispitivanje sprovedeno među studentima nekog tehničkog studija, ili da su većinu ispitanika činili svršeni srednjoškolci koji su imali slabiji uspjeh.

Izrazito nizak nivo znanja iz istorije, a posebno iz nacionalne istorije, što egzaktno pokazuje sprovedeno istraživanje, upućuje na postojanje krupnog problema u crnogorskom obrazovnom sistemu. U krugu koji čini ovaj sistem: učenik-udžbenik-nastavnik-prosvjetna vlast, očito nešto ne funkcioniše kako bi trebalo, iako oni koji su odgovorni za funkcionisanje ovog sistema (nastavni kadar i prosvjetna vlast) ne priznaju svoju krivicu. Najveći je problem što u ovim strukturama ne postoji svijest da nepoznavanje nacionalne istorije nije samo prosto nemanje znanja o određenoj problematici, nego i znak neimanja potrebe da se na ovoj osnovi temelji identitet pojedinca.

Upravo ove činjenice, uticale su da izvršimo novo "mjerenje" znanja iz istorije kod naše studentske popula-

cije, ovoga puta samo znanja iz nacionalne istorije, odnosno, istorije Crne Gore. Ispitivanje smo sproveli među dvije grupe kandidata koji su jula 2001. godine polagali prijemni ispit za upis na studije istorije na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Riječ je o ispitanicima koji su se unaprijed bili pripremili za ispitivanje, pa bi oni, po prirodi stvari, trebalo da budu crnogorski srednjoškolci najupućeniji u istorijsku problematiku i koji prema istoriji imaju izraženi afinitet. Dakle, provjeravali smo znanje "elite". Evo kakvo je znanje iz nacionalne istorije ova "elita" pokazala.

Kandidati koji su polagali prijemni ispit za upis na studij istorije, bili su podijeljeni u dvije grupe. U prvoj grupi bilo je 27 kandidata, dok je u drugoj bilo 29 kandidata. Jedno od pitanja postavljenih prvoj grupi bilo je: "Koje su najvažnije crnogorske državne institucije 19. vijeka?" Od dvadeset sedam (27) kandidata, njih šesnaest (16) nije uopšte odgovorilo na pitanje; četiri (4) kandidata su dala djelimičan odgovor (uglavnom znaju za Senat kao državnu instituciju 19. vijeka), dok je sedam (7) kandidata dalo neobične odgovore. Od tih neobičnih odgovora na pitanje - "Koje su crnogorske državne institucije 19. vijeka?", izdvajamo najkarakterističnije: konzulat na Cetinju, Perjanički dom, skupština, manastiri, crkve, štamparija, Skupština plemenskih glavara, pošta, Dvorac Petrovića, ustav. Jedan je kandidat kao crnogorsku državnu instituciju iz 19. vijeka naveo - "Cetinjska štamparija Obod". Prema tome, od 27 kandidata, njih 23 ne zna da navede nijednu crnogorsku državnu instituciju 19. vijeka, a samo njih četiri znaju za neke od njih. Primjetno je takođe i da ovim crnogorskim srednjoškolcima nije jasno šta se podrazumijeva pod državnom institucijom, odnosno, institucijom vlasti. Odgovori da je škola državna institucija mogu se

smatrati tačnim, ukoliko sintagmu "državna institucija" tumačimo u njenom najširem i najbukvalnijem značenju. No, u našoj istoriografskoj literaturi pod državnim institucijama uglavnom se podrazumijevaju institucije državne vlasti. U 19. vijeku te najvažnije institucije vlasti su: Senat, Gvardija, Državni savjet, Ministarstva, Veliki sud... Prema tome, navođenje škole i pošte kao državnih institucija nije posljedica suptilnog i iznijansiranog vladanja ovom terminologijom.

Nevjerovatno je koliko je neznanje i o ostalim važnim činjenicama iz crnogorske državotvorne istorije. Na pitanje: "Kada je Crna Gora proglašena za knjaževinu?", od 27 ispitanika, samo je jedan (1) dao tačan odgovor (1852). Njih jedanaest (11) nije uopšte odgovorilo, dok je petnaest (15) kandidata dalo pogrešan odgovor. Od ovih 15 ispitanika, njih šest (6) navodi da je Crna Gora proglašena za knjaževinu 1851. godine, a ostali kao godinu proglašenja knjaževine navode: 1861, 1866, 1978, 1910, 1878, 1860, 1741.

Crnogorski srednjoškolci koji su naumili da studiraju istoriju i koju su se, vjerovatno, pripremali za polaganje prijemnog ispita, uglavnom ne znaju kada je Mihailo Vojislavljević dobio kraljevsku krunu. Od 27 ispitanika, njih 23 nije dalo nikakav odgovor na ovo pitanje! Jedan je kandidat naveo pogrešan datum, "prenijeviši" kralja Mihaila Vojislavljevića u 19. vijek (1858), a samo su trojica dala tačan odgovor. Što se tiče odgovora na pitanje "Kada je proglašen Bogišićev Imovinski zakonik?", pokazatelji su još porazniji. Nijedan ispitanik (od njih 27) ne zna kada je ovaj pravni akt stupio na snagu, iako Bogišićev Zakonik, zajedno sa Zakonom Petra I i Zakonikom knjaza Danila spada u tri najznačajnija pravna spomenika naše naciонlane istorije u Novom vijeku. Od 27 kandidata, 22 nije-

su uopšte odgovorila na ovo pitanje, a njih pet je dalo netačan odgovor. Od ovih pet kandidata jedan je kao godinu donošenja Bogišićevog Zakonika naveo 1808., jedan 1855., jedan 1906., a dvojica 1908. godinu.

Jednako je poražavajuća činjenica da većina ispitanika ne zna da navede imena crnogorskih vladara iz dinastije Petrović-Njegoš. Od 27 ispitanika samo je njih šest (6) znalo imena svih vladara iz porodice Petrović-Njegoš. Dva (2) kandidata ne znaju nijednog Petrovića, a pet (5) kandidata zna samo za Petra I i Petra II Petrovića Njegoša. Ostalih četrnaest (14) ispitanika zna za tri ili najviše četiri Petrovića-Njegoša (uglavnom Petar I, Petar II, knjaz Danilo i kralj Nikola).

Na ovom testu je traženo od kandidata i da navedu odluke Podgoričke skupštine. Iako smo pretpostavljali da će većina njih znati da navede neke od odluka Podgoriče skupštine, budući da je riječ o veoma aktuelnoj problematici, veoma smo bili iznenađeni kada smo utvrdili da od 27 kandidata samo trojica (3) znaju potpuni odgovor na ovo pitanje. Poređ ove trojice, pet (5) ispitanika je dalo djelimičan odgovor, tvrdeći da je tada došlo do ujedinjenja Crne Gore i Srbije, a četiri ispitanika su dala netačne ili čak začuđujuće odgovore. Jedan je, recimo, napisao da je Podgorička skupština donijela tri dekreta - dekret o miru, dekret o zemlji i dekret o slobodi. Drugi kandidat je odgovorio da je tada Crna Gora dobila teritorijalno proširenje, a treći je ustvrdio da je odlukama Podgoričke skupštine kralj Nikola natjeran da prizna ustav i da sve radi u saglasnosti sa Srbijom. Četvrti kandidat je odgovorio rečenicom: "Stanovnici Crne Gore proglašeni su Srbima i kao takvi ušli su u Jugoslaviju". Ostali kandidati, njih petnaest (15) nije uopšte odgovorilo na pitanje. Prema tome, odluke Podgoričke skupštine znaju samo tri od dvadeset sedam

kandidata, dok njih pet zna samo neke od odluka. Sve u svemu, devetnaest (19) od dvadeset sedam (27) ispitanika uopšte ne zna koje su odluke Podgoričke skupštine.

I druga grupa ispitanika, njih 29, pokazala je slično znanje iz nacionalne istorije. Na pitanje: "Kada je bila bitka na Krusima?", tačan odgovor (godinu) dalo je dvanaest (12) kandidata. Deset kandidata uopšte ne zna koje je godine bila bitka na Krusima, dok je njih sedam dalo netačne odgovore (1776, 1851, 1341, 1471, 1374, 1943, 1878). Za kandidate je, izgleda, bilo preteško i sljedeće pitanje - "Kada je Crna Gora dobila izlaz na more?", pri čemu se, kao i u većini prethodnih pitanja, tražilo da navedu samo godinu kada se to desilo. Od njih 29, dvanaest (12) uopšte nije odgovorilo na pitanje, a šest (6) kandidata je dalo netačan odgovor (1853, 1859, 1874, 1912, 1913, 1948). Kao što se može zaključiti, nijedan od ovih šest ispitanika nije dao isti (netačan) odgovor. Traženi odgovor na ovo pitanje dalo je jedanaest (11) kandidata. Takođe, jedanaest (11) kandidata je znalo za vladare iz dinastije Balšić. Njih osamnaest (18) ne zna nijednog vladara iz dinastije Balšić.

I zadatak - da nabroje najvažnije tekovine crnogorske kulture u srednjem vijeku, pokazao se, takođe, težak. Od 29 kandidata - njih trinaest (13) ne zna ni za jednu tekovinu crnogorske kulture u srednjem vijeku; dvanaest je ispitanika navelo Crnojevića štampariju, četiri - Cetinjski manastir, dva ispitanika su navela manastir Moraču, jedan Miroslavljevo jevanđelje, jedan crkvu Sv. Petra i Pavla, jedan Ljetopis popa Dukljanina. Bilo je kandidata koji su u tekovine srednjovjekovne crnogorske kulture ubrojili Njegošev mauzolej na Lovćenu (1), književna djela Petra II Petrovića Njegoša (4), Biljardu (1), manastir Ostrog (1), osnovne škole koje su otvorili Petar I i Petar II (1). Sudeći prema ovakvim odgovorima, možemo zaključiti da ima

crnogorskih maturanata koji ne razlikuju istorijska razdoblja, tako da Petroviće-Njegoše smještaju u Srednji vijek. A zamislite tek kakva je svijest kandidata koji u tekovine srednjovjekovne crnogorske kulture uvrsti Njegošev mauzolej na Lovćenu, pa još dođe da polaže prijemni ispit za upis na studij istorije.

II dio
GOSPODAREVO NASLJEĐE

LUTKARSKO POZORIŠTE

"Ostani, narediću da te Ceklinjani izaberu, pa ti da budeš predsjednik skupštine." Ovim je obećanjem kralj Nikola 1906. godine pokušao da odvrati vojvodu Sima Popovića od napuštanja Crne Gore. Vojvoda je samo trebalo da se kandiduje na predstojećim izborima, a kralj bi naredio biračima (!) da izaberu vojvodu. Nakon što bi vojvoda osvojio najviše glasova na slobodnim i neposrednim izborima u Ceklinskoj kapetaniji, kralj bi takođe naredio Skupštini da vojvodu izabere za predsjednika. Tako je nekada izgledalo formiranje crnogorske političke scene, i tako je na početku perioda crnogorske ustavnosti i parlamentarizma vladar zamišljao funkcionisanje tog novog sistema. Sve je, dakle, trebalo da ostane isto kao i u doba apsolutizma, s tim što bi taj apsolutizam sada bio zaogrnut dopadljivom formom. Ovo je, nema sumnje, tipično crnogorsko ponašanje u politici: promjene sprovodite samo ukoliko vas neko veoma moćan na to primora, a ukoliko su reforme posljedica isključivo vaše odluke, onda se trudite da samo zadovoljite formu. Reforma crnogorskog političkog sistema u vrijeme kralja Nikole bila je zato samo propagandni potez kojim je nesposobna i anahrona vlast kupovala vrijeme i zavodila političke maloljetnike.

Da bi sistem apsolutne vlasti jednog čovjeka mogao beskrajno da funkcioniše, nije bilo dovoljno u javnosti s vremena na vrijeme stvarati privid reformi, modernizacije

i napretka, već je bilo neophodno uvijek imati potpunu kontrolu unutar samog sistema. Upravo zato je kralj Nikola želio da utiče na rezultate "slobodnih i neposrednih izbora", odnosno, na personalnu strukturu institucija koje treba da odražavaju tu, navodno, slobodno izraženu volju. Potreba da se unaprijed kreira cjelokupna politička scena javila se samo godinu dana poslije uvođenja ustavnosti i parlamentarizma. Nakon prvih parlamentarnih izbora (1906), kada još nije bilo političkih stranaka već se glasalo za pojedince, desilo se da u Skupštini većina poslanika formira Klub narodne stranke. Članovi Kluba bili su preteča opozicione Narodne stranke, a okupilo ih je nezadovoljstvo zbog kraljevog apsolutizma koji je ostao neokrnjen i nakon uvođenja ustavnosti. Kada je kralj uvidio da u Skupštini nema većinsku podršku, donosi odluku da Skupštinu raspusti i raspiše nove izbore. Prvi saziv crnogorske skupštine nije trajao ni godinu dana. Da se slučajno ne bi desilo da u novom sazivu opozicija dobije većinu, Gospodar odlučuje da ovog puta vlast povede računa o ličnostima koje treba da budu izabrane. I tada počinje njegova kampanja pod motom: "Kandiduj se da te izaberemo!"

Gospodar je znao da mu sistem vlasti koji je decenijama stvarao omogućava tu vrstu kreativnosti. Uz to, znao je da u mentalitetu svojih podanika ima važnog pomagača. Čak se i najhrabrijem Crnogorcu kada siđe u podrum čini da ga odnekud posmatra plemenski kapetan, koji dostavlja u Odžakliju izvještaje o podaničkoj vjernosti. Zato nije slučajno što je u vrijeme predizborne kampanje, policijski kapetan u Riječkoj nahiji, na seoskom skupu postavio pitanje koje je istovremeno bilo i direktiva: "Nećemo valjda dozvoliti da oni poganski sinovi, koji rade protiv Crne Gore i Gospodara, opet zasjednu u Skupštinu?" Naravno,

nije on okupljenim seljanima rekao: "Nemojte birati Narodnjake" , već ih je pozvao da budu patriote. Znao je da Crnogorci slabo razlikuju podaništvo od patriotizma, odnosno, da poistovjećuju vlast i državu. I oni su ga poslušali. Kako je ova kampanja mjerenja patriotizma vođena u čitavoj Crnoj Gori, nijedan kandidat Narodne stranke nije osvojio dovoljan broj glasova za mjesto u Skupštini. Zahvaljujući tome novi crnogorski poslanici nijesu izabrani, nego su – unijeti u Skupštinu. U parlamentu su bile dvorske kreature, koje su imale mandat da vladaju. To je prvi bitan fenomen crnogorske vlasti – vladavina kreatura. Iako liči na oksimoronsku konstrukciju (kreatura a vlada), ova sintagma to nije. "Vladavina kreatura" je istorijski fenomen koji u Crnoj Gori odista funkcioniše.

Nad kreaturama koje čine vlast stoji jedan čovjek – Gospodar. Gospodar ih je stvorio, upravalja njima i koristi ih poput lutaka u pozorištu. Oni su mu za taj izbor zahvalni, jer se učestvovanje u ovoj lutkarskoj predstavi plaća, a donosi i zeru ugleda. Uz to, oni znaju da odbijanjem da budu dio lutkarskog ansambla ne dovode u pitanje održavanje predstave, jer ako oni neće – ima ko hoće. Svijest o toj gužvi pred pozorištem koje redovno isplaćuje honorare, učvršćuje kod ovih kreatura odanost i bespogovornost. Takva njihova svijest daje Gospodaru neophodno spokojstvo. I predstava može da počne: na sceni su lutke koje imaju svoje titule, zvanja i resore. Poslanici, ministri, predsjednici ovog i onog, likovi su iz predstave koja se zove – crnogorska vlast. Svi oni glume kompetentnost, činovničku samostalnost, moralnu postojanost; oni tobože donose odluke i iznose svoje mišljenje. U stvari, oni govore pripremljeni tekst i izvode kretnje koje su unaprijed određene.

Ukoliko neko na trenutak poželi ili pokuša da i u stvarnom životu bude lik koji glumi u pozorištu, odmah gubi privilegije koje kao dio Gospodareve trupe ima. To je i logično: ako je politički život lutkarska predstava, onda se jedino učestvovanje u predstavi nagrađuje. Ponekad se i desi da neka od lutaka povjeruje da ona u stvarnosti može biti isto što je u predstavi, dok većina njih zna da to što jeste - jeste samo zato što je dio predstave. Većina se ne zanosi lažnom nadom. Oni znaju da bi bez Gospodara bili niko i ništa. Zbog toga su njegovi slijepi poslušnici, čak iako ga ne vole previše.

Istorijska rekonstrukcija političke elite u Crnoj Gori početkom 20. vijeka svjedoči da je na sceni odista bila lutkarska predstava. Dugogodišnji predsjednik crnogorske vlade (Lazar Tomanović) bio je prvenstveno zadužen za administrativne poslove, dok je o svim političkim pitanjima iz vladinog djelokruga odlučivao Gospodar. "Kao ministar predsjednik bio je više firma nego rešavajući faktor", zapisaće dr Ivo Jovićević, činovnik u toj vladi. Umjesto ozbiljne političke saradnje, kralju Nikoli Tomanović je često služio za razbibrigu. Gospodar je, veli vojvoda Simo Popović, "izmišlja nemoguće stvari i priča ih Tomanoviću najozbiljnije, koji je svaku riječ Knjaževu gutao i sve vjerovao." Jednom je Gospodar uvjeravao svog predsjednika vlade da će Rusi ubrzo srušiti omrznutu Austro-Ugarsku, pa će Crnogorci i Rusi podijeliti njihovo carstvo. Navodno je o tome dobio informaciju "s najvišeg mjesta", tj. iz Petrograda. E tada će Gospodar dati pravu nagradu Tomanoviću za dugogodišnju vjernu službu – postaviće ga za guvernera njegove rodne Boke.

Slično predsjedniku vlade, i ostali najviši državni činovnici bili su dio lutkarskog pozorišta koje je formirao Gospodar. Ministar unutrašnjih djela je posjedovao elementarnu pismenost, ali je o državnoj upravi i činovničkim poslovima znao malo više od nepismenog seljaka. Ministar finansija je, istina, imao završen pravni fakultet, ali je izabran na tu funkciju zato što je bio bliski rođak kraljičin. Ministar vojni je završio vojnu školu, ali je među crnogorskim oficirima bilo barem njih deset koji su u vojničke stvari bili upućeniji od njega. No, on je bio kraljev rođak, i što je još važnije, bio je bespogovorni izvršilac svih poslova za koje je trebalo upotrijebiti represivni aparat. Na čelu Glavne državne kontrole bio je čovjek sa četiri razreda osnovne škole, a među podređenim činovnicima imao je dva doktora nauka. Svi ovi ljudi su tobože samostalno radili svoj posao, u skladu sa ustavom i zakonom. Faktički, bili su samo izvršioci volje jednog čovjeka, i kulise iza kojih se skrivala njegova neograničena vlast.

U siromašnoj zemlji kakva je Crna Gora nije lako izdržavati ovakvo pozorište. Zbog toga je veoma umjesno pitanje: ko je bio njegov stvarni ili najvažniji finansijer? Istoričari su odavno utvrdili da je ovo crnogorsko pozorište uglavnom finansirano iz Petrograda, što znači da je i Gospodar u predstavi koju režira neki Rus, morao biti lutka. Kada je jednom prilikom boravio u Petrogradu, Gospodar je to i priznao. Pred ruskim ministrom spoljnih poslova, Sazonovim, "car junaka" je bio sasvim iskren: "Ja u Crnoj Gori zapovijedam, ali u Rusiji imam da slušam!" Nažalost, i danas u Crnoj Gori postoji lutkarsko pozorište čiji je utemeljivač bio kralj Nikola, tako da izuzev vlasnika pozorišta gotovo da i nema likova koji nijesu njegova kreatura. Naravno, poput kralja Nikole, i vlasnik tog pozorišta je lutka, ali u predstavi koju režiraju čuvari njegove upravničke pozicije.

AUDIJENCIJA POD BRIJESTOM

Nekadašnja crnogorska vlast je oko podneva bila najefikasnija. U to vrijeme Gospodar bi obično izlazio iz Dvora, i krenuo ka Brijestu. Za njim je išla činovnička svita: najprije senatori, pa pisari i perjanici. Nakon njih išle su "davudžije" (parničari) i podnosioci raznih molbi i žalbi. Ovoj povorci priključili bi se i mnogi dokoni Cetinjani, radoznali da čuju kako Gospodar presuđuje i rješava sporove pod Brijestom. Gospodarevo presuđivanje pod Brijestom bila je najzanimljivija cetinjska predstava sedamdesetih godina 19. vijeka.

Kada bi Gospodar došao do Brijesta, koji je bio stotinjak metara udaljen od dvora, jedan od perjanika bi mu namjestio "karijegu" (stolicu). Čim bi se Gospodar udobno smjestio, suđenje je moglo da počne. "Davudžije" su u polukrugu stajale ispred njega, a iza Gospodara je bila senatorsko-perjanička svita. "E, anu te de! Ko ima davije?", obično bi pitao Gospodar. Tada bi "davudžije", po samo njima znanom redu, pristupale Gospodaru. Ukratko bi izložili svoje "predmete", žalbe ili molbe, a Gospodar bi na licu mjesta donosio presudu. Prije nego naredi pisaru da o izrečenoj presudi ili rješenju izda potvrdu ("sentencu"), Gospodar bi ponekad pitao senatore da li je njegova odluka pravedna. Senatori, mudri i iskusni ljudi, najčešće se nijesu dvoumili: "Po pravdi je, Gospodare!" Zadovoljane su bile i "davudžije", odnosno, morale su biti, jer ono što

odluči Gospodar, ispravlja samo Bog. Uostalom, samo bi neznaven Crnogorac sumnjao u Gospodarevu pravdu.

Na ovaj način Gospodar je, sjedeći pod Brijestom, rješavao sporove koji bi se ko zna koliko dugo povlačili po sudovima. Parničar je, zahvaljujući Gospodaru, bio pošteđen troškova za pisanje molbi i žalbi, ali i troškova čestog putovanja i boravka na Cetinju. Trebalo je samo pristupiti Gospodaru, i stvar je riješena.

Gospodareva efikasnost i pravednost učvršćivala je kod podanika ljubav i odanost, ali i nepovoljnu ili pogrešnu predstavu o državnim institucijama koje su taj problem bile dužne da riješe prije Gospodara. Čovjek koji do Cetinja putuje dva dana ne može imati lijepo mišljenje o instituciji koja unedogled odlaže rješavanje njegovog spora, i pri tome se stalno poziva na poštovanje procedure i zakonitosti. U takvim okolnostima prilika da se dođe do Brijesta dok pod njim sjedi Gospodar, izgleda kao spasenje. Audijencija pod Brijestom oslobađa od procedure, pravila i odlaganja. U svijesti ljudi već tada se začinje uvjerenje: Gospodar rješava probleme, a institucije to rješavanje komplikuju i otežavaju. Između institucija i Gospodara – biramo Gospodara. Između Brijesta i Senata – biramo Brijest.

Poput svojih podanika ni Gospodar nije preveć volio institucije i njihovu proceduru, osim ukoliko ta procedura ne ide njemu u korist. Razlog je poznat: institucije koje uistinu funkcionišu najozbiljnija su konkurencija apsolutnoj vlasti. Nažalost, u Crnoj Gori toga doba nije bilo institucija koje su nezavisne od volje jednog čovjeka. One su uglavnom bile transmisija vladareve apsolutne volje ili odežda kojom se ukriva praznina. I što je takođe važno: nijedna tadašnja crnogorska institucija nije nastala kao plod emancipacije crnogorskog društva, već kao posljedica

nečije političke moći i odluke. Takav generički karakter prvih crnogorskih institucija – i političkih i kulturnih, odredio je njihovu sudbinu. U trenutku kada nestaje vlast – nestaju i institucije koje je ona stvorila. Taj nestanak prirodan je kada su u pitanju političke, ali nije prirodan kada su u pitanju nepolitičke institucije.

Tek se 1918. vidjelo koliku je grešku napravila crnogorska vlast time što nije omogućila nijednoj nepolitičkoj instituciji da se konstituiše nezavisno od njene moći i volje. Da je to uradila, ove institucije ne bi doživjele njenu tragičnu sudbinu. Osim Cetinjske mitropolije, koja je stvorena ranije nego novovjekovna crnogorska država, nijedna crnogorska institucija nije preživjela kraj jedne političke ere. Da je bilo drugačije, 1918. godine nestala bi samo crnogorska država. Crnogorska država, koju nijedna sila nije mogla spasiti od ukidanja, povjerila bi ovim institucijama crnogorsku ideju na čuvanje, a one bi je u povoljnijim političkim okolnostima ustupile pokretu za državnu restauraciju. Ovako, crnogorski pokret gotovo uvijek počinje iznova, jer svaka generacija od početka oblikuje crnogorsku ideju. Kod naroda koji gubitkom države ne gube obavezno i nepolitičke institucije, nacionalna ideja se u pogodnom momentu samo preuzima od ovih institucija. Istorijski je dokazano da se nacionalna i državna ideja najsigurnije i najtrajnije čuva u kulturnim institucijama. U Crnoj Gori to su znali i istoričari romantičarske škole, pa su ispravno zaključili da je nakon gubitka nezavisnosti 1496. godine državnu tradiciju Crnojevića sačuvala Cetinjska mitropolija. Ideju crnogorske nezavisnosti, odnosno, obnove "Ivanbegovine", Cetinjska mitropolija je početkom 18. vijeka nametnula kao politički program jednog nacionalnog pokreta.

Važnost nacionalnih institucija još se uvjerljivije može dokazati na primjeru Srbije nakon završetka Drugog svjetskog rata. Iako je komunistička vlast ukinula monarhiju u kojoj je Srbija gazdovala, i stvorila politički sistem suprotnog ideološkog habitusa, srpske kulturne institucije ne samo da su preživjele, već su i dalje ostale veoma uticajne i moćne. Srpska akademija nauka, beogradski Filozofski fakultet, Srpska književna zadruga, Matica srpska... i dalje su uticale na javno mnjenje i na srpsku politiku. Unutrašnja struktura ovih institucija ostala je uglavnom otporna na promjenu sistema, jer njihovo funkcionisanje odavno nije zavisilo od političkih okolnosti. Moć institucije, osim u Crnoj Gori, određuje sinergija njenih članova, a ne snaga elite koja tu instituciju podržava. Upravo zbog toga srpske institucije iz doba monarhizma lako su preživjele komunizam, sačuvavši u cjelosti nacionalnu ideju kojoj su od postanka bile posvećene. Nije zato neobično što su ove institucije, čim je komunizam otišao u istoriju, iznijele Dušanovu krunu. Onamo gdje su ih komunisti prekinuli 1945. oni su, kao da se ništa nije desilo, nastavili 1986. godine.

Kolika je bila moć ovih srpskih institucija u doba komunizma svjedoči i primjer crnogorskog istoričara Dimitrija Vujovića. Iako jedan od naših najznačajnijih istoričara, dr Dimitrije-Dimo Vujović šezdesetih godina 20. vijeka nije mogao braniti svoju doktorsku disertaciju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Jedan moćni profesor Filozofskog fakulteta, koji je nekada pripadao "Mladoj Bosni", ocijenio je da Vujovićeva disertacija šteti "našim interesima" u Crnoj Gori. Tema Vujovićeve disertacije bila je - Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine. Dimitrije Vujović, nosilac "Spomenice 1941" i partijski

sekretar u oslobođenom Cetinju, morao je braniti svoju tezu u Sarajevu.

Ovi primjeri o važnosti nacionalnih institucija ne dopiru do ljudi koji danas u Crnoj Gori imaju moć da o institucijama odlučuju. Njima je, nažalost, najvažnije da institucija ne predstavlja smetnju onome što je njihov primarni politički cilj, odnosno, da ne "stvara probleme". Zauzvrat, oni i ne traže od institucije da ozbiljno radi. Jednom riječu: mi vas tobože plaćamo, vi tobože radite. Da aktuelna vlast želi da instutucije budu samo dekor, potvrđuju neka kadrovska rješenja kojima je kumovala. Tako je na čelo jedne ugledne naučne institucije dovela čovjeka koji u nauci ne predstavlja ama baš ništa, i koji osim želje za ličnom promocijom nema nijedan drugi motiv. U raznim intervjuima koje daje, nijednom nije pomenuo da je institucija kojom rukovodi u krizi, niti da ima ideju kako da to propadanje zaustavi. Umjesto toga, ove medijske izlete koristi za ispaljivanje prorežimskih fraza i dodvoravanje onima koji su ga na ovu značajnu poziciju doveli. Jednog dana, kada ova institucija zahvaljujući njegovom ćutanju i udvorištvu postane isključivo skloništе za mediokritete, on će već biti u novom stanu, koji je za "službu domovini" stekao. Domovina će na taj način izmiriti dug prema njemu, a on će biti vječno zahvalan Domovini. Tako sa relativno malim ulaganjima napokon dobijamo još jednog čovjeka koji voli svoju Domovinu.

VJERNE SLUGE

Bio je u pravu vojvoda Marko Miljanov: Gospodar je zaista bio pristrasan sudija. Istinu su govorili i mnogi Gospodarevi neprijatelji, tvrdeći da je privatizovao državu. Nije lagao Andrija Radović kada je kritikovao Gospodara zbog nepotizma, protekcionaštva i gušenja građanskih sloboda. No, svi Gospodarevi protivnici – od vojvode Marka do Andrije Radovića – zaobilaze jednu "sitnicu": za sve što su postali, stekli ili uspjeli upravo treba da zahvale Gospodarevoj pristrasnosti, sklonosti ka nepotizmu i protekcionizmu. U protivnom, ne bi se moglo desiti da jedan siromašni Kuč dobije perjanički i vojvodski grb, niti bi bilo moguće da sin serdara Jagoša Radovića dobije najprije državnu stipendiju, a zatim i visoki činovnički položaj. I kada se odlučivalo o vojvodskom grbu, i kada se odlučivalo o raspodjeli stipendija i ministarskih resora, presudnu riječ je imao jedan čovjek – Gospodar. Njegovi izabranici tada se nijesu bunili zbog nedemokratske procedure i neprincipijelnog favorizovanja. Naprotiv, bili su zahvalni Gospodaru što su jednim potezom njegovog pera od običnih ljudi obnoć postajali moćni, ugledni i imućni. Naravno, i ponizni, trpeljivi i savitljivi. Kako li se samo vojvoda Marko junački držao na Cetinju 1856. godine, dok su u Kučima vojnici vojvode Mirka ubijali njegove pobunjene saplemenike. Tada u znak protesta nije bacio perjanički

grb, već je Gospodara poljubio u ruku kada mu je za pokazanu vjernost i trpeljivost prišio i vojvodsko znamenje. Nije se bunio ni serdar Jagoš Radović kada ga je Gospodar imenovao za člana Velikog suda, iako je sa pravničkom strukom serdar imao veze koliko i sa astronomijom. I desetine drugih visokih državnih činovnika koji su kasnije postali Gospodarevi protivnici, dobili su poziciju koja im u uređenim demokratskim državama nikada ne bi pripala. A dobili su je zahvaljujući volji jednog apsolutiste. Uz to, svi oni su sticanjem visoke pozicije u sistemu vlasti dobili priliku i da u siromašnoj Crnoj Gori naprečac postanu imućni ljudi. Opet u zdravlje Gospodarevo. Tada se nijesu bunili što Gospodar žmuri na oba oka kada su u pitanju njihove nove kuće, akcije u crnogorskim bankama i trgovački poslovi koje su obavljali zahvaljujući učešću u sistemu apsolutne vlasti.

Pobuna "odabranih" počela je tek kada su stekli nešto ugleda i uticaja, kada su se učvrstili u okviru tadašnje crnogorske "ukazne elite" i kada su prestali da zavise od državne plate. Svoju pobunu protiv Gospodara objašnjavali su uzvišenim političkim principima i nezadovoljstvom zbog plodova apsolutizma. U stvari, najčešće se radilo o povrijeđenoj sujeti, jer im se učinilo da ih moćna ruka Gospodareva nije uzdigla do visine koja odgovara njihovim "zaslugama" i sposobnostima. Ljutnja zbog nepravedne nadoknade za odanost i poslušnost regrutovala je čitavu brigadu crnogorskih političkih nezadovoljnika. Povrijeđena sujeta je "rodno mjesto" crnogorske opozicije.

Kralj Nikola gotovo da i nije imao političkog protivnika koji najprije nije bio njegov obožavalac, poslušnik i istomišljenik. Gotovo sve svoje protivnike on je politički stvorio i protežirao. A stvorio ih je zahvaljujući sistemu nad kojim je apsolutno gospodario. Da ovaj sistem nije

bio takav kakav je bio, mnogi od Gospodarevih protivnika proveli bi život čuvajući goveda. Ko bi znao za serdara Jagoša Radovića i njegovog sina Andriju, da nije bilo Gospodara na Cetinju? Niti bi Jagoš bio serdar, niti bi Andrija bio državni stipendista, ministar i predsjednik vlade. Da nije bilo Gospodara, sin Miljana Popovića bi 1860. godine prodavao drva na podgoričkom pazaru. Da nije bilo Gospodara, vojvoda Simo Popović bi možda umro kao provincijski novinar ili vlasnik nekog uglednog lista, ali istorijsko ime koje je stekao, zasigurno ne bi imao. Umjesto zahvalnosti za tu munjevitu socijalnu promociju i ulazak među odabrane, oni su se Gospodaru "odužili" iznošenjem svakojakih insinuacija i gadosti o njemu i njegovoj vladavini.

Kritički stav prema Gospodaru i vlasti koju je personifikovao, ovi ljudi su objašnjavali principijelnošću i visokomoralnim razlozima, no svoje učestvovanje u vlasti i višegodišnju odanost "omrznutom apsolutisti", nijesu ni pokušali da opravdaju sopstvenim moralnim drijemežom. Njihovo "poštenje" i "principijelnost" obično počinje od trenutka kada su odlučili da napuste Gospodara. Začudo, u vrijeme kada počinje crnogorski prelazak u tabor koji će pobijediti 1918. godine, nikome nije padalo na pamet da ovim Gospodarevim kritičarima postavi pitanje: Kako ste mogli smjerno i bespogovorno da služite takvog vladara? Gdje ste držali uzorita moralna i politička načela dok ste bili njegovi ministri i dvorjani, i dok ste s obje ruke grabili s njegove trpeze?

Da je neko od ovih ljudi tada ustvrdio da je kao Gospodarev činovnik uvijek bio principijelan, kritičan i nesavitljiv, smatrali bi ga za bezočnog lažova i pokvarenjaka. Jer, svi su znali da se Gospodareva milost zasluživala pristajanjem na apsolutizam i obožavanjem apsolutiste.

Uostalom, da li razumnom čovjeku treba objašnjavati da na svijetu ne postoji apsolutista koji protežira protivnike svog apsolutizma. Može zato vojvoda Marko Miljanov da kritikuje Gospodara koliko mu volja, mogu Andrija Radović i njegovi istomišljenici da pričaju protiv kralja Nikole što im drago, ali je činjenica da bi oni bez Gospodara i njegovog političkog protekcionizma bili niko i ništa.

Jedan od najtipičnijih predstavnika ove vrste crnogorske političke mizerije je Andrija Radović. Potiče iz porodice koju je cetinjski Gospodar odvojio od čobanskog štapa i doveo u Senat. Kao mladić dobio je Gospodarevu stipendiju za školovanje u inostranstvu. Po povratku sa školovanja dobio je visoko činovničko mjesto u Ministarstvu vojnom. Zatim je postao maršal Dvora, član Državnog savjeta, ministar i predsjednik crnogorske vlade. Bio je također predsjednik vlade u emigraciji. No, početkom 1917. svrstava se na stranu Srbije. Od Nikole Pašića je dobio pola miliona franaka za vođenje političke kampanje protiv kralja Nikole. Bio je na čelu tzv. "Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje", koji je bio instrument srpske vlade za obaranje kralja Nikole i ukidanje crnogorske države. A samo nekoliko godina prije nego je izabrao Pašića za gospodara, Andrija Radović je pisao kralju Nikoli: "Ja s moje strane izjavljujem Vam Gospodaru kuneći se Bogom, Svetima Vasilijom i Petrom i svim što mi je namilije na ovom svijetu, da sam Vam bio uvijek vjeran i odan, a i danas..." Tada je Andrija Radović prokleo i sve one koji bi izdali crnogorskog Gospodara: "Nevjernim izdajnicima – neka Bog sudi i neka im se kuća iskopa i u najžešćim mukama neka ispuste izdajničku dušu! Molim Vaše Kraljevsko Visočanstvo, da sa svima Uzvišenim članovima Dinastije vjerujete u moju nepokolebljivu ničim ne okaljanu najveću podaničku odanost i vjernost. Kad bi Andrija

Radović znao gdje je i ko je izdajnik, da bi on poslužio svoga Gospodara onako, kako su mu đedovi svoje služili taman protivu izdajnika... Dok ću živ biti, radiću i kao činovnik i kao običan građanin i kao podanik čuvajući uvijek na visinu ugled i dostojanstvo moga Uzvišenog Gospodara." Trebalo je da prođe samo nekoliko godina da bi se Andrija Radović upisao među one na koje se odnosi njegova teška kletva.

MUKE S OPOZICIJOM

I pored deklarativne spremnosti da prihvati legitimnost drugačijeg političkog mišljenja, nekadašnja crnogorska vlast je opoziciju uglavnom tretirala kao skup nečasnih ljudi, čije su političke namjere sumnjive i problematične. Iako je zvanično iskazivala nepristrasnost prema opozicionoj političkoj grupaciji koja je formirana 1906. godine, unutar crnogorske vlasti je postojalo uvjerenje da između državnog neprijatelja i opozicionara treba staviti znak jednakosti. Često je u službenoj komunikaciji izražavana sumnja u objektivnost i pouzdanost državnih službenika koji imaju veze sa opozicijom, a uobičajeno je bilo da policijska vlast nadležnom ministarstvu dostavlja detaljne izvještaje sa političkih skupova opozicione partije, i to sa intonacijom koja upućuje da je riječ o skupu kakve neprijateljske grupacije.

Stav najviše državne vlasti da su protivnici knjaza Nikole neminovno protivnici narodnih (nacionalnih) i državnih interesa, predstavljao je opšti princip za definisanje svakog opozicionog djelovanja. Političko konfrontiranje s Gospodarom, čiji se patriotizam i državnička mudrost smatraju za neupitne vrijednosti, odmah je, po principu silogizma, dobijalo obilježje nepatriotske djelatnosti. Zato su u tadašnjoj crnogorskoj zvaničnoj štampi pokušavali običnom svijetu da objasne kakvih sve opozicionara ima u Crnoj Gori. Uglavnom, opozicionari su bili podijeljeni u dvije grupe: prvoj grupi su pripadali opozicionari koji su na "pogrešnu" stranu

došli zbog sopstvene zablude i neznanja, a drugoj - opozicionari koji su na suprotnu stranu prešli zbog nečasnih pobuda. U prvoj grupi, kako se govorilo, ima ljudi koji iskreno žele da pomognu svojoj domovini, ali ne znaju kako to da urade, dok su u drugoj grupi najobičniji "klasolovci i ordenolovci", kojima politika služi za zadovoljenje ličnih ambicija i nemjerljive sujete.

Da će crnogorska vlast imati muke s opozicijom, postalo je jasno samo nekoliko dana nakon verifikacije poslaničkih mandata prvog saziva Crnogorske narodne skupštine (oktobra 1906). Najviša zemaljska vlast, oličena u knjazu-gospodaru, prilično je bila iznenađena kada je spoznala da u parlamentu nema apsolutnu većinu, odnosno, da su na prvim parlamentarnim izborima pobijedili kandidati kojima Dvor nije bio naklonjen. U Dvoru su bili iznenađeni kada je za predsjednika Skupštine izabran čovjek koji nije uživao knjaževu podršku, a zatim naprosto zapanjeni kada su "nečesovi anonimusi" izglasali skupštinsku Adresu kojom se kritikuje rad vlade Lazara Mijuškovića. Uviđajući da knjaževska vlada nema podršku parlamenta, Gospodar je sugerisao njegovom predsjedniku da podnese ostavku, što je on i učinio (novembra 1906). Od prve sjednice parlamenta do ostavke Mijuškovićeve vlade prošlo je desetak dana. Nakon ostavke vlade koja je uživala podršku Dvora, knjaz Nikola je morao dati mandat za sastav nove vlade ljudima koji su imali podršku skupštinske većine. Za mandatara je imenovao Marka Radulovića, čija je vlada trajala oko dva mjeseca, a zatim Andriju Radovića koji je bio na čelu vlade skoro koliko i Radulović. I jedan i drugi su podnijeli ostavke zbog opstrukcije rada vlade koja je vršena iz Dvora.

Kada je i opoziciji i čitavoj Crnoj Gori pokazao da se bez njegove podrške ne može vladati, knjaz je raspu-

stio Skupštinu, i zakazao nove izbore za oktobar 1907. godine. Njegova želja je bila da obezbijedi potrebnu skupštinsku većinu, tj. da iz Skupštine izbaci "Klubaše". Želja knjaza Nikole da u narednom sazivu Skupštine ima većinu, ostvarila se. Na oktobarskim izborima apsolutnu pobjedu odnijeli su kandidati iza kojih je stajao Dvor ("Pravaši"), tako da je za sljedeće četiri godine vlada uživala podršku većine poslanika u Skupštini. U novom skupštinskom sazivu nije bilo nijednog člana Narodne stranke. To, naravno, nije bila slučajnost, već posljedica direktnog uticaja vlasti na izborni proces. U najvećem broju slučajeva taj uticaj se svodio na zastrašivanje birača. Postoje nepobitni dokazi da je i knjažev sin, princ Mirko, organizovao grupu batinaša, koja je "naoružana" toljagama, zastrašivala Cetinjane, i koja je nekoliko dana prije izbora demolirala kafanu gdje su se okupljale pristalice opozicione Narodne stranke. Ovakvi i slični pritisci, bili su dovoljni da se na izborima 1907. godine, slobodoljubivi i junačni Crnogorci većinski opredijele za "pravu stranu". U isto vrijeme, u zvaničnom "Glasu Crnogorca" (br. 29) objavljen je tekst kojim se otvoreno sugeriše biračima da na predstojećim izborima daju glas kandidatima za koje se zna da će s tradicionalnom crnogorskom odanošću služiti Gospodaru: "Mi se nadamo da se s ovim našim pogledima naš narod potpuno slaže, te da će dobro paziti, da pošalje u drugu Narodnu Skupštinu ljude, koji će biti vjerni tumači i dostojni predstavnici njegovi; iznad svega pak ljude, koji ljube mir i slogu, i koji će se starom crnogorskom odanošću okupiti oko Prestola našeg Uzvišenog Vladaoca, okolo iskušanoga Oca otadžbine, koji je na bojnom polju staru slavu crnogorskoga oružja potvrdio, koji je Crnu Goru proširio, preporodio i uveo u koncert jevropskih država."

Ni naredni izbori, održani 27. septembra 1911. godine, nijesu donijeli bitnije promjene. Tek je na posljednjim izborima, januara 1914. godine, Narodna stranka osvojila većinu poslaničkih mjesta. Prema tome, od kraja 1907. do početka 1914. godine, skupštinska većina je bila naklonjena Dvoru, što je omogućavalo knjazu (kralju) Nikoli da održi apsolutnu vlast. I Narodna skupština i Ministarski savjet bili su za sve to vrijeme samo instrument njegove lične vlasti. Naravno, Gospodarevi protivnici su tvrdili da ovakav sastav Skupštine nije rezultat izborne volje, već zloupotrebe represivnog i državnog aparata u političke svrhe.

Nažalost, ova njihova tvrdnja je sasvim tačna, iako oni nijesu uspjeli doći do dokumenta koji dokazuje da je vlast uticala na rezultat izbora. No, jedan dokument iz 1908. godine, koji se odnosi na tok izbora iz prethodne godine, sadrži direktno priznanje lokalnog državnog činovnika o nedozvoljenom učestvovanju vlasti u izbornom procesu. Protestvujući što je novčano kažnjen zbog privođenja jednog pripadnika opozicije, komandir Risto Damjanović u žalbi upravitelju Zetsko-brdske oblasti, navodi: "Poznato je Gospodinu Ministru unutrašnjih djela, da je prošlog ljeta sve činovništvo (u koje se i mi ubrajamo) i svi Crnogorci vjerni Gospodaru - najenergičnije i neumorno radili, da se neostvare one zle težnje i namjere bivšeg 'Narodnog kluba' i da ne bi isti došli opet u Skupštinu - na novo izabrani, da stvaraju od Crne Gore što hoće i sebi grade ćefove, te krvlju stečene tekovine i slava crnogorska i krune dođe - Bože sačuvaj - na njihovo raspoloženje! Poznato je gospodinu Ministru da je 'Narodni klub' vještim zavaravanjem okrenuo bio za sobom veći dio naroda, pa onda kako se moglo popravit da nije bilo kako je bilo... No, i nas je truda dosta ubilo, pa mjesto priznanja zar tako da se nagrađujemo plaćanjem globe?"

Kao što se iz ovog pisma može zaključiti, vlast se direktno miješala u izborni proces, popravljajući koliko se najviše moglo, opredjeljenje i volju birača, nasuprot tome što je državnim činovnicima zvanično bilo zabranjeno da učestvuju u političkim borbama. No, izgleda da ovi izbori 1907. godine nijesu bili shvaćeni kako obična bitka za poslanička mjesta, već kao bitka za spas države, naroda i dinastije. Na sličan način svoje protivnike tretirali su i kasniji crnogorski režimi, izjednačavajući svoj opstanak na vlasti s opstankom države i naroda.

Nekadašnjem crnogorskom režimu, koji je sebe poistovjećivao sa državom i narodom, a svoje protivnike smatrao - ne svojim neprijateljima, već neprijateljima naroda i države, može se mnogo toga prigovoriti, ali mu se ne može poreći da je svoje političke protivnike dobro procijenio. Sumnja crnogorskog režima da bi opozicija, ukoliko kojim slučajem dođe na vlast, pokazala nedemokratski karakter i nesposobnost da riješi životna pitanja Crne Gore, potvrdila se poslije 1918. godine. Tada su nekadašnji grlati "borci za narodna prava" i demokratsku Crnu Goru pokazali još veći stepen političke netolerancije i nesposobnosti nego režim kralja Nikole protiv kojeg su se decenijama borili. Zato istorijsko iskustvo crnogorskog parlamentarizma između dva rata, kao i iskustvo crnogorskog parlamentarizma poznog 20. vijeka, može navesti na zaključak da između vladajućih i opozicionih partija u Crnoj Gori nema suštinskih razlika u shvatanju politike. Izgleda da sve crnogorske partije imaju isti stepen neodgovornosti prema sopstvenim političkim ciljevima, državi i biračima, samo što nijesu uvijek u prilici da tu svoju neodgovornost u potpunosti iskažu. U Crnoj Gori, može se reći, postoji nekoliko ideologija i nekoliko sistema obmanjivanja, ali postoji jedan, i samo jedan, bijedni politički mentalitet.

KAKO SE NEKADA LAGALO

Trajanje neuspješnih režima u velikoj mjeri zavisi od njihove vještine obmanjivanja. Svjesni te činjenice, ovi režimi su posebnu pažnju poklanjali obmanjivanju, tako da je obmana možda bila jedina sfera djelovanja u kojoj su oni pokazivali vanrednu sposobnost. Nažalost, Crna Gora ima tu nesreću da su gotovo svi njeni režimi bili neuspješni, tako da je naša politička istorija u posljednja dva vijeka obilovala bezočnim obmanama, koje su imale masovnu prođu. Ovaj rad nema za cilj da na bilo koji način remeti idilu između današnjih obmanjivača i njihovih brojnih privrženika, već jedino da pokaže kako se to nekada radilo. Evo nekoliko primjera iz posljednjih decenija crnogorske nezavisnosti.

Čim je okončan "Velji rat" (1878), kojim je Crna Gora dobila plodnije oblasti, gradove i izlaz na more, rečeno je da su se konačno stekli najvažniji uslovi da se Crnogorci oslobode siromaštva i da krenu ka blagostanju. Uz to, obećavano je da će za veoma kratko vrijeme Crna Gora biti država koja će iz sopstvenih izvora moći da se izdržava. To obećanje iznijeto je na prvoj strani "Glasa Crnogorca" od 21. aprila 1879. godine. Zatim je rečeno da će se iskorišćavanjem prirodnih bogatstava Crne Gore, radom i štednjom "načiniti temelj višem blagostanju našem i naših naraštaja." Isticalo se i da neki krajevi Crne Gore (Banjani, Šaranci, Vasojevići) mogu uz izvjesne napore

postati nalik Švajcarskoj, koja velikim dijelom živi i napreduje zahvaljujući samo jednom poljoprivrednom proizvodu. Tada je (1879) prvi put pomenuta Švajcarska kao ideal kojem Crna Gora teži. Od tada, pa sve do 1913. godine, često se govorilo o "dostizanje Švajcarske". Posljednji pomen Švajcarske kao ideala koji Crna Gora samo što nije dostigla, bio je u "Cetinjskom vjesniku" od 23. avgusta 1913. godine. Što se nekome u crnogorskoj vlasti toliko sviđalo da Crnu Goru stalno poređuje sa Švajcarskom, teško je odgovoriti.

Čitaoci "Glasa Crnogorca" gotovo četrdeset godina su zamajavani pričama o "svijetloj budućnosti" i "skorom blagostanju". Početkom osamdesetih godina 19. vijeka za Vasojeviće, Pivu, Drobnjake, Šarance i Jezera tvrdilo se da mogu biti glavni izvori narodnog blagostanja, samo ako im državna vlast posveti posebnu pažnju. Kako su ovo krajevi gdje je priroda izdašna, koji su "majdan našega stočarstva", treba ih samo dobrim komunikacijama povezati sa glavnim trgovačkim centrima zemlje, i posebno, dovesti stručnjake koji će saglasno naučnim iskustvima organizovati i usmjeriti proizvodnju. Kada se sve to uradi, a uradiće se čim vlast na tome vrijedno radi, onda će ovi krajevi biti izvor narodnog blagostanja i znatnijih državnih prihoda. I ne samo to. Ovi će krajevi obiljem svojih proizvoda postati nosioci crnogorskog izvoza. Jer, kako se objašnjavalo, "mi moramo u zemljoradnji i stočarstvu proizvoditi mnogo više nego što nama samijema treba, mi moramo tim viškom namirivati potrebe drugijeh naroda i zemalja, mi moramo iznijeti taj višak naše proizvodnje na svjetska tržišta, da bismo za nj uhvatili što više novca i unijeli u našu zemlju".

"Dežurnom optimisti", koji je preko zvaničnog "Glasa Crnogorca" širio dobro raspoloženje i kod Crnogoraca

podsticao nadu da su blizu ekonomskog blagostanja, pridružio se i svemogući Gospodar. On je 1884. godine obećao da će za kratko vrijeme biti izgrađena željeznička pruga Plavnica-Podgorica-Danilovgrad-Nikšić, a zatim je ustvrdio da će Crna Gora za kratko vrijeme postati "napredna država". Hvalio se knjaz i da je Crna Gora za dvadesetak godina postala slavnija, veća i ljepša nego je prije bila, a Crnogorci, koji su nekada bili poznati samo po junaštvu, sada sve više postaju poznati kao vrijedni radnici. "Mi zamašno napredujemo", primijetio je knjaz, dodajući da se taj napredak odvija postepeno i prirodno, uz očuvanje svih tradicionalnih crnogorskih vrijednosti. Što je za knjaza Nikolu pokazatelj tog "zamašnog napretka"? U prvom redu, knjaz je naveo da je dobijena velika obradiva zemlja, napravljeni su putevi i mostovi, uznapredovali su gradovi i trgovina, a Primorje je dobrim putem povezano sa unutrašnjošću. Zbog svega toga, knjaz Nikola je poručio da će se Crna Gora - ni manje ni više - ubrzo izravnati sa Švajcarskom, jer za to ima sve uslove. Sve u svemu, kako se knjaz izrazio, "draga ni (nam) domovina cvjeta".

Ovaj Gospodarev optimizam odmah je osnažen pričom o ogromnoj ekonomskoj koristi koju Crna Gora može imati od svojih morskih pristaništa. Crnogorci samo treba da pametno iskoriste izvanredan geografski položaj svojih luka, koje, Bogu hvala, lako mogu konkurisati Trstu i Veneciji. Sav napor države sastoji se u tome da ova pristaništa (Bar i Ulcinj) osposobe za pretovar tereta, a to, barem se tako tvrdilo, nije naročito teško. Kada se ovaj plan ostvari, odmah će se uspostaviti pomorska veza između Crne Gore i Rusije, tj. od Bara do Odese, odakle će se nabavljati sve što treba Crnoj Gori. To će, prema mišljenju autora članka, koji je objavljen u "Glasu Crnogorca"

iz 1891, biti najbolje rješenje za Crnu Goru, budući da će se roba iz Rusije, zasigurno, nabavljati po najpovoljnijim uslovima i cijenama. Takva pretpostavka zasnivala se na činjenici da su Crnogorci i Rusi braća, pa na osnovu toga autor zaključuje: "Ko se s bratom druži, njemu se ne tuži!" Kada se ova ekonomska saradnja uspostavi, i kada se izgrade svi planirani putevi i mostovi, i kada se isuši Skadarsko jezero, Crna Gora će, bez sumnje, dočekati onu "lijepu budućnost", zaključuje ovaj domaći optimista.

Da čitaoci "Glasa Crnogorca" ne bi posumnjali u predani rad državne vlasti na stvaranju ekonomskog blagostanja, praktikovano je da se na početku svake godine pobroji što je sve vlast korisno uradila za svoje podanike. Često se dešavalo da se, ako nekih građevinskih poduhvata nije bilo, kao dokaz vrijednog rada vlade na ekonomskom preobražaju iz godine u godinu ponavlja isti poduhvat. Primjera radi, iako je izgradnja puta od Rijeke Crnojevića do Virpazara započela 1895. godine, što je odmah i ubilježeno kao uspjeh crnogorske vlasti, isti događaj je i naredne godine naveden kao jedan od najznačajnijih poduhvata u tekućih dvanaest mjeseci 1896. godine. Čak su ponovljene i slične ocjene o značaju ovog puta za razvoj crnogorske trgovine: "Kad obratimo izvoznu i uvoznu trgovinu našu preko Bara sa ugovornijem državama, naše će se narodno dobrostanje osjetljivo podignuti". I dvije godine kasnije, opet se kao jedan od uspjeha crnogorske vlasti navodi - šta drugo nego - izgradnja puta od Rijeke Crnojevića do Virpazara. Opet se za ovaj poduhvat kaže da će se njime umnogome povećati važnost barskog pristaništa, a samim tim obrt i tokovi trgovine. Kao što se može zaključiti, taj toliko važni put od Rijeke Crnojevića do Virpazara, dužine 26 km, čija je izgradnja započela 1895, nije bio završen do kraja 1898. godine. Iako se stalno isticao njegov

ekonomski značaj, završen je tek 1905. godine. Podanici koji imaju ovako slabo pamćenje, prava su blagodet za sve neuspješne režime, pa i za ovaj crnogorski.

I početkom 20. vijeka, kada je bilo očito da su reforme i blagostanje u "blagom zakašnjenju", crnogorska vlast se jednako trudila da održi predstavu o svojim posebnim naporima na ekonomskom preobražaju zemlje. Tvrdilo se da ideju o privrednom i kulturnom preporodu Crne Gore ona sprovodi u djelo polako, postupno i planski, bez suvišnog publiciteta i hvalisanja. Ovakvim stavom kao da se željelo poručiti svima koji nijesu osjećali pozitivne efekte njene takve politike, da će pravi rezultati i boljitak tek doći. Za kašnjenje obećanih reformi i prosperiteta nije, dakle, kriva vlada, niti je u pitanju njena nesposobnost i nerad, već je riječ o postupnosti i utvrđenom planu razvoja, koji ne trpi nagle skokove. Obećava se zato da će za kratko vrijeme ova "mudra politika" vlade rezultirati viškom novca u državnom budžetu. I čim se taj suficit pojavi u državnom budžetu, odmah će vlada taj višak novca upotrijebiti za ekonomski i kulturni razvoj. Od tog novca, kako se obećava, izgradiće se putevi, mostovi, zgrade, bolnice... "Sve to ima da se podigne i da Crnoj Gori da izgled moderno uređene države", poručuje se u ime vlade. Obećava se i da će sve druge potrebe Crne Gore biti zadovoljene, tako da će u nepovrat otići dani muka, napora i siromaštva, a nastupiće vrijeme boljeg života, u kojem će Crna Gora postati dio svjetskog trgovačkog prostora. No, da sve ovo ne bi bila prazna priča, navode se neki uspjesi koje je vlada već postigla, i koji garantuju da je ona sposobna da Crnu Goru povede putem blagostanja i napretka. Tako se kaže da, zahvaljujući ekonomskoj politici crnogorske vlasti, Ulcinj postaje morsko lječilište, Bar sve više dobija značaj "svesrpskog morskog pristaništa", a pruga Bar-Vir-

pazar će uskoro biti prvi krak transbalkanske željeznice koja će povezati Crnu Goru sa Srbijom. Svi ovi navodni uspjesi vlade smatraju se dokazom da je Crna Gora krenula putem prosperiteta. Ili kako se kaže: "Eto na tome je putu danas naša Crna Gora. Živo hoće da iskoristi ovaj period evropskog mira; u svakom pogledu hoće da ide sa svjetskim kulturnim životom." Da ne bi bilo zabune, ovo je objavljeno 1909. godine, tj. trideset godina nakon završetka rata. Trideset godina crnogorski režim je, kao što se može zaključiti, pričao istu priču.

Optimizam je širio i knjaz Nikola, obećavajući da će ubrzo nastupiti ekonomski preobražaj Crne Gore, odnosno, uvjeravajući da se na tom preobražaju ozbiljno i vrijedno radi. Tako je u jednoj skupštinskoj besjedi (1906) knjaz obećao da će vlada stvoriti preduslove za ekonomski prosperitet Crne Gore, da će urediti državne finansije, da će otvoriti stručne škole, podstaći inostrana ulaganja u industriju, završiti izgradnju pristaništa u Baru, izgraditi puteve i pruge, isušiti močvarno zemljište. Sve će to, kako ističe knjaz Nikola, omogućiti da Crna Gora krene brže putem ekonomskog prosperiteta i da vrlo brzo nastupi doba ekonomskog blagostanja. Knjaz je podsjetio da vlada ne odustaje ni od ideje o isušenju Skadarskog jezera i regulaciji rijeke Bojane, na čemu je, kako on kaže, ozbiljno radila. Nagovještava optimistički raspoloženi Gospodar i da će u Baru pristajati brodovi iz svih krajeva svijeta, koji će podsticati razvoj industrije i modernizacijske procese, a zatim dodaje da će Bar uskoro biti povezan željezničkom prugom sa Nikšićem, Kolašinom i Cetinjem!

Kraljeva izjava da je Crna Gora, kada je riječ o ekonomskim prilikama, "u dobrom stanju" i da stalno napreduje, pokazuje namjeru da se nasuprot realnosti, održi privid uspješnosti crnogorske vlasti. U najmanju ruku, željelo

se stvoriti uvjerenje da je crnogorska vlast postigla najviše što se moglo, kao i da bi postigla još i više da su joj prilike dozvoljavale. Kada se ono što je postignuto na ekonomskom planu posmatra u tom kontekstu, onda Gospodar nalazi uporište da kaže kako je Crna Gora "u dobrom stanju". Čitajući Gospodareve optimističke izjave, njegova zemlja samo što nije postala "druga Švajcarska", iako mu narod gladuje i masovno se iseljava. Uprkos svemu, on je svoje podanike decenijama uvjeravao da treba još "samo malo" napora pa da svi osjete blagostanje i da Crna Gora dostigne Švajcarsku.

Kada Gospodareva obećanja o "svijetloj budućnosti" sakupimo na jednom mjestu, onda to izgleda ovako: "Mi zamašno napredujemo. Bez skokova, prirodno, postepeno. Crna Gora će brzo, zahvaljujući bogu o njenoj čudnovatoj osobenosti, njenom gostoprimstvu, njenom redu i divoti – takmičiti se sa proslavljenom Švajcarskom, jer je kao ona lijepa gorska kolijevka slobodnih ljudi, junaka, vrijednih građana. Ona će brzo k sebi domamiti bogate trgovce, putnike i ljubitelje veličanstvenosti prirode, koji će glas našega gostoprimstva, reda, slobode i sigurnosti na sve krajeve svijeta raznijeti. Crna Gora mora postati invensticioni magnet. Spremni smo, ali smo mirni i riješeni da se mirno razvijamo i unapređujemo. Svijet u nas gleda s povjerenjem. Crna Gora, iako najmanja zemlja na Balkanu, pokušava da postane najveća biznis platforma u regionu. Crnogorska kuća davno je izgrađena, ali smo mi u obavezi da je podesimo kako bi bila primjerena novoj evropskoj arhitekturi. Moja se Vlada ozbiljno brine da pronađe sredstva da stvori što više privrednih i industrijskih preduzeća, kako bi moji Crnogorci našli dovoljno rada i zarade na domaćem ognjištu. Vlada će učiniti sve da zaustavi nove kolone onih koji žele da odu, ali i da privuče one koji su

otišli. Jedini način da se to uradi je kroz biznis i preduzetništvo. Da bi se pak održao čvrst osnov pravilnom finansiranju, nužna je stvarna ravnoteža između prihoda i rashoda, što se postiže zavođenjem samo istinske štednje po svim granama državne uprave, ojačanjem privrednih izvora i preustrojstvom opšte administracije. Vlada je bez ikakve rezerve posvećena reformama. Cilj nam je usvajanje standarda po kojima živi razvijeni svijet. Naš stalni zadatak je uklanjanje svih barijera za protok ljudi, roba, usluga, kapitala. Preduzeti su mnogi koraci na kreiranju atraktivnog ambijenta za privlačenje stranih invensticija. U isto vrijeme moja Vlada nastojava i u buduće najozbiljnije će raditi na podizanju privrednih škola, na razvijanju svih grana narodne proizvodnje i trgovine, pošto finansijska moć jedne države zavisi od privredne snage naroda. Ekonomskim reformama želimo da obezbijedimo veći društveni proizvod i zaposlenost. Uprkos brojnim problemima, koji nijesu laki, ali su savladivi, potpuno je jasno da se otvara perspektiva pred ukupnom crnogorskom privredom. Već danas jasno se nazire makro ekonomska stabilnost Crne Gore. Za napredovanje proizvodnje i trgovine bitni su uslovi saobraćajna sredstva, zato je Vlada obratila osobitu pažnju na podizanje barskog slobodnog pristaništa, na građenje željeznice Bar-Vir, na uređenje plovidbe po Skadarskom jezeru, a za izradu već projektovanih mreža novih kolskih putova i drugih korisnih radova, moja je Vlada na tu svrhu utrošila znatnu sumu novca. Crna Gora će brzo biti izmrežena kolskim putovima prvog reda. Nema priče o evropskoj Crnoj Gori dok se u Andrijevici i uopšte na sjeveru ne promijene uslovi života i dok se ovdje ne osjeti dah tog lagodnog evropskog načina života. Naše srednje i stručne škole urediće se prema savremenim zahtjevima nauke, kako bi davale zdrav i spreman podmladak za produženje viših škola i pripremile ga za valjane i stručne obrazovane državne službenike. Sadašnje stanje osnovne nastave znatno će se popraviti prijedlogom zakona o narodnim školama, koji će vam moja Vlada podnijeti u ovom sazivu. U obrazovanju želimo racionalni sistem koji će obezbijediti profile neophodne za evropski razvoj Crne Gore. Draga nam domovina cvjeta. Smatram da nam sve što smo uradili daje za pravo da kažemo da smo bili odgovorni prema građanima."

Na kraju, jedno objašnjenje: ovaj predugi govor o "svijetloj budućnosti" i Vladinom izgaranju na projektu moderne i bogate Crne Gore, ne čine samo obećanja i izjave kralja Nikole. U kraljev govor umetnute su izjave i obećanja jednog, takođe umješnog, crnogorskog političara s kraja 20. i početka 21. vijeka. Otprilike, polovinu obećanja dao je kralj Nikola, a polovinu njegov politički nasljednik. Vjerujemo da i pored tog saznanja, nije lako razdvojiti što je čije, jer njih dvojica koriste iste teme za obmanjivanje. U tome je problem Crne Gore

"SNALAŽLJIVE" ELITE

Nije teško dokazati da je u Crnoj Gori dolazak na vlast znak najveće božanske milosti. Zahvaljujući okolnostima koje u Crnoj Gori odavno postoje, dolaskom na vlast ne stiče se samo mogućnost odlučivanja o jednoj grupi (političkih) pitanja, već i prilika da se apsolutno utiče na kreiranje cjelokupne socijalne hijerarhije. Apsolutni uticaj vlasti na ekonomski i socijalni status Crnogoraca, koji traje skoro dva vijeka, učinio je od nje vrhovnog socijalnog arbitra, koji svima, pa i sebi, određuje poziciju i mjeru ekonomske, i svake druge moći. U određivanju socijalnog položaja drugih, vlast se uglavnom rukovodi sopstvenim interesima, isključivo cijeneći korist ili štetu koju ona od takvog pozicioniranja može imati. S druge strane, svi koji čine vlast, imaju u takvim okolnostima priliku da se za svoj položaj izbore nezavisno od kriterijuma koji važe za druge, i bez bilo čije konkurencije. Na taj način vlast obezbjeđuje privilegovani položaj u svim oblastima društvenog života, i dobija najvažnije uporište za svoju političku moć.

Vlast je u Crnoj Gori počela da donosi znatnije privilegije tek u vrijeme vladike Petra II (1830-1851). Tada je formiran državni aparat, tada su uvedene plate za državnu službu, i tada je vlast dobila pravo na trgovački monopol. U vrijeme vladike-pjesnika postavljani su prvi kapetani,

perjanici, sudije, senatori, i što je još važnije, po prvi put je uz sve ove funkcije sljedovala i godišnja plata. U "prvom krugu" primanja u državnu službu, posao je dobilo 180 ljudi - 16 senatora i 164 policajca.

Ipak, najveću korist od uvođenja moderne državne organizacije u Crnoj Gori, imalo je nekoliko ljudi oko samoga vladike, i to ne zato što su zauzeli visoka i važna mjesta, već što im je omogućeno da povlašćeno trguju. Njih pet ili šest "najuglednijih", dobili su pravo da uvoze životne namirnice za čitavu Crnu Goru, ali i da budu glavni izvoznici proizvoda koje je Crna Gora mogla na strani prodati. Kada Crnogorcu ponestane žita, nije odlazio u Kotor da ga kupi, već ga je kupovao od "ovlašćenih lica" u Crnoj Gori. Tačnije, morao ga je kupovati od njih. Crnogorac koji je imao rujevine za prodaju, nije je mogao sam ponijeti u Kotor i prodati, već mu je svu količinu otkupljivalo "ovlašćeno lice". Razlika u cijeni proizvoda između kotorske pijace i one koju je određivalo "ovlašćeno lice", prirodno se podrazumijevala.

Zahvaljujući trgovačkom monopolu, koji je ustanovljen zajedno sa novim sistemom vlasti, pet ili šest crnogorskih porodica, ubrzo je "propjevalo". Najviše razloga za pjesmu imao je vladičin rođeni brat, Pero Tomov, koji je postao najbogatiji čovjek u Crnoj Gori zahvaljujući povlašćenoj trgovini žitom i kamatašenjem. Ruska je procjena bila da bi on sa svojim novcem mogao deset godina izdržavati svu vlast u Crnoj Gori. Poslije njega, bogatstvom su se isticali neki Perovići, Martinovići, Matanovići, Radonjići... Uz njih su se obogatili i njihovi trgovački ortaci, tj. ljudi koji su umjesto njih vodili "velike poslove". Jer, ovi su "uglednici" samo sjeđeli uparađeni na Cetinju, izigravali pravednike i poštenjačine, dok su njihovi ortaci vodili trgovinu. Faktički, oni su bili čistih ruku, a

jedini njihov zvanični prihod bila je - državna plata. Tako je to počelo.

Onamo gdje postoje ekonomski monopoli, po prirodi stvari dolazi do zloupotreba vlasti i nepoštovanja zakona. Tako je bilo i u ovo doba crnogorske "prvobitne akumulacije kapitala". Svi ljudi koji su obavljali posao za halapljivi glavarski sloj, bili su privilegovani i zaštićeni, budući da su im glavari obezbjeđivali blagonaklonost države i zakona. Uvođenje pravne nejednakosti smatrano je za princip koji je u službi "višeg cilja", a "viši cilj" je izum političkih oligarhija koje očuvanje sopstvenih interesa tretiraju kao najvažniji državni interes.

O merkantilističkom karakteru crnogorskih političkih elita u 19. i 20. vijeku obilje podataka saopštio je akademik Mirčeta Đurović u svojim izvanrednim knjigama o trgovačkom kapitalu u Crnoj Gori i crnogorskim finansijama. Ove knjige, objavljene polovinom prošlog vijeka, pokazuju ekonomsku nezasitost političke oligarhije u surovo siromašnoj zemlji, oligarhije koja se od istoričara zadugo skrivala iza svojih "zasluga za otadžbinu". Zahvaljujući pojavi ovih knjiga, čak ni vladika Njegoš nije uspio da zadrži svoj svetački oreol, jer je nepobitno utvrđeno da je državni novac ulagao u trgovačke i bankarske poslove svoga brata. Dobit su, naravno, bratski dijelili.

O merkantilističkom profilu crnogorske političke elite mogu svjedočiti dvije poznate istorijske ličnosti, koje smo izabrali kao njene tipološki prepoznatljive predstavnike. Riječ je o vojvodi Mašu Vrbici i vojvodi Lazaru Sočici, ljudima koji su nekoliko decenija pripadali najvišim strukturama državne vlasti, i ljudima koji su na vlast došli kao siromasi.

Još sedamdesetih godina 19. vijeka vojvoda Mašo Vrbica je dobio pravo da otkupljuje i izvozi sav ruj što se u Crnoj Gori ubere, a kasnije je dobio dozvolu i da se bavi uvozom soli, žita i špirita. Više od dvadeset godina vojvoda Vrbica je zarađivao od takve trgovine. Pored trgovine, interesovao se i za građevinarstvo. Izgradnju većine puteva koje je država radila, on je kontrolisao, jer je i kao senator i kao ministar bio zadužen za građevinske poslove. Prema nekim svjedočenjima, vojvoda Mašo je imao običaj da umanjuje dnevnice radnicima. Pri izgradnji puta Virpazar-Bar, po jednoj je cijeni obračunavo dnevnice, a drugu, mnogo veću sumu, upisivao je u državne knjige kao izdatak za dnevnice. Razlika je pripadala njemu. Isto se ponovilo i prilikom gradnje mosta na Zeti. Pored svih ovih aktivnosti, vojvoda Mašo Vrbica je bio i prvi industrijalac u Crnoj Gori.

No, pravi šampion u brzom sticanju ogromnog bogatstva uz pomoć države, bio je i pivski vojvoda Lazar Sočica. Kao vojvoda i najuticajniji čovjek u Pivi, pograničnoj oblasti u sjeverozapadnom dijelu Crne Gore, kontrolisao je veliki dio trgovine između Crne Gore i Bosne i Hercegovine, a imao je i udjela u svim nabavkama koje je vršila država. Pored toga, vojvoda Lazar je bio poznati kamataš, i uz popa Đoku Mijuškovića, vlasnik najvećeg broja tapija na dužnička imanja. Ko je htio da mu vojvoda Lazar uzajmi, taj je morao napraviti sa njim ugovor, i dati vojvodi kao garanciju čitavo imanje ili jedan njegov dio. Što se kamata tiče, to je izgledalo ovako: ako se od vojvode Lazara traži na zajam 300 fiorina, vraća se 450 fiorina. Svakog mjeseca dužnik je morao Vojvodi da isplaćuje utvrđenu kamatu na ovih 300 fiorina, i ukoliko bi zakasnio, imanje bi odmah bilo prepisano vojvodi Lazaru.

Akademik Mirčeta Đurović objavio je podatke o imovini vojvode Lazara Sočice, tako da je i konkretnim ciframa moguće pokazati šta je sve vojvoda stekao za dvadesetak godina glavarstva. Imao je preko 1500 rala obradive zemlje, blizu hiljadu brava, 164 govečeta, 68 konja, devet mlinova, pet valjaonica... Prosječni crnogorski domaćin imao je od tri do pet rala, a vojvoda, eto, preko hiljadu i petsto! Vojvoda je imao više rala i od Cetinjskog manastira! Manastir 1277, a vojvoda Sočica neku stotinu rala više. Cetinjski manastir, dakle, nije mogao da za četiri vijeka nakupuje oranica koliko vojvoda Lazar za deceniju i nešto svoga glavarstva u Pivi.

Da je kojim slučajem neki "nezavisni" novinar pitao tada vojvodu Sočicu odakle mu toliko bogatstvo, vjerujemo da bi vojvoda dao jedan od ova tri odgovora: štedio sam od plate; naslijedio sam od predaka; oduvijek sam vrijedno radio. Na sreću, istoričari koji za pedeset godina budu pisali o današnjoj crnogorskoj političkoj eliti, imaće mnogo manje nedoumica, budući da su naši aktuelni političari na ovo provokativno i drsko pitanje već odgovorili. Oni su, kako sami kažu, štedjeli, naslijedili ili vrijedno radili. Za nasljednike ne znamo, ali štedišu i radišu - tako veli narodna poslovica - i Bog pomaže. Neka je sa srećom.

ROĐACI NA VLASTI

Još u vrijeme vladike Petra I Petrovića-Njegoša (1784-1830) jedan Crnogorac je primijetio da su u prvim organima državne vlasti uglavnom zasjeli vladični rođaci. Ovaj Crnogorac, prezimenom Banićević, pitao je najprije vladiku odakle su bili Hristovi apostoli. Kada mu je vladika nabrojao odakle su apostoli bili, Banićević mu je odgovorio: "Eto vidiš, od raznijeh mjesta, a ovi tvoji svi s Njeguša."

Istoričar koji bi napisao knjigu o rođačko-bratstveničkim relacijama unutar nekadašnje crnogorske političke elite, utvrdio bi da ideologije i politički programi nijesu bili jedini, a možda ni najvažniji kohezioni elemenat ove političke grupacije. Ukazujući na rođačke ili porodične veze između "prvih kuća" nekadašnje Crne Gore, koje su samo djelimično poznate, takva bi studija dala obilje materijala za tvrdnju da su nepolitički interesi, krvna srodnost i socijalni protekcionizam bili važniji za nastajanje i djelovanje ove grupacije, nego srodnost i bliskost koja se iskazivala u ideološkim nazorima ili političkom programu. Time bi se pružili novi dokazi za tvrdnju da je nekadašnjoj crnogorskoj političkoj grupaciji ideologija bila samo pokriće ili izgovor za zajedništvo i solidarnost u odbrani veoma konkretnih materijalnih i socijalnih interesa. Jedan od najdjelotvornijih načina da se ti interesi odbrane i očuvaju, bilo je stupanje u rodbinske ili porodične veze glavnih pred-

stavnika ove političke elite. Kako je u crnogorskom društvu bratstveničko-plemenska svijest važan element ne samo identiteta, već i socijalnog protekcionizma, povezanost koja se stvara uspostavljenjem rodbinskih veza može biti veoma značajna za homogenost i uzajamnost ljudi koji pripadaju istoj političkoj grupaciji. Time krvno ili porodično zajedništvo postaje element homogenizacije unutar jedne političke grupacije, često značajniji za jedinstvo grupe od ideološke matrice po kojoj se ona prepoznaje.

Prosto je nevjerovatno koliko su rođački bile povezane nekadašnje "glavne porodice" u Crnoj Gori. Evo samo nekih relacija između Petrovića-Njegoša, njeguških Radonjića, Martinovića i Vukotića. Majka kralja Nikole bila je od Martinovića, sestra kraljevog oca bila je udata za Radonjića (vojvodu Iva), a žena kraljeva bila je od Vukotića, kćer Petra Stevanova. Majka vojvode Iva Radonjića (kraljev tetak), bila je od Vukotića (rođena sestra đeda serdara Janka Vukotića), a sin vojvode Iva, vojvoda Stanko Radonjić, što će reći brat od tetke kralja Nikole, bio je oženjen kćerkom vojvode Marka Martinovića, sestrom od strica kraljeve majke Stane. Za sina kraljevog brata od tetke, brigadira Mitra B. Martinovića, bila je udata kćer vojvode Stanka Radonjića, Milica, kojoj kralj dođe stric, isto kao i njenom mužu. Brigadir Mitar Martinović i Milica, kćer vojvode Stanka Radonjića, imali su sina Nika, koji je bio oženjen ćerkom serdara Janka Vukotića, a serdar Janko je bliski rođak kraljice Milene. Treba li podsjećati da su svi navedeni muški likovi ove priče bili u vrhu vlasti: vojvoda Ivo Radonjić je bio član Senata, njegov sin Stanko Radonjić, ministar inostranih djela, vojvoda Marko Martinović, član Senata, vojvoda Petar Vukotić, potpredsjednik Senata, Janko Vukotić ministar vojni i predsjednik crnogorske vlade, Mitar Martinović, takođe, ministar vojni i predsjednik vlade.

Samo ova genealogija četiri "glavne porodice" pokazuje da je, primjera radi, kralju Nikoli vojvoda Stanko Radonjić bio u svojtluku i po očevoj, i po majčinoj, i po ženinoj liniji. Kada ovoj površnoj genealogiji četiri poznate crnogorske porodice pridodamo porodicu Bošković sa Orje Luke, onda se rođaštvo ovog domaćeg plemstva još više učvršćuje. Rođena kraljeva tetka bila je udata za Rista Boškovića, a otac brigadira Mitra Martinovića, komandir Boško, koji je brat od tetke kralja Nikole, bio je oženjen brataničnom Rista Boškovića. Žena komandira Boška Martinovića bila je u srodstvu sa serdarom Jankom Vukotićem, jer je majka serdarevog oca, Veruša Bošković, bila njena tetka.

Ovim "glavnim porodicama" možemo pridružiti i čuvene Plamence, koji su sa vladajućim domom bili u bliskim rođačkim vezama. Sestra kraljeva bila je udata za serdara Sava Plamenca, koji je bio sinovac vojvode Ilije Plamenca, ministra vojnog, a sestra od strica serdara Sava Plamenca bila je udata za kraljevog brata od strica - vojvodu Boža. Za Marka Plamenca, bliskog rođaka vojvode Ilije Plamenca bila je udata kćer Pera Tomova Petrovića-Njegoša, a bratanić knjaza Danila bio je oženjen ćerkom Markiše Plamenca. Đe su Plamenci i Petrovići, tu su, naravno, i Vukotići. Serdar Rade Turov Plamenac oženio je blisku rođaku kraljice Milene. Provodadžija je bio serdar Savo Plamenac, zet kralja Nikole. U svojim "Memoarima" serdar Rade navodi: "Godine 1864. bješe se moja majka saglasila sa serdarom Savom da on kod Knjaginje Milene izradi da se ja vjerim sa Milicom, šćerom pok. Šalete Mašanova Vukotića s Čeva, drugobratučedom Knjaginjinim. Ona živjaše najviše kod svoje majke Marije (Make), žene

Sava Lukina Đuraškovića s Ceklina, a šćere Pera Tomova Petrovića..."

I tako, u zdravlje serdara Sava, oženio se serdar Rade Turov Plamenac bliskom rođakom kraljice Milene, i unukom strica kralja Nikole. Majka njegove izabranice bila je, dakle, od vladajuće porodice. Prvi muž majke njegove izabranice bio je Šaleta Vukotić, bliski rođak kraljičin, a drugi muž bio je, kakve li slučajnosti, đever kraljičine sestre od strica. Kraljičina bliska rođaka bila je udata u Đuraškoviće s Ceklina. S druge strane, od Đuraškovića je bio oženjen brat vojvode Boža Petrovića-Njegoša (Blažo), bliski rođak kraljev. Ova čuvena ceklinska porodica imala je još dva poznata zeta: vojvodu Gavra Vukovića i vojvodu Sima Popovića (žena vojvode Sima bila je kraljičina sestrična). Obojica su bili ministri s dugogodišnjim stažom u vladi vojvode Boža Petrovića-Njegoša.

U vladi vojvode Boža nijesu bili ministri Andrija Radović i Gavrilo Cerović, već su ministri postali nešto kasnije. Ali, prije nego su imenovani za ministre, Radović i Cerović su postali zetovi vojvode Boža. Andrija Radović, sin serdara Blaža Radovića, oženio se vojvodinom kćerkom Linom, a Gavrilo Cerović Olgom. Dvojici ministara-pašenoga pridružio se, po istom osnovu, nešto kasnije i treći ministar - Risto Popović, koji se oženio kćerkom vojvode Šaka Petrovića-Njegoša. Ženidbom sa ćerkama vojvode Boža, Radović i Cerović su posredno došli u vezu sa vojvodskom porodicom Dakovića s Grahova, budući da je majka vojvode Boža bila kćer vojvode Jakova Dakovića. Ujak vojvode Boža bio je vojvoda Anto Daković, sin Jakovov, a žena vojvode Anta Dakovića bila je kćer vojvode Novice Cerovića. Ćerka vojvode Anta Dakovića bila je udata za Marka Petrova Vukotića, brata kraljice Milene. Inače, nekada je svaki crnogorski činovnik imao

personalni karton, koji je bio naslovljen - "Pregled ličnog stanja". U tom kartonu, pored generalija i podataka o službovanju, školskoj spremi i odlikovanjima, državni činovnik je morao da pobroji srodničke ili prijateljske veza (veze na osnovu udaje i ženidbe članova porodice) sa ljudima u vlasti. Takav formular popunio je avgusta 1903. i vojvoda Đuro Petrović-Njegoš, oblasni upravitelj u Nikšiću. Vojvoda navodi da je svršio četiri razreda osnovne škole, da ima šesnaest odličja i da nikada nije disciplinski kažnjavan. U odjeljak formulara "Srodstvo sa kojim državnim činovnikom", vojvoda Đuro je upisao sljedeće: "Ministru predsjedniku g. V. Božu Petroviću i oblasnom upravitelju g. Marku Petroviću - brat; g. Vladu Petroviću Ađutantu Njeg. Kr. Visočanstva - stric; sa predsjednikom varoške opštine g. kom. Đurom Jovovićem - prijatelj; sa sekretarom Oblasne uprave g. Novicom Nikolićem rođak (u 6 stepenu); sa g. kap. Akimom Dakovićem rođak (u 6 stepenu); sa načelnikom Min. un. djela g. Andrijom Radovićem prijatelj."

Samo na osnovu ovih fragmentarnih podataka jasno je da je čitava crnogorska vlast počivala na čvrstoj rođačkoj strukturi. Tu je djelimično i objašnjenje njenog opstajanja i nakon političke potrošenosti i prevaziđenosti.

VIŠAK VLASTI

Postoji uvjerenje da je Crna Gora u doba kralja Nikole bila država u kojoj je carevao apsolutizam jednog čovjeka, i u kojoj pravni sistem nije najbolje funkcionisao. Ima u tome istine. Gospodar je, zaista, bio sve i svja, a zakoni i pravda često samo izraz njegove volje. No, ipak, degenerisanost i korumpiranost tog sistema bila je beznačajna u odnosu na, recimo, današnji sistem vlasti. Postojalo je u ovoj "nikolajevskoj" Crnoj Gori sudija koje su presuđivale na štetu članova vladajućeg doma, i ministara koji su odbijali da učine po volji kralju i njegovim najbližim rođacima, a jedan od takvih ministara je novčano kaznio i vladarevog sina. Možda su to bili izuzeci, a ne uobičajena pojava, ali ih je ipak bilo. U svemu tome, još je značajnije primijetiti, da vladar, tj. čovjek koji je bukvalno mogao sve, nikada nije posegnuo za progonom ili kažnjavanjem onih koji su takvu presudu donijeli, niti je njihovu presudu omalovažavao. Kralj je izbjegavao da javno unižava vrijednost ljudi koji su dio njegove vlasti, jer je te ljude sam birao i postavljao, kao i da nipodaštava odluke koje su državne institucije u njegovo ime donijele. Mnogi od tih ljudi iz vlasti nijesu mu se sviđali, ali je Gospodar bio svjestan da čitav državni aparat Crne Gore ne može počivati na poslušnicima, koje intimno nije cijenio, i Čevljanima, koje je bez ikakvog kriterijuma protežirao. Gospodar

je zato trpio i ponekog ko ima "petlju". Evo nekoliko primjera.

Krajem januara 1889. godine došlo je do sukoba između Nikole Vukotića, učenika prvog razreda cetinjske gimnazije, i Pavla Popovića, upravitelja cetinjske osnovne škole. Učenik Nikola Vukotić je opsovao upravitelja Popovića i dvaput ga gađao kamenom, i to zato što ga je ovaj zbog nediscipline ošamario na javnom mjestu. Bio je to prvi slučaj u Crnoj Gori da učenik gađa učitelja kamenom i pri tome mu psuje oca. No, Nikola Vukotić nije bio običan učenik! On je sin Marka Vukotića, člana Velikog suda, koji je ujedno i rođeni brat knjaginje Milene. Učenik Vukotić, kojemu je Gospodar tetak, u ovom slučaju je prošao dosta dobro - dobio je javni ukor, dok je upravitelj škole Popović tek trebalo da se iz ovog slučaja izvuče. Čim je saznao da je Popović udario njegovog nemirnog sina, velikosudija Marko Vukotić je pokušao da, prije nego što to učini nadležni ministar, kazni upravitelja cetinjske škole. Upravitelja Popovića Vukotić je našao izvan škole, i nakon nekoliko teških riječi pokušao je i da ga izudara, što su spriječili ljudi koji su se tu slučajno zatekli. No, iako se radilo o čuvenom "kućiću", upravitelj Popović se nije ustručavao da ministru prosvjete napiše oštro pismo protiv Vukotića: "Usljed ovoga događaja, bio sam - u prošli četvrtak po podne, a u dućanu g. Jovana Pipera - od strane g. Marka Vukotića, oca Nikolina - nesavjesno i na vrlo neuljudan način napadnut. Ovaj gospodin, tražeći neke osobite satisfakcije, toliko je bio zabasao, da je - jamačno misleći da je nešto viši od običnih, smrtnih - voljan bio i fizičku silu svoju pokazati. Za njega razlog nije imao važnosti i samo mu je bilo nepojamno: Kako to, da se nađe ma ko, koji bi sina g. Marka Vukotića, i prstom takao!" Zatim je Popović dodao da je sramo-

ta što se jedan član Velikog suda ponaša kao nasilnik, i što služi kao primjer bezakonja i samovlašća, a od ministra prosvjete je tražio da ga zaštiti od ovakvih nasrtaja. Očito, to što je Vukotić bio velikosudija, knjaginjin brat i Čevljanin, Popovića nije mnogo dekuražiralo, već ga je, izgleda, još više podstaklo da "raspali" po Vukotiću. Nakon svega, čitav slučaj dolazi do knjaza. I šta knjaz radi? Naravno, staje na Popovićevu stranu. Neka je Popović i udario učenika, učenik ipak ne smije vrijeđati i gađati učitelja, bez obzira čiji je učenik sin ili bratanić, rezonovao je knjaz. Knjaz je u ovom slučaju štitio ugled institucije. Zbog istih razloga prekorio je Marka Vukotića, smatrajući da je njegov gest neprimjeren za jednog velikosudiju.

Za analizu nekadašnje crnogorske vlasti zanimljiva je i kazna koju je vojvoda Ilija Plamenac, ministar vojni, izrekao prestolonasljedniku Danilu 1886. godine. Tada je vojvoda Plamenac sa dvadeset talira kaznio prestolonasljednika zato što je uzeo neko oružje iz vojnog muzeja. Poslije ovog slučaja, vojvoda Plamenac je bio ministar još dvadeset godina. To i nije bio jedini slučaj da je preslonasljednik platio novčanu kaznu. Desilo se to i 1912. godine, kada je poslije jednog maratonskog sudskog spora, prestolonasljednik izgubio parnicu, pa je izvjesnom Jagošu Perišiću, trgovcu iz Bara, morao da plati skoro 1000 perpera na ime zaostalog duga, i još 8% kamate na ovu sumu. Oblasni sud u Baru donio je presudu "U ime Njegovog Veličanstva Kralja Gospodara", riješivši da "Uprava Dvora Njeg. Kralj. Visoč. Knjaza - Prestolonašljednika u roku od 14 dana po saopštenju ove presude isplati Jagošu Perišiću Per. 954.52 pare s dobiću 8% od 8 februara tekuće 1912. godine do isplate." Uz presudu, koja se nalazi u Cetinjskom arhivu, nalazi se i priznanica o izvršenoj uplati Uprave dvora prestolonasljednika Danila u korist trgovca Jagoša Perišića. Prema tome, i članovi vladarske porodice morali su izvršavati sudske odluke, bez obzira što im presuda nije bila po volji.

Kao što se može primijetiti, članovi vladarske porodice su sudske sporove i gubili. Pokušajte da zamislite da danas - ne član vladajuće porodice, nego član Glavnog odbora vladajuće partije, izgubi kakav građanski spor. Sumnjamo da se to može desiti, i sumnjamo da postoji sudija koji bi napravio takvu glupost (bez navodnika). A zamislite tek situaciju da predsjednik vlade traži odobrenje za troškove službenog putovanja, i da pri tome napominje da će "svi rashodi biti uredno dokumentirani". Zanimljivo će biti kada budući istoričari budu tragali za ovakvim molbama današnjih vladajućih struktura, a posebno za "uredno dokumentiranim" rashodima. Još zanimljivije će biti kada budu tragali za nekim dokumentom koji će potvrditi da je, recimo, ovovremeni ministar finansija odbio da predsjedniku Republike nadoknadi kakav "kavaljerski izdatak". Na sreću, takav je dokument iz vremena kralja Nikole pronađen. U ovom dokumentu predsjednik crnogorske Vlade obavještava Dvor da Gospodar ne može biti kavaljer o državnom trošku. Evo tog pisma u cjelosti:"Gospodine Maršale, Nj. Kr. V. Gospodar blagovolio je obećati pomoć od 500 kruna za popravku katoličke crkve u Podgorici. - Ja sam dobio nalog od Nj. Kr. V. Gospodara da se to plati iz državne kase; - no pred Ministarskim Savjetom nije se moglo naći nikakve budžetske partije okle bi se ta pomoć izdala, te kad bi se to izdalo iz budžeta morali bi prekoračiti negđe budžet neopravdano. Toga radi Ministarski Savjet moli Nj. Kr. V. Gospodara da bi blagovolio narediti da se ta suma izda iz one koja je Nj. Kr. V. Gospodaru opredjeljena za te svrhe."

Ovi primjeri ukazuju na neke odlike sistema vlasti u Crnoj Gori za vrijeme kralja Nikole, a još više na odlike današnjeg sistema u Crnoj Gori. I jedan i drugi sistem proizvodili su "višak vlasti" u rukama jednog čovjeka, koji može sve što mu se prohtije, a to nije drugo do posljedica (neformalnog) ustrojstva ovih sistema i socio-ekonomske osnove na kojoj su oni počivali. Kako se ova osnova dosta teško mijenja, izgleda da svi crnogorski režimi, poslije izvjesnog vremena, neminovno počnu da proizvode taj "višak vlasti". U takvim okolnostima, jedina razlika između onog, ovog, ili nekog drugog crnogorskog režima, očituje se u načinu korišćenja tog "viška", a ne u njegovom postojanju ili izostanku. Crnogorski režim koji je nestao 1918. godine, kao što se na osnovu navedenih primjera može primijetiti, zadugo se suzdržavao od korišćenja tog "viška vlasti". Iako je kao vladar imao dosta moći, crnogorski gospodar nikada nije htio povući onaj potez kojim bi pokazao da može - sve. Zato je, valjda, kralj Nikola imao miran san. "Mogao sam zaspati, kad sam god htio", veli kralj u "Autobiografiji". Gospodare, laku noć!

III dio
ISTORIOGRAFIJA S GREŠKOM

PROTIV PLEMENSKOG ZABORAVA

Crnogorska istoriografija postepeno ide unazad. Od koliko-toliko ozbiljne naučne discipline, koja je krajem sedamdesetih godina 20. vijeka dostigla svoj vrhunac, crnogorska istoriografija se početkom 21. vijeka, nažalost, vraća svom romantičarskom izvorištu. Nekritičnost, plemenska mitomanija i idealizacija političkih istomišljenika, ponovo uzima maha i postaje sve dominantnija u priči o prošlom. Istorijska vizura crnogorske prošlosti koja je formirana zahvaljujući predanom istraživačkom radu i akribiji uglednih crnogorskih istoričara, danas postepeno nestaje pred naletom jedne nove generacije istoriografa. Mnogi školovani istoričari, zajedno sa priučenim skribomanima koji se predstavljaju njihovim kolegama, već desetak godina predano rade na stvaranju romantičarske i jednostrane slike prošlosti Crne Gore u kojoj istaknuto mjesto zauzimaju njihovi "slavni preci" i rođaci po ideološkoj liniji. U njihovim radovima nema istraživačkih pomaka, niti ima novih promišljanja, ali zato ima pokušaja da se potisne ili jednostrano prikaže sve ono što njihove plemenske ili ideološke favorite prikazuje u negativnom svijetlu. Drsko i beskrupulozno ovi novi istoričari izdajnike preobraćaju u žrtve, grešnike u zavedene, a nasilnike u patriote, i to samo zato što u njima, po ideološkoj ili plemenskog liniji, prepoznaju svoje bliske srodnike. Koliko su tumačenja ovih novih istoričara pristrasna, jednostrana i površna, po-

sebno se uočava prilikom obrade nekih spornih pitanja iz crnogorske istorije 19. vijeka. Evo konkretnih primjera.

Pišući o sukobu između crnogorske države i brdskih plemena (Kuča, Bjelopavlića, Pipera) u vrijeme vladike Petra II i knjaza Danila, pojedini istoričari nastoje da prikriju izdaju koju su pojedinci iz ovih plemena počinili ili da za tu izdaju nađu uvjerljivo opravdanje. Nesporne istorijske činjenice, koje oni svjesno prećutkuju ili neobjektivno tumače, otkrivaju tu njihovu namjeru. Navodimo same neke od tih činjenica koje su istoričarima poznate više od pedeset godina.

Jedan od najranijih dokaza da su Kuči bili naklonjeni Turcima potiče iz 1842. godine. Taj dokaz je Njegoševo pismo Kučima iz 1842. godine u kome se, pored ostalog, navodi: "Što se odbijate od svoje vjere i od svoje braće? Ja ću vama svaki lijepi način od svake stvari učiniti. Ne hćeste li vi k mene sada doći, a vi ćete jopet akobogda i po ružnom." Ma kako tumačili ove Njegoševe riječi, zaključak je nedvosmislen: neki su se Kuči bili "odbili" od svoje vjere i od svoje braće. Tako barem tvrdi Njegoš u pismu koje je objavljeno 1953. godine.

Ako Njegoša smatramo nepouzdanim svjedokom ili intrigantom, postoje i pouzdani austrijski izvori koji svjedoče o turkofilskoj partiji u Kučima. Prema saznanjima austrijske diplomatije, koja je pratila prilike u crnogorskom okruženju, u Kučima su bile brojnije pristalice skadarskog paše nego crnogorskog vladike Njegoša. Sredinom 1845. godine u jednom izvještaju se navodi da je na Cetinje došlo oko 60 Kuča da bi izrazilo pokornost Njegošu, dok je u Skadar na poklonjenje pošlo 113 Kuča. U depeši zadarskog namjesnika iz 1845. decidno se tvrdi: "Postoje dvije partije u Kučima. Jedni Kuči žele da priznaju Njegoševu vlast, dok drugi hoće da ostanu pod turskom vla-

šću." Ova depeša nastala je na osnovu preciznih informacija koje je zadarski namjesnik dobio od austrijskog diplomate iz Skadra. Na desetine dokumenata ovakvog sadržaja objavio je akademik Jevto Milović (1986).

Podijeljenost Kuča na proturske i procrnogorske bila je poznata i srpskoj štampi, pa "Srbske novine", br. 25, od 29. marta 1846. donose i ovu vijest: "Ovde nedavno bio je boj među Kučima, tj. pobiše se prva dva plemena između sebe, Čejovići i Ivanovići. Ostalo je 8 mrtvi i do 15 ranjeni. Ovo su dve protivne strane, od koi jedna poteže na stranu vladičinu, a druga paše skadarskoga. Paša je svojoj strani opremio do 100 oka rakije i na svakoga ranjenika po 5 talira, i suviše ljekara. Paša strašno svoju stranu podpomaže: daje odelo, oružije, novce i obećava svagdašnju zaštitu." Ovaj članak iz "Srbskih novina" objavljen je još 1951. godine, u knjizi koju je izdala SANU.

Slično je bilo držanje dijela Kuča prema Turcima i za vrijeme knjaza Danila. U pismu ruskom konzulu u Dubrovniku, jula 1854, dakle dvije godine prije "pohare Kuča", knjaz Danilo sa žalošću konstatuje: "Od ovu stranu nekoliko vremena mogao sam se uvjeriti od više pouzdanij izvora kako skadarski zabit Osman Paša i ove godine kao prošlije pobunjuje dijel Kučah, Pipera i Bjelopavlića da se mene odmetnu, amo črez neki vjerolomnij glavara, obećajući kao štoje naučio novac i bogato odijelo s oružjem." U isto vrijeme knjaz Danilo se žali i austrijskom okružnom kapetanu Dojmiju: "Mnogi glavari od Kučah, Pipera i Bjelopavlića, po zlim nagovorom i bogatim mitom skadarskog zabita Osman Paše odmetnuše mi se i protivo mene pobuniše nekoliko naroda..." Napominjemo da je knjaz Danilo imao veoma pouzdane podatke iz Skadra o vezama između nekih plemena i Osman-paše, tako da ne može biti sumnje u tačnost informacija koje je do-

stavljao predstavnicima stranih država. Podgoričanin Filip Lainović, koji je u vrijeme knjaza Danila bio u diplomatskoj službi u Skadru, često je bio u pašinoj blizini. Desetak njegovih izvještaja o vezama između Kuča i Osman-paše nalazi se u arhivu na Cetinju, a podaci iz tih izvještaja saopšteni su u zborniku "Sto dvadeset godina od oslobođenja Podgorice" (Podgorica, 2000). Ako je knjaz Danilo zbog političkih razloga mogao biti pristrasan, Lainović nije. On je, jednostavno, bilježio ono što je kao obavještajac saznao, i ta saznanja dostavljao je knjazu na Cetinje.

Sve navedeno svjedoči da u vrijeme odmetanja djelova Kuča, Pipera i Bjelopavlića od Crne Gore, četrdesetih i pedesetih godina 19. vijeka, nema podatka koji bi ukazao da je njihova turkofilija isključivo posljedica represije Cetinja. Zato neće baš biti da je nasilništvo knjaza Danila gurnulo Kuče i Bjelopavliće u zagrljaj skadarskog Osman-paše. Izvori koje smo citirali potvrđuju da su neki Kuči u taj zagrljaj pali i prije knjaževe vladavine. Da nije kojim slučajem Njegoš organizovao kaznenu ekspediciju protiv Kuča, i time uticao da Kuči prekrste noge u Skadru? Čak i plemenski istoričari kažu da nije. Zar nije onda pošteno da se za brdsku turkofiliju potraži neki drugi uzrok?

Neki plemenski apologetičari dosjetili su se da turkofiliju svojih predaka opravdaju ekonomskim razlozima, tj. glađu. Navodno, nedostatak žita natjerao je neka brdska plemena da spas za sebe i svoju izgladnjelu porodicu potraže u Skadru. Djelimično su u pravu: skadarski Osman-paša je zaista davao žito Brđanima i Crnogorcima u vrijeme "gladnih godina" ne bi li ih tom uslugom odvojio od cetinjskog gospodara. No, da li su "gladne godine" jedini uzrok? Ako je 1846/1847. bila "gladna godina", nije valjda glad vladala i 1842, 1845, 1854. godine, kada su "izleti" u

Skadar bili isto tako česti? Pa i da prihvatimo činjenicu da je od 1842. do 1856. neprestano u Kučima vladala glad, opet ostaje neobjašnjivo kako je jedan dio Kuča u takvim okolnostima uvijek ostajao vjeran Cetinju. Zar nijesu i oni bili gladni? Ili postoje djelovi Kuča u kojima žita uvijek ima na pretek? Neko će reći: možda je ovom procrnogorskom dijelu Kuča Njegoš nekako slao pomoć u žitu, pa ih skadarski paša nije mogao potkupiti. Neka bude da je vjernost dijela Kuča Crnoj Gori kupovana žitom, ali ostaje pitanje - zbog čega je poveći dio Kuča između crnogorskog i skadarskog žita birao ovo drugo? Jedan od mogućih odgovora je da se najčešće bira ono što je jeftinije.

Priča da su "gladne godine" uzrok kučkoj turkofiliji nekako bi uvjerljivije zvučala da nije Bjelopavlića. Ako Kuči mogu svoje veze sa skadarskim pašom objašnjavati nedostatkom žita, Bjelopavlići ne mogu. Ako ni zbog čega drugog, a ono zbog toga što su im crnogorski pazari bili bliži i dostupniji nego skadarski. Bjelopavlići su mogli nabavljati žito tamo gdje i Katunjani, ako im je bilo za nevolju. I koji je onda uzrok pojave turkofilske struje u pitomim i plodnim Bjelopavlićima? Nedostatak žita, nesumnjivo, nije. Uostalom, da je glad i nemaština tako važan faktor u političkom opredjeljivanju, ne samo da bi svi Katunjani bili turkofili, nego bi odavno i vjeru promijenili.

Ono što se na Cetinju znalo o uzrocima odmetanja Kuča od crnogorske vlasti najprije je pokušao da ukrije vojvoda Marko Miljanov. On je u svojoj knjizi "Pleme Kuči" naveo da je do crnogorsko-kučkog sukoba došlo zbog nepristajanja Kuča da plaćaju porez: "U ovo vrijeme knjaz Danilo zatraži od Kuča da plaćaju danak i da im postavi sud. Kuči ne kćeše čut' o danku, jer ga nijesu ni Turcima plaćali. Ovakav odgovor razljuti knjaza Danila, te pošlje na nji veliku vojsku sa svojijem bratom Mirkom..."

Očigledno, vojvoda Marko je pokušao da prepravlja istoriju, ne bi li nekako ukrio neugledniji dio plemenske prošlosti. Kada su se pedesetih godina 20. vijeka ovom problematikom u svojim knjigama pozabavili istoričari Branko Pavićević i Tomica Nikčević, pokazalo se da je vojvoda imao kratke noge.

ISTORIJA PO MJERI POLITIKE

Uobičajeno je da vladajuće političke elite žele da utiču na stvaranje afirmativne istorijske predstave o svom djelovanju, zaslugama i učinku, vjerujući da na taj način obezbjeđuju, ne samo poželjnu sliku o sebi, već i istaknuto mjesto u Istoriji. Iako je prilično naivno vjerovanje da se na osnovu apologetskih i glorifikatorskih istoriografskih radova može uticati na konačni istorijski sud o nečijoj vladavini ili epohi, malo je koja vladajuća politička grupacija odoljela tom iskušenju. Prvi vladar za koga se zna da je ovom iskušenju podlegao, potiče iz jedne sumerske dinastije (oko 2.500 godina prije Hrista). Od tada pa do naših dana, postoji težnja političkih elita da kreiraju idealnu istoriografsku sliku o sebi i svom učinku, u čemu su im istoričari prilježni pomagači i revnosni izvršioci njihovih zamisli. Ovi istoričari tvorci su udvoričke istoriografije, koja svojim sadržajem prvenstveno ima za cilj da glorifikuje vladajući režim, afirmiše njegove političke ciljeve ili divinizira ličnosti koje su na čelu režima.

U Crnoj Gori udvorička istoriografija je disciplina koja ima dugu i bogatu tradiciju. Čak je novovjekovna crnogorska istoriografija i nastala kao apologetska i glorifikatorska disciplina, u službi jedne političke ideje. Prvi novovjekovni crnogorski istorik, vladika Vasilije, napisao je "Istoriju Crne Gore" (1754) s namjerom da afirmiše dinastiju kojoj je pripadao i političku koncepciju koju je zastu-

pao. Njegov cilj ni jednog trenutka nije bio da kaže "kako je uistinu bilo", već mu je namjera bila da kreiranjem poželjne predstave o Crnoj Gori ostvari političku dobit. On je lagao iz najboljih namjera, vjerujući da ta njegova laž može više koristiti Crnoj Gori nego istorijska istina.

Želju da bude tvorac "poželjne istorije" koja će služiti političkim ciljevima i njegovoj ličnoj vlasti, imao je i vladika Petar II Petrović Njegoš. Kada se zna ova činjenica, onda nije neobično što je Njegoš za glavne likove svog najznačajnijeg djela odabrao pretke svojih političkih saveznika i pomagača, ili što se njegovi junaci prosto utrkuju u veličanju Batrića Perovića, čiji je potomak i plemenik bio Andrija Perović, Njegošev zet i crnogorski senator. Ovaj se Perović oženio Njegoševom rođenom sestrom, iako je imala jednu tjelesnu manu. Zauzvrat, Vladika je Andriju Perovića imenovao senatorom, i uveo ga u krug svojih trgovačkih ortaka. Jedan od rezultata ove njihove bliskosti bilo je i diviniziranje Batrića Perovića, beznačajne istorijske ličnosti.

Vladika je, naravno, znao zbog kakve je nečasne rabote poginuo Batrić Perović, ali mu to nije smetalo da ga predstavi kao moralnu i istorijsku veličinu. Ne slučajno, knez Rogan veli da nikada nije vidio takvu "mladu glavu", a Vuk Tomanović dodaje da je Batrić bio "junak pod krilima", koji je svojim osobinama nadvisio sve svoje vršnjake. Ovom afirmativnom sudu o Batriću Peroviću, pridodao je nekoliko lijepih riječi i Vuk Mićunović: "Onakvoga sivoga sokola/ Crnogorka još rađala nije...". Nakon toga, Mićunović nabraja Batrićeve ljudske i junačke vrline koje ga preporučuju za najznačajnijeg Crnogorca svih vremena. Eto takav je u Njegoševoj interpretaciji otprilike bio Batrić Perović, predak senatora Andrije Perovića.

Ovo je samo jedan detalj koji ukazuje kako je Njegoš umješno radio na stvaranju istorijske vizure koja treba da posluži dnevnoj politici i snaženju njegove vladarske pozicije. Kada je ovoliko pažnje posvetio glorifikaciji samo jedne ličnosti, možemo samo zamisliti sa koliko je koturova zlatne ideološke žice "izvezao" lik vladike Danila, rodonačelnika dinastije. Pored "Gorskog vijenca", Njegoš je i svojim pjesničkim zbirkama htio da utiče na istorijsku svijest svojih podanika, koja bi mogla koristiti njegovoj politici. Ponekad, zbog takvih interesa, nije prezao ni od falsifikovanja postojećeg pjesničkog nasljeđa. Ta njegova sklonost najuočljivija je u zbirci pjesama "Ogledalo srpsko" (1846), koja je sve do 1868. korišćena kao jedini udžbenik istorije u crnogorskim školama, a kasnije kao osnovno priručno sredstvo u nastavi istorije. Evo jednog primjera koji potvrđuje Njegoševu namjeru da epsku poeziju prilagodi politici.

Pjesmu "Miloradović poslanik Petra Velikog" , Njegoš je preuzeo od vladike Petra I Petrovića Njegoša, i unio je u "Ogledalo srpsko". U originalnoj verziji pjesma završava stihovima: "Mihailo pođe u Rusiju,/ a ostavi u rat Crnogorce. Kako tader, tako i dosade." Ovim vladika Petar I sugeriše da su Rusi najprije uvukli Crnogorce u rat, a onda ih ostavili da se sami brane od turske odmazde. Vladika Petar I hoće da kaže i da su to Rusi radili u vrijeme vladike Danila, ali da takvu vrstu nekorektnosti pokazuju i kasnije ("kako tader, tako i dosade"). Međutim, njegovom nasljedniku učinilo se da ne bi bilo politički pametno objaviti stihove koji kritikuju rusku nepostojanost i nekorektnost prema Crnoj Gori, pa je pjesmi dodao nekoliko stihova, kojim je trebalo anulirati prvotni vladičin stav. Sa ovim pridodatim stihovima pjesma je objavljena u Milutinovićevoj "Pjevaniji", a zatim u "Ogledalu srp-

skom". U Njegoševoj verziji pjesma ima drugačiji završetak: "Mihailo pođe u Rusiju,/ a ostavi u rat Crnogorce./ Kako tader, tako i dosader;/ vino piju, s Turcima se biju,/ i braniće s' dok jednoga ima..." Dakle, nijesu Rusi ostavili Crnogorce bez zaštite "kako tader, tako i dosader", već Crnogorci vino piju i biju se s Turcima - "kako tader, tako i dosader". Eto koliko može biti važan samo jedan dopisani stih.

Posljednjih decenija 19. vijeka vladare koji pišu udvoričku istoriju zamijenili su istoričari. Crnogorska udvorička istoriografija imala je krajem 19. vijeka najznačajnije predstavnike u Lazaru Peroviću, Marku Dragoviću, Lazaru Tomanoviću, Živku Dragoviću, Milu Kovačeviću... U to vrijeme ovi istoričari počinju da stvaraju kult kralja Nikole i da glorifikuju njega i njegovu dinastiju. Iako izvorna osnova za izricanje ovakvih sudova nije bila velika, njihovo idealisanje kralja Nikole ne može se pravdati pukom neobaviještenošću. Svi oni su znali da prilike u Crnoj Gori nijesu najbolje, i da je, po prirodi stvari, najveći krivac za nazadovanje Crne Gore vladar koji o svemu neprikosnoveno odlučuje. Ipak, oni ni jednom riječju nijesu spominjali to katastrofalno stanje, niti kraljevu krivicu. Čitajući njihove radove o Crnoj Gori čiji su savremenici bili, stiče se utisak da je to zemlja blagostanja i napretka. Lazar Perović je 1896. pisao da knjaz Nikola "kiti svoju zemlju i usrećuje svoj narod", te da zahvaljujući njemu Crna Gora napreduje "nepojmljivim gigantskijem uspjesima". Nešto kasnije istoričar Živko Dragović je tvrdio da je knjaz Nikola preuzeo "usiljen rad oko unapređenja Crne Gore", tako da su sve grane državnog života unaprijeđene do krajnjih granica. Dragoviću je to bilo malo, pa je Gospodara označio kao jedino zaslužnog za taj preporod: "Za sve napretke što ih je Crna Gora učinila za potonjih 50

godina, ima da blagodari jedino neumornom trudu i radu svoga danas sretno vladajućeg, omiljenog Gospodara."

Pored laskavih ocjena o kraljevom ukupnom vladarskom učinku, istoričari su se trudili i da podilaze Gospodaru pričama o njegovom neviđenom junaštvu, mudrosti, dobroti, pobožnosti, pravednosti. Posebno je bila na cijeni priča o Gospodarevom junaštvu u toku bitke na Vučjem dolu, budući da je bilo dosta svjedoka koji su u povjerenju pričali da se knjaz Nikola tada nije baš junački držao. Da li se knjaz u vrijeme bitke uplašio, mi to danas ne možemo znati, ali je nepobitno utvrđeno da je bio nekoliko kilometara udaljen od mjesta sukoba.

Budući da se znalo za Gospodarevu osjetljivost na priče o njegovoj prevelikoj opreznosti tokom rata, zvanični istoričari su se trudili da mu zaliječe "ranu" koja ga je najviše boljela. Prvi su "vidari" bili pisci školskog udžbenika istorije, koji su s najvećom ozbiljnošću ustvrdili: "U svijem ratovima Knjaz, praćen Božijim Promislom, pokaza lično junaštvo. Zato je s pravom stekao kao neustrašivi vođa ime 'Car junaka'... Umio je junački sokoliti svoju vojsku i ulijevati u nju neustrašivi duh junaštva i samopožrtvovanja. U svemu im je bio živi primjer, i u malo što i životom svojijem nije platio."

Istoričar Lazar Perović bio je nešto slikovitiji u opisu knjaževog držanja u vrijeme bitke na Vučjem dolu. On tvrdi da je knjaz Nikola, kao vitez iz narodne pjesme, na konju jurio ispred turskih položaja: "Često Knjaz, posred najžešće vatre, na Labudu obigrava, ulivajući lično duh junaštva u svoje vitezove: i ni puščana tanad, usred kojijeh se nalazaše, ni molbe narodnje ne pomogaše - usred tog ognja on sebi šanac gradi." Eto što veli Perović: ni pred kišom kuršuma Gospodar se nije sklanjao.

Naravno, svi ovi udvorički istorijski radovi nijesu mnogo pomogli Gospodaru. Istorijski sud o njemu i njegovom državničkom učinku formiran je nezavisno od istoričara njegovog doba, i bez uticaja njihovih udvoričkih radova. Sve im je bilo uzalud. Istoričari koji su u njegovo vrijeme dobili status "režimskog mislioca", i sve privilegije koje uz to idu, danas su beznačajne ličnosti crnogorske istoriografije. Njihove knjige, i oni sami, jedino su upotrebljivi kao materijal za istoriju crnogorskog udvorištva. Sličnu sudbinu doživjeće i neki od aktuelnih crnogorskih istoričara, koji su čitav svoj stvaralački vijek posvetili dokazivanju da je Gospodar kojem služe - neustrašivi junak sa Vučjeg dola.

PRAVLJENJE ISTORIJE MAKAZAMA

Pitanje autokefalnosti pravoslavne crkve u Crnoj Gori postalo je predmetom nacionalne (crnogorske) istoriografije početkom pedesetih godina 20. vijeka. Najprije se Ljubomir Durković-Jakšić pozabavio ovim pitanjem, u članku "Određivanje međucrkvenog položaja crnogorskoj mitropoliji", objavljenom u "Istorijskim zapisima" 1953. godine (br. 1, str. 62-89). Kasnije je uslijedilo tek nekoliko radova u kojima se gotovo uzgred pisalo o položaju pravoslavne crkve u Crnoj Gori, da bi početkom devedesetih, ovo pitanje dobilo gotovo nevjerovatnu aktuelnost. Razlozi, naravno, imaju veze s politikom. No, razlozi politike uticali su i da se ovo pitanje "otvori". Nije se ni Ljubomir Durković-Jakšić slučajno pozabavio ovom temom. U to vrijeme, početkom pedesetih godina, komunistička vlast je uveliko bila odmakla s procesom izdvajanja Makedonske pravoslavne crkve iz krila Srpske pravoslavne crkve, a bilo je izvjesnih naznaka da bi stvari mogle krenuti istim putem i u Crnoj Gori. Lazo M. Kostić, predratni univerzitetski profesor i poslijeratni politički emigrant, smatra da je rad na makedonskoj autokefalnosti trebalo da bude znak "posebnosti makedonske nacije", a kako su komunisti 1945. "izmislili" i crnogorsku naciju, logično je bilo očekivati da će sličnih pokušaja biti i u Crnoj Gori (L. M. Kostić, Sistematsko rasrbljavanje Srpske crkve, Čikago, 1963). To se, dakle, samo pretpostavljalo, i tek će potonji istraživači utvrditi da su sumnje SPC bile donekle oprav-

dane. I na Ljubomira Durkovića-Jakšića "makedonski primjer" je ostavio jak utisak, pa je to bilo dovoljno da se posveti dokazivanju da pravoslavna crkva u Crnoj Gori nikada nije bila autokefalna. Kasnije je i sam Durković-Jakšić priznao da se ovim pitanjem pozabavio podstaknut političkim okolnostima: "Posle drugog svetskog rata čuli su se zli glasovi, zasnovani na avnojevskim odlukama, o potrebi izdvajanja Crnogorske mitropolije iz sastava Srpske pravoslavne crkve u samostalnu - autokefalnu crkvu. To bezrazumno jednoumlje, zatrovano zapadno-istočnim gujinim otrovom i sprovođeno vlastodršćem, navelo me je da u više navrata pokušam naučnim radovima suprotstaviti istinu neistini, kojom su se služili zagovornici te zamisli." (Lj. Durković-Jakšić, Mitropolija crnogorska nikada nije bila autokefalna, Beograd/Cetinje, 1991, 6)

U svom radu "Određivanje međucrkvenog položaja crnogorskoj mitropoliji" (1953) Lj. Durković-Jakšić je ustvrdio da Crnogorska mitropolija nije bila autokefalna, jer tu autokefalnost ona ni od koga nije tražila, niti joj je autokefalnost neko dao, već je ona nekanonski uvrštena u katalog samostalnih crkava (nav. djelo, str. 88-89). Durković-Jakšić takođe navodi da nijesu tačne tvrdnje da je Ruski sinod "priznao srpsku pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori za autokefalnu" (str. 88), da bi nekoliko redaka potom konstatovao da su "tokom vremena autokefalne crkve, prvo RUSKA pa onda Carigradska i Grčka crkva, a po ugledu na njih i druge samostalne crkve, njenu slobodu prećutno priznale kao autokefalnost" (str. 89). I na kraju, on kaže da je Crnogorska mitropolija oduvijek bila eparhija Pećke patrijaršije, te da Crnogorska mitropolija nije svoju autokefalnost stekla na kanonski način ("Njoj je samo nekanonski određen položaj među tada samostalnim crkvama..."). Crnogorska mitropolija je faktički bila samostalna (autokefalna), ali kako njena

autokefalnost nije stečena na kanonski način, to ona i nije bila autokefalna. "Prema tome", zaključuje Durković-Jakšić, "Crnogorska mitropolija sačuvala je samo prava koja je imala 1766. kao eparhija Pećke patrijaršije, tj. sačuvala je svoj status quo" (str. 89). Iako je nestala (ukinuta) Pećka partijaršija, Crnogorska mitropolija je ostala u istom odnosu prema instituciji koja ne postoji, tj. ostala je dio onoga čega nema! Faktički, fizički i logički nemoguće, ali je kanonski, eto, moguće. Osnovni stav Durkovića-Jakšića o crnogorskoj autokefaliji, koji su više puta ponavljali njegovi kasniji sljedbenici, glasi: "Crnogorska mitropolija nije nikada ni od koga tražila autokefaliju, niko joj nikada nije istu davao, i ona je ni od koga nikada nije ni primila." (nav. djelo, 89)

Ovakva tvrdnja Durković-Jakšića ne znači ništa drugo do posredno priznanje da mu nije poznat dokument kojim je Crnogorska mitropolija tražila autokefalnost, a tvrdnja istoričara da nešto ne postoji samo zato što on sam nije našao dokaza o tom postojanju, prilično je problematična. Iako Lj. Durković-Jakšić ne navodi ni jedan izvorni dokument - ni iz arhiva Mitropolije ni iz arhiva Carigradske patrijaršije - on ipak ima smjelosti da zaključi da Crnogorska mitropolija autokefalnost nikada nije tražila, niti je autokefalnost dobila. Kao, on je pregledao sve što treba, tj. obavio potrebna istraživanja, i toga nema. Ovakvim zaključkom on je istovremno htio da dovede u bezizlaznu poziciju svoje osporavatelje. Konkretno, ovakvim silogističkim zaključivanjem, on im je poručio: pronađite vi dokument kojim je Crnogorska mitropolija tražila autokefalnost, pa tek onda moje stanovište proglasite neutemeljenim. Sve dok ne dokažete da nijesam u pravu, ja sam u pravu. Mudar je Durković-Jakšić, pa tako ni njemu niti njegovim sljedbenicima nije došlo na pamet da problem posmatraju iz drugog ugla: Ne traži se ono što se već

ima. Njegovi kasniji sljedbenici, odnosno, osporavatelji crnogorske autokefalnosti (N. Ražnatović, V. Jovićević, A. Stamatović), neprestano će izvoditi varijacije na ovaj Durković-Jakšićev problematični stav. I uopšte, sljedbenici Durković-Jakšića neće ni u čemu pomjeriti problemski okvir koji je on postavio. Svi oni će biti manje ili više umješni plagijatori Durkovićev-Jakšićevog djela, što možemo konkretnom analizom i pokazati.

Drugi veliki nedostatak Durković-Jakšićevog tretiranja ovog problema, jeste selektivan i nekorektan odnos prema izvorima. Durković-Jakšić je osporio kanonsku utemeljenost crnogorske autokefalije, ali je istovremeno izbjegao da konsultuje najvećeg srpskog kanonistu - episkopa Nikodima Milaša (Pravoslavno crkveno pravo, Zadar, 1890). Jasno je i zašto za njega Milaš ne postoji - episkop Milaš ne spori da je Crnogorska mitropolija bila autokefalna! I to kanonski, dakako. Episkom Milaš decidno tvrdi i da je tu autokefalnost priznala i Carigradska patrijaršija. Očito, nezgodno je bilo Durković-Jakšiću da navede stav priznatog kanoniste, jer bi tako srušio čitavu svoju slabašnu konstrukciju o nekanonskoj autokefaliji, koja, po njemu, iako postoji, u stvari, ne postoji. Od kanonista jedino je Durković-Jakšić naveo S. Troickog (Suština i faktor avtokefalije, Beograd, 1933), jer je kod njega uočio nedosljednost kada je riječ o kanonskoj valjanosti crnogorske autokefalije. To se zove selekcija autora prema podobnosti.

Durković-Jakšić nije prezao ni od parcijalnog korišćenja izvora, samo ako na taj način može poduprijeti ono što želi da dokaže. Najočitiji primjer pravljenja istorije makazama, Durković-Jakšić je demonstrirao u svojoj knjižici "Crnogorska mitropolija nikada nije bila autokefalna" (Beograd/Cetinje, 1991), koja predstavlja Jakšićev pokušaj da unekoliko razradi svoj prvotni članak. U toj knjižici, na

strani 74, Durković-Jakšić je naveo govor kralja Nikole, kojim je ispratio mitropolita Dožića u Peć, 1913. godine. Taj kraljev govor, prema Jakšićevoj prezentaciji, počinje ovako: "Visokopreosvećeni! Ključevi od svetijeh i divnijeh hramova srpskih, koje sam primio po milosti Božjoj ..." Međutim, Durković-Jakšić je "zaboravio" jednu malo dužu rečenicu, koja stoji ispred ove: "Gospodo, Može li biti ljepšega dana za našu autokefalnu pravoslavnu crkvu od ovoga, u koji sa našega Cetinja otpremamo danas u Peć Visokopreosveštenog Gospodina Mitropolita dra Gavrila Dožića, vrijednoga sina ove zemlje, na njegovu službu Bogu i narodu?" I tek sad slijedi ono: "Visokopreostvešteni! Ključeve od drevnih svetijeh i divnijeh hramova..." Eto kako je Durković-Jakšić "elegantno" izbjegao da kralja Nikolu ubaci u tabor svojih osporavatelja, a kraljev govor u korpus izvora koji negiraju njegovu (Jakšićevu) tezu. Kralj spominje autokefalnu crkvu, a to ne ide u prilog Durković-Jakšiću, tako da on mora malo "potkratiti" kraljev govor, i evo onda kralja Nikole u "pravom svijetlu". Ovim se jasno dokazuje da Durković-Jakšić sam kreira istorijski i politički kontekst koji odgovara njegovoj tezi, a trebalo bi da istorijski i politički kontekst određuje istoričarevu tezu.

Nakon Ljubomira Durkovića-Jakšića, položajem crkve u Crnoj Gori bavio se dr Novak Ražnatović (Položaj i uloga crkve u Crnoj Gori 1852-1878, Istorijski zapisi, 4, 1961, str. 581-621). Ražnatovićevo definisanje "međucrkvenog položaja" mitropolije predstavlja pravo malo diplomatsko umijeće. On citira stav Durković-Jakšića da je crnogorska mitropolija poslije 1766. živjela "svojim slobodnim životom", te da je imala položaj "potpuno nezavisne crkve", koji je stekla "nekanonski, prećutno, samim razvojem društva u kome je djelovala" (str. 617). Opet se ponavlja Jakšićeva antinomičnost - bila je, ali nije bila. N.

Ražnatović, jednostavno, nije imao hrabrosti da ustvrdi kako Crnogorska mitropolija nije bila autokefalna, niti da konstatuje kako je bila autokefalna, već se koristi eufemizmima tipa "nezavisna crkva", "živjela slobodnim životom", "nekanonski prećutno". Tek će 1996. N. Ražnatović decidno ustvrditi da "avtokefalna pravoslavna Mitropolija u Crnoj Gori nikada nije bila autokefalna." ("Stvaranje, 1-2, 1996, 172) Ovakav stav on zasniva na činjenici da Crnogorska mitropolija nikada ni od koga nije tražila autokefalnost, pa ono što nije tražila, nije mogla ni dobiti. Dakle, Ražnatović se koristi istorijskom logikom koju je ostavio u nasljeđe Lj. Durković-Jakšić, logikom na čiju smo problematičnost već ukazali.

Devedesetih godina 20. vijeka krugu osporavatelja crnogorske autokefalnosti priključio se i dr Vladimir Jovićević. U svojoj knjizi "Crna Gora - kapija pravoslavlja" (Podgorica, 1994) Jovićević navodi da "dobri poznavaoci crkvenog prava i ustrojstva pravoslavnih crkava tvrde da Crnogorska mitropolija nikada nije tražila autokefalnost od majke-crkve, drugih pomjesnih crkava ili Vaseljenske patrijaršije", pa tako autokefalnost nije ni mogla dobiti. (str. 29) Jovićević slijedi Durković-Jakšićevu istorijsku logiku, ali istovremeno "zaboravlja" da navede koji su to "dobri poznavaoci crkvenog prava" tako nešto ustvrdili. Tipična Durković-Jakšićevska "zaboravnost"! Da bi nekako premostio nesklad između nespornih izvora o crnogorskoj autokefaliji i potrebe da se dokaže postavljena teza, Jovićević iznosi zanimljivu konstataciju: "U razdoblju 1766-1920. crnogorska mitropolija bila je autonomna, ali ne i autokefalna." (str. 37) Naravno, Jovićević izbjegava da odgovori na sljedeća pitanja: u odnosu na koga je bila autonomna? Ko joj je dao autonomiju? Je li ta "autonomnost" dobijena kanonski? I ono što je za Durković-Jakšićeve sljedbenike

najvažnije, i što uvijek potenciraju: Od koga je ona tu autonomnost tražila i ko joj je tu autonomnost dao? Konkretan izvor, konkretan datum, i riješena stvar. Inače, prof. Jovan Brija u svom "Rečniku pravoslavne teologije", kojeg je s blagoslovom patrijarha Pavla objavio Bogoslovski fakultet 1997. godine, objašnjava razliku između autokefalije i autonomije (str. 18-19).

Stanovišta o crnogorskoj autokefalnosti Jovićević je i kasnije prezentirao u naučnim radovima, ali ništa bitnije novo nije rekao. Analizirajući u jednom radu crnogorski Ustav iz 1905. godine, on se pozabavio i pitanjem autokefalnosti crnogorske crkve, koja je u ovom aktu decidno konstatovana. Kako bi se naučno apsolvirao problem, Jovićević smatra neophodnim - "analizirati izvornu građu i mišljenja dobrih poznavalaca istorije crkve i crkvenog prava. (V. Jovićević, Ustav za Knjaževinu Crnu Goru 1905. godine, u zborniku: Kralj Nikola - ličnost, djelo, vrijeme, knj. 1, Podgorica, 1998, 636) I evo koju je to "izvornu građu" Jovićević u ovom radu koristio, i na koje se to naučne autoritete poziva kada raspravlja o pitanju crnogorske autokefalije. Navodimo podatke iz fusnota: časopis "Zapisi" iz 1938, Vladan Đorđević, Jefto Milović, "Svetigora" iz 1996, jedan dokument iz 1855, Lj. Durković-Jakšić (nav. djelo, str. 635-644) I to je sve. Dosta li je?

Pitanjem autokefalnosti pravoslavne crkve u Crnoj Gori, ponajviše se u posljednjoj deceniji 20. vijeka bavio dr Aleksandar Stamatović, koji je svoje kritičko tretiranje ove problematike sintetizovao u knjizi "Pitanje autokefalnosti crkve u Crnoj Gori" (Podgorica, 2001). Čitava Stamatovićeva knjiga, u suštini, predstavlja pokušaj da se ospore svi izvori koji potvrđuju postojanje autokefalnosti, tj. da se dokaže da izvori koji potvrđuju autokefalnost ništa ne znače, ili znače ono što on misli da bi trebalo da znače. Ovakvim kritičkim

diskursom, dr Stamatović je faktički potvrdio da protivnici stava da je pravoslavna crkva u Crnoj Gori bila autokefalna i nemaju neki konkretan izvor da ona nije bila autokefalna, već da svoje tvrdnje temelje na osporavanju onih izvora koji tu autokefalnost dokazuju. Oni, dakle, ne koriste izvore da bi određeni stav dokazali, već svoje stavove dokazuju tako što osporavaju relevantne izvore. To je i razumljivo ukoliko se zna da za trajanja nezavisne crnogorske države nema nijednog dokumenta u kojemu se decidno kaže - pravoslavna crkva u Crnoj Gori nije autokefalna, a ima na desetine u kojima se izričito tvrdi da jeste bila autokefalna. I kada imamo takvu situaciju, onda je prirodno da osporavatelji autokefalije moraju dokazivati da episkop Milaš, u stvari, misli suprotno od onoga što piše, da Carigradska patrijaršija nije nikada priznala crnogorsku autokefalnost, iako sekretar Mitropolije (F. Radičević) u zvaničnom crnogorskom časopisu 1889. tvrdi suprotno, a i Carigradska sintama to potvrđuje, te da Ralis i Potlis, u stvari, ne znaju šta pišu, iako pišu to što pišu. I tako redom.

Upravo slijedeći ovakvu metodologiju, dr Stamatović, recimo, tvrdi da su članovi crnogorskog Ustava iz 1905. Ustava Sv. Sinoda i Ustava Konsistorija, kojima se reguliše položaj pravoslavne crkve, tj. utvrđuje njena autokefalnost, "u koliziji sa kanonima" (nav. djelo, 39), te da "Crkva u Crnoj Gori nije ispunjavala kanonske uslove da bude autokefalna" (isto, 40). To se, kaže dr Stamatović, "vidi iz direktno citiranih kanona, a i iz komentara Nikodima Milaša". Dakle, tvorac ustava za pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori negira sebe samoga. A kakva li je tek onda moralna i duhovnička problematičnost crnogorskog mitropolita Mitrofana Bana, kada je pristao da bude na čelu nekanonske i političkim nasiljem ustrojene "avtokefalne crkve" (Ustav Knjaževine Crne Gore, čl. 40)? Jer, Stamatović

tvrdi da su ova ustavna rješenja proizvod apsolutizma knjaza Nikole, a Mitrofan Ban se protiv njih, koliko je poznato, nije baš ni malo bunio. Naprotiv, bio je poslušan, zahvalan i ponizan, sve dok je kralj bio kralj.

Nadalje dr Stamatović tvrdi da Ruski Sinod nije dao autokefalnost Crnogorskoj mitropoliji, a da jeste - "do sada, za blizu dvije stotine godina, bio bi od nekoga pronađen i objavljen (taj dokument), a naročito od samih autokefalaca." (nav. djelo, 56) Dakle, nema dokumenta - nema ni autokefalnosti. Ko hoće da dokaže suprotno, neka "kopa" po ruskoj crkvenoj arhivi. Neobično da dr Stamatoviću ne smeta stav Lj. Durkovića-Jakšića o ovom pitanju: "Rusi su prvi, koliko je poznato, ubrojili Crnogorsku mitropoliju u red autokefalnih crkava." (Istorijski zapisi, 1, 1953, 86.) I kome sada vjerovati - Stamatoviću ili Durković-Jakšiću? Da bi dokazao da Ruski Sinod nikada nije priznao crnogorsku autokefalnost, dr Stamatović navodi da je izvor svih nedoumica "neka ruska Sintagma iz 1851." (nav. djelo, 57), kao da Sintagme u Rusiji objavljuje ko mu drago. Pravo je čudo kako dr Stamatoviću nije dovoljno znakovito zašto Ruska crkva nije tada reagovala na ove "proizvoljnosti" autora Sintagme. I to Ruska crkva koja je zbog pet rečenica ekskomunicirala Lava Tolstoja! Zar je moguće da oštrom kaluđerskom oku promakne čitava jedna "nekanonska" autokefalna crkva? Nije, naravno. Znao je to i mitropolit Amfilohije, a zna i dr Stamatović. I šta onda biva? Mitropolit Amfilohije 1992. godine traži od Patrijarha Moskovskog da mu službeno potvrdi da li je Ruska crkva ikada priznala autokefalnost mitropolije na čijem je čelu. Moskovski Patrijarh i Sveti Sinod 13. novembra 1992. odgovaraju mitropolitu Amfilohiju da tako što oni nikada nijesu učinili. Ovo "bratsko pismo" objavljuje i dr Stamatović, a za Rusku Sintagmu iz 1851. go-

dine kaže da je "do sada nepronađena" (nav. djelo, 58). Nevjerovatno kako su te ruske Sintagme zagubljive!

Ništa bolje stvari ne stoje ni sa Carigradskom sintagmom iz 1855. godine, u kojoj su pravnici Ralis i Potlis naveli pod rednim brojem devet Crnogorsku mitropoliju kao autokefalnu. Dr Stamatović, istina, ne navodi da li je i ova Sintagma negdje zagubljena, ali objašnjava da su njeni tvorci samo preuzeli podatke iz Ruske sintagme, što je tačno, i tako dodatno zakomplikovali stvar. A onda su ostali crkveni istoričari, smatra Stamatović, preuzeli njihove podatke "zdravo za gotovo, ne pozabavivši se njegovom suštinom, i ne osvrnuvši se kritički na izvore" (nav. djelo, 57) Eto, u tome je čitava "zabuna" oko crnogorske autokefalije, objašnjava dr Stamatović. Ove Sintagme su, prema Stamatovićevom mišljenju, uspjele "zbuniti" i najvećeg srpskog kanonistu dr Nikodima Milaša: "Vrlo je interesantan i Milašev izraz, da se Mitropolija Cetinjska 'smatrala' nezavisnom. I tu je tumačenje statusa njenog vrlo klimavo, pa izgleda da ni sam Milaš nije bio sasvim siguran u njega." (nav. djelo, 66) Da je episkop Milaš Stamatovićev savremenik, stav da ni sam Milaš nije bio "sasvim siguran" u svoju konstataciju, mogao bi značiti da se Milaš požalio Stamatoviću i priznao mu da nije "sasvim siguran" u ono što je napisao. Episkop Milaš je umro 1915. godine, pa je neobjašnjivo kako je dr Stamatović mogao znati kakve su sumnje morile ovog episkopa. Međutim, ono što u vezi sa Sintagmama Stamatović priznaje, i što dovodi u pitanje njegovu ranije izrečenu sumnju u valjanost Sintagmi, jeste da su one samo uvažile status quo (nav. djelo, 85)! Dakle, Crnogorska mitropolija je bila faktički autokefalna, pa su autori Sintagmi samo konstatovali postojeće stanje. S ovakvim Stamatovićevim stavom se apsolutno slažemo, ne sporeći da se o ostalim aspektima crnogorske autokefalije može, i treba, raspravljati.

Iz navedenog osvrta nesporno je da Stamatovićevo tumačenje ove problematike, kao uostalom i Durković-Jakšićevo, predstavlja jedan obrazac neutemeljenog istoriografskog mišljenja. Takvo neutemeljeno istoriografsko mišljenje dovodi onoga koji ga zastupa najprije u logički, pa onda neminovno i u naučni bezizlaz. Kada se dokazivanje teze, koja je inače neodrživa, unaprijed postavi kao cilj istoriografskog posla, onda je neminovno da istoričar dođe u sukob s izvorima, a time i s istorijskim kontekstom koji ti izvori pouzdano odražavaju. Ne može se, recimo, tvrditi da crnogorsku autokefalnost Carigradska patrijaršija nikada nije priznala, kada je Crnogorska mitropolija u katalogu Carigradske patrijaršije, izdatom u aprilu 1855, upisana kao autokefalna (Milaš, 132). Istina je da istoričari ne raspolažu dokumentom kojim je Crnogorska mitropolija tu autokefalnost tražila, ali ovaj katalog potvrđuje da je onu tu autokefalnost dobila (imala). Da li onda nepostojanje dokumenta da je autokefalnost tražena, mora značiti da ta autokefalnost nikada nije dobijena ili da nije postojala? Da li je moguće da je podatak u katalogu Carigradske patrijaršije netačan, samo zato što nije pronađen dokument o traženju statusa koji je u ovom katalogu jasno utvrđen? Neobičan je i Stamatovićev odnos prema značenju Carigradske ili Ruske sintagme (za koju on kaže "neka), kao da su u pitanju privatna izdanja, a ne publikacije koje su sinodalno, dakle, zvanično odobrene i koje su kao takve obavezne za pravoslavne pomjesne crkve (Milaš, 79-80). Ne može se odbacivati jedan nesporni i zvanični izvor, i tako proglasiti nevažećim, samo zato što nam njegov sadržaj ne odgovara. Stamatović upravo to i radi: degradira izvore, da bi njihovo značenje učinio bezvrijednim. Ovaj je metod u raspravi o crnogorskoj autokefalnosti prvi počeo primjenjivati Lj. Durković-Jakšić, budući da je jedino tako mogao dokazati svoju tezu.

DOBAR DAN, TUGO

U našoj javnosti postoji osnovano uvjerenje da pojedini crnogorski istoričari simuliraju naučnost, skrivajući svoje isprazno i bezvrijedno "naučno djelo" iza autoriteta najviših naučnih, univerzitetskih ili akademskih zvanja i titula. Sjetimo se samo istoričara koji je, kao stipendista CK SKJ, za temu doktorata uzeo rad seoskih odbora na oslobođenoj partizanskoj teritoriji, a onda je za knjižurinu o ovim sakupljačima žita i marve, dobio prestižnu državnu nagradu, mjesto na Univerzitetu, a kasnije i u nacionalnoj akademiji. Činjenicu da se i bez ozbiljnog naučnog djela može biti univerzitetski profesor, naučni savjetnik ili akademik, potvrđuju svojim primjerom još nekolicina crnogorskih istoričara. Naravno, sličnih primjera ima i među pravnicima, ekonomistima ili sociolozima, koji, u poređenju sa istoričarima, nijesu napisali ništa manje gluposti i pseudonaučnih djela. Jedan je ugledni naučnik, inače doktor pravnih nauka i akademik CANU, 1987. godine ustvrdio da je "naučno dokaziva, provjerljiva i dokazana istina - da nijedna zemlja SVIJETA, sada, nema politički sistem čija načela i strateška opredjeljenja vrijednosno nadrastaju označena temeljna načela i strateška opredjeljenja jugoslovenskog političkog sistema". Ovaj je crnogorski akademik takođe ustvrdio, i to nepune tri godine prije uvođenja višepartizma, da je Savez komunista Jugoslavije jedina legitimna stvaralačka snaga koja je sposobna da modernizuje i

demokratizuje jugoslovensko društvo. (Glasnik Odjeljenja društvenih nauka CANU, 1987, str. 104, 130)

Da bi ova priča o problematičnom naučnom profilu nekih naših istoričara bila utemeljena i da bi imala smisla, potrebno je navesti neki konkretan primjer. Ovoga puta, upotrebljiv dokaz za navedenu tezu je tek publikovana doktorska disertacija Čedomira M. Lučića (1940), doskorašnjeg naučnog savjetnika Istorijskog instituta u Podgorici, i profesora Filozofskog fakulteta u Nikšiću i Filozofskog fakulteta u Srpskom Sarajevu. Dr Čedomir Lučić je završio tri fakulteta, a doktorirao je čak tri puta. Najprije je stekao doktorat iz filoloških nauka, zatim iz književnosti, a nedavno je, u svojoj šezdesetoj godini, stekao doktorat iz istorijskih nauka na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Njegov doktorat, koji su zajedničkim snagama štampali Univerziteti Republike Srpske i Republike Crne Gore, ima interesantan naziv - "Vlast i spoljni uticaji u Crnoj Gori 1499-1851" (Srpsko Sarajevo/ Podgorica, 2002). Recenzenti rukopisa, ugledna naučna imena, ocijenili su da je Lučićev doktorat "ozbiljan i sveobuhvatan prilog nauci" (nav. djelo, 13). Da li je baš tako?

Već na osnovu naslova može se zaključiti da su predmet Lučićevog doktorata spoljni uticaji na formiranje i djelovanje državne vlasti u Crnoj Gori, a to potvrđuje i sam autor u predgovoru knjige. Međutim, za pažljivog čitaoca slijedi iznenađenje, jer u knjizi od 492 strane, o spoljnim uticajima na formiranje crnogorske vlasti govori se na svega dvadesetak stranica! Svako ko zna da čita i broji, lako će se uvjeriti u to. Dakle, naslov knjige ne odgovara sadržaju. No, to je još najmanji problem. Mnogo je veći problem što više od polovine knjige nema nikakve veze s osnovnom tematikom - uspostavljanjem i izgradnjom državne vlasti u Crnoj Gori. Evo i dokaza za to:

knjiga ima deset poglavlja, a šest poglavlja odnose se na istorijsko razdoblje u kojem nikakve "domaće" vlasti u Crnoj Gori nema, niti ima njenih začetaka. Od 27. do 299. strane, a to je više od polovine knjige, Lučić pravi uvod za osnovnu temu, razglabajući o prilikama u Crnoj Gori za vrijeme - turske vlasti. Piše Lučić o timarskom sistemu u Crnoj Gori, statusu Crne Gore u Turskom Carstvu, organizaciji crnogorskih plemena, običajima kidanja glave i nosa, itd. Kakve sve to ima veze sa nastankom vlasti u Crnoj Gori, teško je utvrditi, a Lučić se i ne trudi da to učini. Prema tome, u knjizi u kojoj bi osnovni predmet istraživanja trebalo da bude crnogorska vlast, najveća pažnja posvećena je periodu turske vlasti u Crnoj Gori. Zar nije neobično što Lučić crnogorsku vlast počinje izučavati od 1499. godine, iako prije 18. vijeka nema u Crnoj Gori nikakve vlasti - osim turske. Kako je moguće da nijedan od recenzenata nije primijetio da donja granica izučavanja crnogorske državne vlasti ne može biti 1499. godina, budući da tada započinje - turska vlast.

Nakon što je prvih tri stotine stranica knjige posvetio uvodnim razmatranjima, Lučić se na 301. strani konačno počinje zanimati osnovnim problemom - izgradnjom vlasti u Crnoj Gori i spoljnim uticajima na taj proces. O stvaranju vlasti u Crnoj Gori ovdje i ima ponešto, ali o spoljnim uticajima - ništa ili gotovo ništa. S druge strane, to što je rečeno o stvaranju vlasti u Crnoj Gori od kraja 18. vijeka pa do 1851. godine, nije ništa novo, nepoznato ili originalno. Sve što Lučić navodi, već su prije njega utvrdili i po stotinu puta ponovili razni istoričari i pravnici. Lučić je samo sintetizovao, i to dosta nejvešto, njihove naučne radove. Takav postupak je, naravno, primjeren nekim formama istoriografskog rada, ali doktorskim disertacijama nije, budući da u njima treba da budu saopšteni pr-

venstveno rezultati novih istraživanja, a ne prepričavanja poznatih činjenica. Nažalost, u ovoj knjizi Lučić samo prepričava ono što je stotinu puta rečeno, a tročlana komisija je njegovo prepričavanje ocijenila kao "ozbiljan i sveobuhvatan prilog nauci".

Svjestan da ništa novo nije rekao, a pretpostavljajući da bi naša stručna javnost mogla prigovoriti neistraživačkom karakteru njegove doktorske disertacije, dr Lučić se potrudio da u popisu korišćene arhivske građe navede impozantan broj ahriva u kojima je, tobože, istraživao. Lučić navodi da je istraživao u Istorijskom institutu Crne Gore, Državnom arhivu Crne Gore, Arhivu Srbije, Arhivu SANU, Istorijskom institutu SANU, Arhivu SANU u Sremskim Karlovcima, Arhivu Užice, Istorijskom arhivu u Kotoru, Arhivskom odjeljenju cetinjskih muzeja, lokalnim arhivima u Baru, Nikšiću i Bijelom Polju, u manastirskim arhivima u Srbiji i Crnoj Gori. I da ne zaboravimo, Lučić navodi da je istraživao i u Arhivu za pravne i društvene nauke u Beogradu. S punim uvažavanjem dr Čedomira Lučića, tvrdimo da u ovom "arhivu" ipak nije mogao istraživati, jer je u pitanju - časopis. Naime, "Arhiv za pravne i društvene nauke" je časopis, a ne arhivska ustanova.

Dokaz o tome da li je dr Lučić istraživao u nekim arhivskim ustanovama koje je naveo, najprije smo potražili, kao što je i red, na licu mjesta. U svim arhivima vodi se precizna evidencija o korisnicima građe, tj. istraživačima, pa se u posebnoj knjizi bilježi ime istraživača, datum istraživanja i naziv građe koju je istraživač koristio. Takvu knjigu prelistali smo u četiri arhiva koje Lučić navodi u svom popisu. I gle čuda, ni u jednom od ova četiri arhiva Lučić nikada nije istraživao. U Državnom arhivu Crne Gore, u Arhivskom odjeljenju Narodnog muzeja na Cetinju, u arhivskim odjeljenjima u Baru i Nikšiću, Lučić nije

istraživao ni jednog jedinog minuta! Da nevolja bude veća, on i ne zna kakva se građa nalazi u ovim arhivima, čim je naveo arhivsko odjeljenje u Baru i Nikšiću kao mjesto svog istraživanja. Jer, u ovim arhivima nema fondova građe koja se odnosi na period od 1499. do 1851. godine. Na ovaj način smo nepobitno utvrdili da Lučić nikada nije bio u četiri arhivske ustanove, iako ih navodi u popisu arhiva u kojima je istraživao.

Pored domaćih, Lučić tvrdi da je istraživao i u brojnim evropskim arhivima, tačnije u deset velikih arhiva (Moskva, Petrograd, Pariz, Varšava, Zadar, Dubrovnik...). Nažalost, ovom prilikom ne možemo provjeriti da li je Lučić zaista istraživao i u inostranim arhivima, iako imamo osnova da zaključimo da ni tamo nije bio. U fusnotama knjige Lučić navodi signature nekih dokumenata iz inostranih arhiva, ali primjećujemo da su svi ovi dokumenti već korišćeni u objavljenim istoriografskim radovima drugih autora. Time hoćemo reći da je Lučić u svom doktoratu prepisivao, tj. prisvajao arhivske oznake iz knjiga crnogorskih istoričara, prvenstveno Gligora Stanojevića i Branka Pavićevića. Ovu tvrdnju možemo lako dokazati prostim upoređvanjem Lučićevih fusnota i, recimo, fusnota iz knjige G. Stanojevića "Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima" (Beograd, 1970). Još kada uzmemo u obzir činjenicu da Lučić navodi na desetine izvora sa oznakom A. S. V. (Archivio di Stato di Venezia), iako u popisu ne navodi da je istraživao u arhivu u Veneciji, postaje jasno da je sve arhivske oznake dokumenata iz ovog arhiva morao od nekoga uzeti. U ovom slučaju, pri ruci mu je bio jedan od najznačajnijih crnogorskih istoričara - Gligor Stanojević (1919-1989).

Navedene činjenice jasno potvrđuju tezu o problematičnosti naučnog profila nekih istoričara, i posebno načina

na koji stiču najviša naučna i akademska zvanja. Zbog toga se i dešava da jedan istoričar-akademik CANU pomalo prepisuje, da drugi ne umije da misli, a treći ne zna elementarne stvari iz svoje discipline. Kako se iz ovog teksta može zaključiti, ni redovni profesori Univerziteta Crne Gore nijesu za potcjenjivanje.

O METODU JEDNOG ISTORIČARA

Istoričar dr Aleksandar Stamatović (1967) je u jednoj stvari sličan kralju Nikoli: bavljenje politikom šteti njegovom daru i talentu. Kralj Nikola nikada nije uspio da ideologiju i politiku podredi svom pjesničkom nadahnuću, ni da se oslobodi uvjerenja da kralj-pjesnik treba uvijek, i u svakom trenutku, da služi kralju-političaru. Isti je slučaj i sa dr Aleksandrom Stamatovićem. I on ima nesporni talenat, u ovom slučaju za istorijsku nauku, ali ga političko opredjeljenje, bolje reći opredjeljenje da uz pomoć istorije vrši političku misiju, onemogućava da se potpuno iskaže kao naučnik. Nad Stamatovićem-istoričarem uvijek stoji Stamatović-političar, i ovaj "drugi" Stamatović jednostavno primorava ovog "prvog" da mu služi. A rekli smo već: Stamatović-istoričar je veoma nadaren, i onaj "drugi" Stamatović u njemu zaista ima dobrog pomoćnika. Čak je moguće i dokazati da je Stamatović-istoričar stvorio i na visoko uzdigao Stamatovića-političara. Ili još direktnije, da nema ovog "prvog" Stamatovića, ne bi bilo ni ovog "drugog".

I sve bi to bilo lijepo, da služenje naučnika političaru nema i svoju previsoku cijenu. Zbog služenja sebi kao političaru, dr Aleksandar Stamatović, nažalost, nikada neće doseći naučni nivo za koji ga preporučuje njegov raskošni talenat. Takođe, on nikada neće doseći ni onu Rankeovu mjeru naučnosti, iskazanu u maksimi: "Reći kako je uistinu bilo". Stamatovićeva opijenost politikom, tj. političkim

ciljevima i ambicijama, jednostavno ga primorava da bude pristrasan, jednostran i tendeciozan. Istorijska nauka tako postaje samo jedno od bojišta na kojima on vodi svoje političke bitke. Da promijeni bojište, ili da se suzdrži od vođenja političkih bitaka preko istoriografije, on ni pored najbolje volje ne može. Jednostavno, to je teren na kojemu se on kao političar osjeća najsigurnije.

Kako to izgleda kada Stamatović-političar vodi Stamatovića-istoričara, najjasnije se očituje u predgovoru njegove doktorske disertacije - "Istorijske osnove nacionalnog identiteta Crnogoraca 1918-1953" (Beograd, 2000). Doktorsku disertaciju je odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu, pred komisijom koju su činili: dr Dragoljub Živojinović (predsjednik), dr Đorđe Stanković i dr Ljubodrag Dimić. Iz objavljene bilješke ne može se saznati ko je bio Stamatovićev mentor, što se, po pravilu, navodi. Suprotno dobrim akademskim običajima, izostala je i riječ zahvalnosti autora članovima Komisije, i posebno riječ zahvalnosti mentoru. Inače, njegovu disertaciju, što nije nevažno spomenuti, objavila je Srpska radikalna stranka. Jedan je naš poznati istoričar lucidno primijetio da je to prva doktorska disertacija crnogorskog istoričara, koju je objavila politička partija. Čak se ni u vrijeme komunizma to nije praktikovalo. No, to je već neka druga priča.

Kao što je već rečeno, predgovor Stamatovićeve doktorske disertacije više je politikantski i ideološki traktat nego istoriografsko štivo. Vidljivo je to na osnovu sadržaja teksta, njegovog analitičkog profila, iznesenih formulacija, i nadasve, po metodologiji kojom se Stamatović služi, a koja se ni u kom slučaju ne može smatrati istorijskom. Evo konkretnih dokaza.

Stamatović tvrdi da je svako zagovaranje postojanja crnogorskog nacionalnog identiteta, proizvod političkih na-

zora i uticaja, a ne naučni stav koji se može braniti izvorima. Za njega je svaka tvrdnja o crnogorskoj posebnosti - "ekstremni tretman nacionalnog identiteta", i to obavezno povezana sa komunizmom, antisrpstvom i nekakvim zavjerama. S druge strane, za njega je jedino afirmacija srpskog karaktera Crnogoraca - nauka. Istoričare koji ne negiraju crnogorski nacionalni individualitet, Stamatović proglašava - ekstremistima. (nav. djelo, str. 9-10) Odmah na početku, Stamatović je Dimitrija Vujovića i Radoja Pajovića proglasio ekstremistima. (nav. djelo, 9-10) Međutim, ne samo da je za Stamatovića crnogorska posebnost "ekstremni tretman nacionalnog identiteta", nego je i insistiranje međuratnih federalista na ravnopravnosti Crne Gore u Jugoslaviji - "ekstremni oblik federativnog uređenja". (Isto, str. 12) Da li pravna nauka poznaje "ekstremni federalizam"? Pa onda, još važnija pitanja: Da li jedan istoričar može one koji ne misle kao on, odmah proglasiti ekstremistima? Na osnovu čega Stamatović proglašava Vujovića i Pajovića za ekstremiste, i čime dokazuje njihov ekstremizam? Zar je zagovaranje crnogorske nacionalne individualnosti u istoriografiji, samo po sebi, ekstremizam? Da li su Dimitrije Vujović i Radoje Pajović ekstremisti samo zato što imaju drugačije mišljenje od Stamatovića? I ono što je u svemu najbitnije, da li je ovo naučni pristup? Da li je ovo nauka? Da li je moguće da ovakve konstatacije budu dio jedne doktorske disertacije, i to disertacije koja je odbranjena u Beogradu? Dakle, ne na Palama.

Neopterećen potrebom da dokazuje svoje tvrdnje, Stamatović nastavlja u istom stilu. Tvrdi da je Matica crnogorska "izrazito separatistička organizacija", da Radoje Pajović nastupa sa "pozicija ekstremnog crnogorskog nacionalizma i separatizma", te da to čini "na javnim skupovima, promocijama i okruglim stolovima" (Isto, str. 26). Da

li Stamatović navodi neki dokaz da je Matica crnogorska "separatistička organizacija"? Naravno, ne. Dakle, nije problem u tome što Stamatović tvrdi da je Matica crnogorska "separatistička organizacija", već u tome što tu svoju tvrdnju ni na koji način ne dokazuje. Isto važi i za "slučaj" Radoja Pajovića. Ako Stamatović tvrdi da on nastupa sa nekakvih ekstremnih pozicija, zašto ne navede neki Pajovićev rad, zašto ne citira barem nekoliko rečenica iz tog "ekstremističkog opusa" Radoja Pajovića. Zašto Stamatović ne navede javni skup, promociju ili okrugli sto gdje je R. Pajović iznosio "ekstremističke stavove"? Ili barem jednu "ekstremnu" rečenicu sa tih skupova. Ni u jednom slučaju Stamatović ne iznosi dokaze, već samo optužuje, i to teškim i neodmjerenim riječima. Da li je to metod istoričara? Da li je to nivo doktorske disertacije? Tvrdnja, pa dokazi - na tome počiva svaka naučnost. U Stamatovićevom slučaju dokaza nema. A kada dokaza nema, zar nije logično postaviti pitanje: Da li je Stamatović naučnik?

Stamatovićevo istoriografsko blamiranje doživljava vrhunac u trenutku kada pravi osvrt na Rastoderovu zbirku dokumenata "Skrivana strana istorije". Umjesto da osporava objavljene izvore, ukoliko smatra da to ima smisla, ili priređivačke kriterijume dr Šerba Rastodera, Stamatović pokušava da čitavu priču stavi u kontekst zavjere i nekakvog antisrpstva koje je u Crnoj Gori minorni sentiment. Evo šta kaže Stamatović za promocije "Skrivane strane istorije": "Karakteristično je, da je osnov posjetilaca, na promocijama ovog Rastoderovog rada, bila publika izrazito separatistički orjentisana, a na momente, prilikom promocija, publika je čak ulazila u faze, slobodno se može reći, antisrpske histerije." (Isto, str. 24) Šta drugo reći nego - nečuveno! Stamatović, eto, zna kakva je "orijentacija" po-

sjetilaca jedne promocije, a primijetio je i antisrpsku histeriju. I opet pitanje: Kako je utvrdio sve to, odnosno, čime dokazuje navedeno? Da li je sproveo kratku anketu među posjetiocima promocije? Da li je dugotrajni aplauz dr Rastoderu, a Rastoder po svoj prilici nije kršten, znak "antisrpske histerije"? Dakle, i u ovom slučaju ima tvrdnji, koje ne zvuče ni malo naučno, ali nema dokaza. Zar su za doktorski rad bitne analize stanja publike na nekakvim promocijama? Zar je to istorijska nauka? Zar je ovakav pristup, i posebno stil, primjeren naučnom djelu?

Stamatović zatim optužuje Rastodera da uživa "izuzetne simpatije i podršku aktuelnih vlasti", te da je od crnogorskih vlasti "vrlo forsiran istoričar" (Isto, 24, 26). Opet nedostaju ozbiljni dokazi, a dokazi koje Stamatović navodi to nijesu. On smatra da je za Rastoderovo služenje režimu, dovoljno to što se, kako Stamatović tvrdi, Rastoder često pojavljuje na "izrazito separatističkim TV stanicama" ("Blue Moon", "Sky sat"), i u nekim podgoričkim novinama (Isto, str. 24). Zar je to dokaz? Bez namjere da budemo maliciozni, svjedoci smo da se Stamatović više nego ijedan istoričar pojavljuje u medijima, posebno u ovim "separatističkim". Slijedeći njegovu logiku mogli bismo zaključiti da je i on režimski istoričar, odnosno, da ga crnogorska vlast koristi za stvaranje animoziteta prema opozicionom političkom bloku, čiji je Stamatović član. Naravno, ne vjerujemo da crnogorski režim ima baš toliko talenta za ovu vrstu političke borbe.

Nije se Stamatović zaustavio na analizama promocija "Skrivane strane istorije" i tumačenju minutaže koju Rastoder ima u medijima, već je otkrio još jednu "tajnu vezu". Evo Stamatovićevog otkrića koje je toliko bitno za jednu doktorsku disertaciju: "Interesantno je i ko je izdavač ove Rastoderove zbirke dokumenata. To je Kulturni

centar iz Bara. Njegov direktor je Mićo Orlandić. Imenovani je brat Marka Orlandića, poznatog crnogorskog funkcionera, koji je 1989. godine smijenjen u tzv. antibirokratskoj revoluciji." (Isto, str. 25) Eureka! Iza "Skrivane strane istorije" stoji čitavo "separatističko leglo"! Šta je za Stamatovića dokaz za "separatistički karakter" jedne zbirke dokumenata? Izdavač, koji ima brata, a brat je bivši političar. Ništa nije slučajno! Stamatović nam još hoće reći da postoji separatizam koji je stvar genetike, te da je u Crnoj Gori običaj da su braća na istim (političkim) stranama. I da ponovimo: Izdavač ima brata, koji je bivši političar. Podsjećaju li vas ovakvi "dokazi" na period 1941-1948? "Brat narodnog izdajnika", "sin narodnog neprijatelja", "potiče iz neprijateljske porodice"... Pa, naravno. Tako su komunisti obrazlagali otimanje kuća i ostale rekvizicije. Kako je moguće da jedan istoričar koristi sličnu terminologiju, i da primjenjuje isti "dokazni postupak" i ista mjerila? Odgovor je jednostavan: Stamatović je političar, a ne istoričar. On misli glavom radikalnih političara, i piše doktorat na isti način kao što bi pisao predizborni tekst za stranačko glasilo. To je njegov metod, i to mi ovim člankom i želimo pokazati. Ne vjerujemo da će neko u knjizi koja se bude bavila srpskom istoriografijom 20. vijeka napisati nešto slično Stamatoviću. Da li ima srpskog istoričara koji bi, recimo, napisao: "Izdavač Ćorovićeve zbirke dokumenata je Geca Kon, čija je tetka imala vanbračno dijete." Umjesto Gece Kona i njegove tetke, stavite dva Orlandića, a umjesto vanbračnog djeteta -antibirokratsku revoluciju, i to vam je to.

Stamatovićeva priča o "Skrivanoj strani istorije" ima i svoje drugo lice. Najprije, očito je da Stamatović nije ni vidio knjigu o kojoj tako jetko piše, jer da je vidio znao bi ko je njen izdavač. Izdavač "Skrivane strane istorije"

nije Kulturni centar iz Bara! Stamatović raspravlja o knjizi koju nije ni vidio! Zatim, Stamatović pokušava da u istorijsku nauku unese princip podobnosti izvora. Kakav je to princip? Pa, naravno, politički. Samo političari dijele izvore na podobne i nepodobne. Istoričari ih dijele po vrijednosti i autentičnosti. Za istoričare ne postoje "separatistički izvori". Za Stamatovića postoje - i izvori i istoričari. (I još nešto, samo za Stamatovićevu informaciju, Orlandići nijesu braća!)

Pored niza metodoloških propusta, Stamatović u Predgovoru iznosi i konstatacije koje su, u najmanju ruku, neprimjerene istoriografskom štivu, ali i dobrom ukusu. Koliko li ima neukusa u rečenici: "Na izdisaju naučnog stvaralaštva su i dr Radoman Jovanović i dr Novak Ražnatović." (Isto, str. 21) Zar nije neukusno govoriti o "izdisaju" dva istoričara, od kojih je jedan teški srčani bolesnik, a drugi je zašao u osmu deceniju života? Kao da je za njihova vrijedna istoriografska ostvarenja bitno u kojoj su oni životnoj dobi. Neprimjerena je i Stamatovićeva insinuacija da su D. Vujović i R. Pajović čekali da Špiro Kulišić umre, kako bi oni preuzeli "separatističko vođstvo": "Kada je objavljen njegov rad, Kulišić je već bio pri kraju života, uz to on nije živio u Crnoj Gori, te su možda Vujović i Pajović, od njega htjeli da preuzmu vođstvo u toj ekstremnoj opciji." (Isto, str. 10) Neukusno je i Stamatovićevo nadijevanje nekakvih nadimaka svojim kolegama, čime pokušava da ih na neki način omalovaži. (Isto, 18, 21, 22)

Ovakvih neodmjerenosti, ideja o "zavjeri", semantički i stilski problematičnih rečenica, te raznih drugih nesuvislosti, u Stamatovićevom Predgovoru ima na pretek. Ovom prilikom samo smo ukratko izložili neka problematična stanovišta iz Predgovora Stamatovićeve doktorske disertacije, i to s namjerom da na konkretan način pokažemo da je njegov metod neistorijski. Ostali djelovi Stamatovićeve knjige biće predmetom posebnog kritičkog osvrta. No, prije toga, nije nevažno da kažemo da se apsolutno slažemo sa Stamatovićevom osnovnom tezom. I mi smatramo da je dominacija srpske nacionalne svijesti Crnogoraca nesporna do 1918. godine. Ono što je kod Stamatovića sporno i problematično, jeste način (metod) kojim to želi da dokaže. Njegov metod nije istorijski.

ĐEDOVI KAO ISTORIJSKI IZVOR

U knjizi akademika Zorana Lakića (1933) "Crnogorske istorijske teme" (Podgorica, 2001) sabrani su njegovi odabrani istorijski ogledi, eseji, kritički osvrti i intervjui. Ovom prilikom osvrnućemo se na samo jedno pitanje koje ova knjiga dotiče. To je - "crnogorsko pitanje". Prvi članak u knjizi upravo je tom problemu i posvećen ("Crnogorsko pitanje između politike i istorije"), i smatramo da je to i najbolji Lakićev rad u ovoj publikaciji. Ostali radovi su prilično šablonizirani i neinventivni, a pojedini imaju i naglašenu ideološku vizuru. No, ono što je posebno uočljivo, jeste da ni u jednom radu nema poziva na istorijski izvor prvog reda! Ovo je, dakle, knjiga istoričara u kojoj se ne iznosi nijedan podatak iz nekog neobjavljenog istorijskog izvora, već se na osnovu objavljenih radova i izvora, promišljaju istorijski procesi. Pa da vidimo kako akademik Lakić, kao školovani istoričar, promišlja "crnogorsko pitanje".

Na početku rada o "crnogorskom pitanju", akademik Lakić kaže da on pod ovim pitanjem podrazumijeva "teritorijalnu, državnu, etničku i nacionalnu komponentu" (!?), i konstatuje da se ovim pitanjem najprije pozabavila politika, pa tek onda nauka. Ova konstatacija je, u najmanju ruku, suvišna: Da bi se nauka pozabavila ovakvim pitanjem, politika najprije mora da ga "stvori". "Crnogorsko pitanje", kao uostalom sva nacionalna i državna pitanja, nastala su najprije kao politička pitanja, pa su tek onda ušla u knjige. To valjda nije potrebno podrobnije objašnjavati. Akademik Lakić zatim navodi spisak autora koji su se bavili crnogorskim pitanjem, i to hronološkim redom kojim su njihove publikacije objavljivane. Prema akademiku Lakiću, najprije se "crnogorskim pitanjem" pozabavio Ivan Milutinović (1944), pa Moša Pijade, Milovan Đilas, Savo Brković..., sve do Mijata Šukovića (str. 11). Prosto začuđuje autorova neobaviještenost o problemu koji ga kao naučnika okupira. Da li je moguće da akademik Lakić ne zna da je, recimo, 1918. godine dr Pero Šoć objavio knjigu "Crnogorsko pitanje", ili da je 1927. godine, dakle 17 godina prije Ivana Milutinovića, Jozef Bajza objavio rad "Crnogorsko pitanje"? Pa opet, 1941. godine, Savić Marković Štedimlija publikuje knjigu istoga naziva - "Crnogorsko pitanje". A prije svih njih, 1858. godine, Jan Vaclik je čitavu studiju "La souverainete du Montenegro et le droit des gens moderne de l'Europe" (Leipzig, 1858) posvetio upravo ovom pitanju. Vaclikova knjiga objavljena je u Crnoj Gori 1996. godine. Spomenimo i interesantnu knjižicu Nastasa Petrovića "Nezavisnost Crne Gore", koja je štampana u Beogradu 1874. godine, i u kojoj se Petrović najdirektnije bavi problemima koji su u tom vremenu činili "crnogorsko pitanje". I otkud sad Ivan Milutinović kao korifej analitičkog zanimanja za "crnogorsko pitanje"? Da nije u pitanju blaga asocijacija da su naučno/publicističku aktuelizaciju ove problematike nametnuli komunisti, kao što su, kako neki tvrde, nametnuli crnogorsku naciju, nacionalnu ravnopravnost i stotine drugih "nepotrebnih stvari"?

Nije akademik Lakić ništa uspješniji ni kada pokušava da hronološki situira "crnogorsko pitanje" u odgovarajući politički kontekst. Najprije kaže da je ono prvi put "otvoreno" na Pariskoj konferenciji (1856), a zatim da je

drugi put "postavljeno" na Berlinskom kongresu (str. 14). No, samo nekoliko redaka nakon toga, on konstatuje da je kralj Nikola u egzilu 1920. godine "otvorio" crnogorsko pitanje, te da je KPJ 1922. "drugi put otvorila crnogorsko nacionalno pitanje" (str. 15). Ko je "prvi", a ko je "do njega", teško je razjasniti. U sklopu ovih opservacija, akademik Lakić, također, citira pismo knjaza Danila iz 1855. godine, u kojemu knjaz navodi da je "naša nacija dobra i bistra", i to je akademiku Lakiću sasvim dovoljno da ga uputi "na jedino mogući zaključak, koji su njegovi (Danilovi - Ž. M. A.) dinasti pretočili u stih 'Srpkinja ga još rađala nije" (str. 14). Opet problem s "prvjenstvom". Stih "Srpkinja ga jošt rađala nije" (dakle, "jošt", a ne "još") je Njegošev (umro 1851), tako da Danilova benigna konstatacija o "dobroj i bistroj naciji" iz 1855. nije mogla uticati na "njegove dinaste" (iako je nejasno šta su to "Danilovi dinasti") da ga pretoče u stih. Onaj koji je "pretakao", počivao je u miru već četiri godine. Naravno, ne sumnjamo da akademik Lakić zna dinastičku hronologiju i fakte, već je, po svoj prilici, u pitanju previd ili nespretno formulisana misao.

Iako smo se u posljednje vrijeme naslušali priča i svakojakih opservacija o 1918. godini, akademik Lakić je u radu o "crnogorskom pitanju" iznio jednu koja je prilično upitna. On tvrdi da je "Podgorička skupština 1918. godine bila mnogo više legalna i legitimna od one posljednjeg saziva 1914. godine" (str. 15). Dakle, "Skupština" koja je 1918. sazvana mimo važećeg Ustava i važećih (crnogorskih) zakona, i to na osnovu fingiranih i nezakonitih izbora, legalnija je i legitimnija od one koja je konstituisana 1914. po svim pravilima, iako izborni proces nije bio sproveden na tzv. novooslobođenim područjima. Razlog je jednostavan - u ovim oblastima zbog vanrednih prilika ni-

je mogao na vrijeme biti sproveden popis, pa tako nije bilo ni potpunih biračkih spiskova. Inače, nijedan poslanik tadašnje opozicije nije osporio legitimnost ovog skupštinskog saziva. Dovoljno je konsultovati objavljene Stenografske bilješke CNS (1915). Tek će kasnije neki istoričari, među njima i akademik Zoran Lakić, dovesti u pitanje ono što ni kraljevim protivnicima, koji su učinjena rješenja posmatrali u odgovarajućem političkom kontekstu, nije padalo na pamet. Tako smo došli do toga da je akademiku Lakiću, nažalost, najobičniji skup "na poljani", legitimniji i legalniji od skupa u Vladinom Domu 1914. godine! A nekada je akademik Lakić smatrao da je odlukama Podgoričke skupštine izvršeno državno-pravno nasilje nad Crnom Gorom, koja je, kako on tvrdi, prisajedinjena Srbiji: "Ovom odlukom je detronizovana dinastija Petrovića u Crnoj Gori, a Crna Gora je izgubila svojstva državnog subjekta. Ona je de facto i de iure postala sastavni dio Kraljevine Srbije, a ne Jugoslavije... Bezuslovnim pripajanjem Srbiji trebalo je izbrisati državnu i drugu individualnost Crne Gore, koja se stvarala u njenoj viševjekovnoj istoriji." (Z. Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje/Beograd, 1981, str. 15)

U radu o crnogorskom pitanju, akademik Lakić se pozabavio i nacionalnim identitetom Crnogoraca, rezonujući da bi "dobro bilo vidjeti kako narod shvata navedeno pitanje" (str. 18). O tome kako narod shvata navedeno pitanje, akademik Lakić za ilustraciju koristi "tri detalja". "Prvi detalj je vezan za vrijeme nakon uspješno završenog I balkanskog rata", objašnjava Lakić. Tada, tvrdi on, "običan čovjek nikako nije mogao da razumije kako dvije prijateljske zemlje moraju da uspostavljaju granicu" (str. 18). Baš tako: "dvije prijateljske zemlje"! Akademik Lakić, dakle, nije rekao dvije zemlje jedinstvenog nacionalnog kor-

pusa, nego "prijateljske zemlje". Eto, "običan čovjek", očito iz Crne Gore, ne može da shvati da između prijateljskih zemalja treba da postoji granica, i to je dovoljno da se potvrdi da su Crnogorci nacionalno Srbi. Zar nije prirodno da prijateljske, kao i neprijateljske zemlje, imaju zajedničku granicu? A što se tiče prijateljskih odnosa između Srbije i Crne Gore, tu stvar stoji još upitnije. O kakvim se to "prijateljskim odnosima" tolkuje, kada istoričari-istraživači, kao npr. Radoman Jovanović, Mihailo Vojvodić, Radoš Ljušić, jasno pokazuju da su odnosi između dvije zemlje više bili neprijateljski nego prijateljski? Zar nije Srbija posljednja zemlja sa kojom je u 19. vijeku Crna Gora uspostavila diplomatske odnose (1897)? O kakvom mi to (političkom) prijateljstvu pričamo? I napokon, koliko je bilo tih "običnih ljudi" koji nijesu mogli da razumiju postavljanje graničnih oznaka između Crne Gore i Srbije? Zabilježeno je nerazumijevanje jednog jedinog čovjeka, koji je negodovao zbog postavljanja "kiljana". Može li se jedna pojava objasniti ovakvim detaljem, iako ne sporimo dominaciju srpske nacionalne svijesti u Crnoj Gori 1914. godine? I da ne bi bilo zabune: Crnogorska vlada nije označavala graničnu liniju na brzinu, svojom voljom i tajno. Ona je to radila zajedno sa Srbijom, nakon što su dvije kraljevine formirale zajedničku komisiju za razgraničenje. Prema tome, nije bio u pitanju "crnogorski separatizam"! Čudno je kako pojedini istoričari nikada ne optužuju Srbiju za "izdaju" nacionalne stvari, čak ni onu austrofilsku Srbiju Obrenovića nad kojom su se tadašnji srpski nacionalisti prosto zgražavali. A da nije neki "običan čovjek" iz Srbije negodovao zbog postavljanja graničnih oznaka između dvije kraljevine? Toliko o "prvom detalju".

"Drugi detalj" kojim akademik Lakić želi osnažiti tezu o srpskom osjećanju Crnogoraca je izrazito neobičan,

te ga zato navodimo u cjelini: "Sljedeći detalj je vezan za nacionlano osjećanje Crnogoraca, koji sam još ranije zabilježio. Jedan stari Crnogorac - bjelaš po političkom opredjeljenju 1918. godine - kazuje se na popisu 1991. da je Crnogorac. Na moju primjedbu da to znači da nije Srbin - odgovorio je: valjda nisam Ciganin. Rekao sam mu da ne može da se piše da je Srbin i Crnogorac; odgovorio je da je to uvijek moglo - sem sada. Na ovu ispričanu priču njegovom prijatelju - zelenašu i učesniku Božićne pobune 1919. godine, odgovorio mi je: moj prijatelj - pravo zbori. Razgovor je pratio i treći starac, čije političko opredjeljenje nisam znao. Nije se složio ni sa jednim, niti sa drugim mišljenjem, konstatujući da su Crnogorci - srpska gospoda" (str. 18). Eto šta sve za jednog školovanog istoričara može biti "izvor". Zar je potrebno da starci koji pamte kraljicu Viktoriju objašnjavaju istoričaru dvostrukost crnogorskog nacionalnog identiteta, i da oni budu "izvor"? Prema našem mišljenju, nije potrebno za ovakve analize anketirati durašne starce, tim prije što postoji na stotine relevantnih izvora koji govore o srpskoj nacionalnoj svijesti Crnogoraca. Đedovi i babe, ako im je to jedina "funkcija", ne mogu biti istorijski izvor. Istoričari ne mogu slijediti Bećkovićev saznajni metod: "Pričo' mi je pokojni Tiodor Đukanov, kos mu se pozlatila..." Ono što u vezi sa ovim "drugim detaljem" želimo reći, jeste da je akademik Lakić i ranije starce od "stotinu ljeta" koristio kao istorijski izvor. U intervjuu "Dugi", desetak godina ranije (1990), takođe je ispričao priču sličnog sadržaja i sa sličnim akterima. Tada je imao neobičnu sreću da se nađe na "pravom mjestu" i da progovori sa starcima koji osobeno promišljaju crnogorski nacionalni dualitet. I opet je, gle slučajnosti, jedan bio "bjelaš", a drugi "zelenaš". Evo kako je susret sa starcima izgledao u Lakićevoj interpretaciji

1990. godine, u intervjuu koji nije objavljen u ovoj knjizi: "Pitam prije neki dan jednog stogodišnjaka, ranijeg bjelaša, kako će se pisati na popisu 1991. godine. Odgovorio mi je: 'Kao vazda - Srbin'. Dobacio sam mu: 'Znači nijesi Crnogorac'. Ne nego Turčin', ljutito mi je odgovorio. Gotovo identično je reagovao i drugi stogodišnjak, raniji zelenaš. Zelenaši su sebe smatrali elitnim Srbima."

I "treći detalj" kojim akademik Zoran Lakić prezentuje "narodno" stanovište o nacionalnom karakteru Crnogoraca, jeste stih jedne popularne pjesme: "Crna Gora i Srbija - to je jedna familija" Ovaj stih akademik Lakić doživljava "kao narodni otpor idejama o postavljanju državnih granica između Crne Gore i Srbije" (str. 18). Eto kako je na osnovu jednog stiha lako detektovati prema čemu NAROD ima otpor! A riječ je o stihu iz novokomponovane narodne pjesme, nastale devedesetih godina 20. vijeka, koju interpretira stanoviti Miloje Bubanja. Pjesma "Crna Gora i Srbija..." ponovo je snimljena 2000. godine, a interpretira je duet Matanović-Jabučanin. Kada je već uzeo stih novokomponovane narodne pjesme kao "dokazni materijal" za svoju tezu, akademik Lakić je sa istim pravom mogao i pjesmi "Dva oka u glavi" podariti važnost istorijskog izvora. I ova pjesma je nastala početkom devedesetih godina 20. vijeka, a pjevala je Snežana Petković ("Ko uspije rastaviti dva oka u glavi,/ Srbiju će s Crnom Gorom moći da rastavi...// Crnu Goru i Srbiju deli razdaljina,/ al' su bratski povezane ko' Sava i Drina."). Vox populi, bre! Prema tome, "argumentacija", i to "novokomponovana", koju za svoju tezu nudi akademik Lakić, teško se može smatrati valjanom i odgovarajućom. Dakle, ne sporimo ovdje njegovu tezu, već argumente kojima želi da je podupre. A kada bismo htjeli, tezu akademika Lakića mogli bismo osporiti citirajući njega samog. Jer, akademik Lakić u

posljednje vrijeme smatra da je Crna Gora i Srbija - "jedna familija", odnosno, da su Crnogorci i Srbijanci dio srpskog naroda, tj. djelovi jedinstvenog nacionalnog korpusa. Međutim, dvadesetak godina ranije nije mislio tako. U jednom je radu naveo da je priznavanjem crnogorske nacionalnosti od strane komunista, "crnogorsko pitanje" riješeno - "na jedini mogući pravedni način." (Z. Lakić, Aktivnost crnogorskih intelektualaca na popularisanju odluka II zasjedanja AVNOJ-a; U zborniku: Kultura i nauka u NOR-u i revoluciji, Skoplje, 1984, 172) Kada već ukazujemo na Lakićeve varijacije na istu temu, recimo onda i to da nije neuobičajeno da istoričari u različitim etapama svog naučnog djelovanja mijenjaju stavove i ocjene o određenom problemu, i da to svoje drugačije viđenje objašnjavaju novim saznanjima do kojih su došli korišćenjem novih izvora i istraživačkih radova. U takvim slučajevima istoričar priznaje da je njegovo pređašnje viđenje pogrešno ili djelimično tačno, iznoseći pri tom dokaze (izvore) koji su ga naveli da prethodni stav izmijeni. Takav postupak jednog istoričara znači pokoravanje vrhovnom i neupitnom principu nauke kojom se bavi, a koji se naziva "diktatom izvora", ali istovremeno je to znak naučne i svake druge moralnosti. No, kao što smo pokazali, ima istoričara koji u različitim vremenskim periodima svog naučnog stvaralaštva iznose različite stavove o istom problemu (pitanju), nepriznajući da su prethodno zastupali pogrešna ili nenaučna stanovišta, i tvrdeći da u prvom, kao i u drugom slučaju, samo slijede izvore i "visoke" principe nauke kojom se bave. Odnosno, tvrdeći da su u oba slučaja u pravu. Zbog ličnog uvažavanja akademika Zorana Lakića, nevoljno konstatujemo da je on jedan od njih. Činjenice su u ovom slučaju neumoljive.

Akademik Lakić "crnogorsko pitanje" analizira i sa ekonomskog stanovišta. On tvrdi da je nezavisna Crna Gora imala svoje inostrane donatore, i da je tek nakon ujedinjenja 1918. godine njen nacionalni dohodak počeo da raste: "U periodu između dva rata 1918-1941. godine nacionalni dohodak je rastao po stopi od 1,9 %, pa je u posljednjih 16 godina bio uvećan za 47,9%, bez obzira što neki autori smatraju da je to bio fasadni prosperitet" (str. 22). Dakle, Crna Gora je, kako tvrdi akademik Lakić, u međuratnoj Jugoslaviji ekonomski napredovala, ali ima i takvih istoričara koji smatraju da su iznesene cifre fiktivne. Akademik Zoran Lakić je o istom problemu, ali dvadeset godina ranije, sasvim drugačije pisao. U svojoj voluminoznoj knjizi "Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945" (Cetinje/Beograd, 1981) on decidno kaže, i za to iznosi relevantne pokazatelje, da su ulaganja u crnogorsku privredu između dva rata bila "zaista ništavna" (str. 21), te da se Crna Gora nalazila u podređenom položaju (str. 23). "Ondašnje vlasti", tvrdi 1981. godine Z. Lakić, "nijesu se postarale da obnove i izgrade makar one privredne objekte koje je neprijatelj uništio u toku rata" (str. 21). I još: "Crna Gora je u međuratnoj Jugoslaviji 1918-1941. godine bila nacionalno obespravljena, politički degradirana i ekonomski izrabljivana" (str. 29). O kakvom onda prospreritetu Crne Gore u međuratnoj Jugoslaviji može govoriti akademik Lakić 2001. godine, i ko je to obespravio, degradirao i izrabljivao Crnu Goru?

O DRUGIMA SVE NAJGORE

Ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, koji su zarad "nacionalnih ciljeva" vođeni u posljednjoj deceniji 20. vijeka, imaju jednu evropsku prepoznatljivost 19. vijeka: to nijesu ratovi koji su najprije osmišljenji u generalštabu, već u glavama pjesnika i akademika. Programe i ciljeve za tri velika nacionalna rata 19. vijeka - grčki, italijanski i njemački, nijesu osmislili generali već su ih oni samo prihvatili. I na jugoslovenskom prostoru krajem osamdesetih i devedesetih godina 20. vijeka defilovali su pjesnici i akademici, koji su nudili svakojake recepte za "ozdravljenje nacije" i koji su imali karte sa ucrtanim ratnim maršrutama i budućim granicama. Čekalo se samo da neko pokrene tenkove. Jednu od najsramnijih uloga u tim "nacionalnim poslovima" imali su istoričari. Oni su se namah prihvatili crtanja karata, nacionalne karakterologije, otkrivanja vjekovnih zavjera i zaturenih grobova. Doprinos pokretanju tenkova dali su i crnogorski istoričari, kako oni koji žive u Beogradu, tako i oni koji su na "isturenim položajima" u Crnoj Gori. Jedan od takvih crnogorskih istoričara, akademik Zoran Lakić, do dana današnjeg iznosi u svojim radovima stavove koji su bili pogonsko gorivo za već spominjane tenkove. Pod formom naučnog rada on plasira najizvorniji šovinizam. U ovom osvrtu navešćemo nekoliko primjera koji dokazuju ovu tvrdnju.

Akademik Lakić se u jednom radu pozabavio tzv. "medijskim ratom" koji je protiv srpskog naroda vođen početkom devedesetih godina 20. vijeka. Odbijajući kao neosnovane tvrdnje da su Srbi mučili Hrvate i Muslimane u zatvorima (logorima) ili da su silovali ženski dio njihove populacije tokom rata u Bosni, on navodi i sljedeće: "Silovanja nikada nije bilo u istoriji srpskog naroda. To je veliko svetogrđe. Neki ratovi kod nas vođeni su za čast žene. Ako ga je u ovom ratu bilo, onda je riječ o patološkim ličnostima. Kod islama, međutim, u pitanju je druga kategorija. Svaka pobjeda se tako proslavlja. Uostalom, silovanje je svojstveno samo osvajačkim narodima." (Z. Lakić, Istorija i istoriografija, Bijelo Polje, 1997, str. 130) Vjerovali ili ne, akademik Lakić tvrdi: 1. Da silovanja nikada nije bilo u istoriji srpskog naroda; 2. Da su neki ratovi kod nas vođeni zbog ženske časti; 3. Da islamski svijet i te kako siluje, te da mu je to genetsko i atavističko svojstvo; 4. Da muslimani svaku vojničku pobjedu proslavljaju - silovanjem; 5. Da je silovanje svojstveno osvajačkim narodima.

Ovim konstatacijama akademik Lakić nam, u stvari, želi reći da jedna patološka i kriminogena odlika pripada isključivo jednoj konfesiji, odnosno narodu, te da je ta odlika postala dio istorijske prepoznatljivosti određene konfesionalne (nacionalne) grupe. Prema njegovom tumačenju, pripadnici islamske vjeroispovijesti patološki su skloni silovanju, tako da je istorijski osnovano tvrditi da su u ratu u Bosni 1992-1995, jedino oni silovali. Jedan istoričar i akademik, takoreći vezanih očiju, "istorijski" dokazuje kojoj od zaraćenih strana pripada da bude silovatelj i napasnik. Neki drugi dokazi nijesu njemu ni potrebni, tako da za svako silovanje u Bosni treba najprije optužiti muslimane, jer su oni za to prirodom svoga bića upućeni. Ukoliko je baš očito da je to uradio Srbin, onda ga odmah treba dijagnosticirati kao bolesnika, budući da to mentalno zdravi Srbi ne rade. Prema tome, akademik Lakić poručuje: Srbi siluju samo ukoliko su mentalno bolesni, a muslimani, tj. Bošnjaci, siluju ukoliko su zdravi. Izgleda da je samo bolestan musliman - besopasan musliman, a samo bolestan Srbin je - opasan Srbin.

Nadalje akademik Lakić tvrdi da muslimani svaku svoju vojničku pobjedu proslavljaju, čim drugim, nego - SILOVANJEM! Da podsjetimo, akademik Lakić priča o silovanjima za vrijeme Bosanskog rata 1992-1995. godine. Bošnjaci, kako ih njihova vjera i istorijske navike uče, svaku svoju vojničku pobjedu proslavljaju iživljavanjem nad ženama druge vjere. Ništa pucanje, ništa pjesma i kolo narodno! Silovanje, i samo silovanje. Eto kakav narod sa životinjskim nagonom živi oko nas i sa nama. Muslimani, kao što je poznato, žive i u Crnoj Gori, ali nije poznato da im je sklonost ka seksualnom nasilništvu i iživljavanju dio identiteta ili dio nekakve prepoznatljivosti. No, ukoliko je sve tako kako tvrdi akademik Lakić, onda su naše babe odista podnijele ne manje muke no Starac Vujadin i sinovi. Jer, kao što je poznato, Turci, tj. muslimani, nas su od kraja 14. vijeka pa dvjesta-trista godina unaprijed, stalno pobjeđivali. Da li to znači da nema crnogorske, brdske ili bosansko-hercegovačke babe koja nije stradala od potentnih pobjednika? Odgovor, izgleda, zna akademik Lakić. Akademik Lakić zna i za neki rat koji je kod nas vođen zbog ženske časti. Lijepo bi bilo da navede koji je to rat, budući da istoričarima koji se bave nacionalnom prošlošću nije poznato da je takav rat ikada vođen.

Pripadnicima drugih konfesija, što će reći nepravoslavcima, odnosno pripadnicima drugih nacija, a to znači ne-Srbima, akademik Lakić se bavio u još nekim radovi-

ma. I opet je pokazao da su šovenske sheme i najprizemnija nacionalistička netrpeljivost, glavne magistrale kojima hodi njegovo "naučno" promišljanje. U svemu tome, još je po njega tragičnije što svoj šovinizam ne zna da plasira na intelektualniji način, kao što to čine neki drugi akademici, tako da je njegovo nesrećno opredjeljenje vidljivo i sa gore Romanije. Evo primjera: U jednom svom radu o nacionalnim manjinama, akademik Lakić je prorokovao da će crnogorske manjine lagano nestati, jer je to "svjetski trend" i istorijska neminovnost. I onda je kao dokaz uzeo jednu ČITULJU iz dnevnog lista "Pobjeda". U pitanju je čitulja jednom crnogorskom Malisoru (Albancu-katoliku), čija je žena, izgleda, pravoslavne vjere. Akademik Lakić je naveo puno ime i prezime pokojnika, i imena članova njegove porodice, kako bi na osnovu njihovih "mješovitih" imena dokazao da je proces asimilacije manjina neminovan. Evo kako to izgleda kada jedan istoričar-akademik počne da "naučno" analizira čitulju: "U podgoričkoj "Pobjedi" proljetos, 10. septembra 1994. (za Lakića je septembar proljećni mjesec - Ž.M.A.), objavljena je smrtovnica Đ. Lj. Đ. (Lakić navodi puno ime i prezime - Ž. M. A.). Ožalošćena je, naravno, najuža porodica: supruga Danica, sinovi - Đerđ, Vuksan, Nikola i Ljuca, kćerke: Mara, Ljulja, Ljena i Aga, bratanić - Martin, snahe - Filja, Stanislava, Hana, Marija i Đusta. Imena su davana po dogovoru ili po pravu oca. I porodica se, kao takva, održala. Već u drugoj generaciji ko zna kako će se ko opredijeliti. Pretpostavka da se zna odgovor - bila bi puka intelektualna špekulacija." (Z. Lakić, Ogledi iz istorije Jugoslavije, Podgorica, 1999, str. 154) Nadamo se da je iz ovog citata jasno gdje cilja akademik Lakić.

Akademik Lakić u ovom radu o manjinama tvrdi da je proces asimilacije manjina prirodan i neminovan, tako

da neće biti ništa neobično ukoliko se to desi i kod nas. Takva su i "svjetska iskustva", poručuje akademik Lakić: "Koliko mi je poznato u Latinskoj Americi je opredjeljenje da se manjine vremenom asimilizuju, dok se na afričkom kontinentu insistira na njihovoj integraciji sa većinskim narodom." Da je ovo latinoameričko i afričko iskustvo utemeljeno, akademik Lakić dokazuje citiranjem Njegoša: "manji potok u veći uvire." (Isto, 153) Eto tako: akademik Lakić zna kako stvari s manjinama stoje u Latinskoj Americi i Africi, a zna da na pravi način protumači i Njegoša. I kada uzmete u obzir onu čitulju, iskustvo Latinske Amerike i Afrike, te Njegoševu misao, logičan je zaključak da će naši Malisori ubrzo zaplivati "velikom rijekom". To dokazuju "naučna" istraživanja akademika Lakića.

Nakon svih ovih opservacija o tzv. manjinskim narodima, akademik Lakić je u posebnom radu o "crnogorskom pitanju" istakao i da postojeći demografski trend u Crnoj Gori nagovještava da bi manjine za dvadesetak godina mogle ovdje postati većina: "U narednih 20-tak godina broj Crnogoraca bi se smanjio za 10-15%, dok bi se broj Albanaca i Muslimana uvećao za približno isti procenat, što bi dovelo i do promjena nacionalne strukture. Nauka objašnjava prošlost i aktuelna kretanja, da bi ukazala - upozorila na budućnost, jezikom nauke bez imalo dramatike." Lakić objašnjava i da je "u svakom slučaju riječ o životnom pitanju, o opstanku naroda kao etničke zajednice." (Z. Lakić, Crnogorske istorijske teme, Podgorica, 2001, str. 29) Kada je lucidno poentirao, konstatujući da je riječ o "opstanku naroda kao etničke zajednice", akademik Lakić upozorava i da se u nekim pograničnim krajevima "mehaničkim putem" (!) uvećava broj stanovnika: "Broj stanovnika u nekim pograničnim krajevima se uve-

ćava mehaničkim putem, doseljavanjem sa drugih područja. Otuda se ne može govoriti o suživotu jednih sa drugim, već životu jednih kraj drugih." (Isto, 28) Kao što se može zaključiti, akademik Lakić je "suptilnim intelektualnim postupkom" ukazao na razliku između "suživota jednih sa drugim" i života "jednih kraj drugih", ali nije precizirao o kojim je to pograničnim područjima riječ. Da li je mislio na pogranični dio prema Hercegovini, pogranično područje prema Srbiji ili na graničnu oblast prema Albaniji i Kosovu? Ili je mislio na pogranična mjesta: Ulcinj, Tuzi, Plav, Gusinje, Rožaje, Pljevlja, Velimlje, Viluse, Grahovo? Da li se neko "mehaničkim putem" naseljava na Grahovo? Ili je, ipak, mislio na Plav i Ulcinj? I onda pitanje: koja se to konfesionalna i nacionalna grupacija "mehaničkim putem" useljava u pogranične crnogorske oblasti? Odgovor je jasan: nepravoslavci i necrnogorci. Ne slučajno, akademik Lakić je u svojoj knjizi odabranih radova "Crnogorske istorijske teme" objavio i kartu "Velike Albanije" (str. 353), koja pokazuje da su se albanski ekspanzionisti namjerili na Ulcinj, Bar, Podgoricu, Plav, Gusinje i Rožaje. Pažljivi čitalac će prepoznati Lakićevu asocijaciju na "plansko naseljavanje", odnosno, na ponavljanje "Kosovskog scenarija".

No, da svoje čitaoce ne bi sasvim deprimirao, Lakić je našao lijep način da ih malo oraspoloži, pa sasvim ozbiljno poručuje kako "neki stručnjaci" predviđaju da je veoma moguće da ubrzo nestane Hrvata! Prvotnu nevjericu svojih čitalaca razbija akademik Lakić Stahanovskim zamasima, pojašnjavajući da Hrvati imaju negativan demografski trend, te da se 350.000 Hrvata iselilo iz Hrvatske, a oni su, opet, u inostranstvu "izrodili" 120.000 djece. "Svi su oni izgubljeni kao stanovnici Hrvatske", poručuje Lakić. I nakon ovog zaključka u stilu - "izgubljeno-nađeno", Lakić samouvjereno i "naučno" prorokuje: "Ako bi se nastavili ovi trendovi - Hrvati će nestati, kao što su u prošlosti nestali - Iliri, Kelti, Tračani, Sumeri, a u Latinskoj Americi - Inki, Maji i Asteci." (Isto, str. 27) Šta drugo reći, nego - lijepa vijest!

Osvrt na Lakićevo "naučno" tretiranje inovjeraca, završićemo njegovim razmišljanjem na temu "Mi" i "Oni": "Druge narode su njihove vođe opredjeljivale na kolaboraciju da bi se život spasao, jer je opasnost za bilo kakvu borbu bila velika. Na slobodu, borbu i svoju državu nisu ni mislili. I taj odnos se nastavio kroz istoriju: protjerani su Turci i zaustavljeno njihovo nabijanje na kolac naših slobodara, čerečenje rodoljuba, prebijanje nogu i ruku... I uvijek je bio isti odnos na ovim našim balkanskim prostorima: jedni su vodili borbu, drugi su kolaborirali."(Isto, str. 112-113) Zvuči li vam ovo poznato?

REŽIMSKI VITEZ

"Titovim dolaskom na čelo KPJ, odnosno, SKJ i radničkog pokreta uopšte, otvoren je proces cjelovitog sazrijevanja strategije naše revolucije, koja od tada neprestano traje, bogateći se novim revolucionarnim sadržajima. Ličnost i djelo Tita označavaju novu epohu u istoriji naših naroda, a njegova misao i revolucionarno djelovanje prerasli su okvire jugoslovenskog radničkog i komunističkog pokreta." (Zoran Lakić, "Praksa", 5-6, 1977, str. 143) "Politička platforma četništva je u osnovi nacionalistička zato je bila osuđena na propast... Istorijska je istina da je KPJ usmjerila crnogorski narod u pronalaženju pravog puta, kao što je tačno da je upravo taj put odgovarao političkom ubjeđenju, svijesti i mentalitetu crnogorskog čovjeka." (Z. Lakić, "Praksa", 1, 1981, str. 152, 154)

Svi koji su sedamdesetih i osamdesetih godina 20. vijeka čitali ove "podobne misli" akademika Zorana Lakića, nijesu mogli naslutiti da će se on dvadesetak godina kasnije premetnuti u apologetu Miloševićevog nacionalističkog režima i borca protiv "Novog svjetskog poretka". Vjerovatno ni sam Lakić nije mogao tada pretpostaviti da će sasvim promijeniti stranu, i jednu "naučnu istinu" u koju je vjerovao, zamijeniti drugom, potpuno suprotnom od prve. Vođen neugasivom željom da profitira na svakoj ideologiji iza koje stoji vladajući režim, on će, od istaknutog istoričara komunističkog režima, postati istoričar nacionalističkog režima; od marksiste preobratiće se u šovinistu, a udvorica partizanskog pokreta, koji ima i čin rezervnog kapetana I klase JNA, postaće glorifikator četničkih vojvoda. I napokon, Zoran Lakić, član SKJ od svoje osamnaeste godine, postaće u 69. godini - hadžija. Upravo tako: komunista koji je aplaudirao drugu Titu, ne kao zavedeni omladinac već kao doktor istorijskih nauka i čovjek od pedeset i kusur godina, pohodiće Hristov grob 31. decembra 2002. godine, i postati hadžija. O tom važnom događaju u svom životu, akademik Lakić je pisao u časopisu "Stvaranje"(br. 8-12, 2002, str. 183): "Tako sam ispunio sve uslove da ponesem diplomu svih posjetilaca Hristova groba, dakle postao sam hadžija, moje ime je prošireno za tih šest slova, ili samo za četiri - hadži."

Put od člana SKJ i ostrašćenog komuniste do zvanja hadžije akademik Zoran Lakić je prešao za nešto više od deset godina. Na tom putu raskrstio je sa ideologijom kojoj je služio trideset godina, i otvoreno priznao da je zastupao stavove u koje nije vjerovao. No, iako se radovima koje je pisao od devedesetih godina 20. vijeka, direktno odrekao svog tridesetogodišnjeg "naučnog rada" u službi komunističkog režima, on se ni deklarativno nije odrekao statusnih simbola, titula, sinekura i odličja, što ih je za tu službu komunizmu dobio. Najprije, Zoran Lakić je doktorirao u 41. godini života (1974), a njegov doktorat glorifikuje komunističku vlast u vrijeme rata. Zatim, Zoran Lakić je na osnovu tog "lažnog" doktorata i stotinjak radova u kojim idealizuje komunistički pokret, postao profesor Univerziteta i član CANU (1993). Dobio je i "najveće jugoslovensko priznanje", nagradu "4. jul" i nagradu "Oktoih", te brojne sinekure u raznim odborima, redakcijama, savjetima. Dakle, sve što je dobio, dobio je kao istoričar komunističkog režima i glorifikator komunističkog pokreta

i njegove ideologije, da bi se nakon trideset godina odrekao svog dotadašnjeg "naučnog" djela, ali ne i privilegija i položaja koje je na osnovu tog djela stekao. Zar ne bi bilo pošteno da je Lakić rekao: "Odričem se svog naučnog djela koje je nastalo do 1990. godine, pa i članstva u Akademiji, koje sam na osnovu tog djela dobio." Međutim, nema kod Lakića poštenja te vrste. On se samo odriče svog djela, dok titulu i akademski dodatak zadržava.

Da Lakićevo odricanje od svog najvažnijeg naučnog djela, doktorske disertacije "Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945", nije samo simbolično, potvrđuje i njegova biografija objavljena u "Spomenici CANU" (2003). U toj knjizi, na strani 166, navedene su "najvažnije objavljene knjige" akademika Zorana Lakića, ali među njima nema "Narodne vlasti"! Da ne bi pomislili da je Lakiću neko mimo njegovog znanja zaobišao ovo voluminozno djelo, na str. 41 "Spomenice CANU" piše da su članovi Akademije sami pisali svoje biografije.

Lakićevo odricanje od sopstvenog naučnog djela, koje je nastalo do 1990. godine, prirodna je posljedica njegovog radikalnog ideološkog preobraćanja u vrijeme Miloševićeve vladavine, tj. vladavine Miloševićevog namjesničkog trijumvirata u Crnoj Gori (Bulatović-Đukanović-Marović). O odlučnosti i korjenitosti tog Lakićevog zaokreta, onog Lakića koji je slavio Tita i SKJ, svjedoče njegovi radovi iz perioda 1991-2002. godine, o čemu smo opširno pisali.

Lakićevo služenje nacionalističkoj ideologiji tokom devedesetih godina 20. vijeka nije se samo očitovalo u propagiranju netrpeljivosti (šovinizma) prema određenim vjerskim i nacionalnim grupama, već i u "naučnom" dokazivanju "Teorije zavjere", koja postoji protiv srpskog naroda, Miloševićeve Jugoslavije i pravoslavlja. Tako se, pre-

ma Lakićevim saznanjima, Jugoslavija raspala pod uticajem "spoljnog faktora" koji se bio zavjerio protiv nje. O tome kako su ove "mrske sile" rasturale Jugoslaviju, Lakić je napisao istorijski esej, koji ima elemenata špijunskog trilera: "Jedinstvo i stabilnost zemlje od 80-tih godina ugrožavaju tajne strane službe, koje vršljaju po zemlji uzduž i poprijeko. Saznaje se i saopštava sa zvaničnog mjesta da se, na primjer, u godišnjem budžetu američke obavještajne službe angažuje 100-300 miliona dolara za destabilizaciju tadašnje Jugoslavije. U tajnim instrukcijama službe sigurnosti se upozorava na opasnost ako bi se saznalo - 'da nam obuku vode njemački instruktori za teroristička dejstva'... Dotadašnji prikriveni destruktivni rad - sve više je obavljan javno. Nakon ujedinjenja Njemačke i raspada SSSR-a još otvorenije se radi protiv Jugoslavije... Znano je, takođe, kako su naoružavane snage separatizma i kojim putem je dopremano ogromno naoružanje. Najveći konvoji su stizali preko luka Split, Rijeka i Ploče. Neki konvoji su imali čak 60 kamiona. Zabilježeno je doturanje oružja preko Zagreba, kao dio njihove hitne 'humanitarne pomoći'. Dobrovoljci, u stvari plaćenici, dolazili su iz nekih evropskih zemalja, ali i iz Irana, Turske, Pakistana i Avganistana... Najzad Katolička crkva likuje, a njen 'Glas koncila' upozorava da je iluzorno raditi na obnovi bilo kakve Jugoslavije. I islamski fundamentalisti insistiraju da niko ne ometa razbijanje Jugoslavije." (Z. Lakić, Razbijanje ili raspad SFRJ, Jugoslavija na razmeđu epoha, CANU, 1999, str. 482-483)

Samo na osnovu ovog citata može se zaključiti da se "naučna analiza" jednog istoričara o raspadu Jugoslavije potpuno podudara sa pisanjem petparačke nacionalističke štampe, tipa "Ekspres politike", i sa tezama koje su zastupali sljedbenici "patriotske koalicije" Milošević-Šešelj.

Tih godina akademiku Lakiću nije bilo pravo što zapadni mediji šire neistine o jugoslovenskom građanskom ratu, i što stvaraju ružnu medijsku sliku o Srbima i Miloševićevom režimu. Zato je on 1993. godine imao originalnu ideju kako da se utiče na zapadnoevropsko javno mnjenje i kako da se suzbije nepovoljno pisanje velikih svjetskih listova o Miloševićevoj ratnoj mašineriji: "I u ovom medijskom ratu, opet smo neuki, neorganizovani i dosta naivni... Prvo smo dugo ćutali, vjerujući valjda, da istina - odmah mora pobijediti. Kada smo i mi medijski progovorili, ona druga strana je krenula knjigama, ustvari pamfletima. I opet smo ostali - daleko pozadi... Što je najgore, ubjeđujemo one koji misle kao i mi, umjesto da za našu istinu pridobijemo onoga koji je do tada vjerovao u nešto drugo. Moramo se organizovati da knjigom na knjigu osporavamo laži u ime istine. Nije to teško sa stanovištva faktografije. Pozicija Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), ma koliko teška bila, nije teža, recimo, od pozicija secesionističkih republika. Prvo zbog toga što secesionizam ne uživa simpatije kao takav, a drugo zato što je Jugoslavija dugo godina bila omiljeno dijete Evrope, kao osnivač i lider nesvrstanog svijeta i trećeg puta u socijalizam. Knjigom na knjigu treba otkriti sve namjere ispoljene kroz masmedijsku propagandu u kojoj se tek nagovještava cilj... U daljem organizovanom nastupu zašto ne izvršiti analizu propagande nekih velikih svjetskih listova. Lako bi se otkrila i osudila njihova upotreba laži. Pad tiraža i ugleda primorao bi tamošnje redakcije da se sa više odgovornosti odnose prema temama i prema milionskim čitaocima." (Z. Lakić, Istorija i istoriografija, str. 136-138)

Recept je, dakle, jednostavan: najprije ići "knjigom na knjigu", a onda uz upotrebu "domaće pameti" dokazati da veliki svjetski listovi ne pišu istinu, i to saznanje servirati

njihovim "milionskim čitaocima". Kada ti "milionski čitaoci" spoznaju da "njihove" novine pišu neistine o Srbima, Ovčari, Vukovaru, Omraski, granatiranju Sarajeva i sl., oni će prestati da ih kupuju. To će onda dovesti do pada tiraža "svjetskih listova", a time i do prihoda lista. Redakcije koje su sve vrijeme gnusno lagale svoje čitaoce, naći će se pred bankrotom. Kako je na Zapadu novac iznad svega, ovim redakcijama više neće padati na pamet da iznose svakojake neistine, već će, finansijski uzdrmani, dobro paziti kako pišu o "dobrim momcima" jugo-rata. Trebalo je samo ubijediti čitaoce na Zapadu da ih njihove omiljene novine lažu. Zbog čega ova plemenita ideja nije realizovana, vjerovatno nikada nećemo doznati, ali ostaje činjenica da je akademik Lakić mislio da je loša medijska slika o srpskoj strani u jugo-ratu posljedica nečije mržnje. On, poput većine Miloševićevih glasača, vjeruje da Srbi gube medijski rat zato što ih na Zapadu mrze, a ne zbog toga što granatiraju Sarajevo.

Pored originalnih ideja za razbijanje "medijske blokade" i stvaranje pozitivne slike o Srbima u zapadnoevropskoj javnosti, akademik Lakić je predlagao i da se pristupi pisanju istoriografskih radova koji će zavedenom pučanstvu na Zapadu otvoriti oči. Evo koje teme predlaže akademik Lakić: "srpskohrvatski odnos kroz istoriju, islamizacija na našim prostorima i njene dugoročne posljedice, posebno na strukturu naselja, Vatikan i Jugoslavija, centralizam i federalizam, iskustvo sa autonomijama na našem prostoru." Pretpostavljajući da će ovakve knjige postati bestseler na Zapadu (Njemce i Francuze mnogo interesuje centralizam, Vatikan i islamizacija), Lakić dodatno pojašnjava svoju lukavu zamisao: "Ako se, na primjer, decenijama i više, piše o takozvanom 'velikosrpskom hegemonizmu', a da se ta tema održi aktuelnom do današnjih dana,

zašto ne bismo isto toliko dugo pisali o dugogodišnjem separatizmu sa svim negativnim posljedicama kroz istoriju, o etničkim čišćenjima koja su mnogo starija od ovog rata i koja su se lomila o glavu srpskog naroda, o strahotama islamizacije koja se vjekovima sprovodila nad hrišćanima." (Istorija i istoriografija, str. 137-138)

Dakle, u sred rata u Bosni i Hrvatskoj (članak je objavljen 1993), akademik Lakić predlaže da se čitaocima na Zapadu objasni kakvi su bili srpsko-hrvatski odnosi kroz istoriju, da im se kaže nešto više o hrvatskom genocidu nad Srbima, o hrvatsko-slovenačkom separatizmu, i da im se saopšti nešto o "strahoti islamizacije". Drugim riječima, Lakić predlaže da se pronađe istorijsko opravdanje i objašnjenje za držanje Srba u Hrvatskoj, te za zločine Srba nad muslimanima u Bosni. Etničko čišćenje, u njegovoj istorijskoj vizuri, čin je odbrane srpskog naroda od "nove" islamizacije ili, u najmanju ruku, ispravljanje jedne istorijske nepravde. Kada čitaoci na Zapadu shvate u čemu je "istorijski korijen" srpskog ratovanja u Bosni i Hrvatskoj, onda će na drugačiji način tumačiti strategiju Karadžić-Mladić. No, dok ovakve korisne knjige ne dođu do čitalaca na Zapadu, akademik Lakić predlaže da se popularišе publikacija "Srbi na svom tlu", izvjesnog Huga Rota, koji na osnovu relevantnih kartografskih istraživanja (!) dokazuje da su od 13. do 20. vijeka Srbi naseljavali cjelokupni prostor Bosne i Hercegovine i najveći dio Hrvatske (Isto, 137). Eto zbog čega je "istorijski utemeljeno" malo prorijediti ovaj davnašnji srpski etnički prostor.

Na osnovu ovih nekoliko citata vjerujemo da je sasvim uočljivo da akademik Zoran Lakić podučava Miloševićev režim vođenju medijske propagande, koja treba da posluži apologizaciji njegovih ratnih ciljeva. Pored pružanja intelektualnih usluga Miloševićevom režimu, akademik

Lakić se trudio i da pronađe "istorijsko utemeljenje" za političke floskule tog režima o "pravednoj borbi" srpskog naroda, krivici za razbijanje Jugoslavije i genocidnom karakteru Hrvata i muslimana. Citati iz njegovih radova nesporno svjedoče o tome, što znači da je svoj zanat istoričara stavio u službu jednog režima, njegove politike i ideologije. Naravno, ne možemo sporiti jednom intelektualcu, pa ni akademiku Zoranu Lakiću, da zastupa ove ili one političke stavove ili da podržava ovaj ili onaj režim. Kao i svi drugi, i akademik Zoran Lakić ima pravo na politički stav i političko angažovanje. Međutim, nedopustivo je da se politički stavovi plasiraju kao naučni stav jednog istoričara, koji se još javno hvališe da ne pripada nijednoj političkoj stranci. Ne mogu političke opservacije istoričara Zorana Lakića biti tretirane kao naučno djelo, niti se njegove "vježbe" iz propagande mogu smatrati za naučni stav. Zoran Lakić zbog toga i nije istoričar, već politički propagandista koji se služi istorijom. Njemu istorijska nauka samo koristi kao pokriće za služenje jednom režimu i njegovoj ideologiji. Ako je Zoran Lakić istoričar, onda je i tenkista sa Tien-Anmena običan čuvar reda i mira.

A kakav je režimski istoričar bio akademik Zoran Lakić svjedoče njegovi radovi iz perioda komunističke vlasti. U jednom od svojih prvih radova u "Istorijskim zapisima", 1959. godine, tada mladi istoričar Zoran Lakić, vjerno je slijedio ideološke shematizme komunističkog režima, pristupajući epohi o kojoj piše na isti način kao što je to činila svemoćna Partija. Ocjena Partije o jednoj epohi, i njegova "naučna" ocjena te epohe, bile su podudarne. Poznat je komunistički istorijski šablon o "krvavom režimu" kralja Aleksandra, o "izrabljivanju seljaka" i progonu "naprednih snaga" u vrijeme Kraljevine Jugoslavije. O tom periodu istoričar Zoran Lakić iznosi iste takve ocjene, či-

me stavlja znak jednakosti između istorijske nauke i komunističke propagande: "Ni položaj seljaka nije bio ništa bolji. Nerodne godine i nemilosrdni porezi kojima je bio izložen, dovodili su seljaka do prosjačkog štapa... Seljaci su se najzad uvjerili da su obećanja kojima ih je obasipala klasa kapitalista uoči izbora bila lažna, a zajam koji su dobijali uz zelenaški interes koji često za jednu godinu prevrne iz temelja osrednju seljačku kućicu - još više je pojačavao njihovu bijedu... Režim kralja Aleksandra preduzeo je najkrvavije mjere da bi ugušio revolucionarnu aktivnost radničke klase. On je organizovao najbrutalnije napade policije na štrajkače, pucao na demonstrante, hapsio i odvodio u koncentracione logore revolucionarne borce." (Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore, Istorijski zapisi, 1, 1959, 279-281)

Lakićevo veličanje vladajuće partije (KPJ/SKJ), glorifikovanje njene uloge i istorijskog značaja, primjetno je u još nekim njegovim radovima. Tako u radu "Decembraske demonstracije u Danilovgradu 1938." Lakić sa pretjeranom dozom romantizma piše o uticaju KPJ na "narodne mase", preuveličavajući njen stvarni značaj i političke domete. Naravno, niko ne spori da je KPJ, iako je prije Drugog svjetskog rata bila vanparlamentarna stranka, imala značajan broj simpatizera u Crnoj Gori. No, kod Lakića ograda nema - čitav narod je bio uz voljenu Partiju, a volio je i njene tadašnje rukovodioce, koji su u vrijeme kada je Lakić objavio članak, već bili na vlasti. Evo kako bajkovito izgleda dio Lakićeve priče o komunistima u Danilovgradu 1938. godine: "Na mnogobrojnim skupovima narod je otvoreno i jasno ispoljavao svoje simpatije prema Komunističkoj partiji i njenim aktivistima (rukovodiocima) u ovom kraju. Zbog takvog narodnog raspoloženja komunisti su mogli da djeluju smjelije i otvorenije nego dotada...

Ovi i naredni uspjesi Partije u pridobijanju masa i njihovom angažovanju u cilju raskrinkavanja politike policijskog režima, mogu se smatrati dobrim dijelom i kao rezultat širokog djelovanja napredne omladine, kojoj je Partija počev od 1937. godine poklanjala posebnu pažnju... Premda je Bjelopavlićka ravnica jedna od najplodnijih u Crnoj Gori, njeni stanovnici, seljaci, sve više su propadali zadužujući se kod hipotekarne banke. To je uticalo da se seljak sve više orijentiše prema Komunističkoj partiji, smatrajući je jedinom istinskom narodnom partijom... Radnici i seljaci, studentska i seoska omladina istupali su jedinstveno u mnogobrojnim akcijama koje je organizovala Partija..." (Decembarske demonstracije u Danilovgradu 1938, Istorijski zapisi, 3, 1960, 642-644)

Zanimljiv je Lakićev stav da se omladini tek od 1937. godine poklanja posebna pažnja. Zašto tek od 1937. godine, Lakić ne objašnjava? No, u vrijeme kada je ovaj tekst publikovan, i nepismenom je bilo jasno zbog čega je 1937. godina "prelomna" u svakom pogledu. Te godine je Josip Broz Tito došao na čelo Partije, koju su, kako Lakić tvrdi, seljaci smatrali "istinskom narodnom partijom". O ovom događaju Lakić je kasnije pisao kao o "snažnom zaokretu": "Godine 1937. za generalnog sekretara CK KPJ došao je Josip Broz Tito. Njegov dolazak na čelo KPJ predstavlja snažan zaokret u pravcu jačanja revolucionarnog jezgra Partije." (Žene u revolucionarnom pokretu 1918-1945, Titograd, 1969, 87). Riječ je, dakako, o Partiji koja je, kako smatra Lakić, "okupila sve napredno i slobodoljubivo u jedan front", pripremila narod za borbu i povela ga u ustanak protiv okupatora 1941. godine. (Prikaz knjige N. Milovanovića, Istorijski zapisi, 1, 1961, 177)

Pažljivom čitaocu vjerovatno nije promaklo da Lakić u citiranom članku koristi termin "napredna omladina", i

to za omladinu koja je bila naklonjena komunistima. Po njegovom rezonu, "nazadnu omladinu" čine mladići i djevojke čije su simpatije na strani ostalih partija. Pored napredne i nazadne omladine, za Lakića postoje i napredne i nazadne žene, te napredni i nazadni sveštenici. Naime, u jednom radu on će navesti da su u Crnoj Gori održavane konferencije "naprednih sveštenika". (Prvo zasijedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke, Istorijski zapisi, 4, 1963, 519) Naravno, "napredni sveštenici" su simpatizeri KPJ, a nazadni su oni drugi. Zamislite istoričara koji na ovakav način klasifikuje sveštenstvo, i koji tvrdi da je sveštenik koji simpatizira nosioce ateističke ideologije (komuniste) - "napredan" sveštenik. Pored sveštenika i omladine, za Lakića postoje i "napredne žene". (Rad KPJ među ženama do 19141. godine, Istorijski zapisi, 2, 1964, 284) To su, dakako, žene koje su naklonjene komunistima. Sve ostale žene su - "nazadne žene".

O "naprednim ženama" Lakić je napisao i jedno poglavlje u knjizi "Žene Crne Gore u revolucionarnom pokretu 1918-1945" (Titograd, 1969, str. 55-117). Iako je u to vrijeme većina istoričara glorifikovala istorijsku ulogu KPJ i pisala prave bajke o komunističkom pokretu, Lakićevo pisanje o "naprednim ženama" u ovoj knjizi predstavljalo je neukusno pretjerivanje. Posebno se to uočava ukoliko se poglavlje koje je on napisao uporedi sa poglavljima knjige koja su napisali Jovan Bojović ili Radoje Pajović. Za razliku od ove dvojice svojih kolega, Lakić nije imao mjere ni ukusa. Njegov tekst je patetičan, apsolutno afirmativan u korist KPJ, i na momente banalan. Lakićev stil, jednostavno, primjereniji je kakvoj istorijskoj slikovnici za niže razrede osnovne škole, nego naučnoj studiji. "I pored velikih teškoća koje su uskoro nastupile u vezi sa zavođenjem diktature, Partija nije propuštala, koli-

ko su to mogućnosti dozvoljavale, da postavlja pitanje rada sa ženama... Ovako sistematski rad sa ženema davao je pozitivne rezultate. Interesantno je navesti kako je Partija pojedinačno pristupala naprednijim ženama i uvodila ih u revolucionarni pokret." (Nav. djelo, 58, 71) Zatim je ovom hvalospjevu voljenoj Partiji Lakić dodao još nekoliko riječi o njenim zaslugama za "revolucionisanje žena": "Još prije nego što je organizacijski došlo do stvaranja ženskog pokreta, Partija je otpočela široku akciju za afirmisanje žena na svim poljima društvenog i političkog života... Partija je organizovala praktične kurseve: šivenja, krojenja, pletenja i dr., preko kojih je politički i vaspitno uticala na veliki broj žena... Poseban vid rada na okupljanju mladih žena bili su i plesni tečajevi. Oni su bili izvanredna mogućnost za zbližavanje omladine. Takvi kursevi su organizovani pri sreskim centrima, a održavani su obično u radnim prostorijama zadružne omladine, koja je takođe radila pod uticajem KPJ. Dolazilo je do obostranih uticaja, što je širilo platformu borbe naprednih žena, koja je bila identična sa platformom opšte revolucionarne borbe koju su vodile napredne snage u Crnoj Gori." (Nav. djelo, 81, 90, 112) Eto tako je, prema istoričaru Lakiću, radila KPJ sa ženama: namami ih na kurs šivenja i krojenja, a onda ih zarazi komunističkom ideologijom, i još na njih "vaspitno djeluje". One okretnije žene namami na plesne tečajeve koji su - "izvanredna mogućnost za zbližavanje", pa ih onako zajapurene i razigrane, u sred kakve polke, inficira Marksom i Lenjinom.

No, nije Partija samo uticala na svijest žena preko kurseva i tečajeva. Partija je još organizovala izlete i sijela, pa bi u toj drugarskoj i opuštenoj atmosferi, onako lukavo i izokola, inficirala neotporne žene virusom komunizma: "Izleti i sijela bili su najprikladnija forma rada sa

ženama, ali i prilika da se ispolje revolucionarna raspoloženja, da se napredni ljudi afirmišu u revolucionarnom pokretu, da se izraze u jednom od vidova revolucionarne borbe... Izleti su korišćeni i za proradivanje napredne literature i za razne ilegalne dogovore. Mnogi od njih završavali su se sukobima sa žandarmima. U tim sukobima učestvovale su jednako i omladinke kao i mladići." (Nav. djelo, 74-75)

Kakva je ovo romantična slika! Zamislite izletnike na kakvom proplanku ili pored rijeke, koji u ruksaku nose komunističku literaturu. Izletnici se tada, umjesto pečenoj piletini, posvećuju proradivanju klasika marksizma. Lakić još dodaje da su baš ovakvi izleti - "najprikladnija forma rada sa ženama". Prirodni okoliš, izgleda, pogoduje komunističkoj literaturi i propagandi. I baš pomislite da će se ovaj izlet završiti idilično kako je i počeo, proradivanjem Lenjina u kakvom lugu, kad odjednom - žandarmi. Koji je vjetar donio žandarme na ove izletničke lokacije, to Lakić ne objašnjava, ali veli da su takvi susreti često završavali tučom između izletnika i žandarma. Ne objašnjava Lakić ni zbog čega bi se mogli potući veseli izletnici i žandarmi, ali ne propušta da istakne da su u tučama podjednako učestvovali i momci i napredne đevojke. Napredne đevojke su, izgleda, tajno upražnjavale, ne samo šivenje i krojenje, već i borilačke vještine. Među ovim "naprednim ženama" bilo je onih koje su mogle da onesposobe i dva žandarma odjednom. Tako barem tvrdi istoričar Zoran Lakić: "U gužvi koja je nastala tom prilikom istakla se naročito Mara Ojdanić koja je oborila na zemlju dva žandarma." (Nav. djelo, 77)

Da ne bi pomislili da su "napredne žene" samo pohađale kurseve i izletničke lokacije, istoričar Zoran Lakić objašnjava kakva je bila uloga ovih "naprednijih žena" u

komunističkom pokretu: "Napredne žene su bile najpogodnija lica za širenje partijskog materijala... U kućama naprednih žena održavani su najpovjerljiviji sastanci... Glavni teret rada Crvene pomoći, uglavnom su nosile žene... One nijesu žalile napor da obezbijede ishranu radnicima - učesnicima štrajka i njihovim porodicama... U akcijama koje je Partija organizovala u martu 1941. godine protiv vojnih radnih logora, u koje su odvođeni najistaknutiji komunisti i napredni borci, žene su masovno učestvovale." (Nav. djelo, 73, 87, 92, 115)

Nedugo poslije knjige o "naprednim ženama", pojavila se i prva Lakićeva samostalna knjiga. Bila je to zbirka njegovih istorijskih eseja, prikladno nazvana "Zapisi o revoluciji" (Cetinje, 1971). U stvari, riječ je o zbirci patetičnih propagandističkih pričica o pripadnicima komunističkog pokreta. Radilo se o čudnoj mješavini stila herc-literature i dječjih priča za laku noć. Takva knjiga služila je podupiranju jedne mitologije, odnosno, idealizovanju komunističkog pokreta i njegovih pristalica. Evo nekoliko najupečatljivijih primjera Lakićevog slavljenja (vladajuće) Komunističke partije Jugoslavije (SKJ). Na početku knjige, Lakić navodi: "KPJ je imala dovoljno umješnosti, snage i hrabrosti da kroz sve teškoće visoko digne zastavu revolucionarne borbe, koju ni Obznana 1920. godine, ni zloglasni Zakon o zaštiti države 1921. godine, ni monarhofašistička diktatura 1929. godine - nijesu mogli da unište." (Nav. djelo, 13) Lakić nije zaboravio ni da istakne veliku ulogu Partije u stvaranju "napredne svijesti" u Crnoj Gori: "Partija je učila da je put ka slobodi - put zajedničke revolucionarne borbe radnika i seljaka pod vođstvom proletarijata kao dosljednog i nepomirljivog borca protiv svakog izrabljivanja... Masovni bojkot škola u Crnoj Gori 1941. godine govori o velikom uticaju KPJ među

srednjoškolskom omladinom. Okupator je bespomoćno konstatovao da su prosvjetne ustanove postale filijale komunizma." (Zapisi o revoluciji, 27, 93)

"Bio je petak - 12. avgust 1927. godine. Rijetko lijep ljetni dan, bez žarkog sunca i pregrijanog vazduha, sa rastresitim oblakom na nebu", započinje Lakić jednu od svojih priča u ovoj knjizi. Kao u svakoj dobroj priči, sve je na svom mjestu: dan je lijep, čak "rijetko lijep", avgustovsko sunce sija umjereno, a oblak je rastresit. I šta se dešava ovog rijetko lijepog dana? Tog dana jednoj zatvorenici došao je brat u posjetu: "U pratnji jednog svještenika i upraviteljice zatvora, Stoja je došla do ulazne kapije. Kada je ugledala brata, otrgla se iz ruku svojih pazitelja i bacila mu se u zagrljaj. Osjetila je kao da joj nadolazi snaga koju je ostavila na kamenu piperskom u godinama slobode. Susret sa bratom i njegove riječi previše su je uzbudili. Kao da joj se zavezao jezik - ništa nije govorila. Dragocjeno vrijeme je odmicalo, a ne smije se ni minut prekoračiti. Kraj posjete se bližio. Stoja je još uvijek nijema." (Isto, 160-161)

Sa ovih nekoliko karakterističnih primjera, ukazali smo na dominantni stilski i "naučni" profil ove Lakićeve knjige. Patetika, banalnost i glorifikacija, te tri stalne pratilje Lakićevog istoriografskog opusa, našle su i ovdje svoje mjesto. Već tada je bilo očito da vladajuća partija među crnogorskim istoričarima nema boljeg propagatora svog "svetačkog" lika. Mitologizacija KPJ i stvaranje legendi o poginulim pripadnicima vladajuće partije, bio je, kao što se može zaključiti, zadatak istoričara Zorana Lakića. Jer, kako primjećuje Lakić, "smrt Buda i Baja nije bila gubitak samo njihovih porodica, čak ni same Komunističke partije, to je bio veliki gubitak cijelog naroda Crne Gore u sudbonosnim danima oslobodilačkog rata... Zato

njihova imena i danas rastu i traju - pored ostalog: u fabrikama i naseljima koja su uzela njihovo za svoje ime." (Isto, 180)

Pišući ovakvim melodramskim stilom, istoričar Zoran Lakić je nesumnjivo želio da se tadašnjim vlastodršcima preporuči kao najpogodniji interpretator komunističkih žitija i legendi. Lakić kao da je želio dokazati da jedino on može pisati naučno a istovremeno pristupačno širokom čitalačkom krugu, nudeći tako Partiji svoje propagandističke sposobnosti. Na ovakvu konstataciju navodi nas jedan njegov članak iz 1966. godine, objavljen u partijskom časopisu "Praksa". U ovom članku Lakić postavlja pitanje: "Da li su naši naučnici, čiji je predmet proučavanja istorija SKJ i narodnooslobodilački rat i revolucija, kadri da, ne žrtvujući nauku i naučnu istinu, pišu djela koja bi pobudila interes šireg kruga čitalaca?" Na ovo pitanje Lakić i odgovara: "Ima ih koji to znaju i mogu, istina, ne veliki broj." ("Praksa", 1, 1966, 110) Ko čini taj neveliki krug istoričara koji se bave Partijom i Revolucijom, a koji o toj problematici mogu pisati dopadljivim stilom koji bi probudio interes "šireg čitalačkog kruga", Lakić ne precizira. No, jasno je da se jedno ime ne može zaobići - njegovo.

Namjera istoričara Zorana Lakića da "naučnu istinu" saopšti na način koji bi pobudio interes "šireg kruga čitalaca" vidljiva je i u njegovom radu "Stvaranje pionirske ogranizacije u Crnoj Gori" (1979). Dakle, poslije "naprednih žena" na red su došli pioniri. I opet, kao u slučaju "naprednih žena", Lakić ne može a da svoje zanimanje za određenu temu ne iskaže gomilom fraza i banalnosti. Kao i u propagandističkim ratnim filmovima, i kod Lakića pioniri kradu oružje od neprijatelja, čuvaju stražu, prate kretanje neprijatelja, obavljaju kurirsku dužnost, skupljaju hranu i sanitetski materijal za partizane... U pitanju je tipi-

čan šablon iz tadašnjih ratnih filmova i literature za djecu ("Boško Buha", "Orlovi rano lete", "Družina Sinji galeb", "Mirko i Slavko"). Sa potpunom naučnom ozbiljnošću, Lakić iznosi, na izvorima zasnovani, naučni sud: "Dok je trajala obuka omladine na vojnim i sanitetskim kursevima - organizovanim u formi priprema za ustanak jula 1941. godine - dječaci su čuvali stražu, motreći na kretanje okupatorskih vojnika. Isto tako su pribirali dragocjene obavještajne podatke, naročito u okupiranim gradovima, o namjerama italijanskih okupatora. U prvoj godini rata i kasnije bili su dobri kuriri, pa čak i borci sa puškom u ruci...Osim učešća u vojnim akcijama, oni se sve više angažuju u prikupljanju raznog materijala za potrebe NOP-a i posebno narodnooslobodilačke vojske: obuća, odjeća, hrana, sanitetski materijal i dr., zatim su uključeni u službu seoskih straža, izviđaju neprijateljske položaje, bave se obavještajnim zadacima." (Stvaranje pionirske organizacije u Crnoj Gori, Istorijski zapisi, 3, 1979, 92, 95) Svima koji su živjeli u Titovoj Jugoslaviji, i koji su gledali film o najpoznatijem partizanskom bombašu Bošku Buhi, jasno će biti da je Lakić odveć pao pod uticaj tadašnje medijske propagande, pa priču o djeci koja su "mala za vojnike, a velika za junake" ustoličava kao naučnu istinu. On je, izgleda, baš povjerovao u omiljenu pjesmu nekadašnjih Titovih pionira: "Boško Buha sila jaka, pravo čudo od dječaka./ Sirogojno čast mu svaka, pravo ime za junaka." Buha je, kao što smo rekli, bio proslavljeni bombaš, a Sirogojno (nadimak Save Jovanovića), i bombaš i kurir.

Kada je naučno i sasvim ozbiljno objasnio čime su se bavili pioniri u vrijeme Drugog svjetskog rata, istoričar Zoran Lakić se pozabavio osnivanjem pionirskih organizacija u Crnoj Gori. On veli da je Partija vrijedno radila na osnivanju pionirskih organizacija, koje su prosto nicale po

Crnoj Gori. I ne samo to, osnivanje pionirskih organizacija bio je događaj koji se obično završavao masovnim okupljanjem i pjesmom: "Pionirske marame su primane na veoma svečan način. Tim povodom bi bio organizovan veliki miting, na kojemu se obično čula i prva pionirska pjesma: Hladan vjetar sa planine piri/ Da nam žive mladi pioniri..." (Isto, 98)

Svjestan da bi poneko i mogao posumnjati u ozbiljnost pionirske organizacije i u veliku istorijsku ulogu crnogorskih pionira, Lakić se potrudio da nizom autoritativnih sudova odagna sve zamjerke ove vrste: "I zaista, nikad u toku rata i revolucije pionirska organizacija nije bila šala. Pioniri su prihvaćeni ozbiljno, jer su se bavili ozbiljnim poslovima, jer su svojim radom pomagali borbu i starije drugove... I zaista, najmlađi su samo po godinama pripadali pionirskoj organizaciji. Po svojim djelima oni su bili siguran oslonac narodnooslobodilačke vojske. Ako je trebalo probiti neprijateljsku liniju fronta, oni su sa svojim starijim drugovima bili nezadrživi vojnici. Ako se jurišalo na neprijateljski bunker, oni su bili prvi bombaši. Ako je trebalo izvući iz bitke ranjenoga druga, oni su to radili bez straha i sa nježnošću. Ako je trebalo organizovati kurirsku službu, oni su bili najbrža i najsigurnija veza. Česti su bili primjeri junaštva i podviga kojima su pioniri zadivljavali i svoje starije drugove." (Isto, 98-99)

Kako tvrdi istoričar Zoran Lakić, pioniri su probijali neprijateljske linije fronta, jurišali su na bunkere, izvlačili ranjene drugove, ali ne uspaničeno i grubijanski, već "bez straha i sa nježnošću". Ovakve konstatacije o pionirima trebalo je nekako i argumentovati, što za Lakića nije bio poseban problem. On je ovu svoju sladunjavu pričicu "osnažio" konkretnim primjerom, tj. detaljem iz bitke na Kupresu 1942. godine. U toj bici teško je ranjen jedan

borac-pionir. Čim je njegov komandir primijetio da je mali borac ranjen, očinski mu je rekao (naredio): "Druže, izdrži, nemoj da jaukneš, jer ćeš nas otkriti prije juriša." Ranjeni pionir je, naravno, obećao svom komandantu da neće ni glasa pustiti. Šta se dalje dešavalo, neka nam kaže istoričar Lakić: "I Čedo je stisnuo zube, jer je rana jako boljela. Izdahnuo je, ali nije jauknuo! I partizani su ostali neotkriveni od neprijatelja." (Isto, 99)

Ima u ovoj Lakićevoj priči dosta nježnosti, to je nesporno, ali ima i nelogičnosti. Jer, ako je pionir Čedo ranjen, onda su ga ranili Njemci, a ako su ga ranili Njemci, onda su Njemci i pucali. Ako su Njemci pucali, a jesu, onda su već znali gdje je položaj partizanskih jedinica, tako da nam nije jasno zbog čega bi komandant nagovarao Čeda da "stisne zube", ako su Njemci već znali gdje je partizanski položaj. A znali su čim su pucali na Čeda. Ova nelogičnost ne smeta Lakiću da zaključi da su partizani "ostali neotkriveni od neprijatelja". Za Zorana Lakića ova priča je autentični dokaz. Ne smeta Lakiću što u priči postoji golema nelogičnost, koja ukazuje da je u pitanju najobičnija izmišljotima, i ne smeta mu što je priča objavljena u dječjem listu "Titov pionir" (maj-jun 1977). Zamislite istoričara koji jednu bajkoliku priču iz dječjeg lista (za razonodu) smatra za - naučni dokaz. Zoran Lakić je zasigurno prvi doktor istorijskih nauka koji je "Titov pionir", list namijenjen djeci u nižim razredima osnovne škole, koristio kao prvorazredni istorijski izvor. I što je najtragičnije u svemu ovome, Lakić najozbiljnije misli da se on, pišući ovakve kič-priče o partizanima, pionirima i "naprednim ženama", bavi istorijskom naukom. On, nažalost, ne shvata da je najobičniji propagandist komunističkog režima, koji svojim pisanjem doprinosi novoj mitologiji. Njegov je istoriografski pravac - romantizam. Opredjelju-

jući se za ovaj pravac, Lakić se najdirektnije odrekao nauke. Naravno, Lakić tada toga nije bio svjestan. On je bio ubijeđen da se bavi naukom. U jednom intervjuu "Pobjedi" iz 1964. godine, on čak izjavljuje da je zanesen tom svojom "naukom". Na pitanje novinara: "Da li Vam rad u Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i nauku pruža mogućnost da se intenzivnije bavite proučavanjem naše nedavne prošlosti?", Lakić poletno odgovara: "Obimnost i raznovrsnost problematike kojom se bavi Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku, u kojem radim već godinu i po dana, angažuje čitavog čovjeka. Ovaj podatak može makar da nagovijesti mogućnost bavljenja drugim poslovima. Ipak, trudio sam se, baš zato što sam to mnogo želio, da ne prekidam svoj rad na proučavanju naše novije prošlosti: istorije naprednog pokreta i narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije. Čini mi se da sam toliko 'zaražen' naukom da stvarno ne bih mogao prekinuti njome da se bavim. A kada je želja tako jaka - onda se nađe i vremena..." ("Pobjeda", 06. 09. 1964, str. 8)

Eto, priznaje Lakić da "mnogo želi" da proučava istoriju "naprednog pokreta", narodne borbe i revolucije. Priznaje još da je ovom svojom naukom naprosto "zaražen", i da ne bi mogao nikako da prestane da se njome bavi. Iz toga slijedi da pisanje bajki o komunističkom pokretu on ne doživljava kao službeni zadatak, kao teret i obavezu. Upravo suprotno, njemu je to - ljubav, potreba, strast. On, dakle, iskreno vjeruje u ono što piše, i iskreno pripada komunističkom pokretu i njegovoj ideologiji. U ovakvom njegovom opredjeljenju nema traga mladalačkoj naivnosti i zanesenosti ili početničkom neiskustvu, jer je Lakić svoje radove pisao kao čovjek u relativno zreloj dobi. Imao je Zoran Lakić pedeset godina života i zvanje doktora istorijskih nauka kada je pisao patetične priče o partizanima,

komunistima, "naprednim ženama", pionirima, tako da se ne može reći, niti se Lakić može braniti, da je bio zanesen ili zaveden. Sa svojih pedeset godina bio je on već "priznati naučnik", uvodničar na raspravama u Marksističkom centru Saveza komunista Crne Gore, i jedan od autora "Istorije Saveza komunista Crne Gore", kada je o komunističkom pokretu pisao žarom i poletom srednjoškolca. (Istorijski zapisi, 1, 1985, 176) I naročito, stilom srednjoškolca. Njegovi tekstovi prepuni su otrcanih fraza i kič-romantike, kakvu obično koriste slabiji srednjoškolci u svojim pismenim radovima. Evo kako on piše o zborniku sjećanja boraca Pete proleterske brigade: "Posebnu draž ove knjige vidimo u činjenici da je nastala iz pera proletera, koji su pušku zamijenili pisaljkom... Iz ovih tekstova se mnogo saznaje - i dužina marša proletera, i žestina borbi u kojima se zauvijek ostajalo, i način kako je brigada popunjavala svoje prorijeđene redove, kako je od crnogorske brigade (na dan osnivanja) postala brigada bratstva i jedinstva - u borbama i jurišima na svim prostorima zemlje. Ovi divni tekstovi pisani su iz srca autora... Knjiga Peta proleterska snažno odslikava ovu brigadu kao prkos i ponos, kao simbol slobode i hrabrosti. Zato je punim srcem preporučujemo javnosti, uvjereni da će ona ionako brzo i lako naći pravi put do brojnih čitalaca iz redova svih uzrasta." (Istorijski zapisi, 1-2, 1983, 197-198)

Ljeporečivi Lakić je bio "dirnut" i moralnom snagom žena koje su učestvovale u revoluciji, pa je u jednom prikazu, svojim srceparajućim stilom, rekao: "U ovim se zapisima ocrtavaju snažni likovi žena, neustrašivih boraca dostojnih divljenja, žena koje su umirale tješeći one koji ostaju, majki koje nijesu tugovale ni za jedincem sinom - da se moralom ne bi klonulo. Tako snažne i jake bile su i ostale junakinje-logorašice zato što su živjele i borile se

po oprobanom principu: Svi za jednoga- jedan za sve." (Istorijski zapisi, 2, 1985, 174) Pažljivi čitalac će primijetiti da se lirski raspoloženi Lakić malo zabunio, čim je moto ona tri musketara iz romana Aleksandra Dime, proglasio za svojinu crnogorskih logorašica i majki. Ovim se još jedanput potvrđuje da je Lakić posebno neotporan na uticaj školske lektire.

"Raskošni" književni dar Lakić je nemilice trošio i na prikaze ostalih propagandnih publikacija toga doba, odnosno, na prikaze knjiga koje su glorifikovale komunistički pokret i revoluciju. Oduševljavao se sadržajem tih knjiga, ličnostima koje se u njima spominju, a jednom se odušević ilustrovanim materijalom iz jedne prigodne publikacije. Tačnije, snažan dojam na njega su ostavile neke fotografije, koje je označio važnim istorijskim izvorom: "Vidi se da su borci slobode bili i goli i bosi, da su iscrpljeni maršom i glađu, ali se u njihovim pogledima vidi i nepokolebljiva riješenost i vjera u pobjedu. Vidi se da su ratovali na drumovima i još više po bespuću, da ih je narod dočekivao kao svoju vojsku, da su se zajedno veselili pobjedama i slobodi, da su zajedno počinjali novi život, mnogo drugačiji od onoga koji su upamtili i koji pamte fotografije." (Istorijski zapisi, 1-2, 1986, 211) Vjerujemo da je poslije ovog citata sasvim jasno da je istoričar Zoran Lakić bio najobičniji propagandist komunističkog režima. Mjera njegove ideološko-političke servilnosti i udvorištva je zapanjujuća. U vrijeme kada je pisao ovaj prikaz, u kojem pokušava da čita iz očiju i duše "hrabrih partizana", Zoran Lakić je bio profesor Univerziteta.

Godinu dana prije nego je objavljen ovaj udvorički tekst, Zoran Lakić je izbačen iz Saveza komunista Jugoslavije zbog recenzije knjige Veselina Đuretića. Njegova Partija kaznila ga je za "ideološku nebudnost". Ova kazna,

naravno, nije od njega stvorila antikomunistu, niti ga je demotivisala da piše udvoričke i prorežimske članke. S jednakim žarom on je i dalje pisao "u slavu voljene Partije". Bibliografija njegovih radova od 1986. do 1990. to jasno potvrđuje. Prema nepotpunoj bibliografiji, objavljenoj u "Godišnjaku CANU" (XXI, 1993), u raznim časopisima Lakić je od 1986. do 1990. publikovao 57 radova. Objavljivao je u "Istorijskim zapisima", "Socijalizmu", "Marksističkoj misli", "Jugoslovenskom istorijskom časopisu", "Vaspitanju i obrazovanju", "Ovdje", "Praksi" (časopis Marksističkog centra Crne Gore)... Učestvovao je i na nekoliko naučnih skupova, pa i na Okruglom stolu povodom objavljivanja "Istorije SKJ" (Istorijski zapisi, 2-3, 1987, 231-235). Sve to svjedoči da Lakić nije bio "pod embargom", niti je bio "zabranjeni autor". Pogotovo nije bio disident, jer komunistička vlast ne poziva disidente na naučne skupove u Marksističkom centru.

Istoričar koji je poznih devedesetih godina 20. vijeka stvarao mit o svom disidentstvu u vrijeme komunizma, nakon izbacivanja iz partije pisao je pokajničku molbu (22. januara 1986), tražeći da ga opet vrate u Partiju. Molba ima osam kucanih strana. Za kraj ovog osvrta, evo nekih djelova iz ove molbe, koji potvrđuju da je istoričar Zoran Lakić bio "režimski vitez": "Na osnovu čl. 31 Statuta Saveza komunista Crne Gore – podnosim prigovor na Odluku o isključenju, koja je uslijedila skoro 34 godine nakon što sam kao osamnaestogodišnjak i maturant Nišićke gimnazije primljen u KPJ, 25. aprila 1952. godine. Od tada pa sve do pomenute sjednice OK SK Titograda – nikad nijesam bio niti opominjan, niti kritikovan za postupke koji nijesu bili u skladu sa politikom KPJ-SKJ. U tom intervalu naša KPJ-SKJ prolazila je trnovit i originalan put poslijeratnog razvitka, nailazeći i na raskršća, na kojima

su otpadali neki njeni čak i veoma istaknuti čalnovi. U tom periodu nalazio sam se na odgovornim dužnostima i zadacima, prvo u omladinskoj i studentskoj organizaciji, a nakon završetka studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje sam bio stipendista CK SK Crne Gore – na dužnostima i zadacima političkog života Titograda, uključujući tu sve opštinske strukture: Opštinski komitet omladine, Opštinsko vijeće sindikata, Opštinska konferencija SSRN i, najzad, Opštinski komitet SK Titograda. U radnoj organizaciji gdje sam radio – Istorijski institut i Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku – bio sam više nego jednom sekretar OO SKJ... Sve navedene obaveze podrazumijevale su isključivo dobrovoljni rad. Vjerovatno zbog tih pozitivnih ocjena bio sam delegiran i u raznim samoupravnim organima, kao što su savjeti ustanova od posebnog društvenog interesa za oblast obrazovanja, kulture i nauke. Priznanja mome društveno-političkom radu predstavlja dodjela plaketa i odlikovanja koje sam do sada dobio: plaketa JNA, plaketa Međurepubličke zajednice sa sjedištem u Pljevljima, Orden rada sa srebrnim vijencem i Orden rada sa zlatnim vijencem. Za rad u posljednjih pet-šest godina, takođe, sam predložen za odlikovanje. Odluka o mom isključenju, čini mi se, da poništava čitav taj tridesetčetvorogodišnji rad, bez obzira što je ona vezana isključivo za moju odgovornost kao recenzenta sporne knjige. Čini mi se da je ona u suprotnosti i sa svim što sam do sada dao u naučno-istraživačkom radu. Tim prije što je najuža tema moga naučnog interesovanja upravo istorija naprednog radničkog pokreta, NOR-a i revolucije. Iz te oblasti sam do sada napisao deset knjiga, kao autor ili koautor, koje je naučna kritika pozitivno ocijenila. Jedna od tih knjiga – Zapisi o revoluciji, dobila je Septembarsku nagradu Titograda, a druga – Narodna vlast

u Crnoj Gori 1941-1945, dobila je Četvrtojulsku nagradu za istorijske nauke 1982. godine, što je prva i za sada jedina nagrada koju je dobio jedan istoričar, koji živi i radi u Crnoj Gori. Inače, bibliografija mojih radova iznosi 300 jedinica, uglavnom, sa tematikom NOR-a i revolucije. Moji radovi nalaze se i u istorijskim čitankama kao odabrano štivo za vaspitavanje mladih u duhu ideja revolucije, jugoslovenskog socijalističkog patriotizma, bratstva i jedinstva naših naroda. Iz istih razloga sam prevođen na jugoslovenske jezike: makedonski, slovenački i albanski. Takođe sam prevođen na svjetske jezike. Na taj način sam dao doprinos utvrđivanju i širenju istine o NOR-u i revoluciji, afirmaciji njenih vrijednosti i vaspitavanju mladih na njenim principima. Vjerovatno zbog mojih jasnih idejnih opredjeljenja i ostvarenih naučnih rezultata, biran sam za urednika dvije knjige cjelokupnih Titovih djela i za jednog od pisaca istorije SK Crne Gore. Stoga se može reći da je odluka o isključenju u suprotnosti sa mojim ukupnim stvaralačkim radom i njegovim ocjenama od priznatih istoričara i uvaženih društveno-političkih radnika, koju su oni izrekli bilo preko kritičkih osvrta na moje radove, bilo preko referata prilikom moga izbora u naučna zvanja, kao i sa mišljenjem mnogobrojnih slušalaca mojih izlaganja na brojnim tribinama u Crnoj Gori i Jugoslaviji... Vjerujem da će Komisija cijeniti moju odgovornost u svjetlosti moga ukupnog društveno-političkog i naučnog rada, uvažavajući istinu da svakog naučnika legitimiše njegovo djelo. To mi daje nadu da ću biti vraćen u SKJ kome pripadam – idejno i akciono punih 34 godine..."

I DALJE ZAGONETKA

Jedan od najboljih poznavalaca kulturne istorije Crne Gore i naših najznačajnijih bibliografa, svakako je dr Dušan J. Martinović. Više od četrdeset monografskih publikacija i preko 800 rasprava, članaka i priloga, rezultat su njegovog predanog istraživačkog rada. Kvalitet i obim njegovog djela, daje nam za pravo da ustvrdimo da Martinović, faktički, obavlja posao jednog instituta. U svom dugogodišnjem naučnom radu, Martinović se uglavnom bavio proučavanjem istorije crnogorske kulture, prosvjete i obrazovanja, te bibliologijom, bibliografijom, bibliotekarstvom i informatikom. No, u nedavno izašloj knjizi o Jovanu S. Baljeviću (Dr Jovan Stefanov Baljević ili Šćepan Mali, Podgorica, 2002), Dušan Martinović se pozabavio i jednim zanimljivim pitanjem iz nacionalne istorije - porijeklom Šćepana Malog. U knjizi o životu i djelu dr Jovana S. Baljevića, crnogorskog pisca i filozofa iz 18. vijeka, Martinović je pokušao da dokaže da je Jovan Baljević, u stvari, samozvani ruski car Šćepan Mali, koji je "vladao" Crnom Gorom od 1767. do 1773. godine. Ta njegova teza, koju mi smatramo sasvim neutemeljenom, predmet je ovog osvrta.

Tezu da je Jovan Baljević Šćepan Mali, Martinović je zasnovao na nekoliko premisi. On najprije tvrdi da je Šćepan Mali nesumnjivo bio porijeklom Crnogorac, a zatim da je znao nekoliko jezika, da je imao oko 40 godina, da

je nosio "nekad njemačko, a nekad tursko odijelo", te da je bio srednjeg rasta i bijele puti. I Jovan S. Baljević je, prema Martinovićevom zapažanju, takođe bio porijeklom Crnogorac, znao je nekoliko jezika, nosio je "njemačko i tursko odijelo", imao je oko 40 godina, a bio je slične spoljašnosti kao Šćepan Mali (nav. djelo, str. 57-58). I tu počinje Martinovićevo uvjerenje da je riječ o istoj ličnosti, iako bi ozbiljan istoričar trebalo da zna da konstatovanje izvjesnih analogija ne znači apsolutno ništa. Analogije, same po sebi, nijesu dokaz za istoriografski sud.

Pored ovih neuvjerljivih analogija, Martinović svoju tezu pokušava da osnaži i tvrdnjom da je Šćepan Mali bio "nesumnjivo porijeklom Crnogorac". (str. 53) Opet Martinović ne iznosi neke uvjerljive dokaze o tome, već samo napominje da je Šćepan Mali dobro poznavao crnogorski mentalitet! Zar je to dokaz? Prema našem mišljenju to nije uvjerljiv dokaz, jer se crnogorski mentalitet može poznavati i ukoliko nijeste iz Crne Gore. Zar se za Vialu de Somijera može reći da je bio porijeklom Crnogorac, samo zato što je poznavao crnogorski mentalitet? No, ukoliko je Šćepan Mali zaista bio Crnogorac, kao što tvrdi Dušan Martinović, onda možemo sa sigurnošću reći da ovaj mladi čovjek nije imao nijednog život rođaka ili komšiju u Crnoj Gori, jer bi ga u suprotnom neko prepoznao. Valjda je to logično?

Ni Martinovićeva tvrdnja da je Jovan Baljević Šćepan Mali, i to zato što su i jedan i drugi znali po nekoliko jezika, nije naročito ozbiljna. Zar je neobično da ljudi koji žive izvan Crne Gore znaju po nekoliko jezika? No, i na podatak o Šćepanovom znanju nekoliko jezika valjalo bi se posebno osvrnuti. Ko je, i na osnovu čega utvrdio da je Šćepan Mali znao nekoliko jezika? Ima, istina, jedna bilješka arhimandrita Avakuma da Šćepan govori srpski,

njemački, francuski i italijanski, ali mi ne znamo kako je arhimandrit mogao sve to da utvrdi. Arhimandrit Avakum se, koliko je poznato, sa Šćepanom nije baš intenzivno družio. Uz to, zanimljivo je primijetiti da ni ruski izaslanik grof Dolgorukij, koji je 1769. saslušavao Šćepana Malog, ne navodi da Šćepan govori ruski. Dolgorukij samo kaže da Šćepan "govori brzo i izgovor mu je bosanski"! Koliko je nama poznato, ne postoji ruski jezik sa bosanskim izgovorom. Da je Stefan Baljević bio Šćepan Mali valjda bi dobro znao ruski jezik, budući da je jedno vrijeme bio ruski oficir. Ni u ovom slučaju Martinovićeve tvrdnje ne zvuče baš uvjerljivo.

Zatim Martinović kao prilog tezi da je Stefan Baljević Šćepan Mali, navodi njihovu fizičku sličnost i približnu starosnu dob. Ako fizička sličnost može biti u ovom slučaju uvjerljiv dokaz, onda je vjerovatnije da je Šćepan Mali odista bio ruski car Petar III, jer, portreti ruskog cara i Šćepana Malog svjedoče o nesumnjivoj fizičkoj sličnosti. "Ko god bio, njegovo lice slično je Petru III, pokojnom ruskom caru", navodi se u jednom zapisu Šćepanovog savremenika. Da je Dušan Martinović objavio u svojoj knjizi portret Jovan Baljevića, i da se na osnovu portreta Baljevića i Šćepana Malog mogla konstatovati fizička sličnost, onda bi stvari bile drugačije. Kako Baljevićev portret nije pronađen, svaka priča o njihovoj fizičkoj sličnosti predstavlja prvorazrednu neozbiljnost.

Pored navedenog, svoju tezu da je Jovan Baljević Šćepan Mali najuvjerljivije potkopava sam Martinović, tvrdnjom da je Jovan Baljević umro 1769. godine. Podatak o godini Baljevićeve smrti dao je njegov sin. Kada se zna da je Šćepan Mali došao u Crnu Goru s jeseni 1766, a da je ubijen 1773. zar nije neozbiljno iznositi ovakvu tvrdnju? Za Martinovića nije, jer on objašnjava da je go-

dinu Baljevićeve smrti mogao "namjerno izmisliti" njegov sin. Uzmimo da je i to moguće, mada nam nije jasno zašto bi sin krivotvorio godinu očeve smrti (dječiji dodatak? penzija?). Neka bude moguće da je godina Baljevićeve smrti netačna. Za nas je, međutim, mnogo važnija sljedeća činjenica: juna 1769. godine ruski general Lukačević napravio je plan o organizovanju ustaničke vojske na Balkanu, i "među konkretnim izvršiocima buduće zamašne akcije jedno od prvih imena bilo ime sekund-majora Harkovskog puka Jovana Stefanovića Baljevića". Ovu činjenicu saopštava sam Martinović (str. 57). Svako ko umije istorijski da misli, zaključiće da nije logično da jedan ruski general pravi plan o organizovanju vojnih odreda na Balkanu, i da među najvažnijim izvršiocima tog plana navodi oficira za kojeg se već tri godine ne zna gdje je! Jer, ako je Jovan Baljević Šćepan Mali, onda je on morao nestati iz ruske vojske još polovinom 1766. godine, da bi se pojavio u Crnoj Gori. A ako je netragom nestao iz ruske vojske 1766, kako je moguće da u jednom vojnom projektu iz 1769, koji ide na ruke carici, bilo ko normalan - "ozbiljno računa" na njega? Sumnjamo da Martinović može objasniti ovu nelogičnost.

Da Dušan Martinović u pojedinim slučajevima zaključuje na način koji nije primjeren istoričarima, dokazuje i sljedeća njegova tvrdnja: "I sama činjenica da je sluga Šćepana Malog bio Grk, pretpostavlja mogućnost da su se sporazumijevali na grčkom jeziku koji je, kao što smo kazali, J. Baljević govorio! I ta činjenica ide u prilog naše pretpostavke da su Jovan Baljević i Šćepan Mali ista ličnost" (nav. djelo, str. 59). Šta nam to Dušan Martinović hoće reći? Otprilike, da je Šćepan Mali znao grčki jezik, a kako je i J. Baljević znao grčki jezik, onda je osnovano pretpostaviti da je riječ o istoj ličnosti. Jer, da Šćepan nije

znao grčki, ne bi uzeo Grka za slugu. To nije nikakav pouzdan dokaz, pogotovo ako se zna da Grk Stanko Palikarda, Šćepanov sluga, nije prebjegao u Crnu Goru sa Peloponeza, već iz Skadra. Palikarda je prije nego je došao u Crnu Goru desetak godina živio u Ulcinju, a zatim nekoliko godina u Skadru. Zar onda nije logično zaključiti da je u Ulcinju Palikarda mogao naučiti još neki jezik osim grčkog? Naravno da jeste. Pa ako jeste, onda se on sa Šćepanom mogao sporazumijevati i na Šćepanovom maternjem jeziku. Fond riječi našeg jezika koji je Palikarda trebalo da zna kao Šćepanov sluga, nije morao biti velik, budući da Palikadra nije bio sekretar lažnog cara, već njegov brijač, sobar i kuvar. Da je Martinović uzeo u obzir ove okolnosti, a posebno činjenicu da je Palikarda gotovo dvadeset godina živio na granici Crne Gore, ne bi mu se moglo desiti da posegne za ovim "argumentom".

Pored niza ovakvih nesuvislosti, tačnije, bezuspješnog istorijskog logiciranja, Martinovićev pokušaj da dokaže svoju tezu o porijeklu Šćepana Malog zasnovan je na nevelikom broju izvora i literature. Nevjerovatno je da čovjek Martinovićeve erudicije i bibliografske obaviještenosti izvore koristi tako površno, a literaturu veoma selektivno. Od pedesetak bibliografskih jedinica o ličnosti Šćepana Malog, Martinović je koristio - jednu. Posljedica toga morali su biti neutemeljeni sudovi o Šćepanu Malom, a posebno o njegovom porijeklu. Zar nije neutemeljena Martinovićeva tvrdnja da se Šćepan Mali predstavio Crnogorcima "mudrošću i odvažnošću"? A tek tvrdnja da je bio "razradio strategiju kako da se dočepa crnogorskog prijestola". Koju to strategiju? Koji izvor govori o toj strategiji? Takve su, eto, Martinovićeve teze. Zagonetka o porijeklu Šćepana Malog ostaje.

GUSLARI S GORICE

Nakon prijema u članstvo Crnogorske akademije nauka i umjetnosti osobe čiju najvrjedniju (i jedinu) knjigu čine osrednji novinski prikazi, povjerovali smo da su "besmrtnici" s Gorice (brda gdje se nalazi CANU) dostigli vrhunac u profanisanju ove institucije. Međutim, nakon organizovanja skupa o dinastiji Petrović-Njegoš, pokazalao se da je izbor ovakvih persona u članstvo Akademije, tek jedna nevažna stavka u njihovom sistematskom unižavanju nauke u Crnoj Gori. Skup o dinastiji Petrović-Njegoš, koji je održan u Podgorici od 29. oktobra do 1. novembra 2001. godine, pokazao je da dobar dio ove Akademije ne odstupa od fanatične nakane da služi ideologiji koja je propala i u mjestu svog rođenja.

Formalno gledano, povod da CANU organizuje skup o dinastiji Petrović-Njegoš bila su, kako se navodi, dva značajna datuma: 150 godina od smrti Petra II Petrovića Njegoša i 80 godina od smrti kralja Nikole. U čemu je značaj baš ovih "okruglih" godišnjica nije nam najjasnije, tim prije što se 2001. godine navršavalo i 150 godina od dolaska na vlast knjaza Danila, te 220 godina od smrti vladike Save. Svi koji prate javno djelovanje CANU, shvatiće da su ova "dva značajna datuma" izabrana samo da bi se nevješto prikrio stvarni povod za održavanje skupa, a taj povod je: reafirmacija gazimestanske ideologije u Crnoj Gori. Kao što je poznato, krajem 2001. godine u Crnoj Gori je bila aktuelna

rasprava o referendumu o nezavisnosti, koji je predsjednik Đukanović najavljivao za proljeće 2002. godine. Upravo u vrijeme takvih političkih aktivnosti, CANU je organizovala skup o dinastiji Petrović-Njegoš, tačnije, tempirala njegovo održavanje u toku predreferendumske kampanje. Zbog čega je baš u vrijeme ove kampanje bio potreban skup o Petrovićima, vjerujemo da ne treba posebno objašnjavati. Čak i ljudi koji se slabo razumiju u istoriju, znaju da su pojedini vladari iz ove dinastije tvorci tzv. "crnogorskog srpstva", koje je do dana današnjeg pogonsko gorivo za neke "domaće" političke projekte. Upravo zato, "besmrtnici" sa Gorice odlučili su da organizuju ovaj skup, nadajući se da će pričom o Petrovićima iznova afirmisati i osnažiti jednu posustalu ideologiju.

Da je afirmisanje jedne ideologije bio osnovni pokretački motiv organizatora, potvrđuje naknadno nametanje Univerziteta Crne Gore kao suorganizatora skupa. Crnogorska vlast je na ovaj način željela da malo ublaži odjek planiranog ideološkog hepeninga u režiji CANU, i nekako upristoji skup političkih ostrašćenika s naučnim titulama. Sada, nakon pojave trotomnog zbornika radova sa ovog skupa, očito je da željeni cilj crnogorske vlasti nije postignut.

Trotomni zbornik radova s naučnog skupa o dinastiji Petrović-Njegoš (Dinastija Petrović-Njegoš, Podgorica, 2002) uglavnom čine članci osrednjeg ili problematičnog kvaliteta, u kojim se po stoti put prepričava ono što je već poznato o dinastiji Petrović-Njegoš, i u kojim se iznose najbanalnije politikantske konstrukcije na "istorijske teme". To je, sa sebi svojstvenom odmjerenošću, primijetio i akademik Miomir Dašić, predsjednik Naučnog odbora za pripremu ovog skupa. U završnoj riječi, akademik Dašić je naveo da je "u pojedinim saopštenjima bilo pozivanja na opšta mjesta iz istorije, odnosno na dobro poznate isto-

rijske činjenice, što nije za kritiku, ali pri tom nije bilo razumljivo što su pojedini autori odavno utvrđene činjenice bojili svojim idejno-političkim mjerilima ili ih toliko uprošćavali da su te činjenice iz bogatog fonda pojava u njihovim interpretacijama dobile nenaučna značenja i smisao" (knj. 3, str. 502).

Nažalost, nakon ovog umjesnog i otmenog prijekora svojim kolegama, akademik Dašić je napravio istu grešku kao i istoričari koje je kritikovao. Ni on nije odolio a da u istom tekstu ne unese zeru dnevnopolitičkih opservacija. Tako je akademik Dašić ustvrdio da je Crna Gora "klasična srpska zemlja", da su Crnogorci porijeklom Srbi, te da se "naučno ne može potvrditi kontinuitet crnogorske državnosti od ranog srednjeg vijeka" (Isto, str. 505). Zar ovo nije ponavljanje "opštih mjesta", i zar ovakav stav nema ideološko-političku boju? Na stranu to što jedan ugledni nacionalne akademije neistorično "podmlađuje" svoju državu, tvrdeći da nema nikakve veze između srednjovjekovne Duklje i današnje Crne Gore. Duklja je, valjda, država nekog iščezlog naroda?

Za razliku od akademika Miomira Dašića, kojem ne možete sporiti intelektualnost, obaviještenost i umješnost u prezentaciji sopstvenih uvjerenja, što je i u radu koji je objavljen u ovom zborniku pokazao, akademik Zoran Lakić je u svom saopštenju opet manifestovao najprizemnije politikanstvo i jezivu neukost. Zamislite kakav je naučni profil istoričara i profesora univerziteta, čiji rad o srpstvu i jugoslovenstvu dinastije Petrović, počinje rečenicom: "Razmišljanja o srpstvu i njegovim segmentima nikada nijesu bila tako intenzivna kao u vrijeme sudbonosnih događaja." (knj. 1, str. 257) Za njega je "referendumska" godina, 2001, očito sudbonosna, čim nešto kasnije postavlja pitanje dostojno drobnjačkog guslara: "Hoće li danas srp-

stvo u carstvo nebesko i jesu li i danas isti motivi toga htjenja, kao i prije sedam vjekova." (Isto, str. 259) Da li ima na kugli zemaljskoj akademika koji tolkuje o "carstvu nebeskom", i koji, uz to, ne stavlja znak pitanja na kraju upitne rečenice? Vjerujemo da nema.

Akademik Lakić je "naučno utvrdio" da je Crnogorac teritorijalno, a ne nacionalno ime, iako se on sam nacionalno izjašnjava kao Crnogorac, te da je Sveti Sava bio vizionar, "koji je prije više od 700 godina zapazio da smo kuću izgradili na sred puta" (str. 258). Upravo ovakvim frazama i banalnostima krcato je Lakićevo saopštenje sa skupa o dinastiji Petrović, koji je imao i karakter međunarodnog naučnog skupa! Lakićev rad ovom prilikom nećemo detaljnije analizirati, jer su ideje koje Lakić iznosi dobro poznate svim čitaocima "Pobjede" iz 1991. godine. Dakle, ako ste čitali "Pobjedu" 1991. godine, onda Lakićev rad ne morate čitati. Uostalom, Lakić nema šta novo da kaže, jer on nikada nije vidio nijedan arhivski dokument iz vremena dinastije Petrović-Njegoš. Potpisnik ovih redova pregledao je knjige korisnika arhivske građe iz cetinjskih arhiva, u kojima se nalazi građa iz vremena Petrovića, i u tim knjigama nema imena ovog uglednika CANU. No, to njemu ne smeta da se "naučno bavi" dinastijom Petrović-Njegoš. Ono što je u čitavoj priči Lakiću najvažnije, jeste da Crnu Goru prikaže kao vatikansku krpljevinu, koja za svoju državnu i nacionalnu samobitnost nema istorijsku osnovu, a to je, uostalom, i bio glavni cilj čitavog ovog skupa. Zar nije tužno, i za jednu državu ponižavajuće, kada član nacionalne akademije počne ideologiju da poistovjećuje s naukom, i to samo zato da bi unizio državu i naciju kojoj pripada? Evo dokaza za takvu Lakićevu namjeru: "Teritorijalno širenje Crne Gore uglavnom je imalo smjer prema tzv. srpskim zemljama. Crno-

gorci su se zvali prvobitno stanovnici četiri nahije. U plemenskoj strukturi društva nazivali su se po nazivima plemena. Ostali su se zvali Brđani - po nazivima sedmoro brda. A svi zajedno nazivali su se Srbima" (str. 258). Što zaključujemo na osnovu Lakićevih konstatacija? Najprije, da je teritorija Crne Gore - srpska teritorija, zatim da je jedina crnogorska teritorija - teritorija četiri nahije, te da je Crnogorac ime za pripadnika plemena, a ne naroda.

Na osnovu ovakvih "istorijskih" konstrukcija, izgleda da je Crna Gora zakupila zemlju na kojoj se nalazi, i iznajmila narod da bi imala državljane. To je istorijska svijest koju žele stvoriti akademici CANU. U ovom trotomnom zborniku ima najmanje dvadesetak radova koji služe stvaranju takve istorijske svijesti. Jedno je priča o "crnogorskom srpstvu", koju niko ozbiljan ne može sporiti, a drugo je priča o pravu Crne Gore i Crnogoraca da imaju ovu ili onu posebnost. Problem je što CANU pričom o "srpskom karakteru" Crne Gore u 19. vijeku, pokušava da potisne, i prikaže patološkom, nacionalnu i državotvornu svijest Crnogoraca u 21. vijeku.

S druge strane, u zborniku o dinastiji Petrović-Njegoš ima i radova čiji autori na naučno neutemeljen način pokušavaju da afirmišu ideologiju "crnogorstva". Ovi naučnici, inače istoričari po ličnom osjećanju, koriste isti dokazni metod kao i njihova "srpska braća". I oni selektivno koriste činjenice, tačnije koriste samo one koje idu u prilog njihovoj osnovnoj tezi, a sve ostale guraju "pod tepih". Oni, takođe, već desetak godina svoje teze dokazuju koristeći istu literaturu i argumentaciju, tako da su i oni sami zaboravili kada su posljednji put nešto novo saopštili. U čitavoj ovoj priči izgleda da je ovim istoričarima jedino važno da afirmišu nekakvo "crnogorstvo", a ne da prave ozbiljne naučne iskorake. Prema našem mišljenju,

ideologija crnogorstva je u poređenju sa ideologijom srpstva politički bezopasna, ali su u fenomenološkom smislu i jedna i druga ideologija - najobičniji mentalni otpad.

Naravno, ima u ovom zborniku i vrijednih, istraživačkih i naučno originalnih radova. Veoma je zanimljiv članak mitropolita SPC u Crnoj Gori, dr Amfilohija Radovića, o ulozi dinastije Petrović-Njegoš u životu Crkve i naroda. Mitropolit Amfilohije je, što je iznenađujuće, inventivno koristio objavljene izvore o dinastiji, na čemu mogu da mu pozavide i istoričari sa ozbiljnim naučnim djelom. Uz to, mitropolit Amfilohije u ovom radu priznaje, tj. samo uvažava nespornu činjenicu, da je Cetinjska mitropolija bila autokefalna, mada spori da je ta autokefalnost bila kanonički valjana. Ako je to tako, a mitropolit Amfilohije tvrdi da jeste, onda je Mitrofan Ban bio nekanonski poglavar jedne autokefalne crkve. Najmanje što visokopreosvećeni mitropolit može uraditi, jeste da izbaci zemne ostatke ovog nekanonskog poglavara iz Cetinjskog manastira.

U prvom tomu zbornika o dinastiji Petrović-Njegoš, vrijedni su i prilozi dr Branislava Kovačevića, dr Mijata Šukovića, dr Dušana Ičevića, dr Nevenke Bogojević-Gluščević. U drugom tomu zbornika izdvaja se obimna istraživačka studija dr Šerba Rastodera o izbjegličkim danima kralja Nikole i njegove porodice. Do sada nije bilo boljeg i potpunijeg rada o imovinskom statusu dinastije i njenom političkom angažmanu poslije detronizacije. U trećem tomu zbornika, koji je posvećen Njegošu, značajni su, prema našem mišljenju, radovi dr Dušana Martinovića, dr Alojzija Ujesa i posebno dr Radmila Marojevića, koji je u odnosu na većinu učesnika ove sesije ispoljio naučnu superiornost. Njegov rad o nekim dilemama u vezi sa Njegoševim djelom, školski je primjer naučne akribije i lucidnosti. Nažalost, svi ovi pobrojani autori, kao i još desetak

njih koje nijesmo pomenuli, ne mogu umanjiti nepovoljni utisak o ovoj publikaciji. Zbog toga ima razloga za tvrdnju da njeno objavljivanje ne donosi značajniji pomak u naučnoj obradi dinastije Petrović-Njegoš.

Na kraju, u čitavu ovu sumornu priču o politikantskom angažmanu CANU, treba unijeti i malo vedrine. Za čitaoce koji imaju lirsku žicu, i koji od istorije očekuju da im razgali dušu, evo jednog citata iz članka istoričarke dr Smiljane Đurović, koja je u svoj rad o dinastiji Petrović-Njegoš "unijela" rijeku Zetu, vilinog konjica, guštera i jednu veliku debelu zmiju, za koju tvrdi da je "simbol istorije vremena Petrovića"! Njen članak objavljen je u prvom tomu zbornika o Petrovićima (str. 188-189), a dio koji smo odabrali glasi: "Zakonitošću ili slučajnošću, skrivene strukture duhovnosti pohranjene u "Slobodijadi" vladike Rada, razotkrile su mi se jednog jutra na obali smaragdno zelene Zete. Bilo je sveže jutro vrelog leta uoči skupa o Petrovićima u CANU. Sedela sam u senci vrbe čitajući paralelno značajnu Dašićevu sintezu crnogorske istorije i "Slobodijadu" vladike Rada, istorijsku sintezu o vremenu Petrovića... Zamorena dižući u tom momentu pogled ka smaragdnoj vodi nečujne Zete videh kako je jedan gušter uhvatio smaragdno-modrog vilinog konjica, i počeo da ga guta onako odjedanput celog u sred vasionskog nepomaka Bjelopavlića. Bila sam zapanjena, začuđena, zatečena prizorom guštera i vilina konjica pred zelenim smaragdom mirne vode. Zapanjila me surovost prirode guštera u Lepoti, Harmoniji i Miru bjelopavlićkog jutra. Naterah sebe da se racionalistički trgnem... Kada sam se ispela kroz brežine na breg Zete posle, još sigurnija sam bila u to. Tu me je sačekao još jedan simbol istorije vremena Petrovića koji se susreće u spevu vladike Rada. Velika debela tamna zmija ispružila se u uskoj senci posljednjeg stepenika kuda sam morala da prođem..."

IV dio
CRNOGORSKA FENOMENOLOGIJA

HOROSKOP KRALJA NIKOLE IZ 1912. GODINE

Istražujući u Arhivsko-bibliotečkom odjeljenju Državnog muzeja na Cetinju, pronašli smo zanimljiv dokument - horoskop kralja Nikole, koji je septembra 1912. godine napravila Elsbet Ebertin iz Instituta za okultne nauke u Breslavi (Institut fur okkulte Wissenschaften, Breslau). Horoskop je pisan na njemačkom jeziku, i ima trinaest kucanih strana. Tekst horoskopa sa njemačkog je prevela prof. Zdenka Đurović. Horoskop kralja Nikole nalazi se u fondu "Nikola I", kutija 1 za 1912. godinu, broj dokumenta 160.

Za izučavanje državničke ličnosti i epohe kralja Nikole ovaj dokument, istina, nema veći značaj. Međutim, dokument je po mnogo čemu kuriozitetan i zanimljiv - kako za običnog čitaoca, tako i za istoričara od zanata. Nije nevažan ni značaj ovog dokumenta za analizu kraljeve ličnosti, budući da kralj Nikola pristaje na ponudu Elsbet Ebetrin da mu uradi horoskop upravo u vrijeme kada je postalo izvjesno da će Crna Gora ući u rat sa Turskom. Vladar koji kreće u veliku ratnu avanturu želi da zna šta "kažu" zvijezde o njenom ishodu ! Da li će rat sa Turskom biti uspješan? Hoće li se ostvariti njegovi ratni planovi o "oslobađanju" Sandžaka, Stare Srbije i Skadra? I napokon, kakva će biti njegova sudbina i sudbina dinastije? Zar ovaj horoskop nije dokaz kraljevog sujevjerja i dokaz da

je na neuobičajen način želio saznati ishod ratnih operacija koje su se pripremale?

Prva decenija dvadesetog vijeka nije bila srećna za kralja Nikolu i njegovu dinastiju, tako da je sve ono što se od 1901. do 1912. godine i na političkom i na ličnom planu izdešavalo, moralo remetiti Gospodarevo spokojstvo. Na političkom planu u ovom periodu je došlo do krupnih promjena: crnogorsko-ruski odnosi, za Crnu Goru životno važni, izgubili su u ovom vremenu harmoničnost koju su do tada uglavnom imali. Crna Gora je, posebno od promjene na prijestolu u Srbiji (1903), izgubila status balkanske "miljenice" Rusije, a podozrenje i nezadovoljstvo prema crnogorskom gospodaru, u nekim slučajevima i s razlogom, bilo je sve izraženije. U Rusiji više nijesu imali razumijevanja za hronične finansijske oskudice Crne Gore, o čemu ih je Gospodar redovno i bez mnogo ustručavanja obavještavao, tako da su bile sve glasnije primjedbe da je crnogorska kesa na više mjesta "poderana", te da je beskorisno i dalje je puniti. No, ipak, Gospodar je stalno zapomagao, nekad i bez mnogo dostojanstva, da mu je "nemoguće da živi" bez ruske pomoći, da mu je dvor "sirotan", a "kasa siromašna". I naravno, obećavao je da je to njegovo traženje - posljednje. S druge strane, Rusi su mu stavili do znanja da nijesu zadovoljni nekim njegovim političkim nastupima u okruženju (Sjeverna Albanija), pa su ga zato, nekada i ne toliko diskretno, podsjećali da je on gospodar u Crnoj Gori, a da je njegov gospodar u Petrogradu. Nakon svega, Rusi su mu dali do znanja da je vrijeme njegovog "prvjenstva u Srpstvu" prošlo, i da mu neće pridržavati "stepenice" kojima bi se mogao popeti na srpski prijesto. "Vjetar" iz Rusije, zahvaljujući kojemu se posljednjih decenija 19. vijeka bio uspeo tako visoko, prve decenije 20. vijeka -promijenio je smjer.

Na početku 20. vijeka (1903) došlo je i do smjene na prijestolu u Srbiji - groznim načinom svrgnuti su Obrenovići, a dovedeni Karađorđevići, odnosno, zet kralj Nikole - Petar. Ubistvo Aleksandra Obrenovića proizvelo je kod kralja Nikole više neizvjesnosti nego zgražavanja. Nasilno gašenje loze Obrenovića podstaklo je njegovu nadu da bi on mogao biti izabran za srpskog kralja. O mogućnosti da Petrovići naslijede Obrenoviće ukoliko bi bili svrgnuti s prijestola, na Cetinju se uveliko raspravljalo čim se čulo za oficirsku zavjeru. Vijest da je za srpskog kralja proglašen Petar Karađorđević, sasvim je porazila kralja Nikolu, koji je nedugo prije toga tvrdio da je to nemoguće, jer su, navodno, Karađorđevići omrznuti u Srbiji. Vojvoda Simo Popović piše da je kralj Nikola zbog toga pred njim i zaplakao. Izborom Petra Karađorđevića definitivno je propala Gospodareva nada da će zasjesti na srpski prijesto. Želja koja ga je decenijama podsticala na svakojake političke kombinacije, pokazala se neostvarivom. Bio je to za njega veliki udarac. Novi srpski kralj imao je dva sina i - rusku podršku. A dvadeset godina ranije, Petru Karađorđeviću i njegovom bratu, koji su kao izgnanici došli na Cetinje, crnogorski vladar je priredio neobičnu dobrodošlicu - na udarnom mjestu u zvaničnom "Glasu Crnogorca" objavljena je priča "Dva slijepca"!

Na početku 20. vijeka došlo je do krupnih promjena i u političkom životu Crne Gore. Godine 1905. proglašen je prvi crnogorski Ustav, čime je, makar i formalno, okončan period apsolutizma. Odluku da Crna Gora postane ustavna monarhija kralj nije donio dragovoljno, smatrajući da je ustavnost "nepodesna" za crnogorsko društvo. No, slične reforme u Rusiji i sve jači glasovi da je crnogorski vladar, uz turskog sultana, jedini neustavni vladar u Evropi, primorali su ga na ovaj korak. Politički život u kojemu su

na vlast dolazili i njegovi neistomišljenici, nije mu se nimalo sviđao.

U isto vrijeme, u Crnoj Gori se formira jak opozicioni pokret, čija su "duša" bili crnogorski studenti u Beogradu. Sa neviđenom smjelošću oni su napadali i optuživali Gospodara za sve što u Crnoj Gori nije valjalo, ili im se činilo da ne valja. Vladar koji je skoro četrdeset godina uglavnom slušao slavopojke, sada je proglašavan za "grobara" Crne Gore, za "zao duh koji kao vampir đecu, davi jednog po jednog pravog sina crnogorskog". Nakon nekoliko žestokih političkih manifesta protiv crnogorskog suverena, njegovi protivnici su pokušali, krajem 1907. godine, da situaciju promijene - bombama. No, "zavjera protivu života knjaževa" otkrivena je na način koji do danas još nije sasvim poznat. Dvije godine kasnije otkrivena je i veoma razgranata zavjerenička grupa, čiji je krajnji cilj bio - nasilno svrgavanje kralja Nikole. Na sudskom procesu sedam članova ove organizacije osuđeno je na smrt. Jedan od vođa ove organizacije, major Nikola Mitrović, ubijen je u Skoplju 1910. godine. Nema sumnje, kralj Nikola je veoma ozbiljno shvatao ove prijetnje, doživljavajući ih kao jasan znak da i u Crnoj Gori jača svijest koja Apisove metode u političkoj borbi smatra primjerenim. Posle ovih događaja, u Dvoru više nije bilo potpunog spokojstva. Na jednom tabaku papira kralj je tada napravio spisak ljudi koje je smatrao svojim neprijateljima. Na spisku je bilo 115 imena!

Ništa manje od straha nije bilo ni Gospodarevo razočaranje tzv. "Mladom Crnom Gorom" i njihovim pristalicama koji su potekli iz njegovog okruženja. Prekorijevao je omladince-opzicionare da su nezahvalni i nepravedni prema njemu - tvorcu "nove" Crne Gore, da su izdali one čiji "ljeb jedu" i da su se zbog tuđih interesa okrenuli

protiv svoje zemlje. Za neke koji su poticali iz krajeva oslobođenih u ratu 1876-78. govorio je da bi, da nije bilo njega, "još lizali turske tepsije". Ogorčen je Gospodar bio i na neke svoje rođake i saradnike koji su se pridružili opoziciji, tj. njegovim protivnicima.

Prva decenija 20. vijeka nije bila naročito srećna za kralja Nikolu ni na porodičnom planu. Decembra 1907. godine umro je njegov trogodišnji unuk Stanislav, a marta 1908. petogodišnji unuk Stevan (sinovi knjaževića Mirka). Njihova rana smrt duboko je bila potresla kralja. Pored toga, kralj Nikola je bio prilično nezadovoljan što njegov najstariji sin Danilo, koji se oženio 1899. godine, ni poslije desetak godina braka nije imao djece. Srednji sin Mirko, koji se oženio 1902. godine, imao je stalne bračne probleme. Njegove ljubavne avanture sa posebnim je zadovoljstvom prepričavala beogradska štampa, a vrhunac je postignut kada su objavljena Mirkova lascivna ljubavna pisma jednoj glumici.

I početak druge decenije 20. vijeka donio je kralju Nikoli dosta briga i neizvjesnosti. Najprije Malisorski ustanak, koji je počeo 1910. godine, a svoju kulminaciju dostigao 1911. godine. Vođe ustanka imale su u crnogorskoj vladi glavnog pomagača, a teritorija Crne Gore bila im je najznačajnija baza. Političkim uplitanjem u ovaj događaj, kralj je htio da pospješi realizaciju jednog davnašnjeg plana: pripajanje Sjeverne Albanije Crnoj Gori. Međutim, i Rusija i Austro-Ugarska su prilično oštro upozorile kralja Nikolu da prestane s pomaganjem Malisorske bune. Takođe, kralju Nikoli je stavljeno do znanja da su njegove političke aspiracije prema ovoj oblasti - neostvarljive. Time je politika Crne Gore u ovom slučaju doživjela potpuni neuspjeh. Svi dugogodišnji kraljevi napori i aspiracije, politička agitacija i velika materijalna ulaganja, re-

zultirala su, eto, neuspjehom. Bio je to i posljednji pokušaj Crne Gore da "izvozom revolucije" ostvari svoje državne aspiracije. Nakon dokazane neuspješnosti tog modela, valjalo je pokušati ratom. Zato se na početku 1912. godine kralj Nikola najprije uputio u Petrograd, a nekoliko mjeseci kasnije i u Beč. "Moj put u Rusiju i ovi sad u Beču skovao je rat sa Turskom, da ako Bog da oslobodimo jadno naše potlačeno srpstvo", objasnio je kralj Nikola svom ordonansu svrhu ovih putovanja. Ubrzo, kralj Nikola je naredio mobilizaciju crnogorske vojske (18. septembra po st.), a 26. septembra objavljen je rat Turskoj carevini. Horoskop kralja Nikole datiran je 22. septembra 1912. godine po novom kalendaru, a po starom to je 9. septembar. Horoskop je kralj Nikola dobio neposredno pred početak rata sa Turskom.

U horoskopu koji objavljujemo ima zanimljivih konstatacija o ličnosti Nikole I i veoma tačnih ocjena o njegovom karakteru. Istina, osoba koja je napravila horoskop za neke od tih osobina je mogla znati, dok za neke, nedvojbeno, nije. Navodi se da je kralj Nikola ličnost sa nespornim intelektualnim sposobnostima, da posjeduje sklonost ka umjetnosti i umjetničkom stvaralaštvu, da je oštrouman i da brzo donosi odluke, da uživa u počastima, da dobro poznaje ljude i da ima sklonosti ka ekstravaganciji. Uz to, horoskop kaže da kralj Nikola lako pada u afekt, da je gurman, da ima razvijenu intuiciju i da je prilično samouvjeren. Sve to je, uglavnom, bilo tačno. No, ima u horoskopu i podilaženja kraljevim političkim ambicijama i nekim njegovim ličnim željama, koje su u to vrijeme djelimično bile poznate. Jednostavno, u horoskopu je navedeno baš ono što bi kralj Nikola želio da se desi. Autor horoskopa predviđa da će kralj Nikola imati "veoma velik priraštaj u porodici", da mu predstoje mnoga uspješna pu-

tovanja, "velike časti" i "velika uloga", te da će svakako vladati (velikim) kraljevstvom, pošto "malim" već vlada. Predviđa se i da će njegovi muški potomci zauzimati istaknute položaje, što je moglo značiti da će politička budućnost dinastije Petrović-Njegoš, za koju je kralj Nikola toliko brinuo, biti blistava. Pored toga, tvrdi se i da će kralj živjeti daleko duže od mnogih evropskih vladara i da će, uprkos brojnim političkim nemirima i bunama, njegova vladavina biti sigurna i duga. I napokon, zvijezde najavljuju "sreću i radosne dane", uspjeh u "vojničkim stvarima" i dobijanje zemljišta.

* * *

INSTITUT ZA OKULTNE NAUKE
BRESLAVA XVI ELSBETH EBERTIN Ul. Piasten 27
Grafologija - Astrologija - Psihologija
Analiza karaktera, otkrivanje sudbine i prognoze za život
Odjeljenje: Astrologija

IZVOD IZ HOROSKOPA
(prema konstelaciji planeta u vrijeme rođenja)

za Vaše Veličanstvo Kralja Nikolu od Crne Gore
rođen 25. septembra 1841.
Zodijački znak: Vaga
Vlada planeta: Venera
Izdato u Breslavi, 22. 09. 1912.
Elsberth Ebertin

Njegovom Veličanstvu
kralju Nikoli I od Crne Gore

25. 09. 1841, kada je Vaše Veličanstvo u mjestu Njeguši ugledalo svijetlo dana, stajalo je veličanstveno sunce, od čijeg ugodnog, očuvanju života neophodnog uticaja zavisi takođe i zdravlje kraljeva i kneževa, pod povoljnim zračenjem najuticajnijih planeta sazviježđa Vage, koje simbolizuje pravednost.

Ovaj znak je takođe sazviježđe Venere i oni koji su rođeni pod njegovim uticajem daruje intelektualnim sposobnostima, talentima za umjetnost i velikim čovjekoljubljem. Uopšte, ljudi rođeni pod (ovim) sazviježđem, ili su pod uticajem ovog Sunčevog znaka, rijetko će se uzvinuti do istaknutih položaja, jer su u intelektualnom i psihičkom pogledu suviše uravnoteženi, da bi sticali popularnost kao vođe neke radikalne partije ili da bi nastupali senzacionalno; oni više vole zlatni srednji put i ostaju u duševnoj ravnoteži. Ipak, u horoskopu Vašeg Veličanstva - što je vidljivo iz priloženih crteža - prevladavaju tako neobični i značajni uticaji zvijezda, da su time nagoviješteni izuzetan položaj u životu, kao i najviše časti i odlikovanja. Vaše Veličanstvo posjeduje ne samo gore spomenute osobine; dobru sposobnost raspoznavanja, osjećaj za pravdoljubivost, blagonaklonost, darežljivost i žovijalnost, nego i žarko častoljublje, odriješitost, energiju, jačinu volje, veliki nagon za samostalnošću, potrebu za nezavisnošću i sposobnost da se dobor primjeni i iskoristi sve ono čime nas je priroda obdarila.

Usljed djelovanja ovog Sunčevog znaka Vaše Veličanstvo je obdareno velikom sposobnošću shvatanja, sposobnošću za brzo odlučivanje, oštroumnošću, (sposobnošću) da o svemu sudi instiktivno tačno, sposobnošću sporazumijevanja, tankoćudnošću, intuicijom, spremnošću da se pomogne drugome, plemenitošću, preduzetničkim duhom, i uvijek ste uvjereni u vlastiti uspjeh. Vaše Veličanstvo pada takođe veoma lako u afekat, veliki ste prijatelj svih lijepih umjetnosti i posjedujete i sami veoma produktivni talenat, literarna interesovanja, smisao za muziku i pjevanje, i veliku sklonost ka uživanju i gurmanstvu.

Radi boljeg razumijevanja dalje navedenog, željela bih unaprijed da objasnim da su prema astronomsko-astrološkom proračunu trigoni-sekstili lebdećih planeta najdjelotvorniji aspekti, koji omogućavaju neobično uspješan život do duboke starosti, ako ih ne ometu nepovoljna astralna strujanja. Na dan rođenja Vašeg Veličanstva, 25. septembra 1841. obrazovalo se više takvih trigonalnih i sekstilnih uticaja koji su obećavali sreću, tj. uzajamno obasjavanje uticajnih planeta koje ću redom objasniti.

Štaviše, oba su nebeska svijetla, Sunce u znaku Vage i Mjesec u znaku Vodolije, za vrijeme rođenja Vašeg Veličanstva stajala u trigonu jedno prema drugome. I bez obzira na to što se život onih koji su pod uticajem (ovog) sazviježđa razvija uopšte znatno sretnije i bezbrižnije nego život onih ljudi koji su rođeni pod drugim sazviježđima, kraljevskom Veličanstvu još i sreća ide na ruku uslijed djelotvornih uticaja zvijezda.

Konstelacija Sunca u IO (?) kući Horoskopa i u povoljnim aspektima već sama obećava trajan uspon u životu za one koji su rođeni pod njenim milosrdnim uticajem, naročita odličja, slavu i časti i istovremeno otkriva da će onaj ko je rođen pod ovom konstelacijom biti najuspješniji član svoje porodice.

Pošto je za vrijeme rođenja Vašeg Veličanstva Sunce stajalo u trigonu prema Mjesecu, bit će potpomognut uspjeh u svim poduhvatima, kao i sreća Vašeg Veličanstva. Osim trajne težnje za višim, ova konstelacija pokazuje takođe i širok vidokrug, mnoga vesela i uspješna puto-

vanja, veoma velik priraštaj u porodici, kao i prijateljstva sa uglednim ličnostima.

Položaj Mjeseca u znaku Vodolije (uzgred to je Sunčani znak Njegovog Veličanstva, njemačkog Cara) utiče na plemeniti karakter Vašeg Veličanstva, blagonaklonost, blagost srca i veliku osjećajnost i duhovnu živost. Vaše Veličanstvo posjeduje prema ovim aspektima i vrlo otmeno ponašanje, veliku inspiraciju i dar naslućivanja.

Dobri Sunčevi aspekti su u svom djelovanju naročito dobrotvorni i snažni kao i aspekti planete Jupiter, koja u horoskopu Vašeg Veličanstva stoji u aspektu Strijelac.

Onima koji su rođeni pod njihovim povoljnim zračenjem daruju oni lijep visoki stas i zdravo tijelo, izrazite nadarenosti, odvažnost, plemenitost i daju im uopšte najviše časti i bogatstva: čast, veličinu, slavu, bogatstvo, sjaj i raskoš.

Ova konstelacija takođe otkriva, da je Vaše Veličanstvo veliki prijatelj titula i odlikovanja i da jako voli plemstvo i zvučna imena.

Ali Veličanstvo ne drži samo do vanjštine, nije samo materijalistički mislilac, nego i prijatelj svakog intelektualnog napretka, vrlo genijalno obdaren, sa sposobnostima za umjetnost, human i sklon proučavanju prirode.

U životu i djelovanju Vašeg Veličanstva su, osim ovih Sunčevih i Mjesečevih zračenja koja najavljuju sreću, važna i astralna strujanaj drugih uticajnih planeta; jer Jupiter i Merkur stoje u sextilu jedan prema drugome.

U astrološkim djelima stoji zapisano: "Ko pri svom rođenju stoji pod snažnim dejstvom Sunca i Jupitera, bit će uvijek sklon da vlada i dominira."

Jupiter, moćan u Horoskopu, naročito je koristan za one koji su rođeni pod njegovim uticajem i daruje im plemenitu i hrabru narav i sposobnost da izvrše časna djela, veliku mudrost, ponos i samopouzdanje.

Prema osnovnim astrološkim načelima ove će osobine sigurno biti izražene u karakteru i biću Vašeg Veličanstva.

Jupiter u dobrom aspektu prema Merkuru je naročito dobar, daje jasnoću misli, pravednost, darežljivost, milosrđe, plemenitost, podstiče, prije svega, književnički talenat i uspjeh u literaturi.

Mnogi umjetnici ili pisci mogli bi se smatrati srećnim kad bi imali samo približno povoljnu konstelaciju zvijezda kakva se nalazi u horoskopu Vašeg Kraljevskog Veličanstva.

Već sama sadejstva ovih aspekata daju naročitu sklonost za sve velike, uzvišene stvari, takođe i smisao za okultne nauke, dobro poznavanje ljudi i - nešto sklonosti za ekstravaganciju.

Pojavljuju se zatim i drugi uticaji zvijezda: Jupiter u kraljevskom znaku Strijelac stojeći u svojoj vlastitoj nebeskoj kući, vodi - ako savlada nativitet - do Najviše sudbine kako je to navedeno u rafaelovim pismima učenicima i daje raskošan i imponzantan spoljni izgled onome ko je pod njegovim uticajem.

Prema uticaju ove planete čini se da ste Vi, Vaše Veličanstvo, u društvu pretežno ozbiljni i odmjereni, ali u isto vrijeme blagonakloni i simpatični.

Uopšte, prema uticaju Sunčevog znaka razum i osjećanje su u karakteru Vašeg Veličanstva u harmoničnom skladu.

Nadalje, u obzir dolazi još i astrološko pravilo: "Što je Merkur u jednom horoskopu bolje i raznovrsnije obasjan, tim veće su sposobnosti." U horoskopu Vašeg Veličanstva stoji Merkur u blizini Sunca u znaku Vage u kući Venere. Ova konstelacija daje umjetničku nadarenost i ve-

liku sposobnost za uživanje. Istovremeno stoji Merkur u sextilu prema Marsu i Jupiteru, dakle srećno je obasjan sa više strana.

Sextil Marsa prema Merkuru upućuje na veliku sreću preko osoba plemićkog reda i vojnih lica ili preko kneževa-vladara, obasjavanje Merkura preko Jupitera predskazuje bogatstvo, moć i velike časti.

Merkur u IO kući Horoskopa uzrokuje takođe govornički talenat i spisateljsku obdarenost. Naročito je upadljivo da u horoskopu Vašeg Veličanstva planeta Jupiter stoji takođe u konjukciji prema Marsu.

Time su već za vrijeme rođenja zvijezde neba najavile da će Vaše Veličanstvo osim gore spomenutih osobina, posjedovati i bujnu fantaziju, snažnu maštu, veliko samopouzdanje, sklonost ka pohlepi za vlašću i despotizmu, gvozdenu energiju i jačinu volje, vojnički duh i veliku hrabrost i da ćete se s vremena na vrijeme dokazivati vrlo ratnički i pobjednički.

Aspekt Jupitera u konjukciji prema Marsu daje da se nasluti da će urođeno samopouzdanje Vašeg Veličanstva čak često postajati luda hrabrost i smionost. Vojnički duh i hrabrost Vašeg Veličanstva sigurno će se često uzdići do snažne impulsivnosti i želje za osvajanjem.

Jupiter stojeći u nativitetu u znaku Strijelca, daje - prema podacima iz Astrološke biblioteke - sklonost ka svakoj vrsti sporta.

U konstelaciji zvijezda od 25.09.1841. - kako je iz svega toga vidljivo - učestvuju mnoga povoljna astralna strujanja, da se iz toga lako može primjetiti, da će Vaše Veličanstvo jedanput igrati veliku ulogu u životu i svakako vladati kraljevstvom.

Štaviše, planeta Neptun koja potresa zemlju i vlada morima, koja često izaziva haos svojim promjenljivim uti-

cajem i već prema svojoj konstelaciji može isto tako prouzrokovati neočekivane srećne okolnosti, kao i misteriozne događaje i iznenadne nesreće, koja je u vrijeme rođenja Vašeg Veličanstva bila još skrivena, a pronađena je i otkrivena tek 1846., stajala je u horoskopu Vašeg Veličanstva u 4 stepenu u znaku Vodolije i time u trigonu prema Merkuru. U povoljnom položaju predstavlja ova planeta univerzalnu ljubav, poeziju i genijalnost i uzrokuje mnoge neočekivane uspjehe, velike radosti i povećanje imetka. Za vrijeme rođenja Vašeg Veličanstva stajala je ova tajanstvena planeta u trigonu prema 7. kući Horoskopa, koji je značajan za ljubav i brak.

Ovom konstelacijom Vašem Veličanstvu je suđena dobra i imućna supruga i puno djece.

Takođe, i nebeska kuća ovog horoskopa leži u plodnom znaku Škorpije i ukazuje na isto tako na mnoge potomke, koji će u životu zauzimati naročito istaknute položaje i od kojih će neki doseći i najviše časti.

Ovo značenje se još pojačava, pošto u horoskopu Vašeg Veličanstva Sunce i Mjesec leže u trigonu. Konstelacija Merkura u kući Venere u znaku Vage .... (nečitko - prim. priređivača) da je Vašem Veličanstvu suđeno više ćerki nego sinova.

Venera stoji u horoskopu Vašeg Veličanstva 24 stepena u sazviježđu Lava u trigonu prema Saturnu, koji stoji 27 stepeni u znaku Strijelca.

Ovaj znak ukazuje na sreću u braku, kao i na vjerna prijateljstva.

Venera stojeći u znaku Lava nalazi se takođe u trigonu prema Suncu u horoskopu plemenite supruge Vašeg Veličanstva, gospođe kraljice Milene, koja je rođena pod Sunčevim znakom Ovna.

Venera stojeći u 9. kući horoskopa uslovljava takođe mnoga uspješna i povoljna putovanja u inostranstvo, nadalje ljubav prema poeziji i uopšte talenat za umjetnost, veliku originalnost i uspjeh u literarnom stvaralaštvu.

Takođe i planeta Uran stojeći u 3. kući u znaku Ribe, značajna je za mnoga putovanja, ali često donosi velike nemire, iznenadne gubitke rođaka i svakojaka uzrujavanja, pošto stoji u nepovoljnom aspektu (oko 90 stepeni udaljena) u kvadraturi prema Suncu. Ipak nesrećni događaji izazvani ovim planetama najvećim su dijelom daleko u prošlosti.

Nakon pregleda astronomskih tabela posljednje decenije, zaključujem da je 1856. do 1862. planeta Neptun u znaku Ribe mjesecima stajala na mjestu Urana u horoskopu Vašeg Veličanstva, istovremeno u kvadraturi prema Saturnu u korjenskom horoskopu. Time su izazvani veliki nemiri, zapleti, bune i najznačajniji događaji.

Ali 1860. stvorili su se najoprečniji aspekti, koji su s jedne strane djelovali zlokobno, a s druge strane su najavljivali sreću i osim ozbiljnih zapleta doveli i povoljne događaje.

Tada je u horoskopu Vašeg Veličanstva planeta Uran u znaku Blizanca stajala u opoziciji prema Jupiteru i Marsu.

Najnesrećniji udesi sudbine morali su se desiti za vrijeme ove nesrećne konstelacije zvijezda dok je Uran stajao nasuprot Jupiteru, Marsu i Saturnu (u znaku Strijelca).

Kao što je vidljivo iz Carl-Brandler-Prachtove astrološke biblioteke, ovom konstelacijom, već samo prelaskom Urana preko opozicije Saturna u obzir dolaze opasnosti za starije osobe. Ali u ovo vrijeme stajao je Uran takođe nasuprot mjestu Marsa i Jupitera, dakle Uran je tada stajao progresivno u opoziciji prema konjukciji Jupitera i Marsa u Strijelcu. Ovo zajedničko djelovanje zlokobne planete sa

aspektima u horoskopu rođenja Vašeg Veličanstva moglo je tada biti zla kob stricu Vašeg Veličanstva, Knezu Danilu, koji je ustrijeljen pod ovim nesrećnim uticajem zvijezda.

Ali pošto se u horoskopu rođenja Vašeg Veličanstva Saturn nalazio u trigonu prema Veneri, morali su se putem tranzita Urana preko aspekta Saturna istovremeno pripremati srećni događaji i tako ste Vi, Vaše Veličanstvo, imenovani za nasljednika Njegovog Visočanstva Kneza Danila.

U oktobru iste godine stajala je u horoskopu Vašeg Veličanstva planeta Jupiter u znaku Lava u nebeskoj kući Sunca i na mjestu Venere, i istovremeno u trigonu prema Saturnu i planetama u Strijelcu.

Pod ovom sretnom konstelacijom odigrala se sretna ženidba Vašeg Veličanstva nakon svih uzbuđenja i potresa kod rodbine Vašeg Veličanstva. Uprkos mnogim ozbiljnim nemirima, ustancima naroda, i zapletima nećete Vi, Vaše Veličanstvo, do duboke starosti biti lično ozbiljno ugroženi, jer nad životom i sudbinom Vašeg Veličanstva bdije i veliku zaštitu u svim ozbiljnim vremenima pruža blagotvorni uticaj Jupitera kao sretne zvijezde.

Ne bih htjela da ne spomenem, da je u horoskopu Vašeg Veličanstva godine 1910. planeta Jupiter mjesecima stajala u sazviježđu na mjestu Sunca, a time takođe u trigonu prema Mjesecu, i prema znaku Blizanaca u kući ljubavi i braka, nadalje u sextilu prema vlastitom mjestu i mjestu Marsa u Strijelcu. Svi ovi sretni aspekti su sigurno djelovali pri svečanosti krunisanja Vašeg Veličanstva, i 1910. godina će biti vrhunac u životu Vašeg Veličanstva.

Ali kada je u ljeto ove godine planeta Saturna stajala nekoliko stepeni u znaku Blizanaca nasuprot Jupiteru i jako ugrozila zdravlje Vašeg Veličanstva, opet se kao jači

pokazao blagotvorni uticaj Jupitera i sačuvao je Vaše Veličanstvo od najgorega.

Saturn i Jupiter stoje ove godine u opoziciji, tako da ova godina donosi mnogo nemira i narodne bune.

Na sreću, stoji Jupiter u znaku Strijelca, tako da su bitno oslabljena nepovoljna astralna strujanja Saturna.

Kad uporedim sadašnju konstelaciju zvijezda sa Horoskopom rođenja Vašeg Veličanstva vidim da nekoliko dana prije sredine oktobra ove godine Jupiter stoji iznad mjesta Marsa, a između 15. i 20. oktobra 13 stepeni u Strijelcu, tačno na mjestu gdje je stajao u vrijeme rođenja Vašeg Veličanstva. Ovaj prelazak Jupitera iznad sopstvenog mjesta i njihovi dobri aspekti predskazuju sreću, uzrokuje opet uspjehe svake vrste, časti, pokroviteljstvo, nove prijatelje i povoljan je za zdravlje, tako da će se Vaše Veličanstvo u dogledno vrijeme osjećati dobro i vrlo sretno.

Pošto ovaj tranzit traje oko 20 dana, već slijedećih dana će stići mnogi radosni glasovi. Na ovogodišnji rođendan Vašeg Veličanstva 25.09.1912. stoji Sunce opet 2 stepena u znaku Vage. Mjesec 20 stepeni u znaku Ribe na mjestu Urana. Prolazak (tranzit) Mjeseca preko (Urana) izazvat će iznenadne događaje koji se mogu odnositi na nemire u zemlji.

Neptun sada stoji u znaku Raka, u trigonu prema Mjesecu, što obećava sreću i donosi radosne dane.

Saturn je sada u povratku i stoji još 4 stepena u znaku Blizanaca, nasuprot znaku Strijelca, što je manje povoljno i povremeno ugrožava zdravlje Vašeg Veličanstva.

Ali pošto Saturn u ovom znaku u korijenskom horoskopu stoji u trigonu prema Suncu i prema Mjesecu, time je najavljen uspjeh sa istaknutim ličnostima, kao i zemljoposjedništvo. Jupiter skoro 8 stepeni na svom sopstvenom mjestu jača zdravlje i bitno slabi nepovoljne aspekte.

Mars stojeći u 4 stepenu (...), tačno na mjestu Merkura, prouzrokuje povećanje poslovanja, sretne vijesti i ostvaruje u sextilu prema vlastitom mjestu vojničke časti, napredovanje muških potomaka, kao i povoljne događaje u vojnim prilikama ili drugim stvarima koje su vezane za željezo i vatru.

Na ovogodišnji rođendan Vašeg Veličanstva stoji Venera 24 stepena u znaku Vage, dakle u sextilu prema svom sopstvenom mjestu u znaku Lava.

Ovaj aspekt uzrokuje takođe vrlo sretno vrijeme, povoljan je za kupovinu nakita i luksuznih predmeta, podstiče veliku druželjubivost i hedonizam, i donosi preko ženskih osoba poklone i sve što je povoljno. Ovaj aspekt bi u sljedećoj godini mogao imati za posljedicu sentimentalne veze i prijateljstva članova porodice.

Merkur stoji u Horoskopu rođenja 24 stepena u znaku Djevice, doduše u opoziciji prema Uranu i u kvadraturi prema Saturnu, što može imati za posljedicu neku tužnu vijest, ali pošto Uran sada stoji u trigonu prema Merkuru, to se sve može opet okrenuti na dobro.

U svakom slučaju iz sadašnje konstelacije zvijezda je takođe vidljivo da će Vaše Veličanstvo doseći još mnogo slave i časti, da će vrijeme koje slijedi biti bogato radošću uprkos nekih nemira i da će Vaše Veličanstvo živjeti daleko duže od većine evropskih kraljeva i kneževa.

* * *

završeno: u Breslavi 22. septembra 1912., Elsbeth Ebertin

ISTORIJA SVAKODNEVICE: OGLASI U CRNOGORSKOJ ŠTAMPI

Crnogorci su tri godine nakon završetka "Veljeg rata" mogli kupiti šivaće mašine "Singer" i razne švajcarske satove (Glas Crnogorca, 6/1881). Nuđene su im nešto kasnije (1888) i engleske šivaće mašine "The Flora" (Glas Crnogorca, 28/1888). Firma James Miles & son obavještavala je da navablja umjetničke predmete, glasovire, časovnike ("sahatove"), kao i razne ukrasne predmete i nakit (Glas Crnogorca, 1/1889). Bilo je i oglasa kojima su Crnogorcima preporučivani najsavremeniji džepni časovnici: "Čudo industrije ! Časovnici (sahatovi) u špag..." (Glas Crnogorca, 3/ 1889). Nuđeni su i bečki časovnici-budilnici, koji noću svijetle, a imaju i kalendar, tj. pokazuju datum. Cijene ovih "savršenih" budilnika kretale su se od 2,95 do 3,75 fiorina (Glas Crnogorca, br. 49/ 1890). Pored satova, postojala je ponuda različitih sprava - od onih bečkih za pravljenje masla, pjene, punča i guljenje povrća (Glas Crnogorca, 2/1891) do mikroskopa za ispitivanje jela i pića (Glas Crnogorca, 3/ 1891). Mogli su Crnogorci još 1892. godine kupiti i sve vrste muzičkih instrumenata, djelove za njih i žice (Glas Crnogorca, 10/1892), a nekoliko godina kasnije (1898) i mašinu za pravljenje fotografija (Nevesinje, 9/1898). Gramofoni i ploče sa "srpskim, domaćim i arbanaškim melodijama", mogli su se po veoma povoljnim cijenama kupiti 1909. godine (Cetinjski vjesnik,

89/ 1909), a filmske trake, ukoliko je neko imao kameru, početkom 1914. godine (Glas Crnogorca, 3/1914).

U "Cetinjskom vjesniku" objavljen je početkom 1910. godine oglas za spravu za koju se još nije bio odomaćio naziv upaljač. Šibice i kresivo trebalo je postepeno da zamijeni ovaj "epohalni" pronalazak: "Radostan glas !! Za svakoga, a naročito za one, koji puše duhan. Ko pošalje 5 perpera taj će dobiti jednu izvanredno lijepu izrađenu spravu koja se pomoću jednog pritiska sama pali i po želji opet ugasi. Garancija deset godina. Radnja Hristofora Marvca - Podgorica" (Cetinjski vjesnik, 17/ 1910). Nešto kasnije, imućniji Crnogorci mogli su sebi priuštiti i automobil, i to sa predispozicijama koje odgovaraju crnogorskim putevima: "Novo! Laurin i Klement izradili su specijalno za Crnu Goru nov moderan automobil, te je to prema tome jedina tvornica koja je odlučila graditi automobil za crnogorske puteve" (Glas Crnogorca, 33/1914). Na prodaju su pored automobila, u isto vrijeme, nuđena i invalidska kolica (Glas Crnogorca, 13/ 1914).

Još 1872. godine objavljen je u "Crnogorcu" oglas kojim dr Moric Hajdler obavještava da efikasno i trajno liječi "tajne bolesti" i impotenciju. Za neupućene je u zagradi navedeno da je impotencija - "oslabljena muška snaga". Dr Hajdler je ordinirao u Pešti, a bolesnici su mu se mogli obratiti pismom, na koja je, ukoliko mu se pošalje određena novčana svota, odgovorao odmah. Diskrecija je kod dr Hajdlera bila zagarantovana, pa obznanjuje da prima bonike i u "posebnijem časovima" - od 8 naveče do 1 čas ujutro ("Crnogorac" 44/1872). Crnogorcima je 1879. godine nudio svoje usluge i dr Libig iz Berlina, koji, kako tvrdi, efikasno liječi padavicu, epilepsiju i sifilis (GC, 8/1879). Nekoliko godina kasnije, pariski doktor i univerzitetski profesor Malaspin poručuje: "Liječenje radikalno i

brzo svijeh bolesti nervoznih, epileptičnih i tajnih po mojoj sopstvenoj metodi. Nagrada se ne traži naprijed nego kad bolesnik ozdravi" (GC, 13/1884). Slične je sadržine i objava dr Selmana iz Berlina, koji garantuje izliječenje padavice i ostalih nervnih bolesti, ali mu najprije treba poslati 25 franaka: "Padavicu kao i sve bolesti od živaca umijem ja sasvim izliječiti, po novom načinu, u najkraćem roku i pod jemstvo. Javite mi doba bonikovo i od kad boluje. Lijek, način upotrebe itd. šaljem tek mi se pošlju 25 franaka."(GC, 4/ 1889) I jedan parisku ljekar se 1891. godine preporučivao onima koji imaju problema sa živcima i glavoboljom, kao i onima koji su, iz ovog ili onog razloga, nepokretni. (GC, 2/1891). Pored ljekara koji su liječili za nadoknadu, bilo je i ljudi koji su besplatno nudili pomoć oboljelima. Jedan od njih bio je i izvjesni Nikolson, koji je bio spreman da besplatno pomogne osobama sa oštećenim sluhom: "Gluhima! Jedno čeljade izliječilo se je prostim lijekom poslije 23 godine gluhote i zujanja ušiju, poslaće svakom besplatno opis lijeka, ko ga god bude zaiskao: Nicolson, London, England, W.C. 21 Bedford sq". (GC, 28/1888)

Već početkom devedesetih godina 19. vijeka Crnogorci su mogli na Cetinju, kod "stručnog lica", plombirati i vaditi zube, skidati kamenac i sl. Bolničar bolnice "Danilo I", Timotije Gagović, obavještava građanstvo da po dozvoli Ministarstva unutrašnjih djela vrši "sve obične zubne operacije, kao čišćenje i skidanje streša, vađenje zuba, punjenje šupljina (plombiranje) gutaperkom amalgamom srebra ili zlata i to s garancijom i po jevtinu cijenu." (GC, 8/1890) Nekoliko godina kasnije, Gagović ponovo obavještava građanstvo da povoljno vrši sve zubne intervencije, ovoga puta koristeći i "amerikanske paste": "Na znanje! Čast mi je izvjestiti da ću u buduće za najumjereniju cije-

nu čistiti, vaditi i plombirati kariozne zube sa najboljim amerikanskim pastama, a osim toga srebrom i zlatom. (GC, 48/1897). Početkom 1899. godine na Cetinju je boravio i zubar Leon Saradžijan, pa je sve one koji imaju probleme sa zubima obavijestio: "Na znanje ! Imam čast javiti stanovnicima ove varoši da sam došao ovdje. Vadim zube i korijen bez bola, napunjam šuplje zube na tri načina, namještćam nove zube sa umjerenim cijenama. Ko želi nek se obrati u gostionicu Antona Rajnvajna..." (GC, 14/1899). No, za one koji nijesu mogli priuštiti posjetu zubaru, a povremeno su patili od zubobolje, izvjesni Ilija Rančić iz Zemuna nudio je svoju "čudotvornu vodicu". (GC, 13/1891)

Krajem 19. vijeka na Cetinju se otvaraju novi hoteli, jer u "Lokandi" (izgrađena 1864) često nije bilo mjesta za sve koji su posjećivali prestolnicu. Godine 1898. otvoren je na Cetinju hotel "Mostar", pa ga njegovi vlasnici preporučuju budućim posjetiocima Cetinja: "Čast nam je staviti do znanja poštovanoj publici, da smo otvorili u svojoj novo sagrađenoj kući u Ivan-Begovoj ulici Hotel 'Mostar' sa dovoljnim brojem prostranih i čistih soba snabdjevenih novim namještajem, prostranom salom sa bilijarom najnovije konstrukcije, sa uređenom baštom i kuglanom. Dobra jela i pića davaćemo po najumjerenijoj cijeni, sa brzom i dobrom poslugom. Uz to ćemo točiti svaki dan svježa piva po najumjerenijoj cijeni. Preporučujem se ovdašnjem poštovanom građanstvu i ostalim putnicima iz unutrašnjosti i sa strane za što višu posjetu. Cetinje, 1.maja 1898. S poštovanjem Braća Gašići". ("Nevesinje", 3/ 1898). Nešto kasnije je i gostioničar Mićo Ilinčić otvorio hotel "Kolašin": "Javljam mojijema prijateljima i poznanicima, da sam prešao u svoju sopstvenu kuću u velikoj glavnoj ulici broj 117. gdje će svaki naći kao i prije čistinu, bolju

uredbu i urednu poslugu a po umjerenoj cijeni. Kužina izvrsna, crnogorska i strana izvrsna jela a naći će se uvijek crnogorskog prirodnog pića. Kuća je udešena po lijepom rasporedu za Hotel. Molim moje prijatelje da se posluže mojijem hotelom a osobito se preporučujem gospodi Nikšićanima i Vasojevićima. S poštovanjem Mićo Ilinčić, gostioničar. Cetinje, 23. oktobra 1899." ("Onogošt", 24/1899)

Crnogorci su krajem 19. vijeka mogli za kakvu svečanu priliku naručiti kolače i torte iz Kotora, budući da u Crnoj Gori poslastičarnica još nije bilo. Poslastičar iz Kotora, Andrija Rainis, obznanjuje preko "Glasa Crnogorca" 1896. godine da prima porudžbine za sve vrste poslastica (kolače, torte, puslice, biškote), i da je cijena umjerena. Rainis, takođe, obavještava da je njegova poslastičarnica sanbdjevena najboljim likerima, kompotima, čokoladom i pekmezima. (GC, 18/1896). Na osnovu oglasa koji su objavljivani u crnogorskoj štampi ne možemo utvrditi kada je, i da li je, na Cetinju otvorena poslastičarnica. Jedino je u "Cetinjskom vjesniku" polovinom 1911. godine objavljen oglas dvojice kafedžija (Noc Kastrati i Pali) da će se u njihovoj kafani uskoro prodavati i sladoled. (Cetinjski vjesnik, 51/1911).

Jedan od najčešće i najduže reklamiranih proizvoda u crnogorskoj štampi, gotovo trideset godina, bila je Frank kafa. Reklame za Frank kafu bile su i marketinški najosmišljenije. Jedna od tih reklama je glasila: "Svakoj poštovanoj gazdarici ! koja hoće da ekonomično zgotovi ukusnu i dobru belu ili crnu, a i tako zvanu "tursku kafu", preporučuje se Frank kafa jer njena jedna kašika vrijedi koliko dvije ili tri druge..." (GC, 38/1896). U isto vrijeme, na Cetinju su se mogla kupiti francuska vina, šampanjci i čak devet vrsta likera. (GC, 35/1896).

Bilo je i oglasa pojedinih filatelista, koji su otkupljivali crnogorske i ostale poštanske marke od 1850. godine pa nadalje, kao i stari novac i pisma. (GC, 36/1895). Pored ponuda za otkupljivanje antikviteta, Crnogorcima se nudio Ivan Klajn iz Zadra da za njega love "žive orlove, jastrebove, šere, čuke, sove, jarebice iz krša, takođe zvijerad divlju četvoronožnu i zmije svake vrste". (GC, 45/1892). Jedan zlatni napoleon mogao je početkom 1888. godine zaraditi onaj Crnogorac koji bi pronašao izgubljeno "jedno pseto, povišega rasta a mrke dlake". Vlasnik psa, A. Nikolajević, nudio je zlatni napoleon onome "ko ga nađe i meni povrne." (GC, 1/1888).

Krajem osamdesetih godina 19. vijeka i na Cetinju je bilo uobičajeno da činovnici i trgovci, kao što je to praktikovano u inostranstvu, koriste vizit-karte. Početkom 1890. godine u Glasu Crnogorca je objavljen oglas: "Biljetići bijeli (posjetne karte) za činovnike, trgovce i ko god želi u ma kojoj veličini, može dobiti gotove kod Karla Điljena na Cetinje. (GC, 5/1890) Imućniji Crnogorci mogli su tada naručiti i odjeću iz jedne bečke robne kuće, i to po katalogu: "Odjelo za muške (kaput, prsluk i gaće) 10 f.; za đetiće 8-16 god. (kaput, prsluk i gaće) 12 f; za djecu od 2-10 god. 3,80 f.; cijele gaće (čakšire) 1,55 f; ženske košulje 80 n; odabrani klobuk 1,50 f.(Ko bude naručio klobuka, da izvoli naznačiti obim glave, za gaće širinu kroka (dužina noge iznutra) i santimetar, za djecu doba života...). Klein's, Wien." (GC, 15/1890) A na Cetinju, u radnji mješovite robe koju je držao Nikola Matanović, mogao se 1897. godine kupiti escajg, posuđe, šivaće mašine, lampe, četkice za zube, američke mašine za sječenje mesa, mašine za "korubanje rumetina", boje, četke, šporeti i peći, i čak 12 vrsta francuskih šampanjaca. (GC, 3/1897). U isto vrijeme, na Cetinju je boravio Franjo Be-

nedetić "popravljač svijeh vrsta makina za šivenje i popravljač velosipeda" (GC, 48/1897). Nešto kasnije, svoje usluge nudio je putujući fotograf Branko Šobajić, tako da su se svi koji to žele mogli već tada "ovjekovječiti" ili "lentrati", a Mićo Ivanišević nudio je gromobrane koji su "bolji od svijeh dosadašnjih". ("Onogošt, 19, 23/1900).

Godine 1911. Cetinjanin Vido Martinović nudio je po najpovoljnijoj cijeni "igraće karte", municiju i lovački pribor (Cetinjski vjesnik, 25, 44/1911). Tada se na Cetinju moglo naručiti i "crnogorsko odijelo", oficirska uniforma, nadgrobni spomenik kod kamenoresca Mata Gatolina, dok je dvorski brijač Marko Hoti obajveštavao građanstvo da se u njegovoj renoviranoj brijačnici, koja čak ima i električno osvjetljenje, mogu kupiti razni pariski parfemi. (Cetinjski vjesnik, 18, 35, 51, 54/1911).

U crnogorskim novinama bilo je i obavještenja druge vrste. Tako austrijsko-francusko osiguravajuće društvo "Acijenda" 1887. godine nudu Crnogorcima osiguranje od požara, groma i nezgoda druge vrste. Osigurati se mogla kuća, dućani, magazini, pokućstvo. (GC, 38/1887). Tadašnje crnogorske prevoznike Nikšićanin Nikola Bazut obavještava da je "po svjetskom običaju" uredio konjušnicu: "Dajem na znanje kočijašima i kolarima da sam namjestio štalu (konjušnicu) kod opštinske klaonice sa velikijem prostorom od 30 metara dužine. U štalu su jasle i sve drugo kao i usluga po svjetskom običaju. U njoj se može svezati do 50 konja. Sijena oko 4. novčića a vezanje besplatno. Nikšić, 3. maja 1899." ("Onogošt", 2/1899). Početkom 1900. godine sajdžija Ljubomir Tamindžić obavještava da će uskoro otvoriti radnju na Cetinju, i to nakon petogodišnjeg kursa kojeg je pohađao kod čuvene njemačke sajdžijske firme u Vršcu. ("Onogošt", 15/1900). A onima koji su namjeravali da putuju od Cetinja do Podgorice, preporučivao se Jošo Đinović sa svojih petoro kola (landrovera), koja su, kako kaže, podesna za prevoz i po rđavom vremenu. Jedna su njegova kola svakog dana u 8 časova polazila sa Cetinja za Podgoricu, i istog dana se vraćala na Cetinje. Karta je koštala 6 perpera, a putnik je imao pravo na besplatan prtljag težine do 5 kg. ("Cetinjski vjesnik", 1/1911).

Bilo je u crnogorskoj štampi različitih statistika, posebno nakon prvog zvaničnog popisa stanovništva 1910. godine. Prema sakupljenim podacima, u toku 1909. godine rođeno je u Crnoj Gori 5227 muške djece i 4834 ženske. Od toga je vanbračne djece bilo 88, a zabilježeno je i 10 čedomorstava. (GC, 55/1910). Crna Gora je ukupno imala 222.015 stanovnika. Muslimana je bilo 10.659, a rimokatolika 4.911. U deset crnogorskih varoši živjelo je 34.569 stanovnika, ili po varošima: Cetinje 5.895; Podgorica 9.895; Rijeka 1732; Danilovgrad 1328; Nikšić 4086; Kolašin 1250; Andrijevica 802; Bar 3581; Ulcinj 5381; Virpazar 687. (GC, 4/1911). Prema zvaničnoj statistici, 1. januara 1910. godine u Crnoj Gori je bilo 287 umobolnih muškaraca i 191 umobolna ženska osoba. Slijepih je bilo 237 muškaraca i 190 žena; gluvih 180 (m) i 124 (ž); osakaćenih 350 (m) i 796 (ž); bilo je registrovano 105 muškaraca koji prose, i 76 ženskih osoba (GC, 52/1910). Inače, tokom 1910. godine oženilo se 1410 crnogorskih državljana, a razvelo 17. U pravoslavlje je prešao 1 musliman, 1 muslimanka, 2 katolika i 1 katolkinja. (GC, 42/1910).

Neke su statistike objavljivane i ranije. Tako je 1890. saopšteno da je u bolnici Danilo I tokom 1889. godine ležalo 316 bolesnika (235 m. i 81 ž.). Od tih 316 bolesnika umrlo je tokom hospitalizacije njih 11. (GC, 4/1890). Gotovo u isto vrijeme u Crnoj Gori je bilo 226 gluvih osoba, 353 slijepca i 405 registrovanih epileptičara (GC,

43/1891). Iako o broju umno poremećenih osoba tada nije bilo podataka, u zvaničnom "Glasu Crnogorca" su tvrdili: "U Crnoj Gori ima više ludaka nego je to prosjek u Evropi"(42/1891).

I redovi vožnje koji su važili za vozove, brodove, automobile i diližanse, zanimljivo su svjedočanstvo o karakteru tadašnjih komunikacija. Danas se, recimo, često u anegdotskoj formi priča o sporosti prvog crnogorskog voza, koji je 1909. godine počeo da saobraća između Bara i Virpazara, ali malo ljudi zna koliko mu je stvarno trebalo vremena da pređe ovo rastojanje od tridesetak kilometara. Red vožnje koji je objavljen u "Glasu Crnogorca" razrješava sve nedoumice. Voz je iz Bara kretao u 9.10 časova, a stizao u Virpazar u 12.05 časova. Ili konkretno, od stanice do stanice: Bar 9,10/ Popovići 9,16/ Zupci 9,40/ Tuđemili 10.08/ Sutorman 10,45/ Dubrava 11,15/ Limljani 11,32/ Boljevići 11,50/ Virpazar 12,05. Evo kako je izgledala satnica putovanja od Virpazara do Bara: Virpazar 2,50/ Boljevići 3,05/ Limljani 3,25/ Dubrava 3,40/ Sutorman 4,20/ Tuđemili 4,55/ Zupci 5,23/ Popovići 5,39/ Bar 5,45. U "Glasu Crnogorca" je data napomena da za red vožnje isključivo važi časovnik pošte u Baru. (GC, 31/1909).

Što se tiče reda vožnje i putovanja drugim prevoznim sredstvima, stvari stoje ovako: Parabrod od Rijeke Crnojevića do Vira kretao je u 11,50 časova, a na Vir je stizao u 13,10 časova. Sa Vira je polazio za Skadar u 13, 40 časova, a prispijevao je u Skadar u 15, 20 časova (GC, 51/1910). A diližansa koja je saobraćala od Bara do Ulcinja putovala je pet sati! Polazak je bio u 7 časova (GC, 51/ 1910). I putovanje automobilom od Cetinja do Nikšića, preko Rijeke Crnojevića, Podgorice i Danilovgrada, trajalo je dugo. Automobil je sa Cetinja kretao u 8 h, na

Rijeku je bio u 9,30 časova. Poslije 15 minuta pauze kretao je za Podgoricu, gdje je stizao u 11,15. U 13,30 kretao je za Danilovgrad gdje je stizao u 14,45. Iz Danilovgrada je za Nikšić kretao u 15,00, a u Nikšiću je bio u 18,00. Od Nikšića do Danilovgrada putovalo se 2 h i 45. min. Od Danilovgrada do Podgorice 1 h, od Podgorice do Rijeke 2 sata, i od Rijeke do Cetinja 1h i 15 minuta. Dakle, u suprotnom pravcu 15 minuta duže. Sve u svemu, od Cetinja do Nikšića putovalo se 1912. godine nešto preko sedam sati (GC, 10/ 1912). U isto vrijeme, diližansa iz Podgorice za Lijevu Rijeku polazila je svakog dana u u 5 h, a stizala je na odredište u 12 h (GC, 10/ 1912). Od Cetinja do Kotora poštanska diližansa putovala je šest sati (GC, 17/1899).

O POČECIMA CRNOGORSKE OBAVJEŠTAJE SLUŽBE

Tek u vrijeme knjaza Danila Crna Gora je formirala obavještajnu mrežu, a obavještajni rad je dobio obilježja organizovane djelatnosti. Knjaz Danilo je, pored mnogih velikih državničkih poteza, započeo da stvara mrežu crnogorskih povjerenika u Hercegovini i Sjevernoj Albaniji, koji su imali zadatak da Cetinju dostavljaju informacije političkog i vojnog karaktera. Mreža tzv. povjerenika bila je posebno razgranata u Hercegovini. Centar povjereničke mreže u Hercegovini bio je najprije u manastiru Kosijerevo, a zatim na Grahovu. U Sjevernoj Albaniji crnogorska obavještajna mreža nije bila tako brojna, ali je važnost informacija koje su ovdje pribavljane često bila mnogo veća od onih iz Hercegovine. Posebno je za Crnu Goru bio važan obavještajni punkt u Skadru, na čijem je čelu od decembra 1855. godine bio Filip Lainović.

Filip Lainović, koji je bio prevodilac u engleskom konzulatu u Skadru, najčešće je dostavljao knjazu Danilu podatke o turskim namjerama prema Crnoj Gori, podatke o kretanju turske vojske u pograničnim krajevima, i naročito o stavovima evropskih konzula u Skadru u vezi sa rješavanjem "crnogorskog pitanja". Posebno je Lainovićev rad bio značajan tokom 1856-57. godine, kada je bilo velikih sukoba na crnogorsko-turskoj granici (problemi oko Kuča). U jednom periodu ove krize, Lainovićevi izvještaji su faktički određivali red poteza u crnogorskoj politici

prema Turskoj. Pored važnih informacija koje je na Cetinje redovno dostavljao, Lainović je u ovom periodu uspio da i neke arbanaške prvake učini crnogorskim povjerenicima (Miro Hot Hasanike).

Krajem pedesetih godina 19. vijeka započinje i crnogorska obavještajna djelatnost u Primorju (Bar, Spič). Najvažniji crnogorski povjerenik u Primorju bio je trgovac Petar Obradović iz Spiča. Obradović je posebno bio aktivan u vrijeme krize oko Grahova (1858), kada je knjazu Danilu dostavljao informacije o turskim snagama na granici prema Crnoj Gori.

Sve do Berlinskog kongresa (1878) nije se bitnije mijenjala struktura crnogorske povjereničke mreže u okruženju, niti su bitnije korigovani ciljevi obavještajnog rada. Jedine promjene u crnogorskoj obavještajnoj djelatnosti bile su personalne prirode. Šezdesetih godina 19. vijeka u crnogorsku povjereničku mrežu ulaze tri značajne ličnosti: Filip Berović, Gligo Perović i Jefto Gojković. Filip Berović i Gligo Perović su djelovali u Skadru, a Jefto Gojković je slao izvještaje iz Herceg-Novog (Austrija).

Bez sumnje, najznačajniji crnogorski obavještajac svih vremena bio je Gligo Perović (1822-1885). Rođen je na Rijeci Crnojevića, a porijeklom je bio iz Kuča. Od 1853. godine radio je pri engleskom konzulatu u Skadru, odnosno, Lješu, kao prevodilac. Istovremeno se počeo baviti i trgovinom, i to dosta uspješno. Jedno vrijeme bio je i pruski konzul u Skadru. Rad u konzulatu i trgovački angažman pružao je Gligu Peroviću dobro pokriće za obavještajni rad u korist Crne Gore. Taj rad Perović je započeo 1860. godine, iako su njegovi prvi kontakti s Cetinjem uspostavljeni nešto ranije. Gotovo nevjerovatno zvuči podatak da je od 1860. do 1885. Gligo Perović poslao skoro hiljadu povjerljivih izvještaja na Cetinje. Do važnih infor-

macija Perović je dolazio zahvaljujući razgranatoj mreži saradnika, koju je, kao imućan čovjek, plaćao svojim novcem. Njegovi saradnici bili su, uglavnom, zaposleni u konzulatima ili u organima turske vlasti. Na vezi je "držao" i najviše činovnike skadarske policije (Jusa Anifova i Ferida Rihanaja), koji su mu dostvljali sadržaj depeša iz Carigrada.

Zahvaljujući izvještajima Gliga Perovića, na Cetinju su imali precizne podatke o namjerama turskih vlasti, vojnim snagama u Skadarskom pašaluku, kao i o držanju arbanaških plemena prema Crnoj Gori. Posebno su njegovi izvještaji bili značajni u vrijeme crnogorsko-turskog rata 1876-78. godine, tako da su na Cetinju imali sve informacije o pokretima i koncetraciji turskih trupa. Postoji, čak, tvrdnja da je Gligo Perović, oktobra 1877, došao na Rijeku Crnojevića i rekao knjazu Nikoli da Austrijanci namjeravaju da zaposjednu Bar, tako da mora požuriti da ih u tome preduhitri. Kao što je poznato, crnogorska vojska je krajem oktobra 1877. godine krenula u oslobađanje Bara. No, i bez zasluga za početak barske operacije, Gligo Perović je zadužio Crnu Goru više nego ijedan njegov savremenik. Osnovanost ove konstatacije može se potvrditi stotinama njegovih izvještaja, koji se čuvaju u cetinjskom arhivu. Kada bi se, kojim slučajem, birali najzaslužniji Crnogorci 19. vijeka, Gligo Perović bi, prema našem mišljenju, bio među prvih deset.

Nakon završetka "Veljeg rata" 1878. godine, Crna Gora je dobila još jednog značajnog i zaslužnog obavještajca - Sokol Baca Ivezaja. Sokol Baco Ivezaj je u crnogorsku službu stupio 1880. godine, a vezu s njim uspostavio je vojvoda Mašo Vrbica, tadašnji ministar unutrašnjih djela. U svojim prvim izvještajima, koje je uglavnom preko tajnog kurira dostavljao na Cetinje, Sokol Baco je najčešće pisao o političkim stavovima svojih sunarodnika Arbanasa (Malisora), te o njihovom odnosu prema Crnoj Gori. Izvještavao je Cetinje i o prilikama u čitavoj Sjevernoj Albaniji. Uporedo sa tim poslovima, Sokol Baco je imao zadatak da širi mrežu crnogorskih povjerenika među Arbanasima. U tome je, kako se može saznati, imao priličnog uspjeha. Prema jednom dokumentu, koji postoji u cetinjskom arhivu, preko stotinu Arbanasa je dobijalo novčanu nadoknadu za "vjernost" Crnoj Gori. Sve su to bili ljudi koji su pripadali obavještajnoj mreži na čijem je čelu bio Sokol Baco Ivezaj. Cijeneći ogromne zasluge Sokol Baca Ivezaja za Crnu Goru, odnosno, za njenu nacionalno-političku djelatnost u Albaniji, kralj Nikola mu je dao čin generala crnogorske vojske.

Pored prikupljanja informacija iz neposrednog okruženja, tj. pograničnih oblasti, za crnogorsku državu je od osamdesetih godina 19. vijeka posebno bio važan obavještajni rad u Srbiji, tačnije u Beogradu. U to vrijeme već je bila stasala crnogorska politička emigracija u Beogradu, čiju je aktivnost trebalo pratiti. Da bi Cetinje svakog trenutka znalo što ovi nezadovoljnici rade, u Beograd su 1889. godine stigla četiri "pouzdana" Crnogorca. Dvojica su bili studenti, a dvojica tobože nezadovoljnici koji su pobjegli od knjaževe tiranije. Jedan od dvojice tobožnjih "nezadovoljnika", Savo Kustudić, uspio je da se ubaci u samo središte crnogorske političke emigracije u Beogradu, tako da su na Cetinju do tančina znali šta knjaževi neprijatelji rade i planiraju. U cetinjskom Arhivu sačuvano je desetak njegovih izvještaja, u kojima detaljno opisuje držanje i namjere najpoznatijih crnogorskih emigranata u Beogradu. Kustudić je čak uspio i da ukrade dio njihove prepiske, pa u jednom od tih izvještaja izražava želju da ova pisma lično preda knjazu: "Ja imam nekolika pisma

koja sam ukrao Doktoru, a to su pisma Mašova, Isailova, Backovića i Radomanova. Zato molim da mi se dopusti da ista ja lično predam Gospodaru da ih pročita". Crnogorska obavještajna mreža u Beogradu postaće znatno brojnija početkom 20. vijeka, kada će se u nju uključiti i neki Srbijanci.

Iako je organizovana obavještajna djelatnost crnogorske države počela još u vrijeme knjaza Danila, do osnivanja posebne institucije koja bi se isključivo bavila tom djelatnošću, došlo je nešto kasnije. Prema našim saznanjima, tek je 1895. godine ustanovljena institucija koja je u okviru Ministarstva inostranih djela i zvanično bila nadležna za obavještajni rad. Početkom 1895. godine osnovani su tzv. Pogranični politički komesarijati pri Ministarstvu inostranih djela, i u okviru Ministarstva posebno odjeljenje, nadležno za ove Komesarijate. Pogranični politički komesarijati prema Turskoj i Austro-Ugarskoj imali su zadatak da prikupljaju informacije o političkim prilikama u pograničnim oblastima, odnosno, u Turskoj i Austro-Ugarskoj. Posebno su Komesarijati bili zainteresovani za položaj pravoslavnog stanovništva u pograničnim oblastima, i za jačanje ugleda Crne Gore i njene dinastije u ovim krajevima.

Krajem 19. i početkom 20. vijeka obavještajnu i političko-propagandnu djelatnost u crnogorskom okruženju obavljala su tri Komesarijata: jedan je djelovao prema Kosovskom sandžaku (sjedište u Andrijevici), drugi prema Austro-Ugarskoj (sjedište na Grahovu) i treći prema Albaniji (sjedište u Podgorici). Početkom 20. vijeka (1904) formiran je i tajni, dispozicioni fond, Ministarstva inostranih djela, koji je finansirao obavještajni i propagandno-politički rad u pograničnim oblastima.

Do osnivanja Pograničnih političkih komesarijata, obavještajne poslove vodilo je Ministarstvo unutrašnjih djela (1879), odnosno, lično ministar. On je dobijao izvještaje od povjerenika iz inostranstva (Skadar, Kotor, Berane) ili od kapetana iz pograničnih kapetanija. Prije formiranja Ministarstva unutrašnjih djela, obavještajni poslovi bili su isključivo u nadležnosti Dvora. Kasnije, kada su obavještajnom djelatnošću počela da se bave ministarstva, Dvor je u ovoj djelatnosti manje ili više participirao. Od vladareve lične volje i političke procjene zavisilo je koje će obavještajne poslove "uzeti u rad". Što se tiče kralja Nikole, on se posebno zanimao za obavještajni rad u Sjevernoj Albaniji. Njegovi povjerljivi poslovi sa Arbanasima bili su nedokučiva tajna i za nadležnog ministra. Istoričari još nijesu objasnili uzrok ovoj Gospodarevoj posesivnosti.

SRPSKA TAJNA SLUŽBA U CRNOJ GORI

Neposredno prije smjenjivanja, načelnik srpske Službe državne bezbjednosti, Andreja Savić, izjavio je beogradskom "Ninu" (br. 2692, 1. avgust 2002) da je Služba na čijem je čelu najmoćnija na Balkanu, te da su njeni operativci prisutni u svim zemljama u okruženju. "Mi smo mala zemlja", kaže Savić, "ali smo u svakom slučaju vodeći na prostoru Balkana – govorim sa stanovišta službe – i moramo, kao služba, da budemo prisutni u našem okruženju, pre svega u republikama bivše Jugoslavije i drugim susednim zemljama." Koliko je nama poznato, nikada jedan šef srpske Državne bezbjednosti nije otvorenije priznao da njegova Služba ima agenturnu mrežu u svim zemljama s kojima se Srbija graniči, pa među njima i u Crnoj Gori. Jer, Savić je govorio o potrebi prisustva Službe u "našem okruženju", tj. okruženju Srbije, a što je Crna Gora nego dio tog okruženja, i to možda, sa stanovišta Službe, jedan od najvažnijih. Kada se ima u vidu karakter Službe o kojoj je riječ, možemo konstatovati da je njen šef ovakvom formulacijom bio neuobičajeno iskren i direktan, pa smo zahvaljujući Saviću dobili zvaničnu potvrdu da pripadnici srpske Službe ("Bezbjednosno-informativne agencije") djeluju i u Crnoj Gori.

Srpska tajna služba prisutna je u Crnoj Gori već 160 godina, odnosno, od 1844. godine. Zna se da je prvi srpski obavještajac koji je došao u Crnu Goru bio Stevan Hrkalović, činovnik Ministarstva unutrašnjih djela Kneževine Srbije. Njega je krajem 1844. godine u Crnu Goru poslao Ilija Garašanin sa zadatkom da Njegošu dostavi novčanu pomoć srpske vlade, ali i ocijeni političke i vojne prilike u Crnoj Gori. Iste godine (1844) uspostavljena je agenturna mreža u Bosni, a nekoliko godina kasnije i u Hercegovini.

Svi srpski povjerenici dobijali su precizne i detaljne instrukcije za rad, koje je lično pisao Ilija Garašanin. Te instrukcije imale su nekada i dvadesetak stranica. U instrukcijama srpskim povjerenicima (agentima) u Bosni, za 1859. godinu, Garašanin na početku navodi: "Da pošilje svaki 15 dana izvjestije o svemu što se u Bosni od strane suve granice i Krajine događa. I po tome on će se s najvećom brigom naročito o tome starati da sazna točno šta se u onom kraju Bosne sbiva; šta urođenici Turci (begovi i fukara) o svom stanju i svojoj budućnosti misle i govore; šta li pak hristijani; i na posletku šta Osmanlije, koji su kao vlasnici postavljeni, rade i kako postupaju sprama odvraćenoga od nji mjenija bosanski Turaka i raje uobšte. Isto tako on će strogo raspitivati i točno saznavati sva dejstvija austrijski činovnika sprama naroda bosanskoga: Šta oni ovamo obećavaju i šta ih savetuju, preko koga to čine i na koji način izvršavaju. Uspjevaju li među narodom; kod koje klase i kog vjeroispovedanija najviše?" Nakon ovih uopštenih preporuka, slijede konkretni zadaci srpskim povjerenicima u Bosni, koje je Garašanin iznio u 13 tačaka.

Agenturna mreža srpske tajne službe nije bila razgranata u Crnoj Gori poput one u Bosni, ali je barem jedan agent uvijek bio u blizini crnogorskog gospodara. Još za vrijeme knjaza Danila sumnjalo se da jedan cetinjski učitelj i jedan od knjaževih sekretara, rade za srpsku vladu. Čvrstih dokaza, istina, nije bilo, ali je vojvoda Mirko, za svaki slučaj, naredio da se obojica drže na oku. Tek prvih godina

vladavine knjaza Nikole nepobitno je utvrđeno da na crnogorskom dvoru postoje saradnici srpske obavještajne službe. Zahvaljujući ruskom konzulu u Dubrovniku, vojvoda Mirko je dobio nepobitne dokaze da bliski saradnik i intimus knjaza Nikole, arhimandrit Nićifor Dučić, i udovica knjaza Danila, knjaginja Darinka, sarađuju sa Garašaninovom službom. Inače, arhimandrit Dučić i knjeginja Darinka bili su dio najužeg dvorskog kruga, koji je nekoliko godina faktički vodio crnogorsku državnu politiku. Kada je njihova saradnja otkrivena, vojvoda Mirko je jedino mogao da ih protjera iz Crne Gore, što je i učinio. Prema pouzdanim podacima, Nićifor Dučić, rodom Hercegovac, zavrbovan je početkom 1863, a knjaginja Darinka 1867. godine. U Dučićevom slučaju, od vrbovanja do otkrivanja prošlo je skoro pet godina, što znači da su u Beogradu za sve to vrijeme znali svaku riječ koja je izgovorena u Dvoru. Stupanje Dučića u srpsku službu uspjeh je Garašaninovog saradnika Tome Kovačevića, koji je u jednom izvještaju naveo da bi on "imao načina na našu ga stranu privoleti, jer sam (mu) ja ovde u Beogradu blagodejanje izradio te je školovan i inače sa mnom je dobro živio."

Nakon protjerivanja iz Crne Gore, knjaginja Darinka je otišla u Veneciju, a Nićifor Dučić u Beograd, gdje je preuzeo jedno odjeljenje u srpskom Ministarstvu inostranih djela. Naravno, to odjeljenje se bavilo obavještajnim i propagandnim radom u njegovoj Hercegovini. Pored organizovanja propagandno-obavještajnog rada u Hercegovini, Dučić je bio i savjetnik predsjednika srpske vlade za "crnogorske poslove". On je predlagao koga od crnogorskih podanika treba vrbovati, odnosno, kome posvetiti "posebnu pažnju". U jednom pismu, koje se čuva u zaostavštini Jovana Ristića, Dučić predlaže predsjedniku srpske vlade da srpski knez primi u audijenciju sina vojvode Miljana

Vukova, Todora, kako bi nekim gestom pažnje i uvažavanja razvio kod njega ljubav prema Srbiji: "I da mu Knez nekoliko riječi reče, koje će imati značaja, i koje će u njegovo mlado srce urasti. A ta je kuća u Vasojevićima vrlo važna i Srbiji vazda odana i privržena. Kad god Srbija zarati na Turke, može sigurno računati na 2000 Vasojevića koji će se boriti kao lavovi, i nama su za taj posao i sa svojijem đeografskijem položajem vrlo udesni." I zaista, Todor Vuković je bio primljen kod kneza, a dobio je na poklon 100 dukata "za putni trošak". To potvrđuje i Todorov brat, vojvoda Gavro Vuković u svojim "Memoarima". O razlozima ovolike pažnje prema Todoru i porodici Vuković, vojvoda Gavro ne kaže ni riječ.

Pored Nićifora Dučića, na stvaranju obavještajne mreže u Crnoj Gori radio je i izaslanik srpske vlade kod knjaza Nikole, Milan Piroćanac, koji je boravio na Cetinju tokom 1867. godine. U opširnom izvještaju koji je dostavio srpskoj vladi, Piroćanac nabraja ličnosti koje su naklonjene Srbiji, i koje bi se za obavještajni rad mogle vrbovati. Naravno, Piroćanac predlaže da se ovim ljudima za usluge daje novac, jer smatra da gotovo i nema crnogorskog glavara koji bi odbio neku pristojnu sumu. Što se knjaginje Darinke tiče, Piroćanac navodi da je ona "našim namjerama podpuno odana", predlažući da joj se ta vjernost nagradi znatnom novčanom sumom. Pored knjaginje Darinke, Piroćanac smatra da su Srbiji veoma naklonjeni vojvoda Miljan Vuković, vojvoda Anto Daković i vojvoda Novica Cerović, napominjući da bi sa njima trebalo "posebno raditi".

Nakon stvaranja agenturne mreže, srpska vlada je osmislila i pouzdani način za slanje špijunskih izvještaja iz Crne Gore. Kao što je poznato, centar njene obavještajne službe za Crnu Goru bio je u Kotoru, gdje je od kraja

šezdesetih godina 19. vijeka djelovao agent pod kodnim imenom "Skarda". "Skarda" je dobijao povjerljive izvještaje svih agenata koji su djelovali u Crnoj Gori, a imao je doušnika i na samom Dvoru. Dobijeni materijal "Skarda" je slao za Trst, a iz Trsta izvještaji su dostavljani Beogradu. O tome kako su obavještajni izvještaji iz Crne Gore dostavljani Beogradu, pisao je 1876. godine Atanasije Nikolić, jedan od prvaka srpske obavještajne službe. U svom spisu "Opis radnje po predmetu opšteg sporazumljenja za ustanak i sjedinjenje" (1876), Nikolić navodi: "Dok sam ja vodio korespondenciju u šiframa sa Crnom Gorom i s našim agentom, pisma nisu išla direkte iz Kotora ovamo, ni odovud za Kotor zbog austrijskog špioniranja. Iz Kotora pošiljana su pisma u Trst u koverti na brata Teodorovića, koji je onde bio trgovački agent, a za ekspediciju naših pisama imao je 100 for. na godinu. Ovaj bi opet svoja i našega agenta pisma u jednoj koverti (stavljao) pod adresom Lazara Grujića u Beograd i tek ovo bi pismo u drugu kovertu stavio i adresirao na Tomu Andrejevića u Beograd, te bi tako Toma Andrejevića ta pisma na Lazara Grujića glaseća, predavao pokojnome Garašaninu, a ovaj bi ih meni poslao na dešifriranje... Ovim načinom zaklonjena je bila ličnost srpskoga ministra, pa baš da bi korespondencija došla u neprijateljske ruke, vlada Knjaževstva Srpskog ne bi se kompromitovala."

Srpska agenturna mreža u Crnoj Gori naglo je počela da se širi početkom 20. vijeka, kada u službu srpske vlade stupaju mnogi Crnogorci školovani u Beogradu, ali i neki crnogorski državni činovnici koji su bili nezadovoljni svojim statusom. U jednom dokumentu iz 1908. godine, crnogorski ministar unutrašnjih djela navodi da se pouzdano zna da više od 150 ljudi u Crnoj Gori povremeno sarađuje sa agentima srpske tajne službe.

PETROVIĆI NA NIŠANU

Od sedam vladara iz dinastije Petrović-Njegoš, samo protiv jednog od njih nije organizovana zavjera za nasilno uklanjanje s vlasti. Svi Petrovići, izuzev vladike Save (1735-1781) bili su predmetom urote ili atentata. I što je posebno važno istaći, u svim zavjerama protiv crnogorskih vladara učestvovala je - posredno ili neposredno - jedna velika sila.

Rodonačelnika dinastije Petrović-Njegoš, vladiku Danila (1697-1735), pokušavali su nekoliko puta da otruju povjerenici kotorskog providura, budući da je vladika od mletačkog Inkvizitorskog suda bio osuđen na smrt trovanjem. Odluka je donešena septembra 1716. godine, ali nije izvršena, jer mletački povjerenici nijesu uspjeli da se približe vladici. Mletački Inkvizitorski sud, koji je imao funkciju tajne političke policije, osudio je na smrt i vladiku Vasilija (1744-1766). Odluka da se vladika otruje donijeta je 1755. godine, i pravdana je "državnim interesom". Inkvizitori su poslali generalnom providuru u Kotoru šest doza otrova, i naredili mu da pronađe ljude koji će uspjeti da se približe vladici i otruju ga. Međutim, vladika Vasilije je, znajući da se Venecija sa svojim oponentima obračunava uz pomoć otrova, bio posebno oprezan.

Za razliku od svojih prethodnika, vladika Petar I (1784-1830) nije imao problema s Mlečanima, ali jeste s Rusima. Početkom 19. vijeka Rusi su svim silama radili

da ga uklone iz Crne Gore. Razočarani što je njihov štićenik uspostavio isuviše bliske veze s Francuzima, ruska vlada odlučuje da Crnogorcima "izabere" novog mitropolita. Najprije je akcija smjenjivanja mitropolita počela pokušajem da se u Crnoj Gori pronađu "zdrave snage". Ruski car Aleksandar, početkom oktobra 1803. godine, piše crnogorskim glavarima da je saznao za postojanje nekakvih "unutrašnjih neprijatelja" u Crnoj Gori, koji predstavljaju opasnost za narodnu slobodu i vjeru. Da ovi "unutrašnji neprijatelji" ne bi upropastili Crnu Goru, ruski car poručuje glavarima da će on poslati jednog povjerenika koji će im "otkriti i pokazati" ovog neprijatelja i, ukoliko bude potrebno, taj njegov povjerenik će "podučiti" narod kako da se s njim obračuna.

S nešto manje diplomatskog tona, vladici Petru I obratio se u isto vrijeme i ruski Sveti Sinod, poručujući mu da zbog saradnje sa neprijateljima svoje otadžbine, nije više dostojan da bude mitropolit. Ukoliko se vladika ne složi s njihovom ocjenom, Sinod će biti prinuđen da "pozove pravoslavni narod u Crnoj Gori i u brdima da izabere sebi dostojnog pastira".

Kako ruski planovi o "događanju naroda" nijesu uspjeli, Petrovgrad se odlučuje da uhapsi vladiku, i da ga ratnim brodom transportuje do prve ruske luke, a odatle - u Sibir. Blizu crnogorske obale bio je došao brod kojim je trebalo poslati u izgnanstvo vladiku Petra I, a bio je spreman i odred vojnika koji je trebalo da uhvati vladiku čim pređe na austrijsku teritoriju. Vladika je - da li zahvaljujući intuiciji ili pouzdanim informacijama - ostao na Cetinju, uprkos ruskim pozivima da dođe na pregovore. Da je tih dana sa Cetinja otišao u Stanjeviće, ne vjerujemo da bi se ikada više vratio na Cetinje.

Tajna služba jedne velike sile pokušaće da eliminiše i vladičinog nasljednika - vladiku Petra II (1830-1851). Ovog puta to neće biti Rusi, već Austrijanci. Poznata su dva austrijska pokušaja Njegoševe eliminacije, a oba puta je bilo planirano da se upotrijebi otrov. Prvi put Austrijanci su pokušali otrovati Njegoša 1834. godine, za vrijeme njegovog boravka kod kotorske porodice Lumbardić. Ko je stavio otrov u hranu, nikada nije utvrđeno. Ovaj pokušaj trovanja Njegoš je jedva preživio. Drugi put, Njegoša je pokušao otrovati njegov upravnik dvora, pop Tomo Davidović (1842), ali je njegov plan otkriven. Davidović je otrov dobio od šefa policije u Kotoru.

Njegoševe sreće nije bio njegov nasljednik, knjaz Danilo, koji, nažalost, nije preživio atentat u Kotoru. Na knjaza je, 31. jula 1860. godine (po starom kalendaru), pucao Todor Kadić, crnogorski politički emigrant. Dan kasnije, knjaz Danilo je izdahnuo. Iako je sve izgledalo kao lična osveta jednog izgnanika, čitav ovaj slučaj je u ponečemu i neobičan. Najprije, nevjerovatna je slučajnost da Kadić iz Skadra dođe u Kotor istog dana kada i knjaz Danilo, iako niko osim knjaževih pratilaca i austrijske policije nije znao plan knjaževog boravka u Boki. Nevjerovatna je slučajnost da atentator dođe na kotorsku rivu u 17. 30 časova, a njegova žrtva pola sata kasnije. Zar nije Kadić baš dobro isplanirao svoje putovanje od Skadra do Kotora? Kadić je na knjaza pucao oko 20 časova, kada je knjaz krenuo da se vrati u Prčanj, što znači da je atentator dva sata bio neprimijećen u Kotoru, prepunom tajne i "javne" policije. I još je imao oružje koje nije lako bilo sakriti. Nevjerovatno je da austrijska policija ne primijeti Todora Kadića, o kojemu je imala poveći dosije, i koji je samo mjesec dana ranije bio u Kotoru. Tada su ga policijske vlasti ekspresno protjerale u Tursku. Izgleda da je bio prerano došao.

Izvjesnih nepoznanica ima i oko smrti knjaževog brata - vojvode Mirka. U istorijskim radovima navodi se da je vojvoda Mirko umro od kolere 1867. godine, ali se obično zaobilaze neke "sitnice". Najprije, da je vojvoda Mirko od kraja 1866. bio omražen kod Rusa zbog odbijanja da bude poslušni izvršilac njihovih planova o političkom podređivanju Crne Gore Srbiji. Ruski konzul u Dubrovniku dobio je tada instrukciju da svim silama podržava Mirkove oponente. Neposredno prije Mirkove smrti, srpski izaslanik u Crnoj Gori, Milan Pirocanac, konstatuje u svom poznatom izvještaju da ni Srbija ni Rusija, sve dok je Mirko živ, neće moći raditi sa Crnom Gorom što im je drago. Takođe, petnaestak dana prije Mirkove smrti, Ilija Garašanin piše svom povjereniku na crnogorskom dvoru: "Jest, gospodine, Mirko i njegov sin pravi su izdajnici naroda srpskoga..., a pravda narodna, sa pomoću božjom, neće izdajnike ostaviti bez zaslužene kazne." Nekoliko dana kasnije, kakve li slučajnosti, u Boki se pojavio proglas kojim se pozivaju Crnogorci da zbace knjaza Nikolu i njegovog oca, i da se nakon toga ujedine sa Srbijom. Ubrzo je Mirka stigla i "zaslužena kazna", kao što to proriče "vidoviti" Garašanin. To su, dakle, političke okolnosti u vrijeme smrti vojvode Mirka. Istoričari danas mogu sumnjati da su ove okolnosti oslabile Mirkov imunitet, ali neki tadašnji diplomati nijesu imali dvojbe o uzrocima Mirkove smrti. Austrijski konzul u Skadru sumnjao je da je Mirko umro od kolere, a francuski konzul je izrekao sud koji zvuči uvjerljivo: "Mirko nije umro od kolere već od otrova, što je vjerovatno, pošto nije niko osim njega pogođen epidemijom na Cetinju, i jer je podlegao poslije nekoliko sati mučenja."

Zanimljivo, vojvoda Mirko nije bio jedini ruski omraženik, koji je iznenada uklonjen iz politike. Nepunu godinu

dana kasnije, u Beogradu je ubijen knez Mihailo Obrenović. I on se bio opasno zamjerio Rusima: počeo je da "odbija saradnju" i pokazuje "nezahvalnost", da šuruje s Mađarima, i još je poslao u penziju njihovog "dražejšeg" Garašanina. Nakon svih tih "grešaka", knez Mihailo je sjeo u fijaker, i odvezao se u Košutnjak. Njegova šetnja završila se tragično. Za ubistvo u Košutnjaku vezana je jedna zanimljivost: Mihaila je u šetnji Košutnjakom, kao ađutant, pratio sin Ilije Garašanina. "Ađutant Garašanin, pre nego je stigao izvući sablju, bio je ranjen u ruku", veli Slobodan Jovanović. Eto, kakvu je nevjerovatnu sreću imao mlađi Garašanin. I još ga atentatori ostave u životu, a ubiju čak i žene iz knjaževe pratnje. Mihailo, Mirko i Danilo imali su jednu zajedničku crtu: iznevjerili su veliku "Matušku".

Problema sa atentatorima i zavjerenicima imao je i knjaz Nikola. Dvije godine nakon stupanja na prijesto, na knjaza je pucao Savo Radonjić, ali je metak samo ogrebao njegovu butinu. Atentator je uspio da pobjegne u Tursku, gdje je ubijen trinaest godina kasnije. Zatim je knjaza pokušao da ubije Frančesko Bastijančić, koji je za taj zadatak bio plaćen od crnogorske političke emigracije. On je 1864. godine planirao knjaževo ubistvo - bilijarskim štapom! Luksuzni bilijarski štap, koji je bio napunjen eksplozivnom smješom, Bastijančić je namjeravao pokloniti knjazu Nikoli. U štapu se nalazila i inicijalna kapisla, koja bi prilikom udara štapa u kuglu, izazvala eksploziju. No, ova zavjera "protiv života knjaževa" je otkrivena. Gotovo pola vijeka kasnije, krajem 1907. godine, otkrivena je nova urota protiv knjaza Nikole. Zahvaljujući jednom povjereniku među crnogorskim nezadovoljnicima u Beogradu, saznalo se za planirani atentat na knjaza i njegovu porodicu. Ubistvo je trebalo izvršiti bombama, koje su za tu priliku iz Beograda donešene na Cetinje. Knjaz je i treći put imao sreće.

CRNOGORSKA RASPRODAJA TAJNI

Crna Gora nije pogodno mjesto za čuvanje tajni. Većina vlasnika tajni prije ili kasnije saopšte nekome "u povjerenju" to što znaju ili, u poznoj životnoj dobi, iskoriste tajne kao memoarsku građu. Na kratak vijek većine crnogorskih tajni presudno utiče njihov karakter. Znati neku tajnu, ovdje je obilježje moći, a imati moć, a ne pokazati da je imate, isto je što i nemati je. Zato, da bi neko pokazao da ima moć, mora priložiti tajnu kao dokaz, a čim ona postane ulog u građenje sopstvene veličine, prestaje biti tajna. Kako u Crnoj Gori ima previše ljudi koji žele pokazati da imaju kakav-takav značaj, kruženje tajni je beskonačno, a njihovo nestajanje neminovno. U Crnoj Gori zbog toga i nema velikih tajni.

Nekada je za tajne u Crnoj Gori bio zadužen vojvoda Mašo Vrbica, prvi ministar unutrašnjih djela. Kao ličnost od najvećeg povjerenja knjaza Danila i knjaza Nikole, obavljao je za crnogorski Dvor delikatne misije političke i lične prirode, a rukovodio je i službom koju danas zovemo tajnom policijom. Istoričari su utvrdili da je vojvoda Mašo zadao posljednji udarac crnogorskoj političkoj emigraciji koja se nalazila na teritoriji Austrije. U dogovoru s knjazom Danilom, on se priključio knjaževim protivnicima, i počeo tobože da priprema državni udar. Tokom tih "priprema" on je najvažnije emigrante doveo na crnogorsku teritoriju, i predao perjanicima. Vojvoda Mašo je imao

ključnu ulogu i u organizaciji protjerivanja knjaginje Darinke, ali i u otkrivanju njenih veza sa srpskom agenturom na Cetinju. Pored knjaginje Darinke, on je otkrio i tajne veze između srpske vlade i vojvode Miljana Vukova, pa je vojvoda Miljan morao da pred knjazom objašnjava prirodu svojih veza sa Beogradom. Svoje veze sa Beogradom nijesu od vojvode Maša uspjeli sakriti ni brojni hercegovački glavari.

Vojvoda Mašo Vrbica je bio glavni organizator svih praćenja i prisluškivanja u Crnoj Gori i van nje. Preko svojih "vjernih ljudi" nadgledao je većinu crnogorskih glavara - od kapetana do ministara, i sve dvorske službenike. Posebno su ga interesovali njihovi politički stavovi, raspoloženje prema vladaru, momenti iz ličnog života, njihove slabosti i zloupotrebe vlasti. Sve interesantno ili kompromitujuće što bi o njima doznao, odmah je podijelio s knjazom. Na taj način knjaz Nikola je znao gotovo sve o svojim saradnicima, a posebno ono što bi ih moglo kompromitovati. Za autoritarnog vladara, koji traži bespogovornu poslušnost, ovakve informacije bile su vrijedne zlata. Tako je Gospodar, zahvaljujući vještom vojvodi Mašu, mnoge svoje činovnike "držao u šaci".

Skupljači tajni, koji su radili za vojvodu Maša, nalazili su se i van Crne Gore: u Kotoru, Herceg Novom, Skadru, Dubrovniku. Neki su bili klasični operativci, tj. imali su status crnogorskih obavještajaca, a radili su neki "civilni" posao kao pokriće, dok su neki radili "po učinku" - on nama informaciju, mi njemu novac. U Herceg Novom je čak postojao čovjek isključivo zadužen da analizira austrijsku štampu. Bez crnogorskog uveta nije bio ni ruski konzulat u Dubrovniku. Vojvoda Mašo je uspio da jednog inteligentnog cetinjskog mladića zaposli u konzulatu da "pere pljate". Taj mladić bio je Mišo Popović-Jabuč-

ki, kasnije maršal dvora i crnogorski general. Njegov zadatak bio je da vodi brigu o tome ko dolazi u konzulat, a pomalo i da prisluškuje konzula Aleksandra Semjonoviča Jonina. Da je Popović radio za Službu, Jonin je otkrio tek dvadeset godina kasnije.

Vlasnik najveće zbirke crnogorskih tajni, vojvoda Mašo Vrbica, i njihov najveći korisnik, knjaz Nikola, posvađali su se 1882. godine. Oko čega i zbog čega, to ni do dana današnjeg nije utvrđeno, iako postoji nekoliko pretpostavki. Formalno, Vrbica je smijenjen, vjerovali ili ne, zbog zloupotreba u radu "Društva za gajenje šljiva", čiji je počasni predsjednik bio. Najvjerovatnije da je smjenjivanje vojvode Maša uslijedilo na izričit zahtjev Petrograda, jer su oni Vrbicu smatrali za revnosnog saradnika austrijske tajne službe. Ubrzo je vojvoda Mašo napustio Crnu Goru, i nastanio se u Banja Luci. Tajne koje je decenijama dijelio s knjazom, nikad nikome nije povjerio.

Za razliku od vojvode Maša Vrbice, koji je pokazao postojanost u čuvanju tajni, knjaz Nikola takvu osobinu nije imao. Među njegovim saradnicima bilo je poznato da knjaz teško čuva tajnu, posebno ukoliko ona uzdiže njegov značaj i državničku veličinu. Ako bi ujutro stigla kakva depeša iz Petrovgrada kojom se Rusi zahvaljuju knjazu za kakvu uslugu, isto veče bi u cetinjskoj "Lokandi" pričali da je ruski car opet pisao knjazu "kao ljubljenom sinu". Austrougarski poslanik, koji je bio svjedok kratkog vijeka političkih indiskrecija u Crnoj Gori, pisao je da se najveće dvorske tajne mogu čuti na cetinjskoj pjaci. Da knjaz ne "drži" tajnu, potvrđuje i dr Ivo Jovićević. U svojim memoarima Jovićević se žali da je knjaz odmah obznanio ono što mu je on u povjerenju saopštio, iako mu je obećao da će sve ostati "među njima". Knjaza su interesovali neki detalji tzv. "Bombaške afere" (1907), pa je

pozvao Jovićevića na razgovor. O tome Jovićević piše: "Pogledao me tako blagim pogledom da me je to iznenadilo. Reče mi da sjednem naspram njega i poče govoriti jednim veoma blagim i prijatnim tonom: - Primjetio sam da ti onoga dana nijesi kazao sve što znaš o zavjeri, sigurno zbog toga što je bilo prisutnih i drugih ljudi, pa sam poslao po tebe da se nasamo porazgovaramo i da mi kažeš, kao svom ocu, sve što ti je o zavjeri poznato, a sve što mi budeš kazao ostaće sigurno među nama." To što je Jovićević znao, on je čak napisao i predao knjazu, ali je nekoliko dana kasnije bio iznenađen kada je saznao da je njegova "povjerljiva informacija" puštena u javnost.

Na još drastičniji primjer Gospodareve nepostojanosti u čuvanju najvećih političkih tajni, ukazuju memaorske bilješke Ilije Bjeloša, njegovog dugogodišnjeg sobara. Ilija Bjeloš je bio prvi Crnogorac kojem je kralj Nikola saopštio da će Crna Gora zaratiti protiv Turske 1912. godine! Kralj se, juna 1912, vraćao iz posjete Beču, i prije nego je brod pristao u barsku luku, pozvao je Iliju Bjeloša u svoju kabinu. Tada je kralj svom posilnom, kojeg je zvao "Orle", rekao: "E, Orle da ti nešto kažem, ma da niko ne zna od tvoje strane. Neće Gospodare, dajem Vi moju riječ, kao što nikad niko s moje strane nije znava Vaše tajne. E, Orle, moj put u Rusiju i ovi sad u Beč skovao je rat sa Turskom, da ako Bog da oslobodimo jadno naše potlačeno srpstvo." Naravno, ovu veliku tajnu kralj je kasnije "u povjerenju" saopštio barem još desetorici svojih saradnika, ali je "prvjenstvo" pripalo Iliji Bjelošu, sobaru kraljevom.

Pored toga što je slab čuvar sopstvenih tajni, Gospodar je bio slab i prema tajnama drugih ljudi. Vojvoda Simo Popović ostavio je svjedočanstvo o knjaževoj neobičnoj sklonosti - čitanju tuđih pisama: "Knjaz je više puta htio da

zna šta ko piše, pa bi poslao perjanika za poštijerom da ga dovede s torbom u dvor, pod izgovorom da Knjaz ima još njeka pisma da mu da... Knjaz pregleda pisma i ako mu se na kojem, po poznatom mu rukopisu zaustavi pažnja, on ga zadrži i pročita..." Prema nekim svjedočenjima, Gospodar je do pred kraj svoje vladavine čitao tuđa pisma.

Prikupljanjem tajni u Crnoj Gori bavilo se i posebno odjeljenje Ministarstva unutrašnjih djela. Ovo odjeljenje je formirano krajem 19. vijeka, i imalo je zadatak da prikuplja informacije koje su bitne za vladarevu sigurnost. Početkom 20. vijeka ovo odjeljenje se bavilo i špijuniranjem opozicije, a imalo je na raspolaganju dvadesetak "tajnih policajaca". Za neupućene, to su oni policajci za koje ne znate da rade u policiji. Kako je izgledalo nadgledanje opozicije u Crnoj Gori svjedoči dokument, koji je kapetan iz Vasojevića uputio oblasnom upravitelju: "Pošto sujmam na nekoliko ličnosti u područnoj mi kapetaniji, kojima bi trebalo postaviti noćno tajnu stražu okolo njihovih kuća, da paze za sastanke sa izrodima i izdajnicima naše domovine, to molim Vas Gospodine Upravitelju, da poznatim Vam putem posredujete đe treba, da mi se stavi (na raspoloženje) nekoliko vojnika..."

U Crnoj Gori je pored "tajnih policajaca" policijski posao radila i razgranata doušnička mreža, koja je funkcionisala na "dobrovoljnoj bazi". Spiskove saradnika tadašnje tajne policije, pa čak ni jedno jedino ime, nijesmo uspjeli naći u cetinjskom Arhivu, iako smo svaki dokument Ministarstva unutrašnjih djela pažljivo pregledali. Jedino što smo našli, a što ukazuje na postojanje saradničke mreže, jesu konstatacije: "saznajem od pouzdane veze", "kako mi javlja moj čovjek", i sl. Policija, izgleda, dobro čuva svoje ljude, čak i od radoznalih istoričara, tako da današnji saradnici ove službe mogu mirno raditi svoj "plemeniti" posao.

ĐECA NAŠEG GOSPODARA

Kralj Nikola je imao dvanaestoro đece - tri sina i devet kćeri. Nikola i Milena vjenčali su se oktobra 1860. godine (Nikola je imao 19, a Milena 13 godina), a decembra 1864. rodilo im se prvo dijete - kćer Zorka. Nakon nje, dobili su Milicu (1866), Stanu (1867) i Mariju (1869). Sredinom 1871. kralj Nikola dobija sina Danila, a poslije njega pridaju mu se još tri kćeri: Jelena (1872), Ana (1874) i Sofija (1876), koja je umrla nakon nekoliko nedjelja. Drugog sina, Mirka, Gospodar je dobio 1879. godine. Nakon Mirka rodila mu se kćer Ksenija (1881), poslije Ksenije - Vjera (1887), a poslije Vjere dobija trećeg sina Petra (1889). Rođenjem princa Petra završeno je dvadesetpetogodišnje doba fertiliteta u crnogorskoj vladarskoj porodici. Nakon četvrt vijeka kolijevka je konačno iznijeta iz Dvora! U vrijeme kada je dobio posljednje dijete, vladarski par je već imao tri udate kćeri, i troje unučadi od najstarije kćeri Zorke.

Između Gospodareve đece postojale su brojne razlike u karakteru, sposobnostima i političkom daru, ali su te razlike bile najuočljivije između njegovih kćeri i sinova. Kćeri su uglavnom bile politički nadarene kao i njihov otac, naročito Milica i Ksenija, dok su sinovi bili prava Božja kazna za jednog vještog i darovitog oca, kakav je bio kralj Nikola. Najveće razočarenje za kralja bili su njegovi sinovi Danilo i Mirko. U vrijeme najvećih iskušenja za crnogorsku državu, početkom dvadesetog vijeka, obojica su bili zreli ljudi, ali, nažalost, politički skoro sasvim nespremni i neupućeni. Uz to, njihova svijest o dinastičkom dostojanstvu i obave-

zama koje iz toga proizilaze, iskazivala se samo na simboličan način. Sve to navodi na zaključak da u Danilu i Mirku kralj Nikola nije imao pomagače, niti je u njima vidio političke nasljednike. Crnogorski istoričar Saša Knežević objavio je zanimljiv izvještaj britanskog poslanika u Crnoj Gori, iz 1909. godine, u kome se iznose uglavnom tačne karakteristike prinčeva Danila i Mirka: "Prestolonasljednik Danilo, rođen je 1871. i oženjen je princezom Meklenburg Strelic. Ima mnogo zajedničkih kvaliteta sa njegovim ocem, na njega i fizički liči, ali je slabijeg karaktera. Voli sport, nije ambiciozan i vjerovatno bi više volio da živi u inostranstvu sa prihodima koji bi zadovoljili njegove materijalne želje. Šarmantan je, inteligentan, ali obrazovanje koje mu je prenio francuski tutor nije bilo dovoljno da probudi interesovanje za literaturu, istoriju, nauku ili umjetnost. Princ Mirko, drugi sin, rođen je 1879. On je nemirniji i ambiciozniji ali je još manje obrazovan i možda manje inteligentan od svog brata. Ne puca, ali voli konje i vožnju kroz Cetinje. Ima talenat za mimikriju... Odnosi između braće nijesu dobri, a jedno vrijeme skoro da nijesu ni govorili. I Mirko i Danilo pate zbog toga što ne mogu da žive u skladu sa pozicijom koju imaju, a obojica takođe imaju lošu reputaciju u vezi finansijske netačnosti."

Pored toga što se u sinove Danila i Mirka razočarao kao vladar, kralj Nikola je bio razočaran i kao roditelj. Njegovi sinovi bili su akteri brojnih ljubavnih afera i učesnici nekih skaradnih događaja o kojima se pisalo u inostranoj štampi. Pored svega, braća nijesu živjela u prevelikoj ljubavi. Dešavalo se i da po nekoliko mjeseci ne razgovaraju, a jednom su ordonansi spriječili njihovu tuču. Nažalost, jedino gdje se otac mogao dičiti sinovima bilo je streljaštvo. I Danilo i Mirko bili su dobri strijelci: Danilo je bio bolji u gađanju iz karabina, a Mirko iz pišto-

lja. Princ Mirko se toliko bio izvještio da je mogao na petnaest metara pogoditi cigaretu. Njegov vjerni ađutant Mrgud Jovićević stavio bi cigaretu u usta, a Mirko bi je iz "Gasera" prekinuo na pola.

Kao dječak, prestolonasljednik Danilo je bio vrijedan, miran i blagorodan, ali su se kasnije te njegove osobine izgubile. Prestolonasljednikov učitelj, književnik Simo Matavulj, zabilježio je da Danilo bješe "duševno i tjelesno krasno dijete, plemenitih materinih crta", dok su neki savremenici iz Danilovog zrelijeg doba zabilježili da je prestolonasljednik lijen, površno obrazovan i izrazito sklon tradicionalnim "plemićkim zabavama" (lov, ljubavne avanture, kocka). U politiku se nije mnogo razumijevao, niti se za nju naročito interesovao.

Prestolonasljednik Danilo, izgleda, nije bio previše zainteresovan ni da upozna zemlju kojom je trebalo da vlada. Mladić koji je rođenjem bio predodređen za budućeg crnogorskog vladara, možda desetak puta je "službeno" posjetio Nikšić i Podgoricu, dok u većini krajeva svoje nevelike države nijednom nije bio. Izuzetak je Bar, gdje je prestolonasljednik Danilo često i dugo boravio. Bar mu je odgovarao zbog ogromnog lovišta koje je okruživalo dvorac na morskoj obali. Prestolonasljednik je, inače, bio strastan lovac na sitnu divljač, a tu strast prenio je i na svoju suprugu. Danilo i Milica su i po nekoliko mjeseci provodili u Baru. Za vrijeme tih boravaka veoma rijetko je primao koga od svojih podanika, a jedino kada je to bilo predviđeno protokolom obilazio je okolna mjesta. Njegov ađutant zabilježio je da je prestolonasljednik po prirodi ćutljiv i nedruželjubiv, što je osobina koju je naslijedio od majke. I za nju se govorilo da stalno "muči" (ćuti). Za razliku od sina Danila, kralj Nikola je imao fanatičnu potrebu da svakodnevno komunicira sa svojim podanicima. Kralj je, kada je bio na

Cetinju, gotovo svakog dana šetao "pjacom" i zapitkivao o koječemu one koji su mu pristupali ruci. Običavao je i da ide u sud, jer je volio da sluša sudske rasprave i da na licu mjesta presuđuje. "Koga sudovi ubiju na pravdu, ja ću ga svetiti!", govorio je kralj. Ponekad bi banuo u osnovnu školu ili gimnaziju, i ekspresno propitao učenike i nastavnike. Kralj je imao običaj i da dariva svoje podanike - novcem ili odijelom, a nekima je kupovao i stoku.

Možemo samo zamisliti koliko je vladar ovakvih osobina bio razočaran što ima sina isključivo "nadarenog" za lov i razbibrigu. I da nevolja bude veća - ovaj Petrović nije previše želio da vlada! Kralj Nikola navodi da mu je Danilo "često dao poznati to svoje raspoloženje". Gospodar je sumnjao i da bi Danilo umio da vlada Crnogorcima. Jednom je zabrinuti otac rekao sinu Danilu: "Dokle sam ja živ lako mi je. Ma što ćeš ti siromaše? Nevješt si Crnogorcu, zavrćeće ti kapicom." U jednom memoarskom spisu navodi se i da je 1918. godine prestolonasljednik Danilo bio "potpuno indiferentan prema pitanju restauracije Crne Gore i interesima i pravima dinastije. Njemu je bilo samo stalo do toga, da mu se redovno i na vrijeme doznače prinadležnosti na koje je imao pravo kao prestolonasljednik." Izgleda da u ovakvoj konstataciji ima dosta istine, jer prestolonasljednik Danilo u jednom pismu nakon tzv. Podgoričke skupštine predlaže da se "čekaju druge prilike": "Ako je velika skupština što riješila u Podgoricu kao što se čuje, nema tamo polaska vašoj vladi, dok opet dođu druge prilike... nemojte vladu ni nikoga sada šiljati tamo dok se stvari podpuno ne riješe dok ne bi od naših ljudi ko došao, dok ne bi došla deputacija narodne skupštine."

Drugi kraljev sin, princ Mirko, bio je glavni skandalmajstor vladarske porodice. Po prirodi je bio mnogo energičniji nego Danilo, ali moralno nepostojaniji. Iako se nije od-

već zanimao za politiku, imao je veoma snažnu potrebu da se identifikuje sa svojim poznatim precima i sa političkim nasljeđem koje oni personifikuju. Volio je kada ga upoređuju sa đedom Mirkom, po kome je i dobio ime, i kada ističu da je od đeda naslijedio hrabrost. Kako u vrijeme njegove mladosti nije bilo ratova, princ Mirko je hrabrost iskazivao uglavnom vratolomnim jahanjem. U političkim pitanjima, posebno kada se raspravljalo o opoziciji, zalagao se za primjenu rigoroznih mjera. Neki opozicioni prvaci su ga optuživali da je organizovao odrede batinaša, koji su tukli pristalice "klubaša". Nesumnjivo, očeve političke nazore nije slijedio, iako je pokušavao da oponaša očevo "rodoljubivo pjevanje". Sredinom 1900. godine napisao je pjesmu po uzoru na "Onamo, onamo...": "Tamo, tamo, za ta brda nasljedna me želja vuče,/ Tamo mili narod srpski pati strada i jauče..."

Najveću neprijatnost crnogorskom dvoru princ Mirko je priredio 1910. godine. Tada je imao ljubavnu avanturu sa beogradskom glumicom Vukosavom Krstanović, koja je sa svojim pozorištem gostovala na Cetinju. Tokom njihove romanse pisao joj je neobična ljubavna pisma, koja je preduzimljiva glumica kasnije prodala beogradskom listu "Zvono". Redakcija "Zvona" postala je vlasnik ljubavnih pisama princa Mirka, pa je neka od njih i objavila 1910. godine. Evo nekih djelova iz tih pisama: "Dušo kako si mi mila i slatka. Nikad nijesi bila onako lijepa kao sinoć, samo što iskrena nijesi bila da mi dozvoliš da ti Kinju-Kiti poljubim...Tako ti pravednog Boga smiluj se na me i nemoj me više tiranski mučiti. Dušo moja živa željo budi milostiva i velikodušna pak se smiluj. Grehota ti je da tako nemilosrdno postupaš s' onijem koji je na tvoju riječ i želju ostavio oca, dužnost, Crnogorce, vojsku i sve samo da tebe zadovoljim..." Eto na kakvim je mukama bio unuk velikog vojvode Mirka, pobjed-

nika sa Grahovca. I to baš u vrijeme kada se na Cetinju pripremala velika svečanost - proglašenje kraljevine.

Raskošni politički dar kralja Nikole, koji je u širokom luku zaobišao njegove sinove, naslijedile su neke kraljeve kćeri. Iako političko djelovanje kraljevih kćeri još nije u potpunosti istraženo, činjenice s kojima istoričari raspolažu svjedoče da je riječ o naglašenom političkom daru koji je nesumnjivo naslijeđen od oca. Pored niza drugih spoznaja, ovo saznanje značajno je jer ukazuje da apsolutistički vladarski profil kralja Nikole nije bio uzrokom političke neupućenosti njegovih sinova. Drugim riječima, i princeza Ksenija je živjela u sjenci "velikog oca", ali joj to nije smetalo da ovlada političkom vještinom.

Dar za politiku bio je posebno izražen kod princeze Zorke i njenih sestara Milice, Stane i Ksenije. Za princezu Zorku se zna da je veoma vješto pokušavala nametnuti svom mužu Petru Karađorđeviću neke političke ideje čiji je tvorac bio njen otac. Iako žena princa Karađorđevića, ona nikada nije prestala biti i očev politički povjerenik u ovoj srpskoj porodici, zbog čega je među supružnicima često dolazilo do žestokih svađa.

O političkom daru princeza Milice i Stane, koje su bile udate za bliske rođake ruskog cara, svjedoči obilje činjenica. I jedna i druga su bile energične i uporne u svojim političkim misijama u Petrogradu, a ponekad sklone korišćenju i nepolitičkih sredstava za ostvarivanje željenog cilja. Na carskom dvoru bile su omiljene i uglavnom uticajne, dok su ih ministri, generali i razni načelnici, koje su bjesomučno opsjedali zbog zahtjeva "njihovog tate", smatrali pravom morom. Preko Milice i Stane kralj Nikola je tražio novac, "sređivao" audijencije i političke koncesije, a ponekad je uz pomoć Milice i Stane određivao sudbinu ruskih diplomata na Cetinju koji mu nijesu bili po volji. Za-

nimljivo, princeza Stana (nakon udaje – vojvotkinja) je u velikoj mjeri, uticala i na sudbinu dinastije Obrenović.

Poslije ženidbe kralja Aleksandra Obrenovića sa Dragom Mašin, srpska vlada je vodila akciju da ruski car primi srpski kraljevski par, i tako simbolično aminuje ovaj nepopularni brak. Kada je knjaz Nikola doznao za ovu namjeru srpske vlade, on je, kako se navodi u jednom memoarskom spisu, preko svoje kćeri Stane "najživlje radio da car ne primi Aleksandra i Dragu. Sve što god je najružnije i najgnusnije o Dragi mogao čuti i smisliti, dostavljao je Stani Lajtemberškoj, da saopšti caru i carici i da ih ona tijem ubjedi, da oni ne mogu primiti Dragu bez svoga uniženja." Ova knjaževa akcija rezultirala je uspjehom, jer je ruski car, iako je bio riješio da primi srpski kraljevski par, u posljednjem trenutku promijenio svoju odluku. Glavna zasluga za otkazivanje posjete pripada vojvotkinji Stani, koja je učinila sve da ubijedi carski par da je nedostojno da prime na dvor "jednu bludnicu". Otkazivanje ove audijencije bio je jasan znak da je ruski car "pustio niz vodu" Obrenoviće. Oficirski lov na Aleksandra i Dragu mogao je da počne.

Nedugo poslije ove uspješne misije, vojvotkinja Stana je dobila novu, nešto delikatniju – da protežira brata Mirka na bugarski presto! "Gospođo, Vi ćete se iznenaditi kad budete ove redove pisma primili od moje strane. Vi ćete se još više iznenaditi, ja sam u to siguran, kad budete pročitali sadržinu ovog pisma. U pitanju je Vaš brat Mirko, moj obožavani sin." Tako počinje pismo kojim "brižni otac" traži od svoje kćeri da ubijedi ruskog cara da princa Mirka proglasi za bugarskog kneza. "Ja očekivam s nestrpljenjem rezultat Vašeg posredovanja", veli na kraju pisma optimistički raspoloženi Gospodar, kao da traži od Stane da Mirka upiše na neku vojnu akademiju.

Ma koliko vojvotkinja Stana bila vješta u politici, od nje je još umješnija i prodornija bila sestra Milica, udata za velikog kneza Petra Nikolajeviča, brata od strica ruskog cara Aleksandra III (1881-1894). I ona je od svog oca dobijala delikatne diplomatske misije, najčešće one za čiji je uspjeh bila neophodna careva doba volja. Zanimljivo svjedočanstvo o njenom političkom umijeću su nekoliko pisama koja je uputila posljednjem ruskom caru Nikolaju, objavljena 1940. godine. U tim pismima Milica se caru obraća sa "Dragi Niki"! Svakim pismom Milica pokreće neko važno političko pitanje za Crnu Goru, uvijek navodeći da to čini saglasno očevoj volji. Stil kojim Milica piše ova politička pisma je netipičan: caru se obraća prisnim tonom, kao da mu piše o problemima neke njihove zajedničke drugarice, pri tom mu laska i izvinjava mu se zbog "oduzimanja dragocjenog vremena". U jednom od tih pisama Milica najprije traži od cara da je primi, jer ima da mu predoči neke važne političke opservacije njenog oca. Već u narednoj rečenici pomirljivo saopštava da će čekati carevo odobrenje za prijem, ali napominje da će uzeti slobodu da ga na svoj zahtjev podsjeti. I taman kad pomislimo da će u nekom od narednih pisama Milica obnoviti zahtjev za audijenciju, ona već u sljedećoj rečenici moli cara da je primi sjutradan. Da se car ne bi dvoumio oko termina prijema, Milica mu napominje: "Od dva sata ja sam potpuno slobodna".

Početkom 1915. godine Milica je predano radila i na dobijanju carskog odobrenja za stvaranje "velike" Crne Gore od teritorija koje pripadaju Austro-Ugarskoj. U opširnom pismu ona caru nabraja što bi sve poslije rata trebalo da pripadne Crnoj Gori. Milica "skromno" traži da Crna Gora dobije Hercegovinu, dio Dalmacije s Dubrovnikom, južnu Bosnu i Sjevernu Albaniju sa Skadrom. Ona napominje da je to granica "u slučaju podjele Bosne i

Hercegovine, Dalmacije i dijela Albanije". No, ukoliko Hrvatska, Slavonija i Srem budu predmetom podjele, Milica smatra da onda Crnu Goru treba dodatno uvećati. Da car ne bi previše dumao kako izvršiti to naknadno uvećanje Crne Gore, Milica mu "utješno" saopštava: "Ja imam podrobno određenje tih novih granica." Na kraju pisma, po običaju, malo prijateljskog laskanja: "Oprosti za ove duge stranice – znam kako je svaki minut skup. Posebno sam mislila na Tebe u radosni dan predaje Peremisla. Taj treptaj duše osjećanje beskrajne zahvalnosti Bogu i rodnim vojnicima meni je tako poznat, tako blizak. Neka da Bog tebi još takvih radosti." Eto tako vodi politiku prava kćer Nikole Mirkova! Kada traži od ruskog cara Hercegovinu i pola Dalmacije za njenu "junačku domovinu", ona to radi kao da traži najobičniju stvar na svijetu, a iza svake njene riječi i molbe štrči pitanje: "Mi smo prijatelji, zar ne?"

Raskošni dar za politiku naslijedila je od svog oca i princeza Ksenija, s tim što je njenom senzibilitetu mnogo više odgovarala unutrašnja politička problematika, nego diplomatija. Ksenija nije imala toliko političkog takta i suptilnosti kao Milica ili Stana, već je bila sklonija "tvrđim" formulacijama i metodama. Ona je u politici bila borac, dok su Milica i Stana u politici bile "zavodnice". Za Kseniju je politika bila jedna vrsta rata, a za Milicu i Stanu – jedna vrsta trgovine. No, bez obzira kako Petrovićke doživljavale politiku, one su, svaka na svoj način, u toj djelatnosti pokazivale vanredno umijeće.

Princeza Ksenija je sve do kapitulacije Crne Gore 1916. bila nezvanični, ali veoma uticajni, lični sekretar kralja Nikole. Toj dužnosti ona je bila sasvim posvećena, podređujući joj čak i svoj privatni život. Kada je napustila Crnu Goru imala je 35 godina, ali čak ni najprljaviji ogovorači dinastije Petrović-Njegoš nijesu joj kasnije prigovarali da je

za to vrijeme uputila bilo kom muškarcu makar jedan provokativni pogled. Ona je, za razliku od raspusne braće, bila svjesna dinastičkog dostojanstva koje reprezentuje. U Ksenijinoj mladosti nije bilo "grešaka" koje prirodno sljeduju uz osobe njene dobi, već je sve podredila interesima dinastije i ugledu prijestola kome je služila. Toj njenoj odanosti i žrtvi, kralj Nikola je posvetio jednu pjesmu. Pjesma je, u stvari kraljeva posveta Kseniji na "Balkanskoj carici", i do sada nije objavljena. Pjesma se nalazi u Bibliotečkom odjeljenju Narodnog muzeja Crne Gore. Službenica Bibliotečkog odjeljenja NMCG, gospođa Stojanka Ivanišević, pronašla je ovu kraljevu pjesmu, i ustupila je potpisniku ovih redova:

Mojoj Kseniji

Darivam ti knjigu ovu
Kao mome sekretaru
Ka' ljekaru – kasijeru
Ađutantu i čuvaru
Pročitaj je s'kraja na kraj
Suzom gđe-gđe orosije
Jer greškama starog oca
Koja kćer se rugat smije
U njoj ima zla i dobra
A i svijetlog kao zublja
Tu je izliv moga srca
Dubokoga rodoljublja
I ti njim si nadahnuta
U krv sam ga preda tebe
Te manjom te domorotkom
Ja nedržim nego sebe.

Tata
18. julija 1910.

CRNOGORSKA DIPLOMATIJA

Crnogorskoj državi koja je nestala 1918. godine, nijesu bile strane improvizacije u vođenju politike, neprincipijelnost u političkom odlučivanju i nepotizam u institucijama vlasti, tako da joj možete naći stotinu mana, ukoliko se za tu vrstu fenomenologije zanimate. Međutim, ako u tom sistemu, koji je bolovao od neizlječive bolesti, tražite instituciju koja je bila "najzdravija", onda je to, crnogorska diplomatija. U crnogorskoj diplomatiji "nikolajevskog" doba bilo je najmanje protekcionizma, improvizacija i nepotizma, a to su tri glavne boljke svih crnogorskih institucija onog (i ovog) vremena. Gledano sa te fenomenološke strane, tadašnja crnogorska diplomatija bila je "najnecrnogorskija" državna institucija. Jer, ma koliko je svemogući Gospodar bio sklon protežiranju poslušnika i prekomjernom uzdizanju čevsko-bajičkog "plemstva", činjenica je da nijednom nije pokušao da u diplomatiju pošalje kakvog nesposobnjakovića od "dobre kuće", bez obzira koliko mu je ta kuća bila "vjerna". Istina, u diplomatiju su išli "kućići", ali samo oni koji su taj položaj svojom spremom i sposobnošću zasluživali.

Uslovi kojih se Gospodar držao kada je birao crnogorske predstavnike na strani bili su uglavnom poznati. Podrazumijevalo se da budući diplomata ima višu školsku spremu i znanje stranog jezika, zatim da je "gledan i prijatan", i tek onda da je od "dobre kuće". Ako je kandidat za di-

plomatiju imao samo ovo posljednje, uzalud mu je bila sva čevsko-bajička podrška. Samo zahvaljujući takvom Gospodarevom rezonu moglo se desiti da crnogorsku diplomatiju 19. vijeka obilježe dva Vasojevića (Gavro Vuković i Mitar Bakić), a ne, recimo, dva Katunjanina. Ova dva Vasojevića su krajem 19. vijeka bili čelni ljudi crnogorske diplomatije: Gavro Vuković je petnaestak godina bio ministar inostranih djela, a Mitar Bakić je desetak godina bio na čelu jedine crnogorske legacije u inostranstvu (poslanstvo u Carigradu). Prema tome, Gospodar je, kada je o diplomatiji riječ, sputavao svoju opštepoznatu sklonost ka protekcionizmu, i običaj da ukazima "isplaćuje" svoje političke dužnike. Svoja "dugovanja" ove vrste on je izmirivao namještenjima u vojnoj, policijskoj ili kakvoj administrativnoj službi, pa je jedino u ovim službama važilo pravilo da više vrijedi krštenica sa Čeva nego fakultetska diploma iz Beča! Kada je Gospodar htio da nagradi i uzdigne nekog preko reda, onda je to činio unutar granica Crne Gore, dok je u diplomatsku službu slao samo one koji su to uistinu zasluživali. I što je takođe važno napomenuti: Gospodar diplomatsku službu nikada nije doživljavao kao skladište istrošenih političkih kadrova. Po tome se vidi da je Gospodar i te kako vodio računa o ugledu Crne Gore u inostranstvu, a to što će neki smetenjak iz "dobre kuće" preko reda dobiti pisarsko mjesto na Rijeci Crnojevića, nije mu bilo naročito važno. S druge strane, iako je i te kako vodio računa o ličnostima koje će predstavljati Crnu Goru u inostranstvu, Gospodar je smatrao da uspjeh cjelokupne crnogorske spoljne politike, ipak zavisi od njega. Vjerovao je da nema tog vladara ili političara kojeg ne može opčiniti ili ubijediti, pa ma koliko on bio nenaklonjen Crnoj Gori. Svom ministru spoljnih poslova je jednom rekao: "Ja imam načina da od neprijatelja učinim da mi može pomoći u nuždi. Što vi svi, balkanski

diplomati, niti možete, niti umijete postupati kao što ja postupam". Pored ubijeđenosti u svoju sugestivnost i dopadljivost, Gospodar je vjerovao i da mu tradicionalna crnogorska nošnja pomaže pri važnim političkim razgovorima, zbog čega je uporno odbijao da za susret sa vladarima i stranim diplomatama obuče građansko odijelo ili vojnu uniformu, koja je bila predviđena diplomatskim protokolom. Sklonost prema nošenju "crnogorske robe" Gospodar je pravdao činjenicom da mu - "manjkavaju ideje u drugim haljinma"!

Prvo crnogorsko diplomatsko-konzularno predstavništvo otvoreno je 1863. godine, i to u Skadru. Za konzula je imenovan kapetan Pero Pejović, ali je ubrzo zamijenjen češkim publicistom Janom Vaclikom, koji je od 1860. bio u crnogorskoj službi. Nekoliko godina prije početka "Veljeg rata" konzulat u Skadru je zatvoren. Tek 1893. godine obnovljen je rad crnogorske misije u Skadru, i nije se prekidao do izbijanja Balkanskog rata. Kada se danas čitaju stotine izvještaja koje su crnogorski konzuli iz Skadra slali na Cetinje, neminovno se nameće zaključak da Crna Gora ni od jedne svoje diplomatske misije nije imala više političke koristi.

Prvo poslanstvo (ambasada) koje je Crna Gora otvorila u inostranstvu bilo je ono u Carigradu (1879). Sve do 1913. godine, kada je otvoreno poslanstvo u Beogradu, poslanstvo u Carigradu bilo je jedino koje je Crna Gora imala. To znači da je Turska bila jedina država u kojoj je Crna Gora bila diplomatski zastupljena u istom rangu. Ni u jednoj evropskoj prestolnici ona nije imala svoje poslanstvo, pa čak ni u Petrogradu. Izuzumajući poslanstavo u Carigradu, konzulat u Skadru i od 1913. poslanstvo u Beogradu, Crna Gora je imala i nekoliko, uglavnom počasnih konzula i trgovačkih agenata. Krajem 19. vijeka ona je

imala svoje konzularno-trgovačke zastupnike u Trstu, Kotoru, Napulju, Rimu, Kataniju, Bariju, Đenovi, Parizu, Avru i na Malti. Neposredno prije izbijanja svjetskog rata, Crna Gora je imala 27 počasnih konzula.

Crnogorska diplomatija bila je nevelikog personalnog sastava, što se najčešće pravdalo nedostatkom novca. U poslanstvu u Carigradu uglavnom su radila tri ili četiri čovjeka, od kojih su dvojica bili tzv. pomoćno osoblje (čuvar i poslužitelj). Isto tako, kada je oktobra 1913. godine otvoreno crnogorsko poslanstvo u Kraljevini Srbiji, na platnoj listi bila su samo tri čovjeka: poslanik Lazar Mijušković, poslužitelj i čuvar. Inače, štednja je crnogorskim diplomatama bila preporučena i posebnom instrukcijom Ministarstva inostranih djela: "Finansije naše sirotne su, s toga se treba čuvati od velikih troškova i dugova da ne bi tijem prestiž Legacije stradao."

S obzirom da crnogorska diplomatija nije bila naročito brojna, crnogorsko Ministarstvo inostranih djela je od svih crnogorskih ministarstava imalo najmanji budžet. Prema predlogu budžeta za 1911. godinu, za troškove Ministarstva inostranih djela predviđeno je 176.000 perpera, i još 66.000 perpera za "tajne svrhe", dok je za Ministarstvo unutrašnjih djela određeno 933.000 perpera, za Ministarstvo pravde 300.000, za Ministarstvo vojno 260.000, za Ministarstvo prosvjete 605.000, i za Ministarstvo finansija i građevina 628.000 perpera. Crnogorsko Ministarstvo inostranih djela imalo je krajem 19. vijeka samo tri službenika: ministra i dva sekretara, a pred početak Balkanskog rata na platnom spisku ovog ministarstva bilo je sedam činovnika: ministar, načelnik Ministarstva, četiri sekretara i pisar.

U crnogorskoj diplomatiji sve do 1905. godine nije bilo pisanih pravila i instrukcija. Tek tada su, kako je utvrdio

Radoslav Raspopović, napisane prve instrukcije za crnogorske diplomate, odnosno, za jedinog poslanika kojeg je Crna Gora u inostranstvu imala - za poslanika u Carigradu. Prema tim pravilima, poslanik u Carigradu nije smio tražiti audijenciju bez odobrenja s Cetinja, niti se svojom aktivnošću previše nametati turskim vlastima. On je morao da se u svakoj prilici drži dostojanstveno, ozbiljno i učtivo, te da se kloni ogovaranja i iznošenja sudova o svojim kolegama, pa čak i o predstavnicima onih zemalja sa kojima Crna Gora nije u prevelikom prijateljstvu. Crnogorskom poslaniku bilo je strogo zabranjeno i da bez odobrenja sa Cetinja obeća nekom ugledniku odlikovanje ili da bilo šta traži od sultana (dar, penziju, pomoć) "bez naročite naredbe Ministarstva". Crnogorskom poslaniku su date i veoma precizne instrukcije o držanju u određenim prilikama: "Svečane ili korotne dane poslanstva Ruskog, Italijanskog i Srbijanskog pazite kao svoje; Neizostajati od poziva Poslanstva, ma kakve vrste bili, jer se tim prilikama najbolje koristuje dobivati informacije o svemu što se zbiva; Treba voditi lične odnošaje sa članovima Ambasada koliko je više moguće, a ne igrati se kartama od vizite, jer je hrđavo viđeno i svaki oni koji drži odnošaje na kartama od vizite na kraju krajeva izgubi potrebita poznanstva i ostane usamljen; Treba posjećivati salone Gospođa od Poslanstva, na dane njihova primanja - jour fixe - jer su i te prilike dragocjene za diplomata; Treba biti član serkla (manjeg društva), jer je i to dobra prilika za sastanke sa licima diplomatskog kora; Netreba se dati gledati ni po danu ni po noći po slabim mjestima, koja diplomatski kor izbjegava posjećivati; Tajne državne čuvati od svake Ambasade i od svake ličnosti najintimnijih odnošaja; Naročito se treba čuvati od prijatelja Srbijanske legacije. Njima nikakvu tajnu nepovjeravati, ali treba se truditi biti s njima u najbolje odnošaje."

Prije nego su napisane službene instrukcije, crnogorski izaslanici su uglavnom dobijali usmene instrukcije od Gospodara, a 1896. godine jednu crnogorsku delegaciju koja je putovala za Beograd, podučavala je "lijepom ponašanju" i knjaginja Milena: "Pokažite se da ste gospoda, da ste ozbiljni. Ponašajte se sa svakim ljubezno, nemojte se kočiti, jer ukočenost pokazuje nevaspitanje i neznanje. Ukočenost je maska gluposti. Budite prirodni, ali i dostojanstveni. Govoreći, nemojte vikati, niti se mnogo smijati. Ni u kakvoj prilici nemojte se zaboravljati, jer ste posmatrani i kad vi ne mislite. Na trpezu budite pristojni i umjereni. Niti se mnogo čemu čudite, niti mnogo kritikujte. Jedan prema drugome budite predusretljivi, da se vidi da kod nas postoji disciplina, da mlađi pripoznaje starijega."

Crnogorska diplomatija, tačnije ono što je od nje ostalo, odigrala je posebno značajnu ulogu u borbi Crne Gore za očuvanje državne samostalnosti. Pravo je čudo s kakvim je entuzijazmom, umješnošću i energičnošću vođena diplomatska borba za priznavanje prava Crne Gore na obnovu nezavisnosti tokom Svjetskog rata, i neposredno nakon njegovog završetka. Kada uskoro budu objavljeni svi memorandumi crnogorske emigrantske vlade, kao i najvažnija dokumenta o njenoj diplomatskoj aktivnosti, vidjeće se kakvu je divovsku borbu vodilo nekoliko ljudi koji su činili crnogorsku diplomatiju u to vrijeme. Samo dva čovjeka, dr Pero Šoć i Jovan S. Plamenac, napisali su na stotine pisama, protestnih nota i memoranduma. No, što može učiniti jedan Šoć ili Plamenac protiv neporecive presude koju su donijele velike sile, i protiv sume od pola miliona franaka koja je bila data protivnicima Crne Gore "radi lakšeg rada na pitanju ujedinjenja". Pred takvom sumom nemoćni su svi Plamenci i Šoći ovoga svijeta.

TRAGANJE ZA SIMBOLIMA

Rasprava o crnogorskim državnim simbolima, koja se s vremena na vrijeme inicira iz određenih političkih struktura, pokazuje da istorijske činjenice ne utiču presudno na stavove istoričara koji o ovim pitanjima raspravljaju. Štaviše, tobožnja istorijska argumentacija koja se u ovoj raspravi koristi, dovodi u pitanje i samu prirodu istorije kao nauke, jer pojedini istoričari ne prezaju od "fleksibilnog" tumačenja činjenica. Oni zaboravljaju da je tumačenje činjenica u istoriografiji isključivo određeno istorijskim kontekstom u kojem je činjenica nastala, a ne političkim ili nekim drugim okolnostima vremena u kojem se istorijska činjenica koristi. To znači da istoričar ne može nepobitnu istorijsku činjenicu tretirati kao puzlu kojoj valja naći mjesto u sopstvenom ideološkom mozaiku, niti joj smije pridavati značenje koje ona uistinu nema. Rasprava o crnogorskim državnim simbolima pokazala je upravo takvu namjeru pojedinih istoričara. Svjedoci smo da i istoričari s najvišim titulama imaju običaj da selektivno koriste istorijske izvore, i da ih tumače poput polaznika kakve večernje škole iz prvih dana socijalizma. Primat partijskih interesa nad zanatom - a istorija je zanat - učinio je od ovih istoričara partijske nadničare, čiji je jedini zadatak da "podešavaju" istorijske činjenice u skladu sa određenim političkim interesima. A činjenice u vezi sa crnogorskim državnim simbolima su sasvim jasne.

Najviše sporenja ima oko crnogorske državne zastave, iako razloga za nedoumice nema. Državna zastava Knjaževine/Kraljevine Crne Gore bila je trobojka (crvena/plavo/bijela) sa grbom (dvoglavi orao, kruna, lav u pokretu, vladarevi inicijali). Prvi zapis o njenoj takvoj funkciji ostavio je putopisac Emil Čakra, koji je 1861. godine boravio na Cetinju. Opredjeljenje cetinjskog dvora da trikolorna zastava bude državna, ima veze sa zvaničnom ideologijom, ali i sa izvjesnim spoljnopolitičkim uticajima. S druge strane, pogrešna je tvrdnja da je Ustavom iz 1905. jasno definisano da je državna zastava Crne Gore sastavljena od tri boje. Član 39 ovog Ustava glasi: "Narodne su boje: crvena, plavetna i bijela". Ma kako "fleksibilno" tumačili formulaciju "narodne su boje", teško da ona može da znači -"državna je zastava". Interesantno je primijetiti da istoričar koji se u raspravi o zastavi dohvatio ove ustavne odredbe, proglašava crnogorski Ustav iz 1905. "Svetim pismom", tj. aktom čije su odredbe neupitne. Ali, samo kada je u pitanju zastava. Već u raspravi o crnogorskoj autokefalnosti, ovaj istoričar apsolutno negira Ustav iz 1905. godine, odnosno član 40: "Crnogorska crkva je autokefalna". Dakle, u jednom slučaju Ustav je "Sveto pismo", dok je u drugom neobavezujući pravni akt. Da li je ovo metod školovanog istoričara?

Izvjesnih nepoznanica ima i oko dvorske zastave, tj. alaj-barjaka. Nepobitna je istorijska činjenica da je dvorska zastava, odnosno, alaj-barjak ili glavna vojna zastava, bila crvene boje, a da je na sredini bio grb (dvoglavi orao, kruna, lav u pokretu, vladarevi inicijali). Crvena zastava sa dvoglavim orlom, krunom, lavom u pokretu i vladarskim inicijalima, postala je dvorska zastava (alaj-barjak) u vrijeme knjaza Danila. Ova zastava je bila znak vladareve vrhovne komande nad vojskom, a uvedena je u upotrebu 1855. godi-

ne, kada je formirana knjaževa garda, kao elitna vojna jedinica. Postojalo je pravilo da vladar preda ovu zastavu vojnom komandantu koji ide u boj. Na taj način vladar simbolično ide pred vojskom čiji je vrhovni komandant. Knjaz Danilo je crveni barjak sa dvoglavim orlom predao svom bratu Mirku kada je krenuo na Grahovac, a vojvoda Mirko alaj-barjaktaru. Tom prilikom knjaz je navodno rekao: "Vojvoda Mirko, vodi Crnogorce na bojno polje; pokaži im na sebi primjer kako Petrovića kuća nežali svoju krv za vjeru i Crnu Goru." Na isti način postupio je i knjaz Nikola 1876. godine. U "Memoarima" knjaz navodi: "Knjaz iskoči živo na dvorsku kapiju pred vojsku i pozdravi je gromkim glasom, a veselim licem: 'Zdravo vojsko, hajdmo u dobar čas!' Zatim se obrnu alajbarjaktaru i pruži mu barjak: 'Drž ga barjaktare i nosi ga junački". U vrijeme mira, ovaj se barjak nalazio u Dvoru, odnosno, u vladarevom kabinetu.

Dvorska zastava ili alaj-barjak (glavna vojna zastava) ima najdužu tradiciju u Crnoj Gori. Zastavu sličnih obilježja koristio je vladika Danilo 1711. godine, u vrijeme kada su ruski izaslanici boravili u Crnoj Gori. Na crvenom polju tada se nalazio dvoglavi orao Crnojevića. Crtež tog grba pronašao je istoričar Marko Dragović 1880. godine, u arhivu ruskog ministarstva inostranih djela, a podatke o zastavi koju je koristio vladika Danilo dao je mletački pukovnik Jerolim Buća. Na pitanje da li je istorijski utemeljen predlog da nekadašnji alaj-barjak bude državna zastava, lako je odgovoriti. Potrebno je samo odgovoriti da li je, i u kojoj mjeri, crnogorska dinastija istorijski reprezent crnogorske državnosti. Da ovu argumentaciju oko zastave neko ne bi protumačio kao stranački angažman, napominjemo da je potpisnik ovih redova o tome saopštio svoj stav još 1998. godine ("Nastava istorije", br. 8).

Što se tiče ostalih državnih simbola - grba i himne, čini nam se da većih nedoumica nema. Tačno se zna kakav je bio državni grb Crne Gore, i koja je pjesma bila državna himna. Međutim, učesnici u raspravi o ovim simbolima često nastupaju neprincipijelno. Jedan školovani istoričar, kada se raspravlja o zastavi, zalaže se za načelo istoricizma: državna zastava Crne Gore bila je trobojka sa grbom, pa i buduća zastava Crne Gore mora da bude trobojka sa grbom. Međutim, kada se raspravlja o himni on kaže: državna himna Crne Gore bila je "Ubavoj nam Crnoj Gori", ali himna savremene Crne Gore treba da bude pjesma "Onamo, onamo". Dakle, kada je o zastavi riječ odstupanja nema, a kada se radi o himni, onda su odstupanja dozvoljena.

Po našem mišljenju, izvjesna odstupanja od pređašnjih rješenja državnih simbola su neminovna, i ona su već napravljena. Svi učesnici u raspravi se slažu da na budućoj crnogorskoj državnoj zastavi, ma kakva ona bila, ne treba da bude rojalističkih simbola. Šta je to nego odstupanje od prvobitne "istorijske forme" crnogorske zastave? Već sama ta činjenica pokazuje da istoricizam ne može biti neprikosnoveno načelo u određivanju budućih crnogorskih državnih simbola. To je valjda i logično, budući da su državni simboli proizvod konvencije i društvenih okolnosti u kojima se usvajaju, a ne isključivo istoricizma. Ukoliko predloženi simboli imaju istorijsku osnovu, onda to može biti samo povoljna okolnost, ali ne i presudni uslov da budu prihvaćeni. Neki od pređašnjih crnogorskih državnih simbola usvojeni su pod uticajem tadašnjih političkih razloga, a da pri tome uopšte nijesu imali i istorijsko utemeljenje. Upravo zato, smatramo da se treba opredijeliti za one državne simbole koji imaju istorijsko utemeljenje, ali koji, istovremeno, odgovaraju duhu i stremljenjima dana-

šnje Crne Gore. Državni simboli bez takvog značenja, nijesu drugo do arhaizam.

Pored rasprave o državnim simbolima, aktuelna je i rasprava o Danu državnosti. Postoji predlog da Dan državnosti bude 13. jul, datum kada je završen Berlinski kongres (1878), na kojem je Crna Gora zvanično međunarodno priznata, i datum kada su se Crnogorci digli na ustanak protiv italijanskog okupatora (1941). Ne sporeći da je Trinajestojulski ustanak značajan događaj, možda i najznačajnije crnogorsko pregnuće u 20. vijeku, ovaj datum ipak nije prikladan za Dan državnosti. Niti je tog dana crnogorska državnost počela, niti je tog dana obnovljena. I uopšte, zar nije paradoks da jedna od najstarijih balkanskih država za datum svoje državnosti uzima događaj iz 20. vijeka? Ovaj datum, ako uvažavamo istorijske razloge, jedino može biti Dan zahvalnosti, kada bi se odavala pošta svim borcima za slobodu Crne Gore.

Predlog da Dan državnosti bude datum kada je 1796. godine usvojena Stega, bio bi sasvim prihvatljiv da Crna Gora nema i srednjovjekovno razdoblje svoje državnosti. Crnogorska državnost nastala je u Srednjem vijeku, a jedan od najvažnijih datuma koji reprezentuje tu državnost nesumnjivo je 7. oktobar 1042. godine, kada je dukljanska vojska pobijedila vizantijsku. Ovaj događaj donio je Duklji slobodu od Vizantije. Datum ove značajne pobjede je istorijski najutemeljeniji predlog za Dan crnogorske državnosti. Za razliku od svih ostalih predloga, ovaj datum najprihližnije(!) označava istorijski početak crnogorske državnosti. Svi ostali uglavnom se odnose na obnavljanje davno stečene državnosti, a ne na njeno istorijsko "rođenje". Opredjeljivanjem za neki od datuma iz novovjekovne istorije, mi bismo dali za pravo raznim mitomanima i romantičarima, koji tvrdo vjeruju da istorije Crne Gore nema prije dolaska Turaka.

V dio
NESPORNA VRIJEDNOST

NESPORNA VRIJEDNOST

(Dr Nikodim Milaš, Pravoslavno crkveno pravo, Bar, 1999)

Postoji u istoriji Crne Gore jedno zanimljivo pitanje: doprinos "necrnogoraca" (stranaca ili "izvanjaca") razvoju i afirmaciji Crne Gore 19. i 20. vijeka. Ma koliko naši istoričari bili zaokupljeni "velikim temama", nemoguće je zaobići činjenicu da su "necrnogorci" imali ogromnog udjela u društvenom preobražaju Crne Gore: oni su pisali naše najvažnije zakone, naše prve državne institucije nastale su pod njihovim znatnim uticajem, mnoge naše vladare učili su političkom pragmatizmu, stranim jezicima i dvorskoj etikeciji; "izvanjci" su bili prvi učitelji, profesori i novinari, a zatim i predsjednici vlade, ministri i najviši crkveni poglavari... Jedan iz tog kruga "necrnogoraca", koji su doprinijeli društvenoj emancipaciji Crne Gore, i afirmisanju njenog dobrog glasa na Balkanu, bio je i dr Nikodim Milaš, autor Ustava Svetog Sinoda u Knjaževini Crnoj Gori i Ustava pravoslavnih konzistorija u Knjaževini Crnoj Gori. Ko je, u stvari, dr Nikodim Milaš ?

Dr Nikodim Milaš (1845-1915), dalmatinski episkop, jedan je od značajnijih teologa pravoslavne crkve, naučnik čiji je autoritet posljednjih decenija 19. i prvih decenija 20. vijeka daleko prevazilazio granice sopstvenog jezičkog i narodnosnog kruga. Jedan poznati istoričar Srpske pravoslavne crkve (R.Grujić) napisaće za Milaša, godine 1921,

da je on "crkveni književnik svetskog glasa ... koji se istakao osobito na polju kanonskoga prava i nacionalne crkvene istorije svoga kraja".

Dr Nikodim Milaš je osim kao naučni stvaralac i visoko crkveno lice, značajan i kao politički predstavnik srpskog pokreta u Dalmaciji posljednjih decenija 19. vijeka. Obično se za Milaša kaže da je bio predvodnik nacionalno veoma rigidne struje u sklopu srpskog političkog bloka u Dalmaciji. Optuživali su ga, i to uglavnom Srbi, da je bio najžešći protivnik političkog približavanja Srba i Hrvata. Bez obzira na optužbe ovakve vrste, ne mogu se osporiti njegove zasluge za programsko i organizaciono profilisanje Srpske narodne stranke u Dalmaciji, i za pokretanje "Srpskog lista", glasila srpskih interesa na Primorju, kako je ovaj list okarakterisao sam Nikodim Milaš. U to vrijeme, Milaš je predlagao i da osnovni programski moto Srpske narodne stranke bude - "Srbi na okup". U nekim člancima koje je objavljivao u "Glasu Crnogorca" tokom 1877. godine, Milaš je naveo i da srpska stranka u Dalmaciji treba da služi "odbrani i njegovanju Srpstva na Primorju". Na osnovu ovih, dosta uopštenih napomena o dr Nikodimu Milašu, možemo reći da je u pitanju ličnost čiji je naučni autoritet bio neosporan, a nacionalni sentiment u političkom i javnom životu očigledan.

Jedno od najznačajnijih Milaševih djela, svakako je i "Pravoslavno crkveno pravo", prvi put objavljeno u Zadru 1890. godine. Pored naučnog i, da kažemo, uskostručnog značaja, ova knjiga za nas ima i izuzetnu istoriografsku upotrebljivost. Ona ulazi u korpus izvora na osnovu kojih se može definisati položaj pravoslavne crkve u Crnoj Gori za vrijeme njene državne samostalnosti, i kojima se dokazuje tadašnja autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Citirajući službeni dokument Carigradske patrijaršije, Mi-

laš decidno konstatuje da je pravoslavna crkva u Crnoj Gori autokefalna (str. 132) i da je tu samostalnost ova Patrijaršija i zvanično priznala (str. 298).

Dakle, naučnik i nacionalni djelatnik, kojemu Srpska pravoslavna crkva ne osporava naučni autoritet, a srpska istoriografija visoku nacionalnu svjesnost, tvrdi da je Crnogorska crkva bila autokefalna. Zato svi oni koji tu autokefalnost negiraju, najprije moraju osporiti sud "najvećeg kanoniste našeg veka", kako je Milaša okarakterisao aktuelni episkop šumadijski Sava. Ako Milaš kao "najveći kanonista" ne zna, ko onda zna? Pored dr Nikodima Milaša, negatori crnogorske autokefalije moraće da se spore i sa čitavim nizom velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve, i sa njenim najpoznatijim istoričarima. Evo šta o položaju pravoslavne crkve u Crnoj Gori kaže patrijarh srpski Varnava: "Zetska mitropolija bila je i ostala uvek sastavni deo Pećke Patrijaršije, sve dok ova nije prisajedinjena Carigradskoj Patrijaršiji. Posle toga, a pod upravom mitropolita Petra I, Crkva u Crnoj Gori postala je samostalna i prećutno je priznata kao takva od sviju pravoslavnih oblasnih crkava." (Patrijarh Varnava, Srpska pravoslavna crkva u prošlosti i sadašnjosti, Sremski Karlovci, 1935, 32-33)

Kako neki velikodostojnici SPC u Crnoj Gori, kao i njihovi "službeni mislioci", sve one koji ne spore nekadašnju autokefalnost crnogorske pravoslavne crkve nazivaju "bezbožnicima", "titogorcima" i "autokefalcima", postavlja se pitanje gdje bi valjalo svrstati patrijarha Varnavu ? Isti se problem javlja i kada je riječ o patrijarhu Josifu Rajačiću, koji se žali knjazu Danilu što srpski patrijarh nema nikakvog uticaja na crkvu u Crnoj Gori, dodajući da se radi o razdvojenim crkvama. No, pored dva patrijarha i zadarskog episkopa, ni jedan kralj, i to crnogorski, ne zna da mu crkva nije autokefalna, pa u blaženom neznanju ka-

že: "Može li biti ljepšega dana za našu pravoslavnu autokefalnu crkvu od ovoga, u koji sa našega Cetinja opremamo danas u Peć visokopreosveštenog gospodina mitropolita dr Gavrila Dožića, vrijednog sina ove zemlje.." ("Glas Crnogorca", br. 55 iz 1913). Evo, dakle, sasvim slučajno, i trećeg patrijarha SPC koji "nije znao" za autokefalnost pravoslavne crkve u Crnoj Gori !

Ovom nizu ličnosti koje bi današnja prorežimska crkva u Crnoj Gori trebala da proglasi "autokefalcima", pridodajmo i Filipa Radičevića, sekretara Cetinjske mitropolije, koji u zvaničnom organu Ministarstva prosvjete Knjaževine Crne Gore, godine 1889, kaže: "Pravoslavna naša crkva kao avtokefalna nezavisna je. Ona se kao takva svagda odnosi prema ruskome Sinodu, Carigradskoj i drugim patrijaršijama, kao i ostalim avtokefalnim crkvama. Sve avtokefalne pravoslavne crkve priznajući nezavisnost crnogorske crkve svagda joj dostavljaju događaje koji se u pojedinim crkvama zbivaju..." ("Prosvjeta", X, 1889, 327)

Autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve nije bila sporna sve do pedesetih godina našega vijeka. Činjenicu da je ona autokefalna prvi je saopštio, koliko je nama poznato, ruski oficir Tarasov, koji je 1766. godine kao carski izaslanik boravio u Crnoj Gori. Za one koji iz "patriotskih" razloga danas osporavaju ovu autokefalnost, zanimljivo je navesti da je početkom 20. vijeka u beogradskim časopisima "Hrišćanski vesnik", "Glasnik pravoslavne crkve u Kraljevini Srbiji" i u "Vesniku srpske crkve" objavljen čitav niz članaka u kojima se o pravoslavnoj crkvi u Crnoj Gori govori kao o autokefalnoj. Da je crkva u Crnoj Gori bila autokefalna tvrdi i poznati crkveni istoričar Radoslav Grujić, čija je knjiga "Pravoslavna srpska crkva" objavljena u Beogradu 1921. godine. Isti stav iznosi i dr Radovan Kazimirović u dopunama za treće izdanje

Milaševog "Pravoslavnog crkvenog prava". Treće izdanje je, da podsjetimo, objavljeno u Beogradu 1926. godine.

No, sve ovo nije predstavljalo nikakvu prepreku za dr Ljubomira Durkovića-Jakšića da sa svojim sljedbenicima započne akciju dokazivanja da Crnogorska crkva, odnosno mitropolija, nikada nije bila autokefalna. On sam navodi da su ga na to nagnali politički razlozi, odnosno nagovještaji da bi moglo doći do ponovnog uspostavljanja Crnogorske autokefalne crkve. Upravo u vrijeme kada se o ovome počelo govoriti, Durković-Jakšić, 1953. godine, objavljuje članak "Određivanje međucrkvenog položaja crnogorskoj mitropoliji". U ovom radu on tvrdi da crnogorska mitropolija nikada nije bila autokefalna, ali zanimljivo, ne konsultuje ni jedan izvor koji bi tu njegovu tezu mogao osporiti. Za Durkovića, recimo, ne postoji Ustav Knjaževine Crne Gore, niti "najveći kanonista našeg veka" dr Nikodim Milaš. On ne navodi Milašev stav o autokefalnosti crkve u Crnoj Gori, iz prostog razloga što bi na taj način srušio svoju osnovnu tezu. Ni on, ni određeni krugovi Srpske pravoslavne crkve koji su stajali iza njega, nijesu se mogli konfrontirati sa naučnim autoritetom kakav je dr Nikodim Milaš. U 132 napomene (fusnote) koliko ih ovaj rad ima, uzalud ćete tražiti bilo kakvu informaciju o Milaševoj tvrdnji. Istina, Durković citira Milaševo "Pravoslavno crkveno pravo", ali kada uzgred objašnjava autokefalnost Karlovačke mitropolije!

Sve ovo, samo je dio neobične metodološke kreativnosti kojom se pojedini autori služe da bi dokazali da Crnogorska crkva nikada nije bila autokefalna. Ovakav njihov metod svjedoči da nije samo riječ o neuvažavanju decidnih izvora i činjenica, već i o nepostojanju logičkog mišljenja. Evo nekoliko primjera koji ukazuju na to: kada kralj Nikola kaže da su Crnogorci dio srpskog naroda, za

ove istoričare to je pouzdan dokaz da su Crnogorci Srbi. Ali, kada kralj Nikola kaže da je crnogorska crkva autokefalna, onda to za njih nije nikakav dokaz o njenoj autokefaliji. Ili, ako se u jednom "osporavanom" članu Danilovog zakonika navodi da u Crnoj Gori ne živi niko drugi do Srbi, onda za neke naše istoričare ne treba drugog dokaza da je Crna Gora "srpska zemlja". Ali, kada se u jednom "neosporavanom" članu Ustava Svetog Sinoda kaže da je Cetinjska mitropolija autokefalna, onda to za njih ne znači apsolutno ništa. Ili, ako se u članu 1 Ustava Knjaževine Crne Gore navodi da je Crna Gora knjaževina, onda bi bilo neozbiljno tvrditi da nije knjaževina. Ali kada se u članu 40 konstatuje da je Crkva u Crnoj Gori autokefalna, onda bi isto tako trebalo biti neozbiljno tvrditi da nije autokefalna. Ima istoričara koji tvrde i to da nije bila autokefalna zato što ta autokefalnost nije bila i formalno priznata. No, ovi "ljubitelji" forme neće nikada osporiti da je npr. 1875. godine Crna Gora nezavisna knjaževina, iako je više nego jasno da ta nezavisnost tada nije bila i formalno priznata. Dakle, u jednom slučaju ne priznajemo određeno stanje zato što nije formalizovano, a u drugom priznajemo bez obzira na formalni tretman.

Sve ovo svjedoči da je spor oko položaja pravoslavne crkve u Crnoj Gori aktuelan zbog razloga koji nemaju veze s naukom, pa će vjerovatno na isti način taj spor i prestati. Zato onima koji tu autokefalnost osporavaju nema potrebe bilo šta dokazivati. Činjenicu da je Crnogorska crkva autokefalna oni će prihvatiti - ne kada im se dokaže, već kada im se kaže. Onaj koji treba da im kaže nije po struci istoričar, i ne stanuje u Crnoj Gori.

Uvjerenja smo da je osporavanje autokefalnosti pravoslavne crkve u Crnoj Gori dio političke strategije koja ima za cilj državnu integraciju jednog državno nejedin-

stvenog prostora. Zato je potrebno dokazati da je država Crna Gora samo istorijski dio jedne druge države, da su Crnogorci samo dio jednog većeg etničkog korpusa, da je njihova istorija samo segment jedne nacionalne istorije, i napokon, da je pravoslavna Crkva u Crnoj Gori samo dio jednistvene nacionalne crkve, a crkva je, kao što je poznato, i reprezent duhovnog i nacionalnog jedinstva. U dokazivanju da li jeste ili nije, da li jesu ili nijesu, ogleda se suština svih naših sporova. U toku ovog vijeka, koji su uočljivo obilježili sukobi na ovoj osnovi, pobjedu ipak nije odnijela ni jedna ni druga strana, ali su legitimitet, po našem mišljenju, stekli i jedni i drugi. Usuđujemo se reći, da su za one koji koji preferiraju crnogorstvo kao opciju ili polazište, značajnije bile posljednjih devet godina ovog vijeka, nego čitavih devedeset koje su im prethodile. Naravno, teško se oteti utisku da crnogorstvo danas ima obilježja modnog trenda koliko i političke strategije. Ne iznenadi zato, ponekad, neukusno i nekorisno takmičenje u crnogorstvu, ono kičerajsko ili najobičnije - interesno crnogorstvo, koje ne služi ničemu - osim onima koji ga upražnjavaju. Da nije tako, ova bi "tužna" država odavno štampala "Pravoslavno crkveno pravo" dr Nikodima Milaša.

PRILOG "SKRIVANOJ" ISTORIJI

(Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore, Bar, 2000, priredio dr Šerbo Rastoder)

Uobičajeno je da politički pokreti svoje ciljeve ili postignuća nazivaju dopadljivim imenima, bez obzira da li oni to zaista jesu. Nema u tome ništa neobično i originalno. I što je politički pokret skloniji nasilju kao sredstvu, to su nazivi maštovitiji, bezazleniji i zvučniji. Sjetimo se samo gomile odlikovanih ubica iz 1903. koja je sebe nazivala "izbaviteljima otadžbine", ili komunista koji su sve i svašta, a ponajprije nasilje, zvali "pravdom". I u Crnoj Gori početkom 20. vijeka formiran je politički pokret koji je za svoja opredjeljenja i ciljeve izabrao dopadljiva imena. Istoričari su pripadnike ovog pokreta nazvali "protivnici kralja Nikole", što je opet jedno preblago i neadekvatno ime za srbijanske domoljube stasale u Crnoj Gori i ponekog saradnika Apisove obavještajne službe. Glavni politički cilj ovog pokreta bio je – pripajanje Crne Gore Srbiji. Kada je to pripajanje ostvareno, oni su ga nazvali - ujedinjenje Crne Gore i Srbije, a sebe su proglasili ujediniteljima. Čak su i neki savremeni istoričari zadržali ove nazive, pa je akribični Dimitrije Vujović svoju knjigu od 500 strana nazvao "Ujedinjenje Crne Gore i Srbije", iako od prve do posljednje stranice dokazuje da ni o kakvom ujedinjenju ne može biti riječi. Crnogorska istoriografija još nije

načisto sa terminologijom, i veoma često događaje naziva onako kako su ih njihovi akteri imenovali.

Nasuprot gomili knjiga koje rabe neprikladni naziv - "ujedinjenje Crne Gore i Srbije", godine 1921. pojavila se knjiga koja u svom naslovu ima istorijski suštastvenije određenje događaja iz 1918 - "nasilna aneksija Crne Gore". "Nasilna aneksija"! Dakle, ne samo "aneksija", već i "nasilna", iako aneksija, sama po sebi, nekako asocira na nasilje koje je formalno legalno. Riječ je o knjizi koju je 1921. godine u Rimu objavilo Ministarstvo spoljnih poslova Kraljevine Crne Gore, imenom "Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore". Knjigu čine zvanična dokumenta, odnosno, diplomatska i druga prepiska između crnogorske i francuske vlade. Sakupljena na jednom mjestu ova dokumenta, u prvom redu, otkrivaju anatomiju državnog udara, koji je pod francuskim blagoslovom sproveden u Crnoj Gori, i svu diplomatsku suptilnost u gašenju crnogorske državnosti. Francuzi su, to je iz ovih dokumenata vidljivo, s obje ruke potpomagali onu skupinu crnogorskih prevrtača s pedigreom, koja je bila pregla da ukine svoju državu. Do kojeg je stepena išlo francusko zavođenje "za Goleš planinu", svjedoči i jedno pismo koje je krajem novembra 1918. predsjednik Francuske uputio kralju Nikoli, a koje je objavljeno u ovoj knjizi. Između ostalog, Poenkare kaže: "Izgleda da je bolje da Vaše veličnastvo sačeka, za povratak u Kraljevinu, dok se ovi ciljevi ostvare i dok život u Crnoj Gori ponovo krene svojim uobičajenim tokom". Ovo Predsjednik piše Kralju, u trenutku kada je u Podgorici završen "treći čin". Pa ni godinu dana nakon nasilne aneksije, Poenkare nije dopustio da kralja Nikolu more teške misli. Decembra 1919. on mu poručuje da je Francuska čvrsto riješena da ostane vjerna svojim načeli-

ma o pravu naroda, te da će poštovati legitimne težnje i volju crnogorskog naroda.

Dokumenta u ovoj knjizi nepobitno su svjedočanstvo da je Francuska planski radila na političkoj marginalizaciji crnogorske vlade i stvaranju svih uslova za nasilnu aneksiju Crne Gore, odnosno, njeno državno upokojenje. Dokument do kojeg je došla crnogorska vlada, a koji potiče iz avgusta 1917. godine, svjedoči da se Francuska u pregovorima sa Austro-Ugarskom zalagala da Monarhiji bude ustupljen dio Crne Gore (Lovćen), a da Srbiji bude pripojena Crna Gora. I u kasnijim planovima francuske vlade figurirao je stav da se "Crna Gora preda kao kompenzacija Srbiji". Da je Francuska to smatrala kao gotovu stvar, dokazuju i prilozi koje ovdje saopštava crnogorsko Ministarstvo spoljnih poslova. Daje se, recimo , faksimil jednog pasoša, izdatog od strane srpskog konzulata crnogorskom državljaninu, u kojemu se kao mjesto njegovog rođenja navodi Cetinje, a Cetinje pripada okrugu koji se ovdje zove - Srbija. Objašnjava se i otkuda crnogorskom podaniku pasoš Kraljevine Srbije. Vlasnik pasoša, izvjesni Stevo Bajković, nije mogao izaći iz Francuske sa crnogorskim pasošem, već se morao obratiti srpskom konzulatu da mu izda ovu ispravu. Francuzi su već smatrali da su svi crnogorski podanici - srpski. U knjizi su objavljena i dokumenta koja potvrđuju da su crnogorski vojnici u Francuskoj smatrani ratnim zarobljenicima, a sve kako im, uz pozivom na ovakav položaj, ne bi bilo dozvoljeno da napuštaju teritoriju Republike. Naravno, trebalo je eliminisati crnogorsku vojsku iz bilo kakvih budućih akcija, i Francuzi su našli veoma jak formalni razlog da ih faktički konfiniraju. Isti princip francuska vlada primijenila je i prema civilima, državljanima Crne Gore, zabranjujući im da napuštaju Francusku. Naravno, zabrana je važila samo

za one koji su podržavali kralja Nikolu, o čemu je u ovoj knjizi izneseno dovoljno dokaza. Pored toga objavljena su i dokumenta koja otkrivaju kako je Francuska vodila diplomatsku bitku za eliminisanje Crne Gore iz procesa konstituisanja jugoslovenske države. Iako je Crna Gora bila činilac međunarodnog prava, što neki tvorci Jugoslavije nijesu bili, Francuska je crnogorskom pitanju pristupila kao čisto srpskoj unutrašnjoj stvari. A to je značilo žmurenje na oba oka za račun Srbije i njenih crnogorskih pomagača.

Pored svih ovih dokaza o francuskoj ulozi u državnom upokojenju Crne Gore, ova knjiga dokumenata je višestruko zanimljiva za svakovrsna istorijska promišljanja. Zanimljivo, u ovim dokumentima sve vrvi od - crnogorskog naroda. Te "prava crnogorskog naroda", te "stradanja crnogorskog naroda", te "volja crnogorskog naroda"... Tako je to: u pedesetak godina vladavine svoj narod najčešće nazivate jednim imenom, a onda u dvije-tri godine otkrijete da bi se on mogao i drugačije zvati. Pogotovo ako najuticajnija velika sila, tj. Francuska, istakne model - nacionalne integracije. "Četiri godine Moga najljepšega mladićkoga života proveo sam u Parizu - tome ognjištu svijeta. Znamenito je vrijeme to bilo, vrijeme Napoleona III, vrijeme načela narodnosti", rekao je 1905. godine kralj Nikola. Evo načela narodnosti 1918. godine! Takođe, u ovim dokumentima se na nekoliko mjesta konstatuje i da crnogorska državnost traje 10 vjekova, a prije 1910. niko u Crnoj Gori nije smatrao da prije Balšića postoji bilo kakva državotvorna tradicija. Naravoučenije je ovo o uzaludnosti naknadne pameti, ili nekako tako.

Iz dokumenata koji se ovdje publikuju, a koji predstavljaju dio zvanične korespodencije između crnogorske i francuske vlade, potvrđuje se ono što je istoričarima, više

nego našim političarima, dobro znano: balkanski narodi nijesu činilac odlučivanja i kreiranja strateških tokova balkanske politike. Oni učestvuju eventualno kao pokretači, a uvijek kao izvršioci, ali nikada kao faktor odlučivanja. Balkanski narodi trče oko stola dok veliki dijele tortu oko koje su oni započeli svađu. Jedino što oni mogu jeste da cimaju stolicu onome koji tortu dijeli, dok ne dobiju ono što su im veliki odrezali - pa kome pravo, kome krivo. Ali, valja znati da Crna Gora nije toliko jaka da bi njeno cimanje stolice moglo na bilo koga znatnije uticati. Čak ni kada smo to radili uz pomoć dva ruska prsta.

Pored istorijske inspirativnosti, ova knjiga je značajna i kao svjedočanstvo o umješnosti nekadašnjeg crnogorskog Ministarstva spoljnih poslova. Ona pokazuje da se neko baš razumio u svoj i još ponečiji posao. Da se političke bitke dobijaju na sudu, ova bi knjiga crnogorskoj strani donijela pobjedu. Argumentacija je raznovrsna, brojna i, nadasve, neoboriva.

Knjigu "Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore" priredio je za štampu dr Šerbo Rastoder, koji nije narušavao izvornu kompaktnost teksta priređivačkim intervencijama i napomenama, već se odlučio da zadrži formu koju je publikacija imala u svom osnovnom izdanju na francuskom jeziku. Ali, zato je na kraju pridodao knjizi svoj analitički članak "Politika svršenog čina", u kojem iznosi politički okvir crnogorske borbe za opstanak. U tom radu, on je poseban akcenat stavio na ulogu Francuske u rješavanju "crnogorskog pitanja". Po njegovom mišljenju, Francuska je imala jasan i, sa stanovišta njenih državnih interesa, razumljiv cilj - učiniti sve da se pod firmom legaliteta ukine crnogorska državnost. Nije tu bilo ništa lično ili atavističko. Francuska je imala svoje interese na Balkanu, koji su u ovom slučaju bili i evropski, i

imala je Srbiju koja je trebala biti njihov garant. Francuska je 1918. samo aktuelizovala politički princip kojemu je udahnut život još na Berlinskom kongresu, a to je da na Balkanu mora vladati ravnoteža nemoći. Jugoslavija je bila formula koja tu nemoć obezbjeđuje. I u svemu tome pojavio se "crnogorski problem", koji je za Francuze bio fenomenološki anahronizam od svog nastanka. Posmatrano u tom kontekstu, francuska politika prema Crnoj Gori lako se može razumjeti.

SVJEDOČANSTVO O NESTANKU CRNOGORSKE DRŽAVE

(Vitni Voren, Crna Gora - Zločin Mirovne konferencije, Podgorica, 2000, priredio dr Branislav Marović)

Sudbina koju je Crna Gora doživjela nakon Prvog svjetskog rata, bila je logična posljedica sprovođenja političke koncepcije evropskih sila o uređenju Balkana poslije propasti Habsburškog carstva. To je bila koncepcija shodno kojoj je umjesto Austro-Ugarske trebalo stvoriti isto tako vjerski i nacionalno heterogenu državu, ali ne zato da bi se zadovoljio bilo koji princip, već zato da bi se svi principi učinili nevažnim i bespredmetnim. Zapadni saveznici su, imajući već dugu tradiciju vođenja balkanske politike, željeli stvoriti državu po unutrašnjem ustrojstvu samo nalik onoj koja je već postojala, ali, u suštini, državu koja nema utemeljenje u istorijskom iskustvu. Takva bi država trebalo da natkrili sve istorijske traume i konfrontacije koje su već postojale kod naroda koji su je činili. Naravno, uz kontrolu i "laku ruku" Francuske. To što je ova država - Jugoslavija, prije toga postojala samo kao ideološka fikcija, i to samo kod nekih naroda koji su je činili, za zapadne saveznike nije bio osobiti problem. Jer, stvarajući Jugoslaviju velike sile su željele, prije svega, stvoriti ravnotežu nemoći na Balkanu, a ne prvenstveno državu u kojoj će biti uništene tekovine uvijek opasnog južnoslovenskog istoricizma. Jugoslavija je, dakle, bila za-

mišljena kao država koja ima taj, za balkansku politiku velikih sila najomiljeniji i najpoželjniji princip - princip ravnoteže nemoći. Međutim, ubrzo će se ovaj princip premetnuti u nemoć ravnoteže, a balkanski istoricizam u silu koju je nemoguće upokojiti.

Upravo u sklopu ovakvih političkih namjera velikih sila, koje su se ticale Balkana nakon završetka rata, našla se i Crna Gora. Njena državnost i međunarodni politički subjektivitet, u ovim je okolnostima bila smetnja realizaciji spominjanog koncepta. Brisanje te njene državnosti i subjektiviteta zato postaje cilj koji Francuska, pored ostalih ciljeva, treba ostvariti da bi se stvorila Jugoslavija. I kao što to obično biva, Francuska je čitav problem elegantno, i mudro, postavila u ravan unutrašnje stvari, a to znači - ostavila je svom savezniku Pašiću da to pitanje riješi. Dakako, kao "unutar-srpsko pitanje". O načinu i sredstvima s kojima bi se ovaj plan ostvario, Francuska nije imala posebnih sugestija. Ono što je Francuska obećala, to je prećutkivanje i priznavanje legitimnosti čitavog tog sumnjivog posla. I taj posao je završen: Crna Gora je ukinuta kao država, a kralj Nikola je detroniziran.

Ljudi kojima je bila poznata istorija Crne Gore i njena državna pozicija, i koji su prema njoj imali određeni, rekli bismo, romantičarski afinitet, smatrali su da je ovim učinjen politički zločin. Jedan od tih ljudi bio je i Vitni Voren, američki arhitekta i publicista. Njegova knjiga "Crna Gora - zločin Mirovne konferencije", objavljena u Njujorku 1922. godine, glas je protiv tog političkog nasilja. Već u uvodnom dijelu knjige Voren navodi da je njegovo zanimanje za crnogorsko pitanje motivisano moralnim razlozima i uvjerenjem da jedan politički princip ne može da potre baš sve ostale principe politike. Kako su u slučaju Crne Gore zanemareni mnogi principi, a posebno princip

pravde, to je, po njegovom mišljenju, na Mirovnoj konferenciji u Parizu ozvaničena, kako on kaže, "tiranija i prevara". U nekoliko poglavlja svoje nevelike knjige, Voren je pokušao da političkom i istorijskom argumentacijom dokaže osnovanost takve svoje tvrdnje. I kao što se to u djelima ovakve vrste običava, on je najprije obrazložio istorijsku utemeljenost prava Crne Gore na pravdu. Dva su perioda u kojima on nalazi istorijske osnove za drugačiji tretman Crne Gore: prvi je period 19. vijeka, a druge period Svjetskog rata.

Period 19. vijeka za Vorena je doba u kojemu je Crna Gora postala važan činilac balkanske politike, i u kojemu je stekla ugled koji bi velike sile trebalo da, na neki način, obavezuje. Ako na Balkanu postoji uzor političkog morala, onda je za Vorena taj uzor Crna Gora. Takođe, ako se na Balkanu traži primjer nesebičnog žrtvovanja za uzvišene ciljeve, onda najprije treba krenuti na Cetinje. U ovom Vorenovim romantičarskom pozicioniranju Crne Gore, posebno mjesto pripada kralju Nikoli. Očito razočaran zbog nepravedne sudbine koja je zadesila crnogorskog gospodara, Voren je možda s jačim emotivnim nabojem pisao o kralju Nikoli. Za njega je on vladar u kojemu se oličava najbolja balkanska tradicija - kako zbog načina na koji je upravljao svojom zemljom, tako i zbog zasluga za njen državni i civilizacijski preporod. Ujedno, kralj Nikola je prema Vorenovom mišljenju, najuglednija politička figura Balkana. Za Vorena je upravo to pokretački motiv srbijanske politike prema Crnoj Gori, politike čiji je krajnji cilj - nestanak crnogorske državnosti. "Moramo se vratiti na srbijansku ljubomoru na crnogorsku dinastiju da bismo otkrili ključ za čitav zaplet", piše Vitni Voren. Razočaran zbog efektnosti i uspješnosti ove politike nečasnih motiva, Voren konstatuje da Karađorđevići nikada ne bi

uspjeli da ukinu Crnu Goru da nijesu imali ljude koji su "od intrige napravili pravu umjetnost". On tačno zapaža i to da Engleska i Francuska nijesu bile posebno raspoložene prema ovoj dinastiji slaboga ugleda, već su samo uvidjeli da je sila kojom ona raspolaže djelotvornija i potrebnija od bilo kakvog ugleda. Kralja Nikolu, koji nama danas zbog svoje političke naivnosti i tragičnosti izgleda moralniji nego je zaista bio, evropske sile su predale istoriji, gdje se on, inače, komotno osjećao. Zajedno s njim, u istoriju je njihovom nepomičnom odlukom otišla i Crna Gora, budući joj u svojim koncepcijama nijesu mogli naći mjesto. Vitni Voren nije smatrao da je sve baš tako moralo biti. Tim prije, što je i u Svjetskom ratu Crna Gora imala držanje koje bi trebalo poštovati. Ona je "bez postavljanja ijednog uslova ušla u rat na strani saveznika" i to da bi pomogla Srbiji; "Ona nije tražila ništa, (i) nije očekivala ništa", kaže Voren. U nekoliko poglavlja on je pokušao da elaborira postavljene teze - i onu o moralnom političkom držanju Crne Gore i njenog suverena u toku rata, i onu o nepravednom odnosu saveznika prema Crnoj Gori nakon završetka rata. Nekada je pravo Crne Gore na drugačiji tretman pokušavao osnažiti istorijskom argumentacijom, a nekada čisto moralnim razlozima, na koje se političko odlučivanje obazire samo kada mu slučajno u prilog ide. To je, ukratko, suština i sadržaj Vorenove knjige o crnogorskom pitanju.

Iako je bio svjestan da je u pitanju političko-istorijska neminovnost, Voren nije imao dileme da se radi o najobičnijem političkom nasilju i činu koji nema utemeljenje ni u jednom od principa koji je evropska diplomatija držala za nepobitne. Nije ispoštovano ni istorijsko, ni bilo koje drugo pravo Crne Gore, pa ni pravo da odlučuje o svojoj sudbini. Zato se i ne može reći da je princip pravde i pra-

vičnosti ugrađen u temelje Jugoslavije. Bez obzira što je ovom knjigom i ovakvim svojim stavovima tada malo mogao uticati na javno mnjenje, Vorenov autorski napor ostaje kao lijep moralni gest čovjeka kojeg Crna Gora ničim nije zadužila. Većina onih koje je bila zadužila - na čelu sa onim bijednim serdarima i brigadirima - već tada je bila zadovoljna prekomandama u Skoplje, Požegu i Sarajevo. Vitni Voren - niti je šta tražio, niti je šta dobio afirmišući pravo i pravdu za Crnu Goru. Kao i u slučaju mnogih drugih stranaca, Aleksandra Divajna prije svih, istoričari tu sklonost prema Crnoj Gori ne mogu da objasne ničim do emocijama. Bilo im je pomalo žao kralja koji se pedeset godina samoobmanjivao, držeći se čvrsto za balčak jedne lažne i bezvrijedne sablje.

U cjelini gledano, knjiga Vitni Vorena "Crna Gora - zločin Mirovne konferencije" predstavlja koristan dio obimne literature o crnogorskom pitanju, pitanju koje je u Crnoj Gori oduvijek "manjinska zabava". Priređivaču knjige, dr Branislavu Maroviću, treba odati priznanje na angažovanju da se knjiga objavi i na pravi način prezentuje savremenom čitaocu.

USPOMENE BIVŠEG MINISTRA

(Niko Hajduković, Memoari, Podgorica, 2000, priredio mr Slavko Burzanović)

Danas već imamo značajan broj publikovanih memoarskih štiva koja se odnose na period crnogorske državne nezavisnosti. To su, uskostručnom terminologijom rečeno - "crnogorski memoari". U toj grupi "crnogorskih memoara" izdvajaju se po istoriografskom značaju memoari kralja Nikole, memoari vojvode Sima Popovića, memoari vojvode Gavra Vukovića i memoari serdara Rada Turova Plamenca. Naravno, ovo je subjektivni sud jednog istoričara. Memoari kralja Nikole zanimljivo su štivo o posljednjoj fazi "herojskog doba" Crne Gore, s tim što su oni podjednako memoarsko i istoriografsko ostvarenje. To je kompaktni istoriografski tekst jednog vladara o njegovoj vladavini. Ocjene su mu umjerene, objašnjenja jednostavna, a faktografija pouzdana. Ono što je u tom periodu bilo nepovoljno za vladara, nije uljepšavano već je u cjelosti - zaobiđeno ("zaboravljeno"). Memoari vojvode Sima Popovića svjedoče da je riječ o čovjeku nespornog spisateljskog i analitičkog dara. On je podjednako uspješan kada piše o globalnim i kompleksnim pojavama, kao i kada piše o njihovim nijansama. Za istoričara je pravo uživanje kada ima pred sobom ovakve memoare. No, mana Vojvodina jeste neobjektivnost. I to neobjektivnost prema ličnostima, a prema kralju Nikoli ponajprije. Vladar bez ijedne vrline, bez državničke mudro-

sti, spletkaroš i njeguški bordžija - to je kralj Nikola u memoarima vojvode Sima Popovića. Za razliku od vojvode Sima Popovića, vojvoda Gavro Vuković je mnogo objektivniji - i prema kralju i prema drugima. Uz to, njegovi memoari odaju talentovanog pisca diplomatskih i pravnih studija, koji, istina, ponekad ima problema s faktografijom. I napokon, memoari serdara Rada Turova Plamenca donose duh klasične Crne Gore u najboljem izdanju, ili model antičke istorije na crnogorski način.

Memoari Nika Hajdukovića (1882-1954), trgovca i ministra unutrašnjih djela u crnogorskoj izbjegličkoj vladi (maj 1917-februar 1919), nemaju, naravno, istoriografsku upotrebljivost u mjeri koja postoji kod navedenih štiva, što je donekle i razumljivo, ali imaju vrijednosti koje su za istoričare nesporne. U prvom redu, istoriografski značaj ovih memoara je u tome što se najvećim dijelom odnose na jedan nedovoljno istraženi period crnogorske istorije. To je period djelovanja crnogorske izbjegličke vlade, u kojoj je Hajduković gotovo dvije godine bio ministar. Dakle, tek u ovom periodu i sam Hajduković je ličnost čije svjedočenje ima posebnu težinu.

Memoari Nika Hajdukovića imaju šest poglavlja i odnose se na period od kraja 19. do polovine 20. vijeka. Ili konkretno: 1. Hajdukovićevo školovanje i rad u Carigradu devedesetih godina 19. vijeka; 2. Vrijeme Balkanskih ratova; 3. Boravak u Carigradu neposredno prije izbijanja Svjetskog rata; 4. Prvi svjetski rat; 5. Doba izbjeglištva; 6. Drugi svjetski rat.

U gotovo svim poglavljima Hajduković je slijedio jedan, ne tako često korišćen, memoaristički model: najprije saopšti opšta politička ili istorijska obilježja o razdoblju o kojemu piše, pa tek onda iznosi svoja sjećanja. Njegovo upuštanje u istorijsku problematiku nije tako nesigurno ili

površno kako bi se na prvi pogled moglo učiniti, posebno ukoliko ga posmatramo u ravni saznajne osnove vremena u kojem su ovi zapisi nastali. Ovaj carigradski maturant posjeduje istoriografski dar, i kao većina pismenih Crnogoraca, ima afinitet za promišlanje globalnih pojava. Kada čitamo Hajdukovićeve istorijske opservacije o Balkanskom ili Prvom svjetskom ratu ne možemo se oteti utisku da je riječ o čovjeku koji je, sa unaprijed utvrđenim ciljem, pedantno isjecao novinske članke, prvenstveno iz strane štampe. Očito da je Hajduković u isto vrijeme formirao i ličnu arhivu, jer su njegovi Memoari protkani obiljem službenih dokumenata, što ovim zapisima daje na vrijednosti i pouzdanosti. Sve to svjedoči da je riječ o izuzetno temeljnom i pedantnom čovjeku, koji je odavno bio naumio da svoj životni put rekonstruiše na ovaj način.

Kao što je već rečeno, prvo poglavlje Memoara odnosi se na period Hajdukovićevog školovanja i rada u Carigradu - od početka devedesetih godina 19. vijeka, pa gotovo do pred izbijanje Prvog svjetskog rata. U pitanju je zanimljiva priča o životu crnogorske kolonije u ovom gradu, radu crnogorskog diplomatskog predstavništva, političkim sukobima unutar crnogorskog emigrantskog kruga i, naravno, sjajno svjedočanstvo o mentalitetskim osobenostima Crnogoraca u inostranstvu. Ispod svitnog džemadana i pokoje medalje ukrivali su se najveći pozeri čojstva i junaštva na Balkanu. Prava je sreća što većina njih nije znala turski jezik kako treba, pa su ih Turci više gledali nego slušali. Hajduković u ovom poglavlju bilježi i neke zanimljive detalje, koje istoričari tek treba da utkaju u svoje radove, ali i da im podare arhetipski značaj. Primjera radi, Hajduković, kao starocrnogorac izriče nekoliko opštih ocjena o Turcima: "Može se reći da su Turci prava gospoda otmena i srdačna... Turci su mnogo poštovali strane

religije, jer su i sami bili do krajnosti religiozni". Ne propušta Hajduković ni neke detalje koji mogu biti zanimljivi za portretisanje političkih ličnosti. Tako, kada je srpski kralj Petar Karađorđević boravio u Carigradu, Hajduković je imao tu čast da se s njim susretne. Prilikom tog susreta, Hajduković i dva njegova druga obraćala su se kralju tihim glasom i poizdalje. Uviđajući zbog čega se oni ustručavaju, najpoznatiji cetinjski zet je rekao: "Približite se, ne smeta, i ja volim beli lukac".

Zatim slijedi dio Hajdukovićevih Memoara koji se odnosi na Balkanske ratove, a koji nema preveliku važnost za današnjeg istoričara. Stiče se utisak da se ni Hajduković nije trudio da bude iscrpan, mada se ne može poreći da neka njegova zapažanja nijesu od koristi za bolju spoznaju duhovne klime jednog vremena. Prepoznaje se već tada neko osjećanje političke dezorijentacije, ali i nesklada između nacionalne ideologije 19. i ratnih ciljeva 20. vijeka.

Istoriografski najupotrebljiviji dio ovih Memoara, svakako je poglavlje o Prvom svjetskom ratu, a posebno o djelovanju crnogorske izbjegličke vlade. To je i razumljivo, budući da je Hajduković tek tada bio u prilici da bude kompetentni svjedok zbivanja iz središta crnogorske politike. Hajduković je na početku rata imenovan za trgovačkog predstavnika u Solunu, odnosno, bio je glavni snabdjevač crnogorske vojske žitom. On je organizovao transporte ruske pomoći za Crnu Goru sve do njene kapitulacije. Kasnije je otišao s crnogorskom vladom u izbjeglištvo. I po prirodi stvari, njegovi Memoari u ovom dijelu postaju važan izvor o laganom umiranju jedne države i njene političke elite, ali i o čvrstim i smrtonosnim nitima koje su se već tada oko ovih nevoljnika plele. Hajduković tako iznosi epizodu o crnogorskoj vojsci na Solunskom frontu. Hajduković je uspio kod Komande francuskih trupa

u Solunu izdejstvovati da bude formiran Crnogorski bataljon na Solunskom frontu. Od Vlade je dobio pohvale i obavijest da će se raditi na stvaranju jedne veće crnogorske formacije na Solunskom frontu, a kralj je poručio vojnicima da budu disciplinovani, ponositi i odvažni. I sve bi to bilo lijepo da jednog dana, kako piše Hajduković, Crnogorski bataljon nije premješten na neku operacijski pasivnu poziciju, a nešto kasnije, polovinom 1916, odlučeno je da se Prvi crnogorski bataljon preimenuje u Bosanski dobrovoljački bataljon. Šta se dalje dešavalo, i kakva je propaganda vođena da se Crnogorci eliminišu sa Solunskog fronta, Hajduković opširno piše.

Oktobra 1916. godine, nakon ove "solunske epizode", Hajduković odlazi u Pariz, a maja 1917. godine postaje ministar u crnogorskoj vladi u izbjeglištvu. Dobija omiljeni crnogorski resor - resor unutrašnjih poslova. Hajdukovićevo svjedočanstvo iz ovog perioda pokazuje kada se počelo naslućivati da će borba za politički i državni opstanak Crne Gore biti i teška i neizvjesna. Kralj Nikola, izgleda, nije sasvim shvatao o kakvom je francuskom konceptu riječ, niti je imao predstavu o radikalizmu koji je taj koncept karakterisao. Izgleda da je tek Krfska deklaracija (jul 1917) shvaćena kao ozbiljan zloslutni znak. O samoj Deklaraciji Hajduković kaže da je "sramni akt" kojim se prejudicira ukidanje crnogorske države i detronizacija njene dinastije. U to vrijeme počelo je i naglo osipanje ministarskog kabineta. Hajduković tvrdi da je srpski novac pokrenuo pet crnogorskih ministara da napuste Vladu i formiraju Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje. Jedan član tog Odbora je javno priznao da je Odbor dobio od srpske vlade pola miliona franaka za vođenje anticrnogorske kampanje. Iako je kao trgovac imao svakako lijepo mišljenje o koristi ovakvih svota, Hajduković razočarano konstatuje: "Kad je novac

primljen za vođenje jedne sramne kampanje kakvu vodi Odbor za narodnu ujedinjenje, protivu svoje otadžbine Crne Gore, i njenih suverenih prava - onda na tome društvu oko Odbora ostaje žig tuđih izmećara i niskih plaćenika, kakvijema se malo primjera može naći..."

Ovaj dio Hajdukovićevih Memoara značajan je i zato što se iz njih može saznati kako je u krugovima izbjegličke vlade primljena odluka Podgoričke skupštine. U prvi mah, ovom činu nije pridavan značaj, jer se vjerovalo da grupa građana, nasuprot svih zakona i Ustava, ne može donositi odluke o državnom statusu Crne Gore. Odmah je ocijenjeno da učesnici ove tzv. skupštine nijesu birani na način predviđen važećim crnogorskim zakonom, ni da ova grupa građana ima ustavni kapacitet da donosi bilo kakve odluke o državnom statusu Crne Gore i statusu njene dinastije. I kralj je, prema Hajdukovićevom svjedočenju, vjerovao da Saveznici neće dopustiti ovaj klasični državni prevrat. On, barem na osnovu spoljnih znakova, nije bio uzbuđen. Jedino je bio iznenađen kada je među potpisnicima Odluke našao i neke ličnosti koje je protežirao ili s kojima je bio rođački povezan. Po prvi put kralj nije mogao upotrijebiti izraz "nikogovići" za svoje političke protivnike, ali je prorekao da će oni jednog dana skupo platiti "izdajstvo što ga čine prema svojoj grudi zemlje." Tako su razni Vukotići, Cerovići, Radovići..., svi iz čuvenih vojvodskih i serdarskih kuća, i ljudi čija je krštenica u vrijeme kralja Nikole više vrijedila nego nečija diploma pravnog fakulteta, lako i naprečac, ostavili promotora svog nezasluženog socijalnog uzleta. Bio je to grijeh jedne "ukazne" elite, koja, naravno, nije željela podijeliti sudbinu onoga koji je tu elitu stvorio. Svi oni bili su u zabludi kada su vjerovali da će ostati to što jesu samo ukoliko se distanciraju od svog političkog gurua. Pomažući da se u Regentovu vreću ubaci i Crna

Gora, ova je elita doprinijela da nestane istorijski, politički i socijalni areal u kojemu je ona jedino i mogla biti ono što je u "nikolajevsko doba" postala. Niko Hajduković bio je svjedok ovog grijeha "ukazne" elite.

Pored značaja za rasvjetljavanje nekih političkih dešavanja, u Hajdukovićevim Memoarima može se naći mnogo upotrebljivih detalja za obogaćivanje slike o kralju Nikoli kao političaru i čovjeku. Hajduković svjedoči da je kralj Nikola imao i neke ljudske slabosti u najboljem značenju te riječi. Tako se prilikom jedne vožnje Bulonjskom šumom kralj upadljivo osvtrao za dvijema mladim damama. Kako je i Hajduković uviđao valjanost Gospodarevih estetskih kriterijuma, Gospodar mu je bez pardona saopštio šta bi bilo najbolje da se gospođicama desi. Hajduković, recimo, navodi i da je kralj jednom prilikom ubacio po jedan zlatnik u pet-šest paketa, koji su bili namijenjeni internircima, što svjedoči da se svojih navika iz Crne Gore ni u tuđini nije oslobodio. Zanimljiv je i podatak da je kralj u izbjeglištvu prodavao lične stvari kako bi došao do novca, što demantuje omiljenu tvrdnju njegovih političkih protivnika da je stari kralj ležao na gomili državnog zlata: "Kad mu nestane novaca, dao bi mi s povjerenjem neki predmet, lično njegov ili Kraljice, da ga prodam i o cijeni nije pravio pitanja."

Na kraju treba reći i da je priređivač ovih Memoara mr Slavko Burzanović, uložio odista veliki trud kako bi ih snabdio potrebnim napomenama i objašnjenjima, i tako ih učinio pristupačnijim širokom krugu čitalaca. Napisati oko hiljadu napomena uz osnovni tekst, rastumačiti sporna mjesta i očuvati njegov unutrašnji kontinuitet, veliki je priređivački posao. Zahvaljujući Burzanovićevoj savjesnosti, najveći dio pogrešaka i nepreciznosti je ispravljen, tako da su Memoari Nika Hajdukovića dobili formu koja ih preporučuje i onima koji nijesu istoričari.

NOVI PRISTUP CRNOGORSKOJ POVJESNICI

(Šerbo Rastoder, Janusovo lice istorije, Podgorica, 2000.)

Danas već nije teško uočiti da je crnogorska istoriografija 20. vijeka dobila u dr Šerbu Rastoderu najautentičnijeg predstavnika modernog autorskog izraza. Može se reći i da on predstavlja generaciju crnogorskih istoričara 20. vijeka koja je napravila najizrazitiji otklon od epske vizure nacionalne prošlosti i od ustaljenih pozitivističkih obrazaca u metodološkom pristupu povjesnoj problematici. Taj Rastoderov otklon strukovnom tradicionalizmu, posebno izražen u posljednjih nekoliko godina, temeljan je i, po svoj prilici, trajan. To se potvrđuje i njegovom najnovijom knjigom - "Janusovo lice istorije", koju čine izabrani članci i rasprave. Od dvadeset i dva ovdje publikovana rada, jedan je objavljen 1989. godine, jedan 1994, dva 1995, jedan 1997, jedan 2000. godine, deset radova 1998, a šest 1999. godine. Ova dvadeset i dva rada koncentrisana su u pet tematskih blokova: Traganje za smislom; Zasjenčena istorija; Diktat istorijskih izvora; Crnogorske paralele; Osvrti i prikazi.

Prvi tematski blok – "Traganje za smislom", čine četiri ogleda o gnoseološkim i metodološkim problemima istorijske nauke. U prvom ogledu (Profesionalni čuvari istorije između sadašnjosti, prošlosti i budućnosti) Rastoder čitaocima nedvojbeno poručuje da sumnjaju u istoričare i spoznajne domete njihovih opservacija, i za to iznosi

argumentaciju koju je teško obesnažiti. Naravno, njegova argumentacija ne ide u prilog tezi da istorija nije nauka, već prije svega, u prilog raspravi, pomalo i sofističkoj, o mjeri naučnosti (istinitosti) istorije. Ili, koliko je tzv. istorijska istina subjektivna vizura prošlog. Rastoder, takođe, ne osporava stav da je istorija ono što mi želimo da bude istorija, pa ma kakva ona, uistinu, bila. Između onoga što je "uistinu bilo" i onoga što želimo da se "uistinu dogodilo" nalaze se istoričari. Oni, baveći se onim što je bilo, ograničeni mnogo čime, a ponajviše svojim duhovnim i intelektualnim habitusom, postaju "glasnici istine", i "ovlašćeni" tumači i čuvari prošlog. I tu počinje problem koji Rastoder aktuelizuje: da li istoričari treba da budu samo "zanatlije" ili nacionalni žreci, koji u "prelomnim trenucima" oblače odore Pretorijanske garde i staju na branik naciona? Ako su već i jedno i drugo, koliko su onda spremni reći istinu koja bi mogla izvaditi i kamičak iz onih bedema sa kojih "čuvaju" naciju, i zahvaljujući kojima su veći i značajniji nego to uistinu jesu?

O tome kako se grade i učvršćuju bedemi kojima se čuva nacija, Rastoder objašnjava u članku "Istorijska nauka i školska istorija". Kao što se može iz naslova naslutiti, Rastoder se zanima problemom prezentacije istorije u školskim udžbenicima. On u ovom radu saopštava tezu da je tzv. školska istorija nešto što počiva na spektru istorijskih znanja, ali, u suštini, riječ je o "sumi odabranog znanja", koje je bliže ideologiji nego nauci. Politički sistemi koji su se ovdje često smjenjivali, uvijek su željeli preko školskih programa i udžbenika istorije, stvoriti vizuru koja bi koristila njima i vrijednosnom sistemu koji im, iz ovih ili onih razloga, konvenira. Kako je zbog neuključenosti u opšte evropske, prvenstveno ekonomske tokove, Balkan prostor gdje žive i vladaju "ovcekradice" (Bizmark), poli-

tički sistemi koji ovdje egzistiraju, svoju dominaciju prvenstveno temelje na manipulaciji sviješću. Upravo zato, budući je ideologija "kraljica" ovih sistema, istorija postaje važna poluga oblikovanja poželjne svijesti. O toj (zlo)upotrebi istorije, Rastoder govori na primjeru "školske istorije" i, ujedno, demistifikuje uvjerenje da je "školska istorija" - istorija.

O istoričarima, istorijskoj nauci i njenoj objektivnosti, Rastoder raspravalja i u sljedeća dva članka u ovom tematskom bloku (Istoričar u savremenoj epohi, O istoriji, istorijskoj nauci, objektivnosti u istoriji i zločinu u istoriji). Smjelo i direktno, on ukazuje na izazove koje istoričari često izbjegavaju, ali i na stranputice za koje se rado opredijele. Istoričari, tvrdi Rastoder, često su propagatori zla, budući da "istoriju zanima samo organizovan zločin". Naravno, moguća je i priča o zločinu, koja *a priori* ne znači propagiranje zla. Bitno je samo cijelu tu priču situirati u kontekst koji će je takvom učiniti. S tim u vezi, Rastoder iznosi zapažanje koje može biti paradigmično za južnoslovensku istoriju u 20. vijeku, a posebno za njegovu posljednju deceniju: "U svakom zločinu je sadržana ideja nekog višeg cilja koji zločince u vrijeme zločina navodi na pomisao da će njihova krivica biti amnestirana i da je njihov zločin opravdan. Zločinac nikada ne pravi zločin sa sviješću o njemu kao radnji nedostojne ljudske vrste. On nikada, vjerovatno, pri činjenju zločina ne razmišlja o zatvoru, nego o medalji." Ovom Rastoderovom zapažanju možemo dodati činjenicu da su u našem okružju samo neuspješni zločinci dospjeli u zatvor. Svi uspješni zločinci, tj. oni koji u svom naumu nijesu osujećeni, dobili su neki visoki položaj i nekoliko redaka u nacionalnim enciklopedijama. Sjetimo se samo srpskih zavjerenika iz 1903. godine, koji su i otvorili južnoslovensku "olimpijadu" zločina u 20. vijeku. Njihova zadovoljna lica, kada su zaboli sablje u gola i izmasakrirana tjelesa kralja i kraljice, najautentičnija su slika našeg mentaliteta.

Nakon zanimanja za puteve i stranputice istorijske nauke, koje čini prvo poglavlje knjige "Janusovo lice istorije", drugo poglavlje Rastoderove knjige, nazvano "Zasjenčena istorija", posvećeno je nekim nedovoljno istraženim pitanjima naše nacionalne prošlosti. Obiman rad "Istorijsko-metodološki okvir istraživanja novije istorije crkve (vjerskih zajednica) u Crnoj Gori (1878-1945)", predstavlja Rastoderov pionirski pokušaj da se označe pravci i konture istraživanja i obrade jednog kompleksnog problema, kakav je izučavanje vjerskih zajednica u Crnoj Gori. U vrijeme kada je rad objavljen (1994.), stavovi i polazišta koja se u njemu iznose, predstavljali su, u neku ruku, naučnu jeres. Rastoder je ovaj rad saopštio pod krovom Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, što je kod nekih istoričara koji stoluju u konzervativnoj instituciji kakva je CANU, izazvalo blagu nelagodu. Bio je to, u pravom smislu riječi, izlazak jednog istoričara iz ideoloških ruševina koje su ostale nakon oburdavanja komunizma. Mnogi naši istoričari još se nalaze ispod kabastih ideoloških zidina urušenog sistema, cijeneći da je još rano za izlazak.

U sklopu tematskog bloka – "Zasjenčena istorija", nalazi se i članak "Konkordat između Crne Gore i Vatikana 1886. godine (Osvrt na položaj Albanaca-katolika)". Nema sumnje da je ovaj članak još jedan Rastoderov zanimljiv i uspješan pristup u nedovoljno istraženu oblast kakva je istorija vjerskih zajednica u Crnoj Gori. Istorija Crne Gore i crnogorske države poslije 1878. godine ne može se smatrati kompleksno proučenom bez obrade ovog njenog seg-

menta, a upravo u ovom radu nalazimo osnovne problemske konture za izučavanje navedene teme.

Treće poglavlje knjige, pod naslovom – "Diktat istorijskih izvora", čine tri članka, od kojih su dva posebno interesantna: "Deklaracija Jovana Plamenca kralju Aleksandru od 31. januara 1925." i "Slučaj majora Šćepana Mijuškovića". Poslije šest decenija od objavljivanja deklaracije Jovana Plamenca kralju Aleksandru, Rastoder otkriva da je originalna verzija Ćetkovićevog pisma "značajno prerađena", i tako prerađena objavljena je u njegovoj knjizi "Ujedinitelji Crne Gore i Srbije". Pored komparativnog objavljivanja originalnog i "prerađenog" pisma (deklaracije), Rastoder iscrpno ukazuje i na okolnosti zbog kojih je došlo do ovog falsifikata. Ne manje zanimanje naše javnosti izazvao je članak "Slučaj Šćepana Mijuškovića", u kojem Rastoder svoju priču o ovom događaju gradi neuobičajenim istoriografskim postupkom, umećući u autorski tekst najzanimljivije djelove relevantnih istorijskih izvora.

Pretposljednje poglavlje knjige, "Crnogorske paralele", otkriva Rastoderovu sposobnost da tzv. "ozbiljnim" istorijskim problemima pristupa na neuobičajen i zanimljiv način, tačnije sposobnost da se istorijski procesi i tekovine posmatraju iz ugla koji se može nazvati antitradicionalnim, u najboljem značenju te riječi. U nekoliko eseja koji čine ovo poglavlje, autor umjesto uobičajene priče o prošlom, promišlja i analitički uopštava prošlost, tragajući za istoričnim simbolima koji su to vrijeme i procese dominantno obilježili. Pored kompleksnog znanja o prošlom, i suverenog vladanja zanatom, za ovakvo "poigravanje" sa istorijom neophodan je i dar za esejističi izraz. Rastoder taj dar, nedvojbeno, ima. Čitave istorijske periode, prepoznatljive procese i obilježja, on označava slikovitim i znakovitim sintagmama, a tzv. "junake istorije" bira i proglašava shodno kriterijumima koji nijesu u nas uobičajeni. U prvom eseju u ovom poglavlju (Crna Gora u 20. vijeku - četiri generacije crnogorskih raskola), Rastoder, recimo, saopštava originalnu periodizaciju političke istorije Crne Gore u 20. vijeku, dok za učesnike političkih raskola ima četiri generacijske etikete: Nikolina djeca, Pašićevi omladinci, Djeca komunizma, Slobodanovi đaci. Jednostavnije, kraće, preciznije, slikovitije - teško da se može reći! Jednaku specifičnost, lakoću i rafiniranost autorskog izraza, Rastoder iskazuje i u eseju "Tri Jugoslavije", koji je na interesantan način prožet simbolikom brojeva. I onda slijedi esej o "krompiru i ekonomskoj osnovi crnogorske državnosti", koji u samom naslovu sadrži negaciju nacionalne istorije kao divinizirane, patetične i "pomalo" uljepšane priče. Ovim esejom Rastoder ukazuje na profanost i pragmatičnost motiva na kojima se zida nacionalna mitologija. Nakon toga, u eseju "Crnogorci i spomenici - ulični obračun sa istorijom" piše o kratkom vijeku naših istorijskih uzora, i o suštinskom primitivizmu naše nacije kada je o odnosu prema prošlom riječ. Svaka nova generacija ideoloških zavisnika, imala je svoje "junake", ali je ljubav prema njima veoma često dokazivala i iskazivala anticivilizacijskim odnosom prema "junacima" svojih prethodnika.

Posljednje poglavlje "Janusovog lica istorije" čine prikazi i osvrti. Objavljeno je ovdje pet Rastoderovih prikaza o knjigama različitog istoriografskog profila - od Fukujame do Sjekloće, i njegov govor na promociji knjige "Skrivana strana istorije".

Knjigom "Janusovo lice istorije" dr Šerbo Rastoder je našoj javnosti, a posebno onoj stručnoj, ponudio vrijedan, zanimljiv i originalan autorski presjek svog naučnog rada. Naravno, to je samo tematski segment njegovog bavljenja istorijskom naukom. Ubrzo će se pojaviti još dvije knjige

njegovih odabranih članaka, najprije knjiga o metodološkim pitanjima nauke kojom se bavi, i knjiga odabranih radova iz istorije crnogorskih muslimana. Tek sa te dvije knjige može se dobiti cjelovita predstava o naučnom angažovanju i tematskom spektru njegovih interesovanja. No, sama za sebe, knjiga "Janusovo lice istorije" svjedoči o uspješnosti i originalnosti Rastoderovog bavljenja istorijskom naukom. Njome se potvrđuje ono što je Rastoder već dokazao svojim prethodnim knjigama.

NAPOMENA

Istorijski eseji koji čine knjigu „Nacija s greškom" nastali su u posljednjih nekoliko godina, i uglavnom su objavljivani u nedjeljniku „Monitor" i dnevnom listu „Vijesti" od kraja 2001. do kraja 2003. godine. Nekoliko tekstova objavljeno je u „Matici", „Istorijskim zapisima" i „Bibliografskom vjesniku". Većina tekstova objavljuje se bez ikakvih izmjena. Samo u nekim slučajevima izvršena su izvjesna skraćivanja, dok su dva članka objavljena u široj verziji.

BILJEŠKA O AUTORU

Dr Živko M. Andrijašević (Bar, 1967), istoričar, profesor Istorije Crne Gore na Filozofskom fakultetu u Nikšiću.

PODACI O TEKSTOVIMA

1. Nacija s greškom, „Monitor", br. 621, 13. 09. 2002, 44-45.
2. Strah od nezavisnosti, „Monitor", br. 625, 11. 10. 2002, 22-23; „Monitor", br. 626. 18. 10. 2002, 35-37.
3. Preprodavci ideologija (O beogradskim Crnogorcima na vlasti), Matica, 9-10, 2002, 53-66.
4. Crnogorci protiv dinastije, „Vijesti, br. 1995, 19. 10. 2003, 11; „Vijesti", br. 2002, 26. 10. 2003, 11.
5. Čojstvo kao falsifikat, „Monitor", br. 593, 01. 03. 2002, 44-45.
6. Rat koji je trebalo odgoditi, „Monitor", br. 662, 27. 06. 2003, 52-54.
7. Granice neznanja nacionalne istorije, „Monitor", br. 622, 20. 09. 2002, 26-27.
8. Lutkarsko pozorište, „Monitor", br. 683, 21. 11. 2003, 28-29.
9. Audijencija pod brijestom, „Monitor", br. 687, 19. 12. 2003, 28-29.
10. Vjerne sluge, „Monitor", br. 689-690, 02/09. 01. 2004, 32-33
11. Muke s opozicijom, „Vijesti", br. 1911, 27. 07. 2003, 11.
12. Kako se nekada lagalo, „Monitor", br. 660, 13. 06. 2003, 46-48.
13. „Snalažljive" elite, „Monitor", br. 645, 28. 02. 2003, 28-29.
14. Rođaci na vlasti, „Vijesti", br. 1855, 01. 06. 2003, 7.
15. Višak vlasti, „Monitor", br. 635, 20. 12. 2002, 42-43.
16. Protiv plemenskog zaborava, „Vijesti", br. 2030, 23. 11. 2003, 11.
17. Istorija po mjeri politike, „Vijesti", br. 1897, 13. 07. 2003, 11.
18. Pravljenje istorije makazama, „Monitor", br. 579, 23. 11. 2001, 44-45; br. 580, 30. 11. 2001, 42-43.
19. Dobar dan, tugo, „Monitor", br. 632, 29. 11. 2002, 48-49.
20. O metodu jednog istoričara, „Monitor", br. 590, 08. 02. 2002, 42-44.

21. Đedovi kao istorijski izvor, „Monitor", br. 577, 09. 11. 2001, 46-48.
22. O drugima sve najgore, „Monitor", br. 586, 11. 01.2002, 30-32.
23. Režimski vitez, „Monitor", br. 666, 25. 07. 2003, 50-52.
24. I dalje zagonetka, „Monitor", br. 630, 15. 11. 2002, 42-43.
25. Guslari s Gorice, „Monitor", br. 652, 18. 04. 2003, 48-50.
26. Horoskop kralja Nikole iz 1912. godine, Bibliografski vjesnik, 1, 2000, 189-198.
27. Istorija svakodnevice: oglasi u crnogorskoj štampi, „Monitor", br. 584-585 (specijalni dodatak), 28. 12. 2001, 22-25.
28. O počecima crnogorske obavještajne službe, „Monitor", br. 646, 07. 03. 2003, 24-25.
29. Srpska tajna služba u Crnoj Gori, „Vijesti", br. 2016, 09. 11. 2003, 11.
30. Petrovići na nišanu, „Vijesti", br. 1787, 23. 03. 2003, 7.
31. Crnogorska rasprodaja tajni, „Vijesti", br. 1808, 13. 04. 2003, 9.
32. Đeca našeg Gospodara, „Vijesti", br. 1967, 21. 09. 2003, str. 11; „Vijesti", br. 1974, 28. 09. 2003, 11.
33. Crnogorska diplomatija, , „Vijesti", br. 1825, 30. 04.-02. 05. 2003, 11.
34. Traganje za simbolima, „Monitor", 14. 03. 2003, br. 647, 48-49.
35. Nesporna vrijednost, Glasnik Narodne biblioteke „Radosav Ljumović", 9, 2000, 212-217.
36. Uspomene bivšeg ministra, Bibliografski vjesnik, 1-3. 2001, 216-219.
37. Svjedočanstvo o nestanku crnogorske države, Bibliografski vjesnik, 2-3, 2000, 228-230.
38. Prilog „skrivanoj" istoriji, Bibliografski vjesnik, 1-3, 2001, 185-187.
39. Novi pristup crnogorskoj povjesnici, Istorijski zapisi, 3-4, 2000, 311-314.